

University of Groningen

Sociale media en collectieve actie rondom de gasboringen in Groningen

Greijdanus, Hedy; Postmes, Tom

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Greijdanus, H., & Postmes, T. (2018). *Sociale media en collectieve actie rondom de gasboringen in Groningen*. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Sociale media en collectieve actie rondom de gasboringen in Groningen

Onderzoeksrapport in opdracht van het Ministerie van
Justitie en Veiligheid, Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid

Hedy Greijdanus

Tom Postmes

Colofon

Onderzoek Rijksuniversiteit Groningen, in opdracht van het Ministerie van Justitie en Veiligheid, Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.

Auteurs

Dr. Hedy Greijdanus, Rijksuniversiteit Groningen

Prof. Dr. Tom Postmes, Rijksuniversiteit Groningen

© Rijksuniversiteit Groningen. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoudsopgave

1 Samenvatting	6
1.1 Methodologische aanpak	6
1.2 Wat is de relatie tussen online gedrag en offline collectieve acties?	7
1.2.1 Inzichten uit de literatuur: Positief, negatief, of inconsistent verband	8
1.2.2 Groningse bevindingen 1: Veelheid aan actievormen, gestuurd door frustratie	8
1.2.3 Groningse bevindingen 2: Indicatoren van collectieve actie op sociale media	9
1.3 Drie hoofdvoorspellers van collectieve actie	10
1.3.1 Sociale identiteiten en sociale netwerken	11
1.3.1.1 Inzichten uit literatuur: Online interactie bevordert identiteitsvorming	11
1.3.1.2 Groningse bevindingen 1: Drie sociale identiteiten rondom collectieve actie	12
1.3.1.3 Groningse bevindingen 2: Mobilisatie en uitbreiding van sociale netwerken	13
1.3.2 Percepties en emoties rondom collectieve actie	14
1.3.2.1 Inzichten uit literatuur: Doeltreffendheid, onrecht, en emoties jagen actie aan	14
1.3.2.2 Groningse bevindingen: Actie is niet doeltreffend maar wel noodzakelijk	15
1.5 Conclusies	17
2 Inleiding	19
2.1 Overzicht en leeswijzer: Twee invalshoeken	21
2.1.1 Algemene relatie online – offline	22
2.1.2 Specifieke problematiek in Groningen	22
3 Literatuuroverzicht online en offline collectieve actie: aannames en empirische ondersteuning	24
3.1 De invloed van sociale media op collectieve actie	25
3.1.1 Perspectief 1: Negatieve relatie tussen online en offline actie	26
3.1.2 Perspectief 2: Geen eenduidige relatie tussen online en offline actie	28
3.1.3 Perspectief 3: Positieve relatie tussen online en offline actie	31
3.1.4 Synthese: relaties tussen online en offline actie	33
3.2 Het ontstaan van sociale identiteiten door online interacties	34
3.3 Sociale bewegingen en gepolitiseerde sociale identiteit	38
4 Interviews met Groningse bewoners	46
4.1 Achtergronden geïnterviewden	47
4.2 Aanpak interviews en analyse	47
4.3 Resultaten thematische analyse	48
4.3.1 Collectieve actie	48

4.3.1.1 Offline actievormen	49
4.3.1.2 Online actievormen	51
4.3.2 Sociale identiteit en sociale netwerken	52
4.3.3 Onrechtvaardigheid	54
4.3.4 Doeltreffendheid	58
4.3.5 Emoties en gevoelens	59
4.3.6 Drijfveren en aanleidingen voor collectieve actie	62
5 Casus demonstratie: interviews met aanwezigen bij demonstratie “Laat de NAM beven”	66
5.1 Achtergronden geïnterviewden	66
5.2 Motivaties om te demonstreren	66
5.3 Offline en online sociale mediagedrag met betrekking tot de huidige demonstratie	68
6 Interviews met (re)activisten over actievormen	70
6.1 Achtergronden geïnterviewden	70
6.2 Aanpak interviews en analyse	70
6.3 Resultaten thematische analyse	71
6.3.1 Collectieve actievormen en hun onderlinge relaties	71
6.3.1.1 Relatie tussen online actie en radicale actie	75
6.3.2 Overige collectieve actievormen: Inductieve thema’s	76
6.3.2.1 Ingroup-gerichte actie	77
6.3.2.2 Aandacht genereren als actievorm	78
6.3.2.3 Gebruik van humor en ludieke acties	79
6.3.3 Mogelijke predictoren van collectieve actie	83
6.3.3.1 Drijfveren en emoties	83
6.3.3.2 Positieve emoties	89
6.3.3.3 Doeltreffendheid, intenties, beoogd publiek	91
6.3.3.4 Pragmatische overwegingen	97
6.3.3.5 Sociale identiteiten en percepties van intergroepsconflict	98
6.3.3.6 Predictoren van radicalere actie	107
6.3.4 Reacties uit de sociale omgeving	111
6.4 Conclusie Hoofdstuk 6: Interviews (re)activisten over actievormen	116
7 Actieve posters: hardop nadenken over (re)acties en interviews	118
7.1 Achtergronden geïnterviewden	120
7.2 Aanpak dataverzameling en analyse	121
7.3 Reacties op stimuluspost: Resultaten thematische analyse	123

7.3.1 Sociale identiteiten	123
7.3.1.1 Ingroups	123
7.3.1.2 Outgroups	124
7.3.1.3 Derde partijen	124
7.3.2 Intergroepsconflict	125
7.3.3 Intenties en emoties	126
7.3.3.1 Inactie in intenties en emoties	133
7.3.4 Publiek	134
7.3.5 Sociale validatie	135
7.3.6 Doeltreffendheid	137
7.4 Aanpak en resultaten inhoudsanalyse	137
7.4.1 Sociale identiteiten	138
7.4.2 Intergroepsconflict	140
7.4.3 Intenties en emoties	141
7.4.4 Publiek	147
7.4.5 Sociale validatie en doeltreffendheid	148
8 Surveystudie: reacties op sociale mediauitingen	150
8.1 Achtergronden geïnterviewden	150
8.2 Aanpak dataverzameling en analyse	150
8.3 Percepties over de Groningse gaswinningscontext	153
8.4 Wat kunnen we aflezen uit online sociale mediareacties?	156
8.4.1 Online sociale mediagedrag als indicator van mobilisatie	160
8.4.1.1 Normatief reactivisme	160
8.4.1.2 Normatief milieuactivisme	162
8.4.1.3 Non-normatief reactivisme	163
8.4.1.4 Non-normatief milieuactivisme	164
8.4.1.5 Globale collectieve actie-intenties	165
8.5 Sociale media: Bestaande sociale netwerken of nieuwe aanwas?	166
9 Panelstudie: predictoren van activisme	170
9.1 Methode	171
9.2 Resultaten	171
9.3 Conclusies panelstudie	175
10 Conclusies	176
10.1 Welke empirische ondersteuning is er voor aannames over de relaties tussen online en offline	

actie?	176
10.2 Welk gedrag vertoont men online en offline, en waarom?	178
10.3 Wat zijn online indicatoren van politisering, grote mobilisatie, of mogelijke escalatie?	180
10.3.1 Politisering	180
10.3.2 Massamobilisatie	180
10.3.3 Escalatie	182
10.4 Slotbeschouwing	183
11 Dankwoord	185
12 Referentielijst	186
13 Bijlagen	196
13.1 Bijlagen 1: Interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4)	196
13.1.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers	196
13.1.2 Interviewprotocol	197
13.2 Bijlagen 2: Demonstratie Laat de NAM beven (Hoofdstuk 5)	198
13.2.1 Evenementbeschrijving op Facebook	198
13.2.2 Interviewprotocol	199
13.3 Bijlagen 3: Interviews met (re)activisten (Hoofdstuk 6)	200
13.3.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers	200
13.3.2 Interviewprotocol	201
13.4 Bijlagen 4: Hardop nadenken en interviews met actieve posters (Hoofdstuk 7)	203
13.4.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers	203
13.4.2 Stimuluspost	204
13.4.3 Interviewprotocol	205
13.5 Bijlagen 5: Surveystudie sociale media en sociale netwerken (Hoofdstuk 8)	206
13.5.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers	206

1 Samenvatting

De gaswinning is een geschenk voor de Nederlandse staatskas, maar veroorzaakt al jarenlang reeksen van aardbevingen, die bij elkaar opgeteld flinke schade berokkenen (derhalve in populair taalgebruik een *ramp in slow motion* genoemd). Hoewel de mijnbouwschade door gaswinning aanvankelijk slechts mondjesmaat protesten opleverde, is de Groningse situatie met name sinds de aardbeving in Huizinge op 16 augustus 2012 uitgegroeid tot een probleem dat nationale aandacht heeft. Dit rapport doet verslag van een serie onderzoeken naar maatschappelijke onrust en protest rondom deze casus.

Een korte **leeswijzer**: de onderstaande samenvatting is bedoeld als leesvervangende samenvatting. Hij is daarom wat langer dan een normale samenvatting, maar veel korter dan het hele rapport. In de rest van dit rapport vindt u meer gedetailleerde uitleg van methoden en resultaten, bedoeld om onze bevindingen en conclusies te staven en rechtvaardigen. Hieronder vatten we de methodologische aanpak van de verschillende onderzoeksonderdelen samen in een aparte sectie, waarna we de inhoudelijke bevindingen samenvatten. Om een algemeen lezerspubliek effectief te bedienen zijn de, in onze ogen, belangrijkste conclusies **op deze wijze in de tekst gemarkeerd**. De bevindingen in het rapport zijn interessant voor twee doelgroepen: 1) zij die geïnteresseerd zijn in de relatie tussen online en offline gedrag, en 2) zij die geïnteresseerd zijn in de problematiek die Groningers ervaren rondom de gaswinning. Een uitgebreidere leeswijzer voor het gehele rapport, toegespitst op deze twee doelgroepen, is te vinden aan het eind van de inleiding (Hoofdstuk 2).

We hanteren in het gehele rapport een op bestaande wetenschappelijke literatuur gebaseerde brede definitie van collectieve actie: een handeling door individu of groep die bedoeld is om de situatie van een benadeelde groep te verbeteren. Soms is collectieve actie goed herkenbaar: een demonstratie of een petitie. Maar zoals we in dit onderzoek zullen laten zien, zijn demonstraties slechts één vorm van activistisch gedrag. Er is bij nadere beschouwing een familie van gedragingen die soms niets met activisme van doen heeft, maar soms ook wel. Hier gaat het bijvoorbeeld over stemgedrag, het vastbijten in procedures of het *online* uiten van meningen. Of dit gedrag al dan niet het karakter van collectieve actie heeft, hangt vooral af van de *intentie* van degene die het gedrag vertoont. Dit rapport gaat over de relaties tussen al die verschillende soorten gedrag met activistische intenties, met als doel om meer te weten te komen over de relatie tussen online en offline collectieve actie.

1.1 Methodologische aanpak

Het onderzoek in dit rapport bestudeert online en offline collectieve actie in Groningen vanuit verschillende perspectieven en met meerdere methoden. In **Hoofdstuk 3** rapporteren we een multidisciplinair **literatuuronderzoek** naar het samenspel tussen online gedrag op sociale media en offline percepties en gedrag aangaande collectieve actie.

In **Hoofdstuk 4** beschrijven we **interviews met “gewone” Groningse bewoners**. Het doel van deze interviews was om in kaart te brengen hoe inwoners reageren op de gaswinning en gevolgen hiervan. In de interviews kwamen verschillende thema's aan bod: welke collectieve actievormen er zijn, welke sociale identiteiten en netwerken, of er onrechtvaardigheid, doeltreffendheid, emoties en gevoelens zijn, en ten slotte wat de drijfveren en aanleidingen voor collectieve actie zijn.

In **Hoofdstuk 5** behandelen we interviews die gevoerd zijn tijdens een demonstratie die plaatsvond eind september 2016 bij het NAM-kantoor in Assen. We gebruiken de **interviews met demonstranten** om gericht te vragen naar motivaties om te demonstreren en

naar hun offline en online sociale mediagedrag rondom deze demonstratie.

In **Hoofdstuk 6** rapporteren we **interviews met activisten en “reactivisten”**.¹ We spraken met hen over vier collectieve actievormen die in Groningen relevant zijn: 1) online collectieve actie, 2) traditionele collectieve actie, 3) procedurele collectieve actie, en 4) radicalere collectieve actie of burgerlijke ongehoorzaamheid. In de gesprekken gingen we onder andere in op de relatie tussen verschillende vormen van actie en op hun motieven om eraan deel te nemen.

Voor **Hoofdstuk 7** benaderden we **mensen die regelmatig op sociale media “posten” over de gaswinning**. We gebruikten een **“think aloud of ‘hardop nadenken’-procedure**, waarin deelnemers hun gedachten, gevoelens, en intenties verbaliseren tijdens het schrijven van een reactie op een provocerend bericht over de gasbevingen. Dit werd **aangevuld met semi-gestructureerde interviews**. We analyseren wat deelnemers zeggen te denken, voelen, en willen met hun reactie en we vergelijken dat met de daadwerkelijke kenmerken van de reactie die zij schrijven.

In **Hoofdstuk 8** onderzoeken we in een survey **onder “gewone” bewoners van het Groningse gaswinningsgebied** hoe zij reageren op vier fictieve oproepen tot collectieve actie. Sommige oproepen zijn gericht op milieuthematiek, anderen richten zich op onrecht jegens Groningers. Sommige oproepen zijn meer normatief van aard, andere zoeken de grens van het toelaatbare op. Centraal staat de vraag of actie-oproepen op sociale media kunnen zorgen voor aanwas van sociale bewegingen, of dat zulke berichten met name bestaande sociale netwerken mobiliseren.

Hoofdstuk 9 kijkt in een **panelstudie onder Groningers binnen en buiten door gasbevingen getroffen gebieden** naar de steun voor acties onder een breder publiek: wat zijn de belangrijkste redenen om deel te nemen aan acties? We bestuderen vier vormen van collectieve actie en potentieel gerelateerd gedrag: stemgedrag tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2017, individueel protest, deelname aan demonstraties of fakkeloptochten en deelname aan acties die de grens van het toelaatbare opzoeken.

1.2 Wat is de relatie tussen online gedrag en offline collectieve acties?

Het idee dat sociale media een revolutie kunnen ontketen is wijdverbreid. In Nederland zorgden de “Facebookrellen” in Haren (Project X) voor een primeur. Nog invloedrijker in de beeldvorming rondom sociale media en collectieve actie was de Arabische Lente (ook wel de “*Twitter-revolutie*” en “*Facebook-revolutie*” genoemd).

De aanname dat online reuring een directe relatie heeft met offline collectieve actie is te simplistisch, maar zeker is dat de opkomst van sociale media de praktijk van collectieve actie zeer ingrijpend heeft veranderd. Talloze casussen laten zien dat sociale media een onmiskenbare rol spelen in de aanloop naar grootschalige mobilisatie (de Gezi-parkrellen, protesten van de indignados).² Conversaties die voorheen grotendeels privé werden gevoerd,

¹ We noemen mensen die actiebereid zijn maar zichzelf uitdrukkelijk niet definiëren als activisten *reactivisten*: mensen die (vaak tegen wil en dank) in verzet komen in reactie op ervaren onrecht.

² De Turkse Gezi-parkrellen begonnen in mei 2013 met een vreedzaam protest tegen bebouwing van een van de laatste stukken groen in het centrum van Istanbul. Traditionele media negeerden of bagatelliseerden de protesten, maar berichten op sociale media over het hardhandige optreden van de politie voedden de bredere onvrede over de regering van premier Erdogan en zijn AK-partij. Dit resulteerde in grootschalige protesten verspreid over de rest van het land. De indignados (Spaans voor verontwaardigden) protesteerden in 2011 tegen (onder andere) maatregelen tegen de financiële crisis in Spanje en meer in het algemeen tegen

vinden sinds de opkomst van sociale media in openbare fora plaats. Moderne communicatietechnologieën vervagen het onderscheid tussen interpersoonlijke communicatie en massacommunicatie. De relatie tussen communicatiegedrag en massagedrag is dan ook relevanter dan ooit.

De vraag hoe online sociale mediagedrag zich verhoudt tot offline collectieve actie is van belang voor zowel autoriteiten die de openbare orde willen bewaren alsmede voor sociale bewegingen die hun visie op maatschappelijke kwesties willen uitdragen om steun voor hun zaak te mobiliseren. Het huidige onderzoeksrapport behandelt deze vraag aan de hand van een **literatuurstudie** aangevuld met **interviewstudies** en **surveys** in de context van de Groningse gaswinning.

1.2.1 Inzichten uit de literatuur: Positief, negatief, of inconsistent verband

De wetenschappelijke literatuur over de relatie tussen online en offline actie kent ruwweg drie perspectieven. Volgens het eerste perspectief is online actie een belemmering voor offline actie: het gemak waarmee men online actie voert is als het ware een surrogaat voor andere (mogelijk doeltreffendere) vormen van actie offline, die doorgaans meer persoonlijke investering vergen. Het tweede perspectief wijst op de inconsistentie in de relatie tussen online en offline actie. Omdat online en offline gedrag zich afspelen in twee relatief gescheiden leefwerelden, waarin mensen zich anders kunnen uiten en gedragen, bestaat er geen nauw verband tussen online en offline gedrag. Het derde perspectief is dat online en offline actie elkaar versterken en dus positief zijn gerelateerd. Enerzijds zijn individuen die offline betrokken zijn bij collectieve actie eerder geneigd hun meningen hierover online te uiten (dezelfde persoon vertoont in verschillende omgevingen hetzelfde gedrag: een *intrapersoonlijk* verband). Anderzijds kan de zichtbaarheid van online collectieve actie (bijv. een online petitie) anderen motiveren om deel te nemen aan een of andere vorm van offline collectieve actie (een vorm van beïnvloeding waarbij het online sociale mediagedrag van de een het gedrag van anderen aanmoedigt: een *interpersoonlijk* effect). Al met al lijkt de empirie het meeste steun te bieden voor het derde perspectief: **in empirisch onderzoek is er een overwegend positief verband tussen online en offline activisme**. Maar dat is uiteraard een zeer generieke observatie: hoe werkt dat in de praktijk, op microniveau, in Groningen?

1.2.2 Groningse bevindingen 1: Veelheid aan actievormen, gestuurd door frustratie

De resultaten van Hoofdstuk 8 laten zien dat men in de Groningse context collectieve actie onderverdeelt in twee categorieën: normatieve en non-normatieve actie. Groningers in het gaswinningsgebied zien demonstreren, het tekenen van petitie, en deelname aan een collectieve rechtszaak als legitieme actievormen. Sabotage, bedreiging en beschadiging van eigendommen worden gezien als non-normatief. De geweldloze actievormen bezetting en evenementverstoring lijken hier enigszins tussenin te zweven maar passen volgens de statistische analyse van het survey het beste bij de non-normatieve actievormen. Deze survey omvatte een beperkt aantal van tevoren als collectieve actie aangemerkte gedragingen. Als we kijken naar welke collectieve acties mensen spontaan noemen ontstaat een complexer beeld.

In de interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4) bleek: **vrijwel allen vertonen gedrag dat wij zouden definiëren als collectieve actie, maar dit neemt zoveel vormen aan dat het niet als zodanig herkenbaar is. Vrijwel niemand beschouwt zichzelf als activist**. Offline gedrag dat bewoners zelf beschrijven als collectieve actie omvat onder

kapitalisme en de gevestigde politieke orde. Ook deze beweging begon met een klein protest dat zich, mede ondersteund door online berichtgeving, razendsnel uitbreidde naar verschillende steden en regio's. Uit het protest kwam de Spaanse Podemos partij voort.

andere het melden van schade en het voeren van procedures, betrokkenheid bij verenigingen die zich bezighouden met de gevolgen van de gaswinning, contact zoeken met invloedrijke partijen en instanties inclusief de media, het geven van advies aan instanties en elkaar en (verandering van) stemgedrag. Ongeveer de helft van de geïnterviewde Groningers was (eveneens) online bezig met de gevolgen van de gaswinning, met name met verbinding zoeken en informatievergaring en -verspreiding. Een groot deel van hen – ook zij die zich bezighielden met verschillende vormen van collectief georganiseerd protest – vonden dat hun gedrag *niet* geïnterpreteerd moet worden als activisme: zij zien het als *reactie* op onrecht - een bevinding die we hieronder gedetailleerder beschrijven in de sectie over sociale identiteiten en sociale netwerken.

Er is dus sprake van een veelheid aan actievormen, maar hoe zijn deze onderling aan elkaar gerelateerd? Uit Hoofdstuk 6 blijkt dat (individuele) procedurele acties vaak een startpunt zijn voor verschillende vormen van collectieve actie. Als het niet lukt om via bestaande procedures de doelen te bereiken, als men zich niet *gehoord voelt*, gaat men over tot online en/of traditionele offline collectieve actie, soms gevolgd door radicale actie. **Sentimenten van frustratie en teleurstelling over de effectiviteit van actie spelen een sleutelrol. Als frustratie en teleurstelling hoog zijn, doorgaans omdat men zich niet gehoord voelt, gaat men over op een nieuwe actievorm. Deze nieuwe actievorm wordt toegevoegd aan het bestaande arsenaal.**

1.2.3 Groningse bevindingen 2: Indicatoren van collectieve actie op sociale media

Een opvallende bevinding uit Hoofdstuk 9 is dat contact met anderen op sociale media niet samenhangt met activisme. Contact via internet hangt zelfs licht negatief samen met acties die de grens opzoeken. We concluderen hieruit: **actief zijn op internet zegt niet noodzakelijk iets over of men participeert in offline collectieve acties.**

Maar hoe zit het met het online *gedrag* dat men vertoont op sociale media; levert dit aanwijzingen op over hoe de schrijver zich verhoudt tot wat er offline speelt? Wat is de relatie tussen wat men schrijft, hoe men de wereld ziet en wat men doet? In Hoofdstuk 7 beschrijven we de invloeden van de door actieve posters benoemde interpretaties en motieven op de kenmerken van een door hen geschreven sociale mediapost. De algemene tendens is dat percepties en intenties die dichtbij het daadwerkelijke online sociale mediagedrag staan beter te herkennen zijn. Redelijk tot goed te herkennen is tot welke ingroup de postschrijver zich rekent, met welke intenties zij hun sociale mediapost hebben geschreven, en wie het beoogde publiek is. Of de postschrijver denkt met instemming van anderen te handelen (de ervaring van sociale validatie) is enigszins af te leiden uit het spreken namens een groep. Herkenning van emoties van de postschrijver is moeilijk: deze kunnen onvoldoende worden afgeleid uit emotiewoorden en emoticons. Cruciaal is echter dat de percepties die de postschrijver heeft van het achterliggende conflict en de issues die er spelen niet of nauwelijks uit hun posts kunnen worden afgeleid. Zo is uit wat men schrijft niet duidelijk wie de outgroup is of wat men vindt van het conflict. Ook is niet duidelijk namens wie men de post schrijft of wie het ingebeeld publiek is van het bericht. **Het blijkt niet of nauwelijks mogelijk om aan de berichten af te lezen hoe de postschrijver zich tot het achterliggende onderwerp verhoudt.** Al met al is een belangrijke conclusie dat soms juist wat *niet* wordt besproken datgene is waarvan men denkt dat iedereen het over eens is – **sociale consensus over het conflict blijft onbenoemd omdat men ervan uitgaat dat de eigen achterban dezelfde ideeën heeft.**

In verschillende hoofdstukken gaan we in op de vraag of gedrag op sociale media blijkt kan geven van intenties tot offline collectieve actie. Met andere woorden, hoe verhouden

online uitingen op sociale media zich tot offline collectieve actie? Wat betreft de relatie tussen online en offline gedrag in aanloop naar de NAM-demonstratie (Hoofdstuk 5) blijkt dat verband niet zo eenduidig is. We interviewden slechts een klein aantal personen, dus de conclusies zijn voorlopig. Maar wat opviel: het merendeel van de geïnterviewden gaf aan geen sociale media te gebruiken. Bovendien kan men bewust online communicatie over collectieve actie vermijden - hetzij uit angst voor stigmatisering, hetzij om geen informatie aan instanties prijs te geven over ophanden zijnde (illegale) acties. Wanneer er wel sprake was van online communicatie rondom de demonstratie, gebeurde dit om anderen over te halen tot deelname aan deze collectieve actie. Opmerkelijk is dat niet iedereen die dit deed zelf via het Facebook-evenement had aangegeven aanwezig te zullen zijn. Offline communicatie over de demonstratie had doorgaans een informerend of wervend karakter, variërend van open vragen om de interesse bij anderen te peilen tot actieve pogingen hen over te halen tot deelname. Daarnaast vond overleg over de organisatievorm van de demonstratie ook plaats in offline gesprekken.

Hoofdstuk 6 behandelt in interviews met een uiteenlopend spectrum van (re)activisten de relaties tussen online gedrag op sociale media en drie overige vormen van collectieve actie: procedurele actie, traditionele, en radicalere collectieve actie. Afgezien van directe oproepen tot procedurele actie lijkt het moeilijk betrouwbare online predictoren aan te wijzen van deze specifieke actieform. Blijkens de bevindingen in Hoofdstuk 6 is online actie een betere indicator van traditionele actie, in de zin dat beiden veel samengaan. Verder blijkt: **ook een positief online sentiment - met name gekoppeld aan een specifieke actie - is een voorspeller van (massa)mobilisatie voor zowel traditionele als radicalere actie.** Wat betreft radicalere actie onderscheiden we twee vormen: 1) burgerlijke ongehoorzaamheid met een vrij welwillend en geweldloos karakter, waar een breed publiek zich in kan vinden, en 2) radicalere acties waaraan het risico van escalatie meer inherent lijkt, veelal gedragen door een veel smallere achterban of zelfs een *lone wolf*. Bij relatief breed gedragen acties is online publiciteit zinvol, terwijl er bij de risicovollere acties vooraf geen online signalen zijn, behalve mogelijk dat betrokkenen zich tijdelijk wat meer gedeisd houden dan normaal. Dit impliceert dat breed gedragen burgerlijke ongehoorzaamheid wel online terug te vinden is, terwijl risicovollere radicale acties online hooguit “aangekondigd” kunnen worden door een tijdelijk verminderde activiteit op sociale media.

Wat betreft de relaties tussen online sociale mediagedrag en offline acties suggereren de bevindingen in Hoofdstuk 8 twee online indicatoren die van belang zijn voor het inschatten van mobilisatie. Dit zijn zowel instemmende reacties als reacties waaruit blijkt dat iemands visie op het thema in kwestie is gewijzigd. In aanvulling op deze predictoren blijkt ook concreet online sociale mediagedrag in reactie op een actieoproep bruikbaar als voorspeller van (massa)mobilisatie. **Delen van een post is een significante predictor voor actiedeelname aan de meeste acties** - alleen non-normatieve actie uit solidariteit met Groningers werd er niet door voorspeld. **Liken van en reageren op een actie-oproep op sociale media houden geen verband met intenties tot deelname** aan een de betreffende actie. Een mogelijke verklaring is dat dit online sociale mediagedrag voelt als afdoende collectieve actie, waardoor de behoefte offline in actie te komen vermindert.

1.3 Drie hoofdvoorspellers van collectieve actie

Er zijn doorgaans drie hoofdvoorspellers van collectieve actie, namelijk sociale identiteit, percepties van doeltreffendheid, en (gemoraliseerde) emoties. We bespreken deze nu achtereenvolgens in twee subsecties over 1) sociale identiteiten en sociale netwerken en 2) percepties en emoties rondom collectieve actie. Daarbij belichten we drie zaken: inzichten uit de literatuur over de relatie tussen online gedrag en deze drie concepten, inzichten uit ons

eigen onderzoek over deze drie in de Groningse context en inzichten over het sociale mediagebruik in de Groningse context.

1.3.1 Sociale identiteiten en sociale netwerken

1.3.1.1 Inzichten uit literatuur: Online interactie bevordert identiteitsvorming

Er zijn een aantal aanwijzingen dat het mobiliserende effect van sociale media voor een aanzienlijk deel is toe te schrijven aan de manier waarop sociale media het ontstaan van sociale identiteiten bevorderen en beïnvloeden. Uit eerder onderzoek weten wij dat sociale identiteit een kernvariabele is in zowel mobilisatie van grote groepen mensen voor acties als in de escalatie van protest. Het begrip over het ontstaan en verloop van protest is dan ook gebaat bij een goede analyse van het ontstaan of de verandering van sociale identiteiten.

Onderzoek uit verschillende disciplines wijst erop dat percepties, emoties, en gedrag in groepen op natuurlijke wijze convergeren. Beelden van wie “wij” zijn en wat wij denken, voelen, en doen worden veelal spontaan gevormd in sociale interacties met anderen uit de eigen groep en met de sociale omgeving. Als een belangrijk deel van de communicatie tussen personen op sociale media plaatsvindt, dan vindt daarmee ook dit proces van sociale identiteitsvorming op deze platformen plaats. De kenmerken van online interacties op sociale media beïnvloeden dus de conclusies die men trekt over de sociale identiteit van de groep waar men deel van uitmaakt. In een relatief anonieme omgeving kunnen mensen zich bijvoorbeeld vrijer voelen minder normatieve, extremere ideeën te uiten. Bovendien blijkt anonimiteit, in tegenstelling tot wat men intuïtief zou verwachten, de invloed van sociale identiteiten op gedrag te versterken. Op sociale media verschuift de aandacht van lezers op subtiele wijze naar algemenere kenmerken van de groep en sociale identiteit: dit verklaart mede waarom er op sociale media iets meer gestereotypeerd kan worden en dat discussies iets sneller polariseren. Kortom: **online interactie op sociale media stimuleert het ontstaan en de ontwikkeling van sociale identiteiten.**

Sociale media zijn per definitie een goed gevulde gereedschapskist voor het bouwen en onderhouden van gemeenschappen. Doordat ideeën over “wij” in dergelijke online omgevingen snel postvatten en doordat netwerken bij elkaar worden gehouden met een fysieke infrastructuur die zowel intern als extern verbindt, zijn online netwerken op sociale media prima geschikt om sociale identiteiten “om te bouwen” naar sociale bewegingen.

Kenmerkend voor sociale bewegingen is dat ze een zogenaamde “gepolitiseerde identiteit” hebben: het beeld van “ons” is gekoppeld aan actievoeren, vaak tegen een specifieke ander. In het ontstaan van bereidheid tot collectieve actie spelen verschillende kenmerken van sociale identiteiten een rol. Identificatie met een stabiele (d.w.z. niet makkelijk te verlaten), specifieke (niet te brede), actiegerelateerde sociale identiteit is het sterkst geassocieerd met collectieve actie. Sociale identiteit voorspelt collectieve actie in samenspel met twee andere factoren: percepties van groepsdoeltreffendheid (dat “wij” samen ons doel kunnen bereiken) en morele emoties over ervaren onrecht. Er zijn verschillende manieren waarop sociale media ook op deze andere twee voorspellers kunnen inwerken. Dit werken we uit in de sectie over percepties en emoties rondom collectieve actie.

Het ontstaan van collectieve actie is geënt op identificatie met een sociale groep die ijvert voor verandering: een sociale beweging. Als een individu zich identificeert met deze beweging dan wordt de identiteit van deze persoon gekenmerkt door een groeiende overlap tussen de morele kenmerken van iemands persoonlijke identiteit (wat het betekent om “mij” te zijn) en de sociale identiteit van de beweging (wat het betekent om een activist te zijn).

Hierdoor is mobilisatie met name effectief als een sociale beweging morele waarden uitdraagt die aansluiten bij de ideologie van potentiële leden. Het risico van escalatie wordt groter wanneer een conflict voor de ene partij om morele waarden draait, terwijl de andere partij de situatie in termen van calculeerbare middelen definieert. Bovendien is de interactie tussen verschillende partijen in een dergelijke situatie van belang; passief publiek kan veranderen in actieve activisten wanneer het als zodanig behandeld wordt.

1.3.1.2 Groningse bevindingen 1: Drie sociale identiteiten rondom collectieve actie

Het feit dat geen van de demonstranten (Hoofdstuk 5) individueel naar de demonstratie bij het NAM-kantoor was gekomen onderstreept het belang van sociale netwerken en sociale contacten voor deelname aan collectieve actie. Bovendien bestond er een sterk gevoel van eensgezindheid onder de demonstranten, dat iedereen aanwezig was om te protesteren tegen het onacceptabele gedrag van de NAM. **Een belangrijke conclusie is dat een subjectieve overtuiging van eensgezindheid voldoende is om tot collectieve actie over te gaan.** Desalniettemin bleken de exacte motivaties om te demonstreren te verschillen, hier gaan we verder op in in de sectie over percepties en emoties rondom collectieve actie.

Naast deze perceptie van eensgezindheid in veroordeling van het gedrag van de NAM zien we dat er tegelijkertijd wrijving bestaat tussen verschillende bij collectieve actie betrokken sociale identiteiten. Als Groningse bewoners (Hoofdstuk 4) gevraagd wordt of zij zichzelf als activist zien gebeurt er iets interessants: de meesten hebben negatieve associaties bij de term “activisme”. Zij zouden zichzelf nooit zo omschrijven. Dat geldt zelfs voor degenen die overduidelijk activistisch opereren, bijvoorbeeld door regelmatig te demonstreren (Hoofdstukken 4 en 6). **De mensen die actiebereid zijn noemen wij reactivisten: mensen die (vaak tegen wil en dank) in verzet komen in reactie op ervaren onrecht.** Reactivisten en (milieu)activisten werken goed samen en vinden elkaar steeds beter. Maar toch valt op dat reactivisten zichzelf liever niet associëren met stevigere acties van milieuactivisten, zichzelf vaak niet volmondig activist willen noemen en soms een zekere achterdocht houden jegens de doelstellingen van milieuactivisten. Ook de (milieu)activisten in Hoofdstuk 6 signaleren tegenstellingen tussen Groningers, waaronder ook andere gedupeerden, en activisme: men ervaart weinig draagvlak voor activisme en al helemaal niet voor radicale actie. Actie moet fatsoenlijk blijven.

Deze laatste observatie strookt met de bevinding dat voor Groningse bewoners (Hoofdstuk 4), reactivisten (Hoofdstuk 6), en actieve sociale mediagebruikers (Hoofdstuk 7) identiteiten rondom onrecht belangrijker zijn dan activisme. De sociale identiteiten die hiermee in verband worden gebracht zijn Groningers en in het bijzonder gedupeerden. Identificatie met gedupeerden van de gaswinning hangt op een onproblematische manier samen met protesteren tegen onrecht. Maar de sociale identiteit van Groningers als groep verhoudt zich slecht tot activisme. De Groningse identiteit wordt geassocieerd met onderlinge solidariteit, maar tegelijk met nuchterheid en met het uiten van emoties die variëren tussen de understatementen *ik verneem het wel* (verschrikkelijk) en *kon minder* (geweldig). Dergelijke zelfstereotypen zetten een rem op “aanstellerige” uitingen in het openbaar. **Het is een grote stap om de Groningse onderlinge gedragscode van nuchterheid om te buigen naar (met name traditionele) uitingen van ongenoegen en collectieve actie.** Dit sluit aan bij de conclusie uit het bevolkingsonderzoek (Hoofdstuk 9) dat collectieve actie beïnvloedt wordt door veel factoren, maar *veel minder* door de mate waarin gaswinning invloed heeft op het dagelijks leven. De implicatie hiervan is: **mensen die overgaan tot collectieve actie zijn niet noodzakelijk de direct en/of zwaarst getroffen.**

Al met al suggereren de bevindingen uit de empirische hoofdstukken dat er ruwweg

drie sociale identiteiten spelen binnen de context van de Groningse gaswinning. Een sterk gevoel van eensgezindheid komt voort uit een sociale identiteit rondom gemoraliseerde opvattingen over de gaswinning. Dit wordt geïllustreerd door de demonstranten in Hoofdstuk 4, die aangaven aanwezig te zijn om collectief het gedrag van de NAM te veroordelen. Daarnaast is er een spanningsveld tussen de sociale identiteiten rondom milieuactivisme en reactivisme. Hoewel beide groepen elkaar tegenkomen en samenwerken in verscheidene collectieve acties, beklijft het beeld van reactivisten die niet graag geassocieerd worden met de wat hardere acties van milieuactivisten en de (daaraan gerelateerde) activistische sociale identiteit. Deze driedeling vinden we niet alleen terug in de kwalitatieve studies, maar ook in de statistische analyse van de survey onder Groningers boven het gasveld (Hoofdstuk 8). Kortom, de studies in het huidige onderzoeksrapport leveren convergerend kwalitatief én kwantitatief empirisch bewijs dat hier drie sociale identiteiten relevant zijn: **rondom gemoraliseerde opvattingen, milieuactivisme, en reactivisme.**

1.3.1.3 Groningse bevindingen 2: Mobilisatie en uitbreiding van sociale netwerken

Tegenover de gedeelde identiteit van reactivisten neemt men een complexe en sterk verweven kluwen waar van tegenpartijen, bestaande uit met name de NAM/Shell en overheid. Voor veel deelnemers leidt deze perceptie van tegengestelde groepen ertoe dat zij de situatie rondom de Groningse gaswinning ervaren als een intergroepsconflict tussen ‘wij’ als niet-dominantie groep met belangen die lijnrecht staan tegenover een dominant ‘zij’-cluster. Aan de zijlijn van dit intergroepsconflict staan de traditionele media en “de rest van Nederland” als goeddeels neutrale derden. Collectieve actie kan een middel zijn om verschillende partijen te bereiken: de eigen groep, (een van) de tegenpartij(en), of om derden te transformeren in medestanders in het conflict. De verschillende intenties die men heeft met collectieve acties behandelen we in meer detail in de sectie over percepties en emoties rondom collectieve actie. Een belangrijke bevinding aangaande het **gebruik van (online) actie als communicatiemiddel** is dat het publiek dat mensen in gedachten hebben bij het posten op sociale media kan fluctueren, soms zelfs binnen één post. Een verschil tussen de in Hoofdstuk 7 bestudeerde sociale media is dat Twitter iets meer dan Facebook gebruikt lijkt te worden om partijen rechtstreeks aan te spreken. Bovendien blijken sociale media-gebruikers desgevraagd niet de illusie te hebben dat degene(n) die zij beogen te bereiken met hun online post deze ook per definitie leest.

Mensen houden in hun actiegedrag echter wel rekening met reacties uit de sociale omgeving. Met name intimi kunnen invloed uitoefenen op de collectieve actie van (re)activisten, maar er tekent zich tevens een omgekeerd effect af. Enerzijds kan de (nabije) sociale omgeving collectief actiegedrag mede vormgeven. Zo zien we in het bevolkingsonderzoek (Hoofdstuk 9) dat contact met andere activisten en lidmaatschap van activistische organisaties beide deelname voorspellen aan collectieve actie en aan acties die de rand van het toelaatbare opzoeken. Anderzijds heeft betrokkenheid bij collectieve actie ook een sterk vormende invloed op de sociale omgeving. Activisten en reactivisten (Hoofdstuk 6) geven aan dat sociale contacten die niet passen bij hun actiedeelname langzamerhand verdwijnen, terwijl betrokkenheid bij collectieve acties kan zorgen voor nieuwe sociale banden. De **uitbreiding van sociale netwerken kan plaatsvinden tijdens traditionele demonstraties en offline bijeenkomsten**, waarin (re)activisten gelijkgestemden in levende lijve ontmoeten. In de sectie over percepties en emoties rondom collectieve actie zien we dat collectieve actie als doel kan hebben om sociale netwerken uit te breiden. Bovendien blijkt uit Hoofdstuk 8 dat ook online gedrag op sociale media rondom collectieve actie kan resulteren in uitbreiding van sociale netwerken. Enerzijds worden steun voor en intenties tot deelname aan alle vier actie-oproepen (normatief en non-normatief reactivisme en milieuactivisme)

voorspeld door de mate waarin de betreffende actie-oproep in lijn is met de eigen ideeën van deelnemers over de gaswinning. Dit impliceert dat sociale media een additioneel communicatiemedium vormen voor (offline) reeds bestaande sociale netwerken; mensen zijn meer geneigd de actie waartoe wordt opgeroepen te steunen en hieraan deel te nemen wanneer de online oproep aansluit bij hun eigen gedachtegoed. Een belangrijke aanvullende bevinding is dat steun voor en intenties tot deelname aan alle vier actie-oproepen worden voorspeld door de mate waarin de betreffende actie-oproep hun kijk op de gaswinning heeft veranderd. Dus **oproepen tot actie via sociale media vinden navolging als ze terecht komen bij sympathisanten of als ze overtuigend zijn.**

Sentimenten van sympathie laten een ander patroon zien. De mate waarin een online actie-oproep iemands kijk op de gaswinning heeft veranderd is *geen* voorspeller van sympathie - met uitzondering van de non-normatieve milieuactie. Sympathie hangt enkel samen met de mate waarin de post aansluit bij de eigen ideeën over de gaswinning. Met andere woorden, bij deze affectieve component van collectieve actie-intenties blijkt er op sociale media minder potentie voor aanwas van bestaande sociale netwerken. Al met al zien we desalniettemin dat sociale media zowel ingezet kunnen worden om de eigen achterban te mobiliseren als ook om steun voor en participatie aan collectieve acties te vergroten onder een breder publiek.

1.3.2 Percepties en emoties rondom collectieve actie

1.3.2.1 Inzichten uit literatuur: Doeltreffendheid, onrecht, en emoties jagen actie aan

De perceptie dat actie doeltreffend is kan mensen motiveren om deel te nemen aan collectieve actie. **Online interacties kunnen waargenomen doeltreffendheid versterken als ze indruk geven dat “wij” met velen zijn.** Instemmende reacties geven een gevoel van sociale validatie, waardoor online geuite meningen en gevoelens worden bekrachtigd en mensen tevens meer geneigd zijn hiernaar te handelen. Als mensen verandering willen bereiken, dan zijn ze met name bereid om actie te voeren als ze zowel emotionele als instrumentele steun ervaren van anderen en daarom denken dat de actie doeltreffend zal zijn: samen staan we sterker en samen maken we dus meer kans. De waargenomen doeltreffendheid van een actie is overigens minder van belang als deze expressief van aard is. Dus: **als men zich vooral wil laten horen, omdat men bijvoorbeeld boos is over een bepaalde misstand, dan maakt het minder uit of de actie daadwerkelijk de misstand kan oplossen.**

Percepties van onrecht en de bijbehorende morele emoties zoals boosheid jagen collectieve actie aan, met name als deze collectief gedeeld zijn. Sociale media zijn misschien bij uitstek geschikt als communicatiekanaal voor de Groningers, die zichzelf zien als een nuchter volk dat niet gauw klaagt; beschut door de relatieve anonimiteit kunnen mensen online gevoelens uiten die ze “op straat” en op het werk eerder voor zich houden. Bovendien blijft een emotionele *post* waarin iemand verontwaardigd agiteert tegen de onrechtvaardige behandeling in principe langer vindbaar dan een dergelijke offline uitbarsting van kortstondige duur. Kortom, **in online communicatie via sociale media kan men privé ervaren percepties en gevoelens delen zodanig dat anderen deze valideren: de emoties worden collectief.**

Een onrechtvaardige behandeling kan verschillende negatieve emoties opwekken, die echter niet zonder meer collectieve actie in de hand werken. **Er zijn twee clusters van emoties te onderscheiden met verschillende consequenties voor collectieve actie.** Het eerste cluster bestaat uit emoties zoals boosheid en minachting. Boosheid en woede

verheven collectieve actie (met name als deze gevoed worden door ervaren onrecht). Deze emoties worden in de literatuur actief genoemd omdat ze kunnen aanzetten tot collectieve actie als het *gedeelde* emoties zijn waarbij de negativiteit extern (in plaats van intern binnen de eigen groep) gericht is. Dit lijkt in mindere mate te gelden voor ergernis en minachting. Minachting (een mogelijk resultaat van herhaaldelijke boosheid) kan met name de steun voor *radicale* actie vergroten, evenals de radicaliserende emotie wantrouwen en percepties van corruptie. Het tweede cluster bestaat uit angst, verdriet en zorgen. Deze *passieve* emoties zullen volgens de literatuur collectieve actie eerder bemoeilijken.

Om de kans op collectieve actie en mogelijke escalatie in te schatten is tevens van belang om de locus van onrechtvaardigheid te bepalen. Een **gedeelde onrechtvaardige behandeling door een buitenstaander is een goede voorspeller van collectieve actie, terwijl ongelijkheid en onrechtvaardigheid binnen een groep collectieve actie ondermijnt**. Om een goede inschatting van animo voor collectieve actie en het risico op escalatie te maken volstaat een basaal onderscheid tussen positief en negatief sentiment dus niet. Specifieke percepties van onrecht en bijbehorende (categorieën van) negatieve en positieve emoties bepalen in samenspel met de context waarin deze geuit worden de gedrevenheid voor collectieve actie.

1.3.2.2 Groningse bevindingen: Actie is niet doeltreffend maar wel noodzakelijk

De meerderheid van de bewoners (Hoofdstuk 4) ziet collectieve actie over het algemeen als weinig doeltreffend. Maar er zijn interessante nuances. Zo vindt men online actie op sociale media aan de ene kant passief en weinig doeltreffend (met name als het gaat om het delen van berichten). Aan de andere kant realiseren mensen zich dat ze via sociale media een groter publiek kunnen bereiken, waardoor ze ruchtbaarheid kunnen geven aan hun zaak in de rest van het land. Ook van offline acties wordt weinig doeltreffendheid verwacht. Dat er in sommige gevallen toch actie wordt gevoerd komt omdat men denkt: iets doen is beter dan niets. Dit scepticisme over doeltreffendheid zien we ook terug bij de sociale mediagebruikers (Hoofdstuk 7). Zij willen voornamelijk de schrijver van de stimuluspost bereiken maar denken dat met name de eigen achterban hun online bijdrage daadwerkelijk zal lezen. Men heeft verder het idee dat de eigen achterban zich kan vinden in de eigen uitingen, maar of deze het gewenste effect zullen sorteren is zeer de vraag. Hetzelfde observeren we bij zowel activisten als reactivisten (Hoofdstuk 6), die nogal sceptisch zijn over de doeltreffendheid van hun acties: **men verwacht niet dat acties onmiddellijk effect sorteren. Maar toch voert men actie: op termijn hebben acties wel degelijk invloed en niets doen is geen optie.**

Het feit dat bijna iedere bewoner (Hoofdstuk 4), ondanks de rem die de Groningse sociale identiteit zet op geëmotioneerde uitingen, op enigerlei wijze zijn of haar stem had laten horen illustreert hoe onrechtvaardig de geïnterviewden deze situatie ervaren. Dit zien we ook terug bij de (re)activisten (Hoofdstuk 6): **Bijna alle deelnemers wezen op onrechtvaardigheid; dit onrecht verenigt mensen.** Onrecht concentreert zich met name op het *keer op keer* ontstaan van materiële en immateriële schade, de manier waarop de NAM en de overheid bewoners en hun schade behandelen, en belangenverstrengeling tussen de NAM en overheid. Wat gedupeerden verdeelt is de waargenomen willekeur en ongelijkheid in de omgang met schade, bijvoorbeeld tussen de stad Groningen en dorpen in de provincie, of tussen individuen in dezelfde lokale gemeenschap. **De gewaarwording van onrechtvaardigheid binnen de eigen groep verdeelt mensen.**

In contrast met de nuchterheid die bewoners en reactivisten (Hoofdstukken 4 en 6) toedichten aan “de Groningers”, ervaren zij zelf verschillende (sterke) emoties over de

gaswinning. De meest genoemde gevoelens waren relatief passieve emoties: verdriet, angst, onmacht en het gevoel murw geslagen te zijn. Wat betreft de actievere emoties gaven geïnterviewde bewoners aan dat ze zich boos, verontwaardigd, en gefrustreerd voelen. Uit de resultaten in Hoofdstuk 9 blijkt dat gebrek aan vertrouwen in overheden specifiek gerelateerd is aan acties op de grens van het toelaatbare. **Een slechte relatie met de overheid is een risicofactor in potentiële escalatie van geweld.**

Af en toe noemden bewoners (Hoofdstuk 4) en (re)activisten (Hoofdstuk 6) ook positieve emoties, bijvoorbeeld veroorzaakt door de effecten van mijnbouwschade op de lokale en regionale werkgelegenheid, door financiële compensatie van materiële schade (beide waarschijnlijk met een negatief effect op collectieve actie), of door deelname aan collectieve actie (wat toekomstige deelname verder kan stimuleren). Positief sentiment rondom collectieve actie kan ingezet worden om negatieve emoties van murwgeslagenheid tegen te gaan en tevens om mensen te mobiliseren voor (ludieke) collectieve acties. De bevinding dat actiedeelname positieve emoties kan veroorzaken komt overeen met het positieve en sterke gevoel van eensgezindheid onder de aanwezigen bij de NAM-demonstratie (Hoofdstuk 5).

Desalniettemin bleken de exacte motivaties om te demonstreren te verschillen. Sommigen richtten zich tegen de NAM als directe boosdoener in het gaswinningsdossier, terwijl anderen de NAM zagen als een van de (vele) voorbeelden van misstanden in de samenleving. Alle demonstranten (Hoofdstuk 5) en veel bewoners (Hoofdstuk 4) en (re)activisten (Hoofdstuk 6) noemden de gevolgen van de gaswinning die bewoners ervaren. Hierbij verwezen zij naar zowel de (materiële) schade door mijnbouw alsook de onrechtvaardige behandeling waarmee huiseigenaren en huurders te kampen hebben. Deze motivaties werden niet alleen geuit door mensen die zelf gevolgen van de gaswinning ondervinden, er was ook sprake van externe solidariteit met gedupeerden. Daarnaast verwees een aantal geïnterviewden ook naar de gevolgen van gaswinning voor het klimaat als motivatie voor hun deelname aan collectieve actie. Opmerkelijk is dat deze tweedeling in onderliggende motivaties ook bestond onder de demonstranten binnen één protest (Hoofdstuk 5). Er leek hiermee sprake van een onderliggende botsing van belangen of idealen; waar de één een vuist wilde maken tegen de gaswinning en daarmee voor groene energie, protesteerde de ander tegen inmenging en besluitvorming van bovenaf die resulteert in zaken als gaswinning en plaatsing van windmolens. Desondanks overheerste een sterk, expliciet uitgesproken gevoel van eensgezindheid onder de geïnterviewde demonstranten. Dit schept een paradoxaal beeld: **samen in actie komen tijdens een specifiek protest creëert een zelfbeeld van solidariteit en eenheid, alhoewel de individueel geuite motivaties van verschillende groepen blijken geven van grote onderlinge verschillen waar men zich buiten de protesten om tevens bewust van is.**

De geïnterviewde Groningers (Hoofdstuk 4) benoemden verschillende persoonlijke drijfveren of persoonlijke idealen die hen aanzetten tot actie, zoals solidariteit met gedupeerden of hart voor de regio. Daarnaast kunnen doelen die men voor ogen heeft ook motiveren tot actie, zoals het verkrijgen van erkenning, voldoening, en – in contrast met de pogingen van de NAM en de overheid om te streven naar een zakelijke afhandeling, slechts bij een enkeling – geld. Twee aanleidingen die mensen ertoe overhalen actie te ondernemen zijn confrontatie met gevolgen van de gaswinning in persoonlijke kring en ervaren onrechtvaardigheid in de afhandeling van schade. In de afwegingen omtrent deelname aan collectieve actie gaven geïnterviewden verder aan rekening te houden met bijvoorbeeld de (il)legaliteit en fysieke bereikbaarheid van een specifieke actie. Ten slotte bleek een aanzienlijk aantal geïnterviewde bewoners collectieve actie te zien als onvermijdelijk, omdat

het bij hen als persoon past of omdat ze het als hun sociale plicht zagen.

Het onderzoek naar de motieven van actieve posters en wat zij schrijven (Hoofdstuk 7) geeft een zeer gemêleerd beeld van instrumentele en expressieve intenties. Aan de ene kant wil men vanuit een instrumentele insteek iets bereiken door online te reageren op een (potentieel) provocerende post. Dat kan zijn informatie overbrengen, anderen aan het denken zetten, de situatie uitleggen of hier begrip voor vragen, beargumenteren waarom men het oneens is met de stimuluspost, het organiseren van een tegengeluid, contact leggen, of emotionele steun bieden aan de ingroup. Aan de andere kant spelen ook expressieve functies een rol, zo kan de online reactie dienen om het eigen hart te luchten, minachting te uiten, met humor de situatie te relativiseren, of een ingroup-norm te vestigen over hoe ‘wij’ hierop zouden moeten reageren. Een laatste typering van intenties blijkt meer gericht op inactie; sommigen zijn in hun online sociale mediagedrag bewust bezig om geen emoties te uiten of verkiezen het om überhaupt geen reactie te schrijven. **Al met al reageert men op sociale media om veranderingen teweeg te brengen (instrumentele functie) en/of om uiting te geven aan emoties (expressieve functie).**

1.5 Conclusies

We beschrijven hier de belangrijkste conclusies op basis van de voorgaande hoofdstukken. Dit onderzoeksrapport buigt zich over de onderzoeksvragen: Welke empirische ondersteuning is er voor aannames over de relaties tussen online en offline actie? Welk gedrag vertoont men online en offline, waarom? Wat zijn online indicatoren van politisering, grote mobilisatie, of mogelijke escalatie? We sluiten af met een integratie van bevindingen en inzichten.

We concluderen dat er een overwegend positieve relatie is tussen online en offline actie: hoe meer van het een, hoe meer van het ander. Deze positieve relatie kan ontstaan vanuit zowel intra- als interpersoonlijke processen. Op het intrapersonlijke vlak is de kerncomponent dat mensen zich online en offline ruwweg hetzelfde gedragen. Ook de gedragsmotieven lijken in beide contexten hetzelfde te zijn. Interpersoonlijke processen die de relatie tussen online en offline actie versterken stoelen op het succes van mobilisatie. In beide processen speelt sociale identificatie met een gepolitiseerde sociale identiteit een hoofdrol. Dit betekent niet dat mensen zichzelf als activist moeten definiëren alvorens zij op de been gebracht worden. Identificatie met een op verandering of verzet gerichte sociale beweging werkt mobiliserend. Bovendien kan deze sociale identificatie gaandeweg ontstaan, hetzij door deelname aan acties hetzij door de manier waarop men behandeld wordt door derde partijen. Mensen die uit nieuwsgierigheid naar een demonstratie gaan of toeschouwers die over één kam geschoren worden met activisten en hetzelfde worden behandeld door autoriteiten kunnen hierdoor uiteindelijk transformeren in trouwe demonstranten en/of activisten. Online mechanismen die de ontwikkeling van (offline) actie in de hand werken zijn percepties dat “wij” met velen zijn, van sociale en instrumentele steun, en sociale validatie van percepties van onrecht en van morele emoties. De katalysator in deze percepties is de subjectieve overtuiging - een perceptie die mogelijk niet overeenkomt met de realiteit – dat wij samen sterk staan. Dit impliceert dat een effectieve online campagne van een beweging via sociale media, waarin de suggestie van mobilisatie zorgt voor daadwerkelijke mobilisatie, kan werken als een *self-fulfilling prophecy*.

Online indicatoren kunnen signaleren dat er sprake is van politisering van sociale identiteiten, van massamobilisatie, of van mogelijke escalatie. *Politisering* is waarschijnlijk wanneer men online de volgende indicatoren waarneemt: 1) morele emoties, zoals boosheid over onrechtvaardigheid, 2) morele oordelen over wantoestanden, zoals bijvoorbeeld het

gebruik van de term “gasmaffia” in de Groningse context, 3) verwijzing naar morele waarden die aan een reactie appelleren, zoals de sociale plicht op te komen voor een onrechtvaardig behandelde groep, 4) groeiende overlap tussen de morele kenmerken van iemands persoonlijke identiteit en een sociale beweging, 5) signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen (morele) gedachtegoed van individuen, of 6) signalen dat een online actie-oproep de (morele) kijk van individuen op de betreffende kwestie heeft beïnvloed. **Moraliteit loopt als een rode draad door deze indicatoren van politisering.**

Voor massamobilisatie gelden de volgende online indicatoren: 1) er is sprake van een sociale beweging waarmee veel mensen zich identificeren (zie de bovenstaande alinea over politisering), 2) er bestaat een wijdverbreide, gedeelde perceptie van onrechtvaardigheid met daarbij behorende gedeelde morele verontwaardiging, 3) online sociale mediagedrag getuigt van breed gedeelde steun voor de actie, zowel emotioneel als instrumenteel, 4) er heerst een sterk, gedeeld gevoel van vertrouwen dat deze specifieke actie het beoogde doel dichterbij zal brengen, *of* er is een sterke expressiebehoefte om met deze specifiek actie te laten zien hoe sterk een onderwerp leeft in een gemeenschap, 5) er is een breedgedeeld positief online sentiment - met name gekoppeld aan een specifieke actie, 6) er zijn signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen gedachtegoed van veel individuen en/of bestaande netwerken, 7) er zijn signalen dat een online actie-oproep de kijk van veel individuen en/of bestaande netwerken op de betreffende kwestie heeft beïnvloed, of 8) een actie-oproep wordt veelvuldig gedeeld op sociale media. **De rode draad in deze indicatoren van massamobilisatie is de perceptie (of zelfs enkel illusie) van sociale gedeeldheid.**

Online indicatoren van escalatie zijn: 1) uitingen van steun of bijval in eigen kring voor radicale ideeën (dergelijke sociale validatie zorgt ervoor dat extreem gedrag normatiever wordt binnen bredere kring), 2) uitingen van wantrouwen of minachting jegens een tegenpartij³, 3) beschuldigingen van corruptie of andere oneerlijke handelingen van “hen” tegen “ons”, 4) botsende interpretaties van kerngebeurtenissen, waarin de ene partij bijvoorbeeld een schending van morele waarden constateert terwijl de andere partij dezelfde gebeurtenis uitlegt als zakelijk verschil van mening over uitruilbare middelen zoals vastgoed of geld, 5) vijandige bejegening door ordebewaarders, of 6) positief online sentiment gekoppeld aan een specifieke risicovolle actie. **Ook voor deze indicatoren van escalatie geldt dat subjectieve percepties niet hoeven te stroken met de realiteit om effect te hebben.**

Er zijn twee overkoepelende conclusie die van belang zijn bij de interpretatie van online uitingen. De eerste is dat het van belang is om de sociale context niet uit het oog te verliezen. De mate waarin online uitingen op sociale media representatief zijn voor offline sentimenten kan niet accuraat ingeschat worden zonder besef van het referentiekader van degene die zich uit: uitingen worden gedaan in een sociale systeem van (zelf-)stereotypen en bijbehorende gedragsnormen. De tweede conclusie heeft ermee te maken dat veel online uitingen gericht zijn op de eigen achterban, waarvan men veronderstelt dat ze bepaalde uitgangspunten en zienswijzen delen. Wat voor zichzelf spreekt benoemt men vaak niet. Soms is het meest interessant wat er *niet* wordt gezegd.

³ Waarbij we aantekenen dat we vermoeden dat de kans op escalatie bij verwijzingen naar abstracte groepen zoals “de elite” of “de overheid” of “de gasmaffia” kleiner is dan verwijzingen naar concrete groepen zoals “de NCG” of “de politie” of “de NAM”.

2 Inleiding

In het huidige onderzoeksrapport beschrijven we een serie onderzoeken naar maatschappelijke onrust en protest rondom de casus van gaswinning in Groningen. De onderzoeken zijn uitgevoerd in opdracht van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.⁴ Het algemene doel van dit onderzoeksproject was om inzicht te verkrijgen in de relaties tussen verschillende (offline) vormen van collectieve actie en gedrag op sociale media.

De activiteiten die mensen online vertonen zijn in toenemende mate sterk verweven met hun dagelijkse, offline leven. Zeker in het sociale domein is het internet de laatste jaren een steeds grotere rol gaan spelen. Zo blijkt uit recent grootschalig internationaal onderzoek dat bijna een kwart van de mensen goede wifi thuis belangrijker vindt dan om thuis sociale ruimtes te hebben (IKEA & United Minds, 2016). In lijn met de groeiende rol van internet in ons sociale leven, wordt vanuit diverse hoeken beweerd dat de opkomst van sociale media een revolutie hebben teweeggebracht in collectieve actie. Hoewel dergelijke stellige aannamen wijdverbreid zijn, is het bewijs hiervoor schaars.

Wij stellen dat communicatietechnologieën verre van neutraal zijn; ze veranderen het verloop van collectieve acties echter niet op een directe manier maar op een indirecte manier. Samengevat constateren we in het huidige onderzoeksrapport dat de nieuwe media het landschap van factoren dat leidt tot collectieve actie niet volledig overhoop gooien. Maar de mogelijkheden die nieuwe media bieden veranderen volgens ons wel de manier waarop deze factoren hun werk doen en zich tot elkaar verhouden. Alhoewel er veel indirect bewijs is dat onze aanname ondersteunt, is er tot op heden nog geen direct bewijs geleverd voor deze gedachtegang (noch voor enig tegengeluid).

Gepolitiseerde identiteit

Een beeld van wie “wij” zijn dat expliciet is gekoppeld aan actievoeren.

Tabel 2.1. De definitie van gepolitiseerde identiteit.

Er zijn meerdere redenen waarom de gaswinning in Groningen een bij uitstek geschikte mogelijkheid vormt voor een langlopend onderzoek zoals het huidige project. Een essentieel onderdeel van het bestuderen van dit proces is de potentie van politisering en escalatie.⁵ Bij aanvang van dit onderzoek verwachtten wij dat er in Groningen voldoende ongenoegen zou zijn en blijven om dit goed te kunnen bestuderen, zonder dat het zou uitmonden in grootschalige radicalisering en in radicale acties (wij spraken met de opdrachtgever af dat wij geen onderzoek zouden doen naar strafbaar gedrag).

⁴ De NCTV was als opdrachtgever betrokken bij de formulering van het doel en de algemene onderzoeksvragen. Er zijn gedurende het onderzoeksproject enkele bijeenkomsten geweest om algemene vragen en tussentijdse bevindingen te bespreken, maar het onderzoek is zelfstandig uitgevoerd door de auteurs. De opdrachtgever heeft geen inzage in interviews en andere ruwe data.

⁵ Het doel van dit onderzoeksrapport is niet om het risico van escalatie in te schatten van de protesten rondom de gaswinning in Groningen. Het huidige onderzoek biedt inzichten in de psychologische processen omtrent de ontwikkeling van collectieve acties, met als specifieke focus de vraag of er online indicatoren zijn die wijzen op politisering, mobilisatie, en escalatie. Deze inzichten zijn relevant voor de preventie van grootschalige onlusten en zijn ook relevant voor sociale bewegingen die collectieve actie willen stimuleren.

Gedurende de afgelopen jaren is het onderwerp uitgegroeid van lokaal en later regionaal tot een gepolitiseerd onderwerp dat tegenwoordig de nationale aandacht heeft. In een **gepolitiseerde identiteit** is het beeld van wie “wij” zijn gekoppeld aan actievoeren (zie *Tabel 2.1*). Er zijn duidelijke fluctuaties te zien in de aandacht voor gevolgen van de gaswinning, wat het volgen van de ontwikkeling van collectieve actie in deze voortdurende kwestie uitermate informatief maakt. In het huidige onderzoeksproject hebben we deze redenering gevolgd door onder andere data te verzamelen in samenwerking met actieve gebruikers van sociale media en deelnemers aan (offline) collectieve acties. Dit stelt ons in staat om een completer beeld te vormen van de percepties (bijv. van doeltreffendheid en macht), sentimenten (bijv. gemoraliseerde emoties zoals gevoelens van onrecht), sociale relaties (waaronder sociale identiteit en sociale netwerken), en online en offline acties. We onderzoeken gedrag op sociale media binnen de context van collectief gedrag in brede zin (zowel offline als online). Deze aanpak staat in contrast met de grote meerderheid van onderzoeken naar online sociale mediagedrag, waarin het gebruik en de effecten van slechts één specifiek medium (doorgaans Facebook) in isolatie worden beschouwd (Stoycheff, Liu, Wibowo, & Nanni, 2017). Om een zo breed mogelijk spectrum van acties te kunnen bestrijken, hanteren we in dit onderzoek bovendien een brede definitie van **collectieve actie**, namelijk iedere actie door een individu of groep die uiteindelijk ten doel heeft de situatie van de benadeelde groep te verbeteren (Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990; zie *Tabel 2.2*).

Collectieve actie

(Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990)

Iedere actie, door een individu of groep, die uiteindelijk ten doel heeft de situatie van de benadeelde groep te verbeteren.

Tabel 2.2. De definitie van collectieve actie zoals gehanteerd in het huidige onderzoeksrapport.

Deze fundamentele inzichten hebben belangrijke implicaties voor de praktijk. Een grondiger begrip van de relaties tussen online en offline gedrag kan leiden tot accuratere inschatting van bedreigingen van de openbare veiligheid. Zo kan het bijvoorbeeld waardevol zijn om te weten welk soort uitingen op sociale media een indicator zijn 1) van politisering van individuele schrijvers, 2) van de bereidheid van grote aantallen activisten en sympathisanten om legale (of illegale) collectieve actie te ondernemen. Deze accuratere dreigingsinschatting kan faciliterend werken voor zowel crisiscommunicatie en –reductie en kan helpen bij de preventie van fysieke dreiging. Meer in het algemeen kan het vroegtijdig herkennen van oplopende spanning resulteren in een betere probleemaanpak, bijvoorbeeld door het bieden van professionele hulp aan mensen met legitieme zorgen of problemen, wat uiteindelijk zowel de veiligheid bevordert omdat het negatieve sentimenten zoals wantrouwen en boosheid vermindert, als dat het de feitelijke grieven en problemen reduceert. Kortom, in de praktijk kunnen deze fundamentele inzichten helpen om de veiligheid te bevorderen en zowel materiële als immateriële maatschappelijke kosten te verminderen.

Het huidige onderzoek sluit hiermee aan op vragen en kenmerken van sociale media die nader onderzoek behoeven, zoals geïdentificeerd in intern onderzoek van NCTV over mobilisatie en actievoering via sociale media. Alle in het interne rapport genoemde kenmerken zijn onderdeel van het huidige onderzoeksproject. Ten eerste, de snelheid en spontaniteit van acties op sociale media komt aan bod in de vergelijking tussen online en offline collectieve actie in zowel het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) als in de interviews met

Groningse bewoners (Hoofdstuk 4) en (re)activisten (Hoofdstuk 6) en de studie naar online reacties van actieve posters (Hoofdstuk 7). Ten tweede, het feit dat identiteit, doel, en macht van actoren op sociale media veelal onbekend zijn staat centraal in het gehele onderzoeksproject, dat ten doel heeft inzicht te bieden in de percepties, emoties, sociale relaties, en identiteiten van mensen die (niet) deelnemen aan online en offline acties omtrent de gaswinning in Groningen. Mogelijk verschillen deze onderwerpen bovendien binnen de groep van mensen die duidelijk hun mening laten horen over de Groningse gaswinning. Zo gaan we bijvoorbeeld in de interviews met aanwezigen bij de “Laat de NAM beven”-demonstratie (Hoofdstuk 5) en met (re)activisten (Hoofdstuk 6) in op de vraag of mensen persoonlijk getroffen zijn door mijnbouwschade of hopen te kunnen meeliften op de dynamiek om meer steun te oogsten voor duurzame energie. Ten derde is het onzeker of een idee of aangekondigde actie stand zal houden en zal resulteren in daadwerkelijke actie. De auteurs citeren terecht een journalist die opmerkt dat het ontrafelen van het recept voor succesvolle actie via sociale media de Heilige Graal zou zijn voor marketing. Hoewel het doel om deze enorme puzzel op te lossen te ambitieus zou zijn voor ieder op zichzelf staand onderzoeksproject, beogen we met het huidige onderzoeksproject inzicht te vergaren in welke aspecten van online sociale mediagedrag bruikbare indicatoren kunnen zijn van ophanden zijnde acties en eventuele bedreigingen van de publieke veiligheid. De (on)bruikbaarheid van online indicatoren is een kernpunt in de studie naar online reacties van actieve posters (Hoofdstuk 7) en in de surveystudie naar sociale media en sociale netwerken (Hoofdstuk 8).

De vierde observatie in het interne onderzoek van NCTV, dat er in geval van mobilisatie via sociale netwerken vaak geen formele organisatie en leiderschapsstructuur meer lijkt te bestaan, loopt als een rode draad door de algemene aanpak in de huidige studies. Dat wil zeggen, we richten ons in zowel de literatuurstudie als de interviews (met name met de Groningse bewoners, Hoofdstuk 4) op het van onderaf ontstaan van sociale netwerken en sociale identiteiten. Bovendien onderzoeken we in de surveystudie over sociale media en sociale netwerken (Hoofdstuk 8) de notie dat sociale media kunnen zorgen voor nieuwe aanwas van (offline) bestaande sociale netwerken. Ten vijfde wordt ook de idiosyncrasie die zo kenmerkend is voor het taalgebruik, de sfeer, omgangsvormen, en dynamiek op sociale media onderzocht in alle studies. De literatuurstudie schetst hier een bredere theoretische achtergrond. Vervolgens wordt in de empirische studies ingegaan op de percepties en gedragingen van bewoners in het algemeen en, aansluitend, demonstranten en sociale mediagebruikers in het bijzonder. Het zesde idee, dat de massale aandacht voor een gemeenschappelijk doel en voor acties een gevoel van macht en empowerment kan opwekken in geïnteresseerden en deelnemers, zit verweven in de aandacht in het huidige onderzoeksproject voor percepties van doeltreffendheid, zin(loosheid) van acties en (on)macht. Ten slotte wordt het zevende punt, de optimale faciliteiten die sociale media bieden voor actiecoördinatie door activisten, behandeld in alle studies. Met name in het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) wordt hierop ingegaan, maar in de interviews vertellen ook de bewoners (Hoofdstuk 4) en (re)activisten (Hoofdstuk 6) over hun online en offline gedrag en is aan de demonstranten gevraagd naar hun online sociale mediagedrag specifiek in relatie met de demonstratie (Hoofdstuk 5). Bovendien vertellen de actieve posters (Hoofdstuk 7) over hun intenties achter hun gedrag op sociale media en zien we in de surveystudie over sociale media en sociale netwerken (Hoofdstuk 8) de effecten van verschillende online collectieve actie-oproepen op onder andere intenties tot deelname. Al met al sluit de huidige benadering aan bij de prangende vragen die uit eerder onderzoek naar actiecoördinatie via sociale media naar voren zijn gekomen.

2.1 Overzicht en leeswijzer: Twee invalshoeken

Dit onderzoeksrapport beschrijft de resultaten van literatuur-, interview-, en

surveystudies die zijn uitgevoerd tussen 2016 en 2018. De bevindingen in het huidige onderzoeksrapport zijn interessant vanuit twee invalshoeken. Deze leeswijzer beschrijft hoe het rapport lezers vanuit twee invalshoeken kan bedienen: 1) zij die geïnteresseerd zijn in relaties tussen online en offline (actie-)gedrag rondom collectieve actie in het algemeen en 2) zij die geïnteresseerd zijn in de problematiek die in Groningen speelt rondom de gaswinning.

2.1.1 Algemene relatie online – offline

In Hoofdstuk 3 presenteren we een **multidisciplinaire literatuurstudie** naar de relaties tussen online en offline gedrag. We gaan hier in op de bestaande kennis in verschillende wetenschappelijke disciplines; wat weten we over de relaties tussen online en offline (actie-)gedrag? En hoeveel empirische ondersteuning is er voor deze aannames? Om deze vragen zo volledig mogelijk te beantwoorden, baseren we deze literatuurstudie zowel op de traditionele literatuur over collectieve actie als op een bredere literatuur (bijv. marketing, sociologische studies van sociale media, en communicatie in het algemeen). Vervolgens behandelt Hoofdstuk 4 de verschillende **manieren waarop bewoners online en offline hun stem laten horen** omtrent de gaswinning, evenals de doelen die zij hiermee nastreven. In de analyse van interviews met bewoners gaan we tevens in op relevante andere thema's die gerelateerd zijn aan actiegedrag: sociale identiteit en sociale netwerken, onrechtvaardigheid van de situatie, doeltreffendheid van acties, en emoties en gevoelens van bewoners. In aanvulling op deze studie bespreken we in Hoofdstuk 5 een **casus-demonstratie**. De interviews die we tijdens deze demonstratie hebben gehouden illustreren de motivaties die demonstranten kunnen hebben alsook de relaties tussen online en offline gedrag omtrent een specifieke demonstratie. Hoofdstuk 6 werkt deze thema's verder uit in een serie **interviews met activisten** en anderen die deelnemen aan collectieve acties. Aansluitend concentreren we het onderzoek meer op de **relatie tussen offline percepties en online sociale mediagedrag** in Hoofdstuk 7, waarin actieve posters hardop nadenken terwijl ze online reageren op een potentieel provocerende stimuluspost. Hoofdstuk 8 trekt de relatie tussen online en offline gedrag breder in een surveystudie die probeert te achterhalen hoe inwoners van het gaswinningsgebied en daarbuiten **reageren op verschillende uitingen die je op sociale media kunt tegenkomen**. Centraal staat de vraag of actie-oproepen op sociale media kunnen zorgen voor aanwas van sociale bewegingen, of dat zulke berichten met name bestaande sociale netwerken mobiliseren. En Hoofdstuk 9 bestudeert hoe een **groot bevolkingspanel gedurende de jaren reageert op de belevingsproblematiek**: welke percepties, belevingen, en online en offline contacten voorspellen of men actie gaat voeren? Ten slotte trekken we in Hoofdstuk 10 uit deze verschillende studies algemene **conclusies** en gaan we in op een aantal praktische implicaties en aanbevelingen.

2.1.2 Specifieke problematiek in Groningen

Hoewel Hoofdstuk 3 een overzicht geeft van bestaande wetenschappelijke literatuur over de relaties tussen online en offline (actie-)gedrag, haken we op verschillende punten aan op de situatie rondom de gaswinning in Groningen. Wat zeggen deze aannames en empirische bevindingen over de Groningse context? De op deze literatuurstudie volgende empirische hoofdstukken behandelen specifiek de Groningse problematiek door verschillende groepen rondom de gaswinning als onderzoeksobject te nemen. Hoofdstuk 4 beschrijft interviews met “gewone” **Groningse bewoners**. Laten zij online en offline hun stem horen omtrent de gaswinning? Hoe en waarom? Ook worden hier de persoonlijke percepties en sentimenten verder uitgewerkt die relevant zijn voor actiegedrag van bewoners: sociale identiteit en sociale netwerken, onrechtvaardigheid van de Groningse situatie, doeltreffendheid van acties, en emoties en gevoelens van bewoners. Vervolgens behandelen de interviews in Hoofdstuk 5 percepties en sentimenten van **demonstranten** bij het protest *Laat de NAM beven*. De analyses van deze interviews gaan in op de motivaties van deze demonstranten en de relaties

tussen hun online en offline gedrag rondom deze demonstratie. Hoofdstuk 6 concentreert zich in een aanvullende serie interviews op de percepties en sentimenten van **actieve deelnemers aan collectieve acties**. De analyses zijn gebaseerd op interviews met zowel Groningse bewoners die actief betrokken zijn bij acties als met (milieu)activisten. Voor Hoofdstuk 7 zijn mensen benaderd die zich met enige regelmaat op sociale media uiten over de gaswinning. Inzichten in percepties en sentimenten van deze **actieve sociale mediagebruikers** zijn verkregen door ze hardop te laten nadenken terwijl ze online reageren op een potentieel provocerende stimuluspost. Hoofdstuk 8 behandelt een surveystudie onder **inwoners van het Groningse gaswinningsgebied** over de manieren waarop zij (online en offline) reageren op oproepen tot collectieve actie die je op sociale media kunt tegenkomen. De focus van Hoofdstuk 9 is het actiegedrag en mogelijke predictoren daarvan in een **grootschalig en meerjarig panel van inwoners van het Groningse gaswinningsgebied en daarbuiten**. Hoofdstuk 10 generaliseert de bevindingen uit de verschillende studies in Groningen naar algemene **conclusies** en implicaties aangaande online en offline (actie-)gedrag.

3 Literatuuroverzicht online en offline collectieve actie: aannames en empirische ondersteuning

Onder het Groningse Slochteren bevindt zich het grootste aardgasveld van Europa, een vondst waar de staatskas al ruim vijf decennia van profiteert. Naast geld vloeit uit het gebruik van de aardgasbel echter ook een belangrijke andere consequentie voort: mijnbouwschade, onder andere door aardbevingen – een veelbesproken onderwerp onder de getroffen Groningers en ten tijde van het huidige onderzoek ook uitgegroeid tot een kwestie die de nationale aandacht heeft. De gevolgen van de gaswinning worden niet alleen besproken aan de keukentafel en bij verjaardagen, maar ook op sociale media. Hoewel de onvrede over gaswinning al langer heerst in Groningen, trekt met name de omvang van openbare protesten de laatste jaren aan. Tot op heden is er echter weinig bekend over de relatie tussen gebruik van sociale media en protesten. Inzicht in deze relatie is van belang voor zowel orbewoerders als sociale bewegingen. Dit soort kennis stelt autoriteiten in staat om middels de vrij toegankelijke sociale media een vinger aan de pols houden bij ontwikkelingen die zich afspelen in anderszins voor buitenstaanders moeilijk binnen te dringen lokale gemeenschappen. Omgekeerd kunnen sociale bewegingen sociale media op allerhande manieren benutten om succesvolle protestacties op touw te zetten. Dit literatuuroverzicht concentreert zich daarom op de vraag of online gedrag op sociale media offline collectieve actie kan beïnvloeden en voorspellen.

Vergeleken met offline gedrag in lokale gemeenschappen, is online sociale mediagedrag beter zichtbaar voor niet direct betrokken partijen. Kunnen uitingen op sociale media offline collectieve actie voorspellen? Dit is theoretisch relevant, aangezien populaire interpretaties van sociale media als *oorzaak* van offline collectieve onlusten zoals de Arabische Lente te simplistisch lijken (Anderson, 2011; Postmes, Van Bezouw, Täuber, & Van de Sande, 2013; Spears & Postmes, 2015). Maar onderzoek suggereert dat sociale media de ontwikkeling van offline collectieve actie wel degelijk kunnen *beïnvloeden*, en dat online sociale mediagedrag een signaalfunctie kan vervullen door aanwijzingen te leveren voor op handen zijnde offline actie. De mogelijkheid offline actie te voorspellen vanuit online sociale mediagedrag is van praktische waarde voor partijen die betrokken zijn bij openbare orbewoerding, zoals overheden, politie, en evenementenbeveiliging. Volgens de *Quickscan radicalisering en maatschappelijke spanningen* (Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 2015) zijn twee problemen waar veel gemeenten die te maken hebben met radicalisering tegenaan lopen gebrek aan direct contact met lokale netwerken en, daaraan gerelateerd, wantrouwen onder inwoners in de (lokale) overheid. Online gedrag op sociale media kan een inkijkje geven in de ontwikkelingen binnen deze lokale netwerken, waarbij (zoals we hieronder bespreken) op subtielere nuances kan worden gelet dan op expliciete signaalwoorden zoals “bom” en “aanslag”. Bovendien kunnen sociale bewegingen met inzichten in de relatie tussen online en offline gedrag hun impact vergroten, bijvoorbeeld door op basis van sociale media-acties de kans in te schatten op grootschalige deelname aan offline actie. Al met al is het samenspel tussen online gedrag op sociale media en offline collectieve actie een relevant en actueel onderwerp.

We zullen de wetenschappelijke literatuur hierover integreren vanuit de situatie rondom de mijnbouwschade door gaswinning in Groningen. Aangezien de relatie tussen online gedrag op sociale media en offline collectieve actie een relatief “jong” onderzoeksonderwerp is, baseren we dit literatuuroverzicht soms op onderzoek naar dit specifieke verband maar vaak ook op het bredere scala aan relevant onderzoek waarin de

online component niet (expliciet) is onderzocht. We zullen eerst ingaan op de vraag welke invloed sociale media in het algemeen hebben op offline actie. Vervolgens bespreken we hoe online interacties kunnen leiden tot de vorming van sociale identiteiten. De **sociale identiteit** is het beeld dat iemand heeft van zichzelf, niet als uniek individu maar als lid van een specifieke groep zoals bijvoorbeeld Groningers (zie *Tabel 3.1*; (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Mensen kunnen wisselen tussen verschillende zelfbeelden. In de ene situatie ziet iemand zichzelf in termen van zijn unieke, persoonlijke identiteit. In een andere situatie kan juist een sociale identiteit actief worden, waardoor dezelfde persoon zichzelf ziet als een echte Groninger. Hiermee worden ook de groepsnormen actief die bij deze sociale identiteit horen; hoe “wij Groningers” ons normaalgesproken gedragen, wat we denken en voelen. Tenslotte behandelen we de transformatie van sociale identiteiten in actiegerichte sociale bewegingen. Hier bedoelen we niet alleen sociale bewegingen in de traditionele betekenis van formele organisaties zoals vakbonden, maar sociale bewegingen in ruimere zin: formele of informele groeperingen van mensen die een gezamenlijk doel nastreven. Sociale media en moderne communicatietechnologieën vormen bij uitstek een middel tot zelforganisatie vanuit individuen in plaats van de meer traditionele opgelegde organisatie van bovenaf.

Sociale identiteit

(Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987)

Het beeld dat iemand heeft van zichzelf als lid van een specifieke groep (bijvoorbeeld Groningers), met daarbij behorende groepsnormen over hoe “wij” ons normaalgesproken gedragen, wat we denken en voelen.

Tabel 3.1. De definitie van sociale identiteit zoals gehanteerd in het huidige onderzoeksrapport.

3.1 De invloed van sociale media op collectieve actie

Hoewel menigeen moderne communicatietechnologieën de krachten heeft toegedicht om staten te democratiseren en een revolutie te ontketenen in collectieve actie (bijv. Bennett & Segerberg, 2012), blijkt de veranderende aard van collectieve actie niet zo eenvoudig te doorgronden. De aanname dat ordeverstoringen en onrust veroorzaakt worden door communicatietechnologieën is te eenzijdig (zie bijv. Anderson, 2011; Bohannon, 2012; Postmes, Van Bezouw, Täuber, & Van de Sande, 2013; Spears & Postmes, 2015). Ondanks dat de middelen die nodig zijn voor online en offline actie verschillen (bijv. tijd, geld, technische en burgerschapsvaardigheden; Best & Krueger, 2005; Bimber, 2000; Kiesler, Zdaniuk, Lundmark, & Kraut, 2000), lijken de psychologische processen die ten grondslag liggen aan offline en online actie behoorlijk vergelijkbaar (Postmes & Brunsting, 2002). Wij zijn er vrij zeker van dat er **drie hoofdvoorspellers van collectieve actie** bestaan: het bestaan van een sociale identiteit, inschattingen van de doeltreffendheid van actie, en morele emoties over onrecht (Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008). Maar technologie is zeker niet neutraal, aangezien het alledrie deze voorspellers én hun onderlinge relaties kan beïnvloeden. Sociale media kunnen derhalve offline collectieve actie beïnvloeden, en functioneren tegelijkertijd mogelijk als graadmeter voor de emoties en percepties die offline spelen en de daaruit voortvloeiende kans op offline collectieve actie.

Een eerste vraag die zich opdringt is of online uitingen representatief zijn voor wat er offline speelt. Met andere woorden, weerspiegelen of vervormen online meningen de offline

ervaringen in een gemeenschap? Onderzoek naar politieke participatie wijst uit dat de meningen van stemmers niet drastisch afwijken van de meningen van stemgerechtigden in het algemeen (Bennett & Resnick, 1990). Dat wil zeggen, mensen die in het politieke domein hun stem laten horen vormen een vrij representatieve afspiegeling van de meningen in de samenleving als geheel. In dezelfde lijn blijkt online politieke participatie een stemgeluid te laten horen dat behoorlijk representatief is voor offline politieke participatie (Best & Krueger, 2005). Desalniettemin zijn er in de wetenschappelijke literatuur drie perspectieven te onderscheiden met betrekking tot de relatie tussen online gedrag op sociale media en offline collectieve actie. Zijn Groningers die actief tweeten over de gaswinningsaardbevingen en mijnbouwschade meer of juist minder geneigd om ook offline te protesteren? Drie mogelijke antwoorden op deze vraag stellen, respectievelijk, dat er een negatief, geen eenduidig, of een positief verband bestaat tussen online en offline gedrag. We bespreken nu achtereenvolgens de empirische basis van deze drie alternatieven.

3.1.1 Perspectief 1: Negatieve relatie tussen online en offline actie

Het eerste perspectief stelt dat er een negatief verband is tussen online en offline actie. Er bestaan verschillende redeneringen voor deze zienswijze. Zo kan deelname aan online actie een negatief effect hebben op toekomstige deelname aan offline actie - met andere woorden, er is sprake van een causaal verband waarin online actie offline actie vermindert. Een complementaire verklaring wijst op inherente verschillen tussen sociale media en haar gebruikers enerzijds en de offline wereld en activisme daarin anderzijds. Deze twee verklaringen zijn deels gerelateerd, aangezien inherente verschillen tussen online en offline collectieve actie ervoor kunnen zorgen dat online actie offline actie belemmert. We gaan nu eerst in op het vermeende inhiberende effect van online sociale mediagedrag. Vervolgens bespreken we een aantal verschillen tussen online en offline gedrag die meer inzicht geven in de manieren waarop er een negatieve relatie kan ontstaan tussen online en offline actie.

Het verschijnsel dat mensen die deelnemen aan de ene actie minder geneigd zijn om deel te nemen aan de andere actie wordt ook wel een negatief **erosie- of vervangingseffect** genoemd (Di Gennaro & Dutton, 2006; Krueger, 2006; Van Laer, 2010). Met name online actie is volgens dit perspectief funest voor offline collectieve actie. Gemakzuchtige online actie die moeizamere offline actie vermindert of zelfs verhindert is bekend geworden onder de term *slacktivism*, een samentrekking van de Engelse woorden *to slack* oftewel lanterfant en *activism* (Morozov, 2009). Er zijn ook andere termen voor online activisme met zo'n negatieve ondertoon, zoals micro-activisme, toetsenbordactivisme, apptivisme, klicktivisme, of "luie stoel"-activisme (o.a. Choi & Park, 2014; Lim, 2013). Gebruikers van sociale media worden in deze literatuur neergezet als gemakzuchtige luilakken die met simpele en vooral niet te zware bewoordingen moeten worden overgehaald om te klikken voor een goed doel (Lim, 2013). Uit onderzoek naar politieke campagnes en stemgedrag blijkt dat er zo weliswaar een online "buzz" kan ontstaan, maar dat dit zich niet hoeft te vertalen naar offline gedrag (Murthy, 2015). Volgens dit eerste perspectief verworden online acties tot einddoel op zich: een laagdrempelig surrogaat voor *echt* activisme, dat kannibaliseert op dezelfde onderliggende motivatie om in beweging te komen.

Hoe ontstaat deze belemmerende werking van online op offline collectieve actie? Iemand die op Facebook heeft gepost dat de overheid de gaswinning per direct zou moeten stoppen kan zich hier tevreden over voelen en daardoor afzien van offline actie (Harlow & Guo, 2014; Lee & Hsieh, 2013). Hoewel het merendeel van de studies naar waarom online actie offline actie remt correlatieel veldonderzoek en casestudies betreft, lijken recente experimenten deze conclusies te ondersteunen. Zo blijkt een openbare steunbetuiging (bijv. aansluiting bij een Facebook-groep) mensen het gevoel te geven dat ze een goede indruk op

anderen maken (*impression management*), waardoor ze geen behoefte meer voelen zich verder in te zetten (Kristofferson, White, & Peloza, 2014). Maar het zijn niet altijd hedonistische, persoonlijke drijfveren die ervoor zorgen dat online actie niet gevolgd wordt door offline actie. Zowel activisten als niet-activisten zien online actie als even doeltreffend als offline actie (Postmes & Brunsting, 2002), en online acties kunnen offline collectieve actie verminderen als mensen het idee hebben dat zij met hun online acties doeltreffend het collectief belang hebben gediend (Schumann & Klein, 2015). We kunnen concluderen dat, op het niveau van **individuele actoren**, er omstandigheden zijn waardoor een keuze voor online activisme ertoe leidt dat men minder animo heeft voor offline actie.

Maar er zijn toch diverse kanttekeningen te plaatsen bij het idee dat online activisme een goedkoop surrogaat is van het echte werk. Hoewel het beslist niet zo is dat online collectieve actie altijd even doeltreffend is als haar offline evenknie (Shulman, 2009), kunnen online activiteiten die in westerse samenlevingen worden gekarakteriseerd als veilig of gemakzuchtig slacktivism in andere **socio-politieke systemen** wel degelijk gezien worden als ernstige en risicovolle uitingen van dissidentie (Christensen, 2011; Wolfsfeld, Segev, & Sheaffer, 2013). Bovendien kan radicale online actie zoals cybercriminaliteit door de toenemende afhankelijkheid van het internet ook in Nederland desastreuze gevolgen hebben (Munnichs, Kouw, & Kool, 2017), hoewel uit de Veiligheidsmonitor 2016 (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2017) vooralsnog over de afgelopen jaren geen duidelijke stijging blijkt van het aantal burgerslachtoffers van cybercriminaliteit. Of online activisme aangeduid kan worden als gemakzuchtig slacktivism is daarom afhankelijk van de aard van de online actie en de bredere context waarin deze plaatsvindt. Het is om deze reden dat bevindingen over de rol van sociale media in bijvoorbeeld de Arabische Lente niet zonder meer toegepast kunnen worden op westerse kwesties, zoals de mijnbouwschade in Groningen. We zullen hier dan ook rekening mee houden wanneer we in dit literatuuroverzicht het beeld schetsen van het internationale spectrum aan empirische bevindingen omtrent de relaties tussen online en offline actie – de betekenis van online en offline acties verschilt van context tot context.

De **openbare zichtbaarheid** is een van de vlakken waarop online actie inherent verschilt van offline actie. Mensen zijn zich ervan bewust dat bepaalde regimes sociale media in de gaten kunnen houden om opstanden snel de kop in te drukken (Earl & Schussman, 2004; Morozov, 2011). Dit kan resulteren in een negatieve relatie tussen online en offline actie; terwijl er online weinig tot niets te vinden is kan er offline sociale onrust ontstaan. Een ander inherent verschil tussen online en offline gedrag is de manier waarop men met elkaar communiceert. Gebruik van online communicatiemediën kan de kwaliteit van de dialoog binnen sociale bewegingen verminderen, met negatieve consequenties voor de efficiëntie waarmee men vervolgens offline actie organiseert (Polat, 2005; cf. Putnam, 2000). Zo kan de organisatie van prosociale online acties gehinderd worden door schuttingtaal en uitgebreide filosofische of levensbeschouwelijke debatten (Fatkin & Lansdown, 2015). Bovendien lopen de communicatiekanalen anders: hoewel via internet sneller een groter publiek bereikt kan worden (Tufekci & Wilson, 2012), is het moeilijk om online het juiste publiek te bereiken en hen bij verdere acties te betrekken (Petray, 2011). Online activisten zijn volgens sommigen minder toegewijd dan offline activisten, het zijn *gebruikers* in plaats van leden (Earl & Schussman, 2003). Dit bemoeilijkt de coördinatie en instandhouding van een netwerk (Tilly & Wood, 2015). Al deze verschillen tussen online en offline communicatie hebben als mogelijk gevolg een negatieve relatie tussen online activiteit en daadwerkelijke offline collectieve actie.

Een laatste verklaring voor het ontstaan van een negatieve relatie tussen online en offline actie betreft de verschillende leefwerelden waarin men interacteert. Volgens deze

verklaring kunnen sociale media leiden tot **versplintering**, omdat iedereen in zijn eigen “bubbel” van informatie en meningen zit. Aangezien deze homogeniteit van online sociale netwerken offline actie echter zowel kan verhinderen als faciliteren, bespreken we deze literatuur in de volgende subsectie aangaande empirische ondersteuning voor het perspectief dat er geen eenduidige relatie is tussen online en offline actie.

Afgezien van de verscheidene verklaringen hoe online acties mogelijk daaropvolgende offline collectieve acties verminderen of verhinderen, worden er in de literatuur twee hoofdredenen aangewezen waarom het negatieve effect van online acties op deelname aan offline demonstraties een voor activisten **problematische ontwikkeling** zou zijn. Ten eerste ziet men online acties als minder doeltreffend in het aanwakken van maatschappelijke veranderingen dan offline acties (o.a. Petray, 2011). Met andere woorden, online acties kunnen volgens dit standpunt geen effectieve vervanging vormen voor meer doeltreffende offline collectieve actie. Ten tweede hebben verschillende onderzoekers beargumenteerd dat offline collectieve actie een betere voedingsbodem biedt aan de ontwikkeling van sociale cohesie in sociale bewegingen met een gestaald kader van leden met sterke activistische zelfbeelden (o.a. Diani, 2000; Harlow & Guo, 2014). Om deze twee redenen zou het overhalen van mensen tot online activisme uiteindelijk belemmerend werken voor offline collectieve actie en daarmee de door sociale bewegingen beoogde sociale verandering.

Concluderend kunnen we constateren dat er enige aanwijzing is dat mensen op persoonlijk niveau een afweging *kunnen* maken tussen online activisme en offline activisme, zodanig dat het een ten koste gaat van het ander. Ook zijn er signalen dat online activisme een corroderend effect *kan* hebben op sociale bewegingen. Maar zoals hierboven aangegeven is het moeilijk om hier algemeen geldende conclusies aan te verbinden, aangezien het uiteindelijk de aard van de online actie in combinatie met de socio-politieke context én de beschikbare offline actievormen zijn die samen bepalen of online activiteiten moeten worden beschouwd als gemakzuchtig *slacktivism* of als doeltreffend cyberactivisme (Christensen, 2011; Wolfsfeld, Segev, & Sheaffer, 2013). Het is zeer wel mogelijk dat, in de context van de Groningse aardbevingen, het online activisme minder effectief zou zijn dan offline acties. Maar daarmee is allerm minst gezegd dat online activisme (zoals het tekenen van een petitie) leidt tot de bevrediging van de behoefte aan “echt” protest. Er zijn in de literatuur immers tal van onderzoeken die constateren dat er geen negatieve – of zelfs een positieve – relatie bestaat tussen online en offline actie. Hieronder behandelen we eerst de literatuur over het zogenaamde nuleffect (geen eenduidige relatie) en vervolgens gaan we in op wetenschappelijke onderbouwingen van een positieve relatie tussen online en offline actie.

3.1.2 Perspectief 2: Geen eenduidige relatie tussen online en offline actie

Er zijn ten tijde van de afronding van het huidige onderzoeksrapport vrij veel onderzoeken die suggereren dat er in veel contexten geen eenduidige relatie is tussen online en offline actie. Een recente meta-analyse over burgerlijke en politieke betrokkenheid wees enerzijds uit dat internet geen negatief effect heeft, maar leverde aan de andere kant geen onomstotelijk bewijs van een substantieel positief effect (Boulianne, 2009). Het ontbreken van een eenduidige relatie tussen online en offline gedrag wordt verder ondersteund door de bevinding dat drie soorten online activiteiten (informatievergaring, communicatie, deelname) slechts een zwakke relatie hebben met hetzelfde gedrag offline (Emmer, Wolling, & Vowe, 2012). Hoewel online en offline collectieve actie grotendeels door dezelfde factoren worden voorspeld (Brunsting & Postmes, 2002), lijken ze relatief onafhankelijk van elkaar te opereren omdat het nogal **andersoortige acties** betreft. Dit blijkt ook uit het verschijnsel dat online communicatie met name mobiliseert voor online actie (Baumgartner & Morris, 2010), terwijl voor offline mobilisatie ook offline communicatie nodig is (Visser, Hooghe, & Stolle, 2012).

In een breed spectrum van onderzoek wordt geconstateerd dat online en offline gedrag weliswaar sterk verweven zijn op gebied van persoonlijke netwerken, maar als we kijken naar publiek gedrag ten aanzien van politieke onderwerpen dan lijken online en offline acties twee relatief gescheiden leefwerelden.

Een mogelijke verklaring voor een ontbrekend eenduidig verband tussen online en offline actie is de zogenaamde **spiraal van stilte** (Noelle-Neumann, 1974; Tabel 3.2). Deze spiraal houdt in dat mensen de populariteit van meningen in de gaten houden en hun uitingen hierop aanpassen. Dit heeft tot gevolg dat sommige minderheidsmeningen uiteindelijk geruisloos verdwijnen uit het publieke debat. Met andere woorden, meningen die lijken af te wijken van wat de meerderheid vindt worden niet publiekelijk (bijvoorbeeld online op sociale media) geuit terwijl ze privé (offline) wel degelijk bestaan. Dit effect kan resulteren in online omissie van meningen en percepties die offline desondanks bestaansrecht blijken te hebben – een breuk in het verband tussen online en offline gedrag.

Spiraal van stilte
(Noelle-Neumann, 1974)

Individuen houden de populariteit van meningen in de gaten en passen hun uitingen hierop aan, met als gevolg dat (ogenschijnlijke) minderheidsmeningen steeds minder geuit worden.

Tabel 3.2. De definitie van de spiraal van stilte.

Empirische bewijzen voor de spiraal van stilte zijn gevonden in verschillende online omgevingen, van reviewwebsites zoals die van Amazon (Askay, 2015) tot online fora (Woong Yun, & Park, 2001) en chatrooms (McDevitt, Kioussis, & Wahl-Jorgensen, 2003). Ook op Facebook is sprake van onderdrukking van minderheidsmeningen. Mensen zijn met name geneigd meerderheidsmeningen te uiten en minderheidsmeningen voor zich te houden als zij het gevoel hebben dat autoriteiten terecht mensen online in de gaten houden (Stoycheff, 2016). Mogelijke oorzaken voor het verzwijgen van minderheidsmeningen zijn angst om geïsoleerd te raken (Fox & Warber, 2015; Pang, Ho, Zhang, Ko, & Tan, 2016), sociale druk om te conformeren (Fox & Warber, 2015; Gearhart & Zhang, 2014, 2015; Pang et al., 2016), weinig belang bij het onderwerp waarover men een minderheidsmening heeft (Gearhart & Zhang, 2014; McKeever, McKeever, Holton, & Li, 2016), en onvolledige informatie (Kwon, Moon, & Stefanone, 2015). Een van de reacties op deze mechanismen is het creëren van een online netwerk dat exclusief bestaat uit gelijkgestemden (Fox & Warber, 2015). Hoewel deze zelf-geselecteerde homogeniteit van online netwerken een manier is om enkele oorzaken van de spiraal van stilte te omzeilen, kan ook dit fenomeen een eenduidig verband tussen online en offline gedrag vertroebelen.

De homogeniteit van meningen op sociale media speelt de offline participatie mogelijk parten. Communicatiemediën zoals Facebook en Twitter faciliteren de filtering van tegengestelde en de clustering van vergelijkbare meningen binnen online sociale netwerken. Op deze manier functioneren uitingen op sociale media soms als een echoput, die bestaande meningen bekrachtigt en verifieert (Colleoni, Rozza, & Arvidsson, 2014). Empirisch onderzoek levert gemengde bewijzen over het al dan niet bestaan van zo'n **online echoput**. Dit effect is wel gevonden in Twitter-communicatie over politieke onderwerpen maar niet over sport (Barberá, Jost, Nagler, Tucker, & Bonneau, 2015), en evenmin in een Twittergemeenschap van Koreaanse activisten (Choi & Park, 2014). Mogelijk komt deze

inconsistentie mede door de manier waarop onderzoekers Twitter-data analyseren; met een kijk op Twitter als sociaal medium ontstaat een communicatiestructuur die veel weg heeft van een echoput, maar als men Twitter ziet als een nieuwsmedium lijkt de structuur op een publieke sfeer dan een echoput (Colleoni et al., 2014). Voor sociale media in het algemeen geldt dat mensen die deze kanalen gebruiken om politieke informatie te vergaren diversere politieke voorkeuren in hun sociale netwerken hebben (Diehl, Weeks, & Gil de Zúñiga, 2016). Hoewel nieuwsconsumptie via sociale media samenhangt met een sterkere ideologische segregatie (d.w.z., een echoput) dan via nieuwswebsites, is het lezen van nieuws via sociale media geassocieerd met een grotere blootstelling aan conflicterende meningen (Flaxman, Goel, & Rao, 2016). Ook onderzoek naar communicatie via blogs en andere online artikelen levert gemengd bewijs omtrent het bestaan van een online echoput. Enerzijds kunnen mensen die online politieke artikelen zoeken wel conflicterende perspectieven tegenkomen (Dvir-Gvirsman, Tsfati, & Menchen-Trevino, 2016; Jang, 2014; Kahne, Middaugh, & Lee, 2012) Anderzijds blijkt dat mensen geneigd zijn om specifiek naar blogs te zoeken die aansluiten bij hun eigen wereldbeeld (Johnson, Bichard, & Zhang, 2009). Al met al lijkt het bestaan van een online echoput niet onomstotelijk bewezen (zie ook Garrett, 2009).

Maar zelfs als er een online echoput zou bestaan dan is er in de literatuur geen consensus over de mogelijke gevolgen voor offline collectieve actie. Aan de ene kant wordt beargumenteerd dat de echoputwerking van sociale media uiteindelijk de ontwikkeling van intenties tot offline collectieve actie verhindert, aangezien juist de heterogeniteit van meningen hier een centrale rol in speelt (Guidetti, Cavazza, & Graziani, 2016). Een uitzondering hierop vormen radicale groepen, waarin de positieve relatie tussen online en offline betrokkenheid juist wordt versterkt door homogeniteit van meningen in het sociale netwerk (Wojcieszak, 2009). Aan de andere kant voelen mensen zich gesterkt in hun meningen door communicatie met gelijkgestemden (Echterhoff, Higgins, & Levine, 2009; Hardin & Higgins, 1996; Higgins, 1992; Smith & Postmes, 2009, 2011; Turner, 1991). Kortom, hoewel in de literatuur verscheidene suggesties van dit fenomeen te vinden zijn, lijkt er in de praktijk geen sprake te zijn van een sterk echoputeffect in online communicatie.

Een ander proces dat de relatie tussen online en offline gedrag kan compliceren betreft de neiging om contrasterende **sociale vergelijkingen** te maken tussen zichzelf en anderen die zich uiten over gevolgen van de gaswinning op sociale media. Het probleem met dergelijke sociale vergelijkingen is dat ze de eenheid onder gedupeerden onder druk zet en daarmee waarschijnlijk collectieve actie vermindert. Vergelijking met anderen die het beter hebben op sociale media kan leiden tot depressie (Steers, Wickham, & Acitelli, 2014), terwijl vergelijking met anderen die het slechter hebben een palliatieve, op subjectief welbevinden gerichte copingstrategie kan zijn waarin de eigen problemen worden gebagatelliseerd: Bij mij valt het allemaal reuze mee. Als mensen zich daarentegen identificeren in plaats van contrasteren met anderen, kan dit een boost geven aan collectieve actie (Van Zomeren et al., 2008). Hierbij moet er rekening gehouden worden met het feit dat ook mensen die zelf geen schade hebben geleden zich kunnen identificeren met de benadeelde groep.

De mate waarin offline en online sociale mediagedrag aan elkaar gerelateerd zijn hangt tevens af van het soort gedrag. Collectieve acties uit het verleden die iets zeggen over de eigen identiteit deelname aan toekomstige acties kunnen bevorderen, terwijl acties die nauwelijks gerelateerd zijn aan identiteit (bijvoorbeeld makkelijke of veel voorkomende acties) de deelname aan toekomstige acties remmen (Van der Werff, Steg, & Keizer, 2014). Dit impliceert dat online sociale mediagedrag dat weinig inspanning vergt, zoals het delen van een post of link, minder sterk gerelateerd is aan offline gedrag dan online acties die meer investering vragen, zoals het zelf schrijven van posts of een blog. Deze mechanismen

verklaren waarom de relatie tussen online en offline actie niet simpelweg positief of negatief is.

Dat de relatie tussen online en offline gedrag per post kan verschillen wordt tevens ondersteund door bevindingen over het publiek dat gebruikers van sociale media in gedachten hebben. Een persoon die een bericht zendt via sociale media kan daarbij verschillende doelgroepen en meelezers in gedachten hebben (Litt & Hargittai, 2016). Hieruit vloeit voort dat mensen opener zullen schrijven over gevoelige onderwerpen zoals collectieve actie wanneer zij een welwillend publiek in gedachten hebben (potentiële medestanders) dan wanneer ze zich realiseren dat een minder gunstig gestemd publiek meeleest (bijv. een sociale omgeving die collectieve actie afkeurt, opsporingsinstanties die illegale actie en escalatie willen voorkomen). Deze dynamische processen zorgen ervoor dat er geen eenduidige relatie is tussen online en offline gedrag: de ene post zal sterker gerelateerd zijn aan offline actie dan de andere post.

Ten slotte kan volgens sommigen de **digitale scheidslijn** verklaren dat online participatie geen effect heeft op de algehele participatie (Di Gennaro & Dutton, 2006; Krueger, 2006; Van Laer, 2010). Op basis van studies die uitwijzen dat computerkennis en internetvaardigheden online participatie voorspellen (Best & Krueger, 2005; Di Gennaro & Dutton, 2006; Krueger, 2006), beargumenteert men dat, aangezien zowel internetvaardigheden als computerkennis sterk gerelateerd zijn aan socio-economische kenmerken zoals leeftijd, opleiding, en burgerschapsvaardigheden (Anduiza, Gallego, & Cantijoch, 2010), internet de groep activisten niet verder zou kunnen vergroten dan de groep jonge hoger opgeleiden met sterke politieke interesse (Krueger, 2006). Recentere onderzoeken leveren echter bewijs tegen dit laatste argument (Hirzalla, Van Zoonen, & De Ridder, 2010; Robles, De Marco, & Antino, 2013). Internet kan niet alleen een rol spelen in collectieve actie door offline protest te ondersteunen, maar het creëert ook nieuwe vormen van tactiek voor sociale bewegingen (Van Laer & Van Aelst, 2010), wat kan resulteren in een diversere populatie van (potentiële) deelnemers in het nieuwe tijdperk (Della Porta & Mosca, 2005; Van Laer & Van Aelst, 2010). Er wordt ook geopperd dat leeftijd het effect van online participatie op algehele participatie modereert (Hirzalla et al., 2010); Online activiteiten vergroten de kans op politieke participatie onder jongeren maar hebben geen effect op participatie door ouderen.

We concluderen dat diverse studies suggereren dat online en offline acties in verschillende contexten relatief ongerelateerd blijken te zijn. De redenen die daarvoor in de literatuur zijn aangedragen (veronderstelde verschillen tussen offline en online communicatie of actoren) zijn onvoldoende eenduidig om stellige conclusies aan te verbinden.

3.1.3 Perspectief 3: Positieve relatie tussen online en offline actie

Het derde en laatste perspectief stelt dat er in sommige contexten een positieve relatie is tussen online en offline actie. De verschillende empirische ondersteuning voor dit effect vallen ruwweg uiteen in twee categorieën. Ten eerste kan het eigen gedrag in het ene domein gerelateerd zijn aan vergelijkbaar gedrag in een ander domein, waarbij sprake kan zijn van causale verbanden tussen online en offline actie in beide richtingen. Het gaat hier om een positieve relatie tussen online en offline actie binnen *individueen*. De tweede categorie omvat interpersoonlijke mobilisatie-effecten, die beschrijven hoe het eigen online sociale mediagedrag een positieve invloed heeft op andermans offline collectieve actie. Dit betreft een positieve relatie binnen sociale netwerken of gemeenschappen meer in het algemeen. We bespreken achtereenvolgens de intrapersoonlijke en mobilisatie-effecten die een positieve relatie tussen online en offline actie bewerkstelligen.

Er zijn meerdere onderzoeken die concluderen dat er een sterke positieve associatie is tussen online en offline individuele actie (Della Porta & Mosca, 2005; Harlow & Harp, 2012; Robles et al., 2013; Vaccari et al., 2015; Vissers & Stolle, 2014). Drie **causale verbanden** tussen online en offline actie kunnen deze positieve associatie veroorzaken, namelijk een spillover-effect van offline naar online actie, een gateway-effect van online naar offline actie, en een wederzijds effect (Kim, Russo, & Amnå, 2016). Het spillover-effect houdt in dat mensen die offline reeds betrokken zijn bij collectieve actie hun activiteiten uitbreiden naar de online sfeer, waardoor offline actie online wordt weerspiegeld (zie bijv. Best & Krueger, 2005). De tegenhanger, het gateway-effect, geeft een positieve draai aan slacktivism; Hoewel mensen mogelijk eerder geneigd zijn deel te nemen aan (gemakkelijke) online actie, bestaat er een positieve relatie tussen de bereidheid om acties te voeren op sociale media en de bereidheid dat offline te doen (Nekmat, Gower, Gonzenbach, & Flanagan, 2015). Online collectieve actie zou dus een eerste stap kunnen zijn naar offline collectieve actie. Een mogelijke verklaring is het voet-tussen-de-deur-effect dat een kleine stap in een bepaalde richting eenvoudiger wordt gevolgd door een grotere stap in dezelfde richting (Burger, 1999; Freedman & Fraser, 1966) - met name door mensen die een sterke voorkeur voor consistentie hebben (Cialdini, Trost, & Newsom, 1995; Guadagno & Cialdini, 2010). In termen van collectieve actie betekent dit dat iets kleins als het tekenen van een online petitie of het schrijven van een Facebook-post over een collectief doel de drempel voor deelname aan offline collectieve actie verlaagt. Onderzoek naar zowel offline als online collectieve actie heeft uitgewezen dat een eerste (kleine) daad van verzet de bereidheid tot vervolgstappen kan vergroten - dit komt niet doordat mensen via online actie hun politieke kennis uitbreiden (Conroy, Feezell, & Guerrero, 2012), maar doordat de eerste actie leidt tot gevoelens van empowerment (Drury & Reicher, 1999; Velasquez & LaRose, 2015), vaardigheid (Harlow, 2012), boosheid of trots (Tausch & Becker, 2013). Mogelijk mediëren deze gevoelens ook de positieve relatie tussen online en daarop volgende offline collectieve actie. Verscheidene bevindingen suggereren dat mensen die online actie ondernemen vervolgens de vertaalslag kunnen maken naar offline collectieve actie (voor een recent overzicht, zie Boulianne, 2015). Ten slotte kan er ook een wederzijdse beïnvloeding zijn van online en offline collectieve actie. Volgens deze verklaring vertalen offline en online activisme zich in elkaar (Harlow & Harp, 2012), waardoor online en offline collectieve actie elkaar versterken (Nam, 2012). Longitudinale onderzoeken tonen inderdaad aan dat offline actie latere online actie voorspelt en omgekeerd (Vissers & Stolle, 2014) en dat afhankelijk van leeftijd, online actie als een opstapje fungeert voor offline actie (gateway-effect) of offline actie uitmondt in online actie (spillover-effect; Kim et al., 2016).

Sociale media kunnen als communicatiemedium tevens een belangrijke functie vervullen in de **mobilisatie** van potentiële nieuwe deelnemers aan offline collectieve actie. Dit is de functie waar veelal aan wordt gerefereerd door onderzoekers en journalisten die termen bezigen als de Twitter- of Facebook-revolutie om onder andere de massale protesten tijdens de Arabische Lente in 2010-2011 te beschrijven (Morozov, 2009). Zo maken online media het mogelijk voor burgers om ongecensureerd en onbegrensd door tijd en locatie te communiceren, en om zo in korte tijd grootschalige offline protesten te coördineren, zoals op het Tahrirplein in de Egyptische hoofdstad Caïro (Tufekci & Wilson, 2012). Internetgebruik door sociale bewegingen leidt tot een beter geïnformeerde bevolking, wat offline politieke participatie kan vergroten (Carty, 2010; Enjolras, Steen-Johnsen, & Wollebaek, 2013; Vissers & Stolle, 2014). Wanneer mensen eenmaal op de been gebracht zijn, kunnen sociale media offline collectieve actie verder aanwakkeren door het moreel hoog te houden (Theocharis, 2012; Lev-On, 2010).

Als het gaat om de aan mobilisatie gerelateerde verspreiding van sociale onrust en

andere emoties (bijvoorbeeld via sociale media) komt de term sociale besmetting (*social contagion*) regelmatig boven. Het idee dat sentimenten zich verspreiden simpelweg doordat mensen elkaars emoties en gevoelens kopiëren lijkt echter niet in lijn met de complexiteit van de praktijk. Online lezen over collectieve actie zet niet iedereen zonder meer aan tot collectieve actie. Aan de ene kant lijkt de online consumptie van nieuws via internet en sociale media, in tegenstelling tot meer traditionele nieuwsconsumptie via televisie en kranten, verband te houden met zowel online als offline actie (Hao, Wen, & George, 2014). Maar aan de andere kant lijkt het positieve verband met offline actie uitsluitend te gelden voor diegenen die sociale media actief gebruiken om hun mening te uiten, en niet voor mensen die sociale media op een passievere manier inzetten voor het vergaren van informatie over protesten (Macafee & De Simone, 2012). Deze schijnbare strijdigheid kan mogelijk verklaard worden door het verschijnsel **sociale netwerken**. Meerdere onderzoekers hebben beargumenteerd dat online communicatiemediën de mogelijkheid in zich dragen om online netwerken van individuen te creëren, rondom een bepaalde kwestie of gedeelde zorg, die vervolgens aanzetten tot offline actie (e.g. Hampton & Wellman, 2003; Harlow, 2012; Ortiz & Ostertag, 2014). Zo verenigden individuele bloggers zich in de nasleep van orkaan Katrina tot een sociale beweging (Ortiz & Ostertag, 2014). Dit soort netwerken behelst de opbouw en versteviging van interpersoonlijke banden binnen een netwerk, alsook het ontstaan van een sociale identiteit.

Over interpersoonlijke banden is bekend dat online uitnodigingen voor offline collectieve actie het effectiefst zijn wanneer ze komen van bekenden binnen iemands persoonlijke netwerk (Nekmat et al., 2015). Interpersoonlijke banden zijn niet slechts een vaststaand gegeven; ze kunnen door online communicatie versterkt of zelfs gevormd worden. Zo blijkt actieve participatie in alumnigroepen op Facebook een positieve voorspeller van de sterkte van netwerkbanden, wat vervolgens voorspelt hoeveel tijd en geld mensen steken in vrijwilligerswerk en donaties aan de universiteit (Farrow & Yuan, 2011). Ook de 15M-demonstraties – de voorloper van de wereldwijde occupy-beweging – werden mogelijk gemaakt doordat online communicatiemediën verschillende individuen en groepen verbond, waardoor zij vervolgens hun krachten konden bundelen in collectieve actie (Anduiza, Cristancho, & Sabucedo, 2014). Collectieve actie via de nieuwe communicatiemediën wordt daarom ook wel betiteld als **connectieve actie** (Bennett & Segerberg, 2012).

3.1.4 Synthese: relaties tussen online en offline actie

Al met al, als het draait om de vraag of activiteiten op online media offline collectieve actie kunnen voorspellen, volstaat het niet om slechts te kijken naar of mensen wel of niet online actief zijn. Aan de ene kant kan het uiten van persoonlijke frustraties over hoe de overheid omgaat met de aardbevingsschade de behoefte van Groningers bevredigen om hun onvrede met de situatie te uiten. Dat wil zeggen, hoe meer protest er online geuit wordt, hoe minder de NAM en de overheid te vrezen hoeven te hebben van offline protest. Online activiteiten zouden ook ongerelateerd kunnen zijn aan offline gedrag. Aan de andere kant kan het lezen van tweets en Facebook-berichten van mede-gedupeerden van de gaswinning juist ook gevoelens van gedeeld slachtofferschap versterken en daarmee offline boosheid en protest tegen de onrechtvaardigheid rechtvaardigen. Uitingen op sociale media lijken offline collectieve actie via twee routes te kunnen versterken. Ten eerste heeft online sociale mediagedrag consequenties voor de eigen actie-intenties, via morele emoties en gevoelens van doeltreffendheid en sociale identiteit (dit laatste aspect wordt verder uitgewerkt in de komende subsecties). Ten tweede kan online sociale mediagedrag ook veranderingen in andermans actieintenties teweegbrengen, wanneer sociale media ingezet worden voor mobilisatie en om de beeldvorming van derden over de situatie te beïnvloeden.

Samengenomen lijkt er meer bewijs te zijn voor het positieve effect, dat online actie samenhangt met een vergrote kans op offline actie, dan voor de negatieve of niet eenduidige effecten.

Online sociale mediagedrag en offline actiedrag		
Verband	Omschrijving	Verklaring
NEGATIEF	Meer online protest is een indicator van <i>minder</i> offline protest.	Relatief gemakzuchtige online acties bevredigen de behoefte offline iets te doen voor de groep.
NIET EENDUIDIG	Online en offline protest zijn ongerelateerd.	Online en offline acties spelen zich af in twee relatief gescheiden leefwerelden, waarin mensen zich anders kunnen uiten en gedragen.
POSITIEF	Meer online protest is een indicator van <i>meer</i> offline protest.	<p>a) <i>Intrapersoonlijk verband</i>: Individuen die betrokken zijn bij offline actie zijn geneigd hun meningen hieromtrent ook online op sociale media te uiten.</p> <p>b) <i>Interpersoonlijk verband</i>: Men kan via online sociale mediagedrag anderen motiveren deel te nemen aan offline acties.</p>

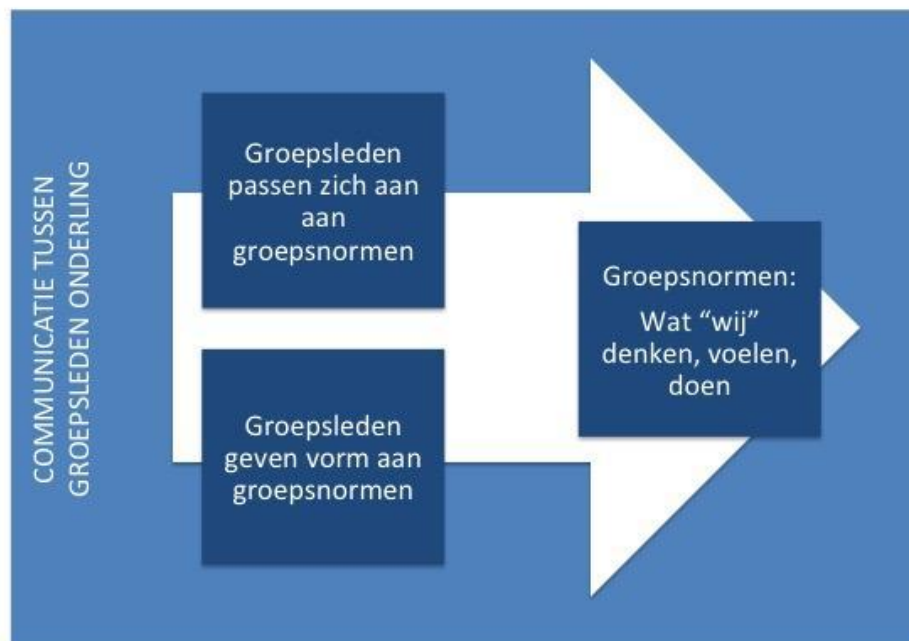
Tabel 3.3. De drie wetenschappelijke perspectieven op het verband tussen online sociale mediagedrag en offline actiedrag.

Om betrouwbaar te kunnen voorspellen welke van deze drie opties (zie Tabel 3.3) het meest waarschijnlijk is, moeten belanghebbende partijen - zowel de preventie- als de actiekant - zich echter niet beperken tot het turven van online activiteiten die verband houden met de gevolgen van de gaswinning. In plaats hiervan zouden ze grondiger moeten uitpluizen wat mensen precies doen in deze online gedachtewisselingen, en wat de persoonlijke consequenties zijn. Een vraag die zich hierbij in het bijzonder opdringt draait om het ontstaan van sociale identiteiten: Wat zorgt ervoor dat mensen zich gaan identificeren met sociale groepen die (al dan niet zwijgend) instemmen met verstoring van een nieuwjaarsreceptie en een ministersbezoek of met een bezetting – en mogelijk meer drastische maatregelen? Deze vragen zijn van belang voor zowel handhaving van de openbare orde als voor sociale bewegingen die zoveel mogelijk mensen bij hun acties willen betrekken.

3.2 Het ontstaan van sociale identiteiten door online interacties

Onderzoek uit verschillende disciplines toont aan dat groepsleden een natuurlijke neiging hebben om vergelijkbare cognities, emoties, en gedrag te ontwikkelen (zie bijv. Smith, Seger, & Mackie, 2007; Thompson & Fine, 1999; Yzerbyt, Dumont, Mathieu, Gordijn, & Wigboldus, 2006). Dit **convergentieproces** kan enerzijds verklaard worden door onzekerheid over de eigen percepties (Festinger, 1950; Sherif & Cantril, 1946) of door het idee dat men dezelfde percepties hoort te hebben (Asch, 1956). Anderzijds is een belangrijk kenmerk van deze groepsprocessen dat groepsleden moeiteloos hun meningen in lijn brengen zonder duidelijke externe druk dit te doen (Tindale, Meisenhelder, Dykema-Engblade, & Hogg, 2001). Dergelijke beelden van wie “wij” zijn en wat wij denken en voelen kunnen ontstaan door individuele cognitieve processen (Otten, 2003; Van Veelen, Otten, & Hansen,

2013). Vaker ontstaan sociale identiteiten echter door met elkaar te praten (Haslam, Oakes, Reynolds, & Turner, 1999; Haslam et al., 1998) - een bevinding die past in een bredere literatuur die laat zien dat denkbeelden en gevoelens ontstaan vanuit interactie met de (sociale) omgeving (Levine, Resnick, & Higgins, 1993; Norman, 1993; Postmes et al., 2014; Semin & Smith, 2013). Het betreft hier niet alleen de “verticale” informatiestroom van ervarenen richting onervarenen (Vygotsky, 1978), maar met name ook “horizontale” communicatie onder gelijken (Echterhoff, Higgins, & Levine, 2009; Hardin & Higgins, 1996; Postmes, Haslam, & Swaab, 2005; Reicher & Hopkins, 1996). Enerzijds passen nieuwe groepsleden hun cognities, emoties, en gedrag aan aan de normen die horen bij een sociale identiteit, anderzijds kunnen groepsleden ook gezamenlijk de sociale identiteit en bijbehorende groepsnormen vormgeven (Postmes, Spears, Lee, & Novak, 2005; zie *Figuur 3.1*). Wie “wij” zijn en hoe wij ons horen te gedragen wordt bepaald in interacties binnen groepen (Greijdanus, Postmes, Gordijn, & Van Zomeren, 2015; Smith & Postmes, 2009, 2011; Turner, 1991; Thomas & McGarty, 2009). Het belang van interactie wordt verder ondersteund door de bevinding dat acceptatie binnen groepen beïnvloed wordt door of groepsleden op een “goede” of “slechte” manier communiceren (Assilaméhou & Testé, 2013; Douglas & Sutton, 2006). Zo gaan we in Hoofdstuk 4 in op de verscheidene manieren waarop mensen hun stem laten horen tegen de gaswinning in Groningen; Hoewel de intentie vergelijkbaar is, wordt radicaal activisme over het algemeen weinig gewaardeerd door de geïnterviewde Groningers. Al met al speelt communicatie een belangrijke rol in het ontstaan en de ontwikkeling van sociale identiteiten.

Figuur 3.1. De processen, mede gevormd door communicatie binnen groepen, die leiden tot convergentie van cognities, emoties, en gedrag van groepsleden.

Specifieke kenmerken van *online* communicatie beïnvloeden gevoelens van sociale identiteit (bijv. Postmes, 2007; Postmes, Spears, & Lea, 2002; Spears & Postmes, 2015). Het internet wordt soms gezien als een omgeving waarin de grenzen tussen sociale groepen

overstegen kunnen worden en iedereen zichzelf kan zijn, doordat kenmerken zoals geslacht en afkomst niet direct zichtbaar (hoeven) zijn. Deze traditioneel als **deïndividueerend** bestempelde factoren kunnen echter de wisselwerking tussen sociale identiteit en online interactie juist ook versterken. Zo blijkt dat anonieme computergebruikers die fysiek geïsoleerd zijn van hun groep een sterke sociale identiteit kunnen activeren of zelfs ontwikkelen (Postmes, Spears, & Lea, 1998; Postmes, Spears, Sakhel, & De Groot, 2001; Spears, Lea, & Lee, 1990; Spears, Postmes, & Lea, 2002). Dergelijke kenmerken van online communicatietechnologieën hebben bovendien strategische implicaties.

Ten eerste kan **anonimiteit** mensen een gevoel van kracht en empowerment geven als ze hun identiteit moeten verhullen om stigmatisering of censuur te omzeilen (Spears, Lea, Corneliussen, Postmes, & Ter Haar, 2002). In een anonieme omgeving zoals op sociale media kunnen mensen zich vrij voelen om onder een pseudoniem extremere ideeën te uiten die zij uit angst voor afkeuring in offline conversaties voor zich zouden houden. Zich door hun anonimiteit eveneens veilig wanende volgers kunnen positief reageren op extreme tweets, waardoor een gevoel van sociale validatie ontstaat – bijvoorbeeld: We zijn het er blijkbaar allemaal over eens dat extreme acties tegen de NAM geoorloofd zijn. Zo kan het gebruik van sociale media de politisering en radicalisering van een sociale identiteit ondersteunen (meer hierover volgt in onze discussie over de verandering van sociale identiteiten in sociale bewegingen).

Ten tweede biedt technologie middelen om **netwerken en gemeenschappen** te bouwen die de sociale connecties binnen machteloze groepen kunnen versterken. Dit gebruik van sociale media voorspelt of deelname aan collectieve actie beklijft (Kende, Van Zomeren, Ujhelyi, & Lantos, 2016). Eén van de eerste dingen die mensen doen wanneer ze internettoegang verkrijgen is communiceren (Kraut, Mukhopadhyay, Szczypula, Kiesler, & Scherlis, 1999) en deelnemen aan sociale netwerken (Chayko, 2017). De online uitbreiding van sociale netwerken gebeurt ook door vervaging van het onderscheid tussen interpersoonlijke en massacommunicatie zoals bijvoorbeeld op Twitter. Waar puur interpersoonlijke communicatie zoals e-mail zich voornamelijk beperkt tot contacten die men ook offline kent, is dit niet het geval in het grijze gebied tussen interpersoonlijke en massacommunicatie in online gemeenschappen, zoals chatrooms of sociale media (Zhao, 2006), waar gemiddeld circa een derde van de contacten niet geografisch gebonden is maar gebaseerd op andere dimensies zoals gedeelde interesses (Liben-Nowell, Novak, Kumar, Raghavan, & Tomkins, 2005). Door dit proces van communicatie via sociale media lijkt het belang van formele structuren en gevestigde sociale bewegingen in de ontwikkeling van protesten te verminderen (Bennett & Segerberg, 2012; Castells, 2012). Veel moderne collectieve acties zijn in plaats daarvan ontstaan vanuit onderaf, vanuit individuen en hun persoonlijke sociale netwerken.

In de literatuur is een tweedeling te zien tussen enerzijds onderzoek naar effecten van (interne) online communicatie op sociale identiteit en anderzijds de organisationele effecten die voortvloeien uit de technologische mogelijkheden van sociale media. Hierbij wordt door de toegankelijkheid van openbare, “externe” communicatie zoals posts soms voorbijgegaan aan de manieren waarop sociale identiteit wordt gevormd in “interne” communicatie via sociale media zoals Whatsapp of Facebook Messenger (Treré, 2015). Waar interne communicatie een belangrijke rol vervullen in de ontwikkeling van sociale identiteiten, kan externe communicatie via tijdlijnen en posts op sociale media ingezet kan worden voor werving en mobilisatie. Het apenstaartje @ wordt op sociale media in toenemende mate gebruikt om anderen persoonlijk te noemen of aan te spreken (Java et al., 2007; Honeycutt & Herring, 2009). **Hashtags** # vervullen een dubbele rol op sociale media. Gebruikers kunnen

door een hashtag te typen in een post zowel inhoudelijk gerelateerde onderwerpen markeren als hun affiliatie met een specifieke gemeenschap symboliseren (Yang, Sun, Zhang, & Mei, 2012). Hashtaggebruik verschilt van apenstaartgebruik in reikwijdte; @-berichten dienen een relatief direct doel zoals anderen aanspreken of noemen, en deze berichten en conversaties zijn ingebed in een bredere context van door hashtags verbonden posts en gebruikers (Highfield, Harrington, & Bruns, 2013). Kortom, het gebruik van @ is gelieerd aan interpersoonlijke communicatie (of communicatie met specifieke organisaties) terwijl # een indicator is van een bepaalde sociale identiteit. De verschuiving van gevestigde structuren naar collectieve actie van onderaf verhoogt het belang van de psychologische drijfveren achter collectieve actie, want individuen hebben meer autonomie in hun beslissingen op te treden en in hun keuzes hoe zij dit doen. Technologie faciliteert dit doordat het de drempels verlaagt om mee te doen door de noodzaak van fysieke aanwezigheid te verminderen, en het vervaagt ook het onderscheid tussen privé en openbare actie (Bimber, Flanagin, & Stohl, 2005). Het belangrijkste is misschien wel dat technologie de samenstelling en rol van interpersoonlijke netwerken verandert (Castells, 2012; Liben-Nowell et al., 2005).

Deze verschuiving heeft brede implicaties. Sommigen suggereren dat collectieve actie hierdoor steeds sterker bepaald zou worden door behoeften aan uitdrukking van persoonlijke identiteit (Bennett & Segerberg, 2012). In bepaalde opzichten weerklinkt hierin het klassieke idee dat internet in wezen een **asociaal medium** zou zijn, bevolkt door geatomiseerde individuen hooguit verbonden via interpersoonlijke relaties. Dit beeld wordt echter niet ondersteund door veel onderzoek. Individen blijken (meer dan ooit tevoren) in staat zich te organiseren en anderen in groten getale te mobiliseren voor zover ze erin slagen mensen over individuele sociale netwerken heen te verenigen. Logischerwijs zou het feit dat men dit bereikt zonder formele organisatiestructuur het belang van sociale identiteitsprocessen moeten benadrukken in plaats van verminderen. Dit punt wordt geïllustreerd door een grootschalig protest in Portugal op 12 maart 2011. Dit was georganiseerd als een Facebook-evenement door drie individuen, zonder deelname van organisaties zoals vakbonden of politieke partijen. Ze kozen een willekeurige datum, schreven een kort manifest om hun zorgen uit te leggen, en slaagden erin om naar schatting 300.000 mensen verspreid over 10 verschillende steden te mobiliseren – één van de grootste protesten sinds de Anjerrevolutie. Je kunt kijken naar het medium waardoor dit evenement werd georganiseerd en concluderen dat dit een schoolvoorbeeld is van mobilisatie via persoonlijke netwerken. Maar deze interpretatie laat het manifest links liggen, de context waarin het succesvol was, en de door deelnemers (offline en online) geuite zorgen. Het protest draaide volledig om dezelfde zorgen van de “bedreigde generatie” (een sociale identiteit die zijn weerklink vond in Italiaanse en Spaanse protesten rond deze tijd, zie Postmes et al., 2013).

Netwerken zijn ook steeds belangrijker omdat zij beïnvloeden en veranderen hoe sociale identiteiten gedefinieerd worden. Zoals we hierboven beschreven worden netwerken in stand gehouden door interacties waarmee individuen, onder andere, hun ideeën gelijktrekken over de werkelijkheid inclusief percepties van hun eigen groep (**ingroup**) en andere groepen (**outgroups**; Postmes et al., 2005; Tabel 3.4). Maar netwerken creëren ook fysieke infrastructuren: verzamelingen van mensen die verbonden zijn in een netwerk vanwege een veelheid aan redenen, en die zichzelf mogelijk gaan zien als een gemeenschap of groep met bepaalde gedeelde zorgen (daarmee de transformatie van privé meningen naar publiekelijke sociale identiteiten faciliterend; Thomas, McGarty, & Mavor, 2009). Op deze manier dragen netwerken bij aan de omvorming van sociale identiteiten in sociale bewegingen.

Ingroup en outgroup

Ingroups zijn groepen waar we zelf onderdeel van uitmaken.

Outgroups zijn andere groepen, waar we zelf niet bij horen

Tabel 3.4. De definities van ingroup en outgroup.

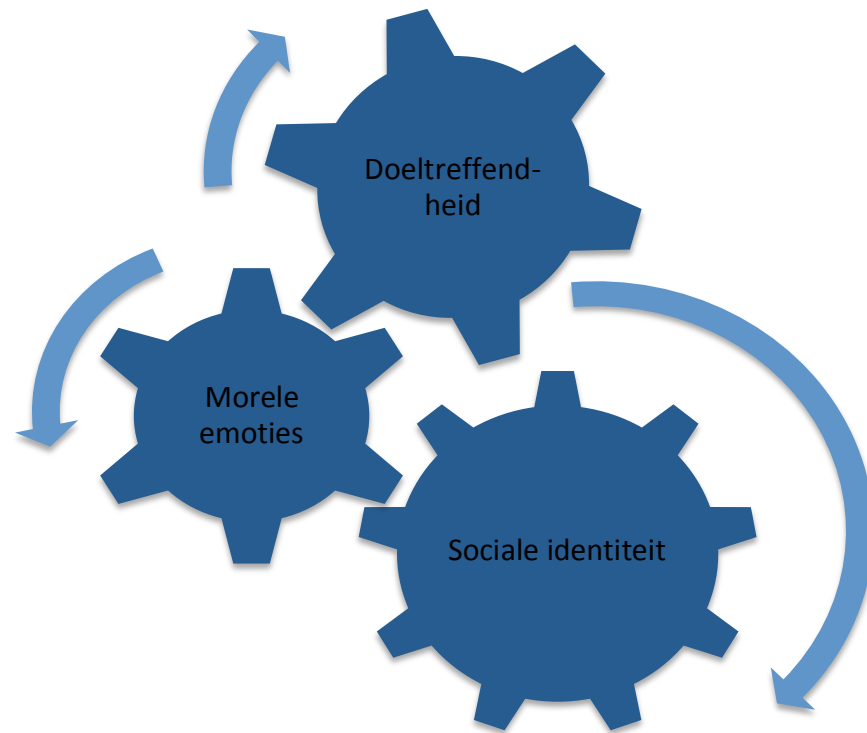
3.3 Sociale bewegingen en gepolitiseerde sociale identiteit

De gedeelde identiteit van leden van een groep kan ontstaan en transformeren door bejegening van een andere groep (hoe ‘Den Haag’ de Groningers behandelt; zie ook Drury & Reicher, 2000) maar, zoals we in de voorgaande paragraaf beargumenteerden, ontstaan percepties van wie wij zijn en wat wij vinden en doen ook door interacties binnen sociale netwerken. Een recente ontwikkeling is dat collectieve actie wordt gezien als een **sociale interactie** die verweven is met de soorten sociale relaties die mensen met elkaar hebben (Van Zomeren, 2015). Deze interpretatie verklaart waarom gepolitiseerde identiteiten ontstaan. Een schending van verwachte interactiepatronen verandert de sociale relatie en daarmee tevens de geaccepteerde gedragspatronen. Zo schendt de subjectieve perceptie dat de overheid de Groningers in de kou laat staan de verwachting dat autoriteiten er zijn om de bevolking te steunen. Dit verandert de sociale relatie tussen bewoners en overheid, wat Groningers vervolgens verenigt met sociale bewegingen die het samen met hen opnemen tegen de vermeende vijand.

Sociale identiteiten met de potentie om zich te ontwikkelen tot een breed gedragen **sociale beweging** draaien vaak om een politieke component van verandering. Soms blijft er onenigheid bestaan over wat voor verandering of hoe deze te bereiken, maar de politieke component van verandering waarborgt wel een gedeelde ideologische basis. Het onderscheid tussen gedeelde ideologische betrokkenheid en sociale identiteit (Polletta & Jasper, 2001) is van belang, omdat sociale identiteit collectieve actie aandrijft (Hornsey et al., 2006). Een sociale identiteit kan via sociale media gevormd worden wanneer mensen actief deelnemen aan de online aanloop naar offline actie (Mercea, 2011). Hierbij zijn de kenmerken van de sociale identiteit cruciaal. Aan de ene kant zijn sommige sociale identiteiten sterk afgebakend terwijl identificatie met andere groepen flexibeler is, wat gevolgen kan hebben voor de manier waarop groepsleden omgaan met tegenslag (Ellemers, Spears, & Doosje, 2002). Identificatie met een sociale beweging is flexibel, wat betekent dat individuen die de persoonlijke kosten te hoog vinden worden de groep relatief eenvoudig kunnen verlaten. Maar regionale identiteit, zoals identificatie met het Groningse platteland – zogenaamde *ommelanders* – of met (een dorp in) het gaswinningsgebied is stabiel. Een mogelijke consequentie van deze stabiliteit is dat benadeling Groningers met een sterke regionale identiteit eerder zal motiveren tot actie (traditioneel protest of anderszins) dan tot verhuizing. Aan de andere kant blijkt identificatie met een brede identiteit (bijvoorbeeld, Groningers) een zwakkere motivator voor actie dan identificatie met een specifieke actiegerelateerde identiteit (Klandermans, 2014; Van Zomeren et al., 2008). Een uitzondering op deze positieve relatie tussen identificatie en collectieve actie vormt radicale actie, die slecht kan zijn voor het groepsimago. Soms zijn het juist degenen die zich weinig identificeren die overgaan tot radicale actie, omdat zij niets te verliezen hebben en zich geen zorgen maken over hoe dit gedrag afstraalt op hun groep (Jiménez-Moya, Spears, Rodríguez-Baillón, & de Lemus, 2015). Maar welke beweegredenen zetten de meeste leden van sociale bewegingen ertoe aan om over te gaan tot daadwerkelijke actie?

Globaal zijn er in de wetenschappelijke literatuur drie **socio-psychologische factoren**

te onderscheiden die een rol spelen in het ontstaan van collectieve actie: sociale identiteit, percepties van groepsdoeltreffendheid, en percepties van onrecht (voor een overzicht en meta-analyse, zie Van Zomeren et al., 2008). De causale relaties tussen deze drie factoren zijn flexibel (zie *Figuur 3.2*). In sommige situaties kan identificatie met een bepaalde groep ertoe leiden dat groepsleden zich bewust worden van benadeling van hun groep (perceptie van onrecht) en het gevoel hebben dit samen te kunnen veranderen (groepsdoeltreffendheid; Van Zomeren et al., 2008). Zo kan iemand die zichzelf ziet als een echte Groninger zich realiseren dat zijn regio weinig voordelen en veel nadelen ondervindt van de gaswinning, waar hij met zijn regionale netwerk tegen in opstand wil komen. Omgekeerd kan een dergelijke benadeling soms juist ook voorafgaan aan de vorming van een sociale identiteit en dit proces bevorderen (Thomas, Mavor, & McGarty, 2011) – zoals gebeurt in groepen die voortkomen uit een gedeelde overtuiging (voor overzichten, zie McGarty, Bliuc, Thomas, & Bongiorno, 2009; Thomas, McGarty, & Mavor, 2009). Zo blijken online communicatiemediën Zuid-Aziatische en Chinese inwoners van Groot-Brittannië in staat te stellen om hun ervaringen van ongelijkheid en racisme te delen, waardoor zich een sociaal denkbeeld ontwikkelt dat resulteert in collectieve actie (Parker & Song, 2006). Puur de ervaring van onrechtvaardige collectieve benadeling zoals bij de mijnbouwschade in Groningen kan de aandacht vestigen op verschillen tussen groepen, en daardoor groepsidentiteit saillant maken (Van Zomeren, Spears, Fischer, & Leach, 2004). In lijn met deze redenering beargumenteren Thomas, McGarty, en collega's dat **overtuiging-gebaseerde groepen** een belangrijke verklaring kunnen bieden in het begrijpen van sociale bewegingen. Overtuiging-gebaseerde groepen zijn sociale identiteiten die gestoeld zijn op een gedeelde overtuiging en steun voor actie om gewaardeerde doelen na te streven (Bongiorno, McGarty, Kurz, Haslam, & Sibley, 2015). Zo kan communicatie met medegeduceerden van gevolgen van de gaswinning, bijvoorbeeld via sociale media, ervoor zorgen dat Groningers zich gaan identificeren met een sociale beweging die (illegale) actie tegen de NAM propageert. Recent onderzoek wijst inderdaad uit dat offline gesprekken in kleine groepjes een impuls kunnen geven aan de mate waarin gesprekspartners zich toegewijd voelen aan collectieve actie, die actie als doeltreffend waarnemen, en zich identificeren met anderen die dezelfde doelen voor ogen hebben (Thomas, McGarty, & Mavor, 2016). Benadeling van een groep burgers draagt eraan bij dat deze groep zich bewust wordt van een sociale identiteit, bijvoorbeeld “wij Groningers tegen Den Haag”. Inderdaad blijken Facebook-kenmerken die zorgen voor interactiviteit een rol te kunnen spelen in het ontstaan van een collectieve identiteit, die uiteindelijk een van oorsprong online beweging de straten op kan dwingen (Harlow, 2012).

Figuur 3.2. De wederzijdse beïnvloeding van de voorspellers van collectieve actie: Sociale identiteit, doeltreffendheid, en morele emoties.

Sociale media kunnen percepties van **groepsdoeltreffendheid** – het collectieve geloof dat gezamenlijke inspanning de groepsgerelateerde problemen kan oplossen (Bandura, 1995; Tabel 3.5) – versterken. Percepties van doeltreffendheid op verschillende manieren beïnvloed worden door sociale media. Zoals hierboven gesuggereerd, kunnen sociale media de machtsverhoudingen veranderen door inzichtelijk te maken hoeveel van “ons” er zijn. Tijdens de Arabische Lente, bijvoorbeeld, hebben sociale media misschien geen rol van belang gespeeld in de organisatie van acties zelf, maar ze hebben mogelijk wel kenbaar gemaakt hoe wijdverbreid de ontevredenheid met de status quo was. Het besef (of zelfs maar de illusie) dat “wij” met velen zijn kan onmiskenbaar een flinke impuls geven aan een anderszins machteloze of onderdrukte groep. Onderzoek heeft inderdaad aangetoond dat de mogelijkheid om te communiceren binnen een ingroup middelen biedt voor sociale steun en daardoor gevoelens van doeltreffendheid kan versterken (Spears et al., 2002). Offline bevindingen (Mackie, Devos, & Smith, 2000) suggereren dat posts en reacties op sociale media sociale validatie kunnen leveren van collectieve benadeling en boosheid over dit onrecht – Groningers worden gesterkt in hun meningen over en interpretaties van de aardbevingssituatie (we gaan verderop uitgebreider in op percepties van onrecht en morele emoties). Naast deze **emotionele sociale steun**, kan gedrag blijk geven van instrumentele sociale steun (Spears, Lea, Corneliussen, Postmes, & Ter Haar, 2002; Van Zomeren et al., 2004) – een proces dat zich waarschijnlijk ook online voltrekt op sociale media. **Instrumentale sociale steun** is de bereidheid om relevante informatie en middelen te delen en daadwerkelijk actie te ondernemen, beide belangrijke fundamenteën voor groepsdoeltreffendheid. Voor zover sociale media een actieve bijdrage leveren aan emotionele en instrumentele steun, vormt online sociale mediagedrag een potentiële bron voor mobilisatie ten behoeve van collectieve actie. Conclusies over offline steun (Van Zomeren et al., 2004) suggereren dat collectieve actie het meest waarschijnlijk is als sociale media zowel emotionele als instrumentele steun leveren.

Dat wil zeggen, collectief protest is het meest waarschijnlijk als 1) bewoners van het Groningse gaswinningsgebied eensgezind online elkaars interpretaties beamen dat de situatie onrechtvaardig is en boosheid oproept (emotionele steun) én 2) een sfeer ontstaat van actiebereidheid, gebaseerd op het idee dat men daadwerkelijk samen een verandering kan bewerkstelligen (instrumentele steun). Het kan echter ook gebeuren dat mensen overgaan tot collectieve actie bij gebrek aan animo; zij protesteren tegen de status quo omdat anders niemand dat zou doen (Oliver, 1984). Doeltreffendheid is een robuuste voorspeller van collectieve actie (Mummendey, Kessler, Klink, & Mielke, 1999) en is het sterkst als groepsleden hun benadeling als instabiel en veranderbaar zien (Ellemers, Wilke, & Van Knippenberg, 1993). Het effect van doeltreffendheid wordt gemodereerd door de functie van collectieve actie. Er zijn twee **hoofdfuncties van collectieve actie** te onderscheiden, namelijk expressief (overbrengen van de intensiteit van gevoelens en de mate van steun voor actie; Wright, 1997) en instrumenteel (daadwerkelijk verandering teweegbrengen; Van Zomeren et al., 2004). Als collectieve actie vooral instrumenteel is, zullen bewoners van de gaswinningsgebieden alleen samen ten strijde trekken als zij het idee hebben dat dit zal leiden tot substantiële veranderingen. Als de functie voornamelijk expressief is, kan collectieve actie ook ontstaan zonder ervaring van hoge groepsdoeltreffendheid. Zo kunnen Groningers protesten tegen de gaswinning organiseren om te laten zien dat de maat vol is.

Groepsdoeltreffendheid
(Bandura, 1995)

Het collectieve geloof dat gezamenlijke inspanning de groepsgerelateerde problemen kan oplossen.

Tabel 3.5. De definitie van groepsdoeltreffendheid.

Er is iets voor te zeggen dat de doeltreffendheid van een actie met name wordt bepaald door de **reactie van autoriteiten**. Autoriteiten kunnen, bijvoorbeeld door op disproportionele wijze rechten van burgers in te perken, ongewild percepties van doeltreffendheid verhevelen. Een soortgelijk effect kan een rol gespeeld hebben bij de escalatie van diverse recente conflicten (onder meer de Arabische Lente en de Gezi-parkrellen in Turkije). Hoewel het beknotten van communicatie rondom een bepaald protest de ontwikkeling van collectieve actie kan remmen, gaat van de beperking door autoriteiten van de vrijheid van communicatie en vergadering ook een signaal uit dat men een protestbeweging als bedreigend ervaart. In de Arabische Lente in Egypte, bijvoorbeeld, leek het regime onbedoeld de revolutie te hebben versterkt door complete communicatiekanalen (zoals internet en sms) plat te leggen. Deze drastische maatregelen communiceerden mogelijk, effectiever dan een relatief kleine revolutionaire beweging dat gedaan zou kunnen hebben, dat het regime problemen had om de onrust de kop in te drukken (Dunn, 2011) - met andere woorden, deze maatregel versterkte gevoelens van doeltreffendheid.

De derde hoofdfactor in collectieve actie, perceptie van **onrecht**, kan een individuele perceptie zijn. Zelfs Groningers die de mijnbouwschade als een oneerlijke en onrechtvaardige situatie beschouwen, weten niet altijd of medebewoners deze interpretatie delen – en juist deze gedeeldheid is van belang voor collectieve actie (Postmes, Van Bezouw, & Kutlaca, 2014; Simon & Klandermans, 2001). Sociale media kunnen hier instrumenteel zijn in het ongecensureerd verspreiden van gedachtegoed. Groningers zien zichzelf als een volk dat niet gauw klaagt, en hierbij hebben sociale media twee belangrijke voordelen. Ten eerste bestaat online de mogelijkheid tot deels anonieme communicatie, waardoor men niet zelf als klager

gezien wordt. En ten tweede blijft een online post over de mijnbouwschade in principe online vindbaar, in tegenstelling tot eenzelfde opmerking offline in een gesprek met de buurman. Gedeelde percepties van onrecht zijn met name effectief in het motiveren tot collectieve actie wanneer morele emoties een rol gaan spelen. Als de benadeling van een groep wordt gezien als oneerlijk, dan kunnen emoties namens de groep ontstaan, zoals boosheid en wantrouwen. Dit soort **groepsgebaseerde emoties** ontstaat met name voor groepen waarmee men zich sterk identificeert (Kuppens & Yzerbyt, 2012). Boosheid namens de groep is één van de wegen die naar collectieve actie leiden; dit is een op actie gerichte manier van omgaan met waargenomen onrecht. Emoties zijn een staat van paraatheid, waardoor ze actiebereidheid direct beïnvloeden (Frijda, Kuipers, & Ter Schure, 1989). Zo blijken boosheid en woede geassocieerd te zijn met reactieve paraatheid om ergens tegenin te gaan en obstakels te overwinnen - met andere woorden, een protestmodus. Hoewel boosheid op zich een constructieve emotie is die gepaard gaat met de intentie om tot een oplossing te komen, kan het herhaaldelijk ervaren van boosheid jegens dezelfde partij uiteindelijk resulteren in minachting (Fischer & Roseman, 2007). Als de oneerlijke behandeling leidt tot gevoelens van minachting jegens de benadelende partij, kan de steun voor radicalere vormen van (gewelddadige) actie toenemen (Tausch et al., 2011). Deelname aan radicale collectieve actie vermindert identificatie met de bredere groep van benadeelden, maar versterkt de gepolitiseerde identiteit (Becker, Tausch, Spears, & Christ, 2011). De relatie tussen groepse moties en sociale identificatie is wederkerig; gedeelde boosheid kan ook aan de basis liggen van een sociale identiteit (Livingstone, Spears, Manstead, Bruder, & Shepherd, 2011; Livingstone, Shepherd, Spears, & Manstead, 2015).

Tevens is het mogelijk dat communicatietechnologie collectieve emoties oprakelt of anderszins beïnvloedt. De Guardian (een Britse krant) heeft, in samenwerking met onderzoekers van de London School of Economics, een aantal interessante analyses gemaakt van de rol die Twitter heeft gespeeld in de verspreiding van geruchten (www.guardian.co.uk/uk/series/reading-the-riots). Een welbekend fenomeen is dat collectieve onrust vaak geactiveerd wordt door een **specifiek incident** of voorval dat, om de een of andere reden, de collectieve emoties focust. In het geval van de Londense rellen, werd de Tottenhamse oproerpolitie ervan beschuldigd de rellen te hebben aangewakkerd door hardhandig optreden waarin een 16-jarig meisje werd mishandeld. Geruchten hierover bleven online anderhalve dag lang de ronde doen (met 70 tweets per uur tijdens piekmomenten) en werden nooit tegengesproken. Maar men kan niet klakkeloos hieruit concluderen dat sociale media onrust aanwakkeren: het onderzoek legde substantiëler bewijs bloot dat snel korte metten werd gemaakt met tweets over duidelijk foutieve geruchten (bijv. dat het reuzenrad van Londen in brand stond, dat tijgers waren ontsnapt uit de Londense dierentuin, zie ook Jong & Dücker, 2016). Communicatiemediën kunnen dus een sterke invloed hebben zowel op de manier waarop emoties online gedeeld en geuit worden alsook op de ideeën (bijv. nieuws over onrechtvaardige acties) die ten grondslag liggen aan deze emoties.

Niet alle negatieve emoties leiden tot collectieve actie. Zo kan rancune zelfs *inactie* bevorderen, aangezien deze emotie is gebaseerd op het idee dat verbetering van de situatie onwaarschijnlijk is (Folger, 1987). Ook andere negatieve emoties kunnen negatief samenhangen met actiebereidheid (Frijda et al., 1998). Zo blijkt ergernis ondanks de associatie met het gevoel van binnen te koken geen relatie te hebben met reactieve paraatheid (Frijda et al., 1989). En angst, bangheid, afkeer, en afschuw hangen volgens sommigen samen met vermijdingsgedrag. Gerelateerd hieraan houden verdriet, bezorgdheid, en (opnieuw) angst verband met hulpeloosheid. Deze negatieve emoties lijken daarmee uiteen te vallen in twee clusters, respectievelijk bevorderend of remmend voor collectieve actie (zie *Tabel 3.6*). Maar ook gevoelens van **wantrouwen** kunnen opspelen als reactie op onrecht. Uit recent onderzoek

(Otjes, Stroebe, & Postmes, ongepubliceerd manuscript) blijkt dat Groningers die een aardbeving meemaakten niet alleen de NAM wantrouwen maar ook de overheid. Hoewel doorgaans niet-gewelddadige acties een effectievere manier zijn om de perceptie van onrechtvaardigheid over te brengen, kan een context die wordt gekenmerkt door wantrouwen en percepties van corruptie juist radicalere collectieve actie in de hand werken (Thomas & Louis, 2014). Sociale steun en sociale validatie, zoals wanneer Groningers op sociale media geconfronteerd worden met de boosheid en het wantrouwen in NAM en overheid van andere bewoners, versterken de interpretatie van de situatie als oneerlijk en dit soort negatieve emotionele reacties hierop. Het verminderen van het negatieve imago van de NAM en overheid onder de Groningse bewoners kan intenties tot collectieve actie temperen, maar het risico van deze aanpak is dat het onrecht voor bewoners hierdoor blijft voortduren (zie Wright & Lubensky, 2009). Dit impliceert dat teveel focus op verbetering van negatieve emoties en gevoelens vermindering van diepere oorzaken van sociale onrust in de weg kan staan.

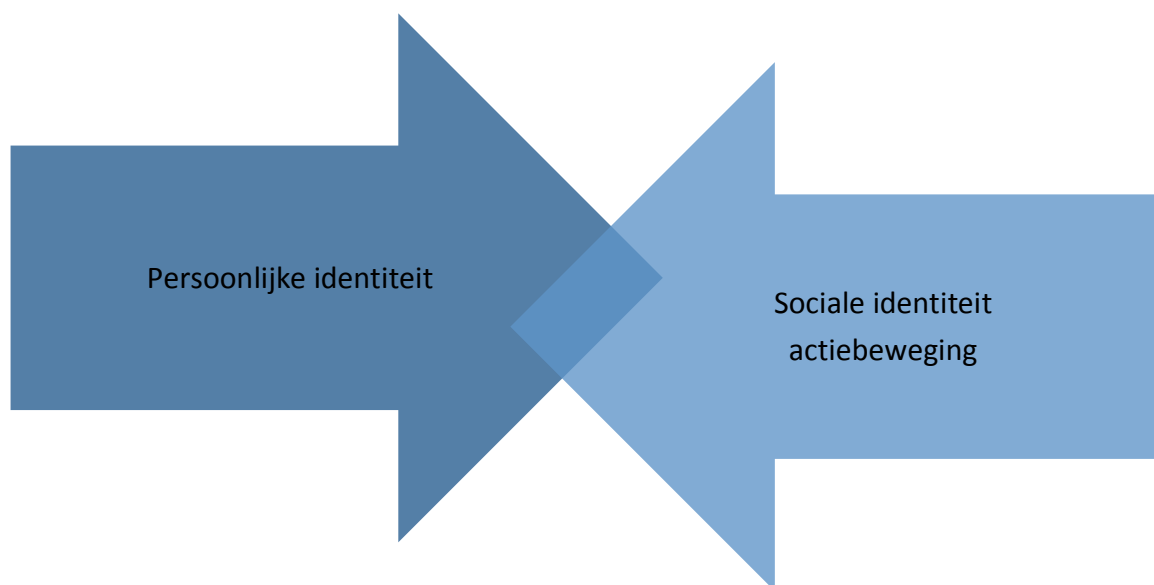
Actiegerelateerde emoties	
Cluster	Emoties
INACTIE BEVORDEREND	Ergernis, angst, bangheid, afkeer, afschuw, verdriet, bezorgdheid, rancune
ACTIE BEVORDEREND	Gedeelde boosheid, woede <i>Radicale actie:</i> Minachting, wantrouwen

Tabel 3.6. Clusters van collectieve actie versus inactie bevorderende negatieve emoties.

Als er sprake is van gezamenlijke benadeling, kan er desondanks een proces optreden dat resulteert in verdeeldheid in plaats van eensgezindheid: **competitief slachtofferschap** (Noor, Shnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Dit verschijnsel treedt bijvoorbeeld op wanneer verschillende gedupeerde dorpen of gemeenschappen wedijveren om wie er de meeste schade heeft geleden door de gaswinning. Op het eerste gezicht lijkt dit een obstakel voor effectieve collectieve actie; zolang de Groningers het onderling oneens zijn, zullen zij zich niet verenigen om grootschalige protestacties op touw te zetten. Hier schuilt echter een addertje onder het gras. Onder de verdeeldheid is namelijk wel degelijk sprake van algemene onvrede en wantrouwen in zowel de NAM als de overheid (Otjes et al., ongepubliceerd manuscript). In zekere zin bestaat er een intergroepsconflict tussen aan de ene kant de bewoners en aan de andere kant de NAM en de overheid. Groepsleden staan alleen open voor toenaderingspogingen door de andere partij om het conflict op te lossen, wanneer zij binnen hun eigen groep eensgezindheid ervaren (Greijdanus, Postmes, Gordijn, & Van Zomeren, ongepubliceerd manuscript). Met andere woorden, het principe “verdeel en heers” is hier niet van toepassing; om de vertrouwensbreuk tussen de plaatselijke bevolking en de NAM en overheid te herstellen moeten de Groningers *geen* onderling conflict ervaren. Kortom, signalen op sociale media die duiden op een duidelijk geprofileerde, gedeelde sociale identiteit zouden niet alleen een waarschuwing moeten zijn dat mogelijk offline protest op handen is, maar ook dat dit een opportuun moment kan zijn om in onderhandeling te treden om het vertrouwen te herstellen. Hoewel verbeterde percepties zoals vertrouwen geen einddoel op zich hoeven te zijn (Wright & Lubensky, 2009), is wederzijds vertrouwen wel nodig om tot een gezamenlijke oplossing te komen (zie Deutsch, 1958). Al met al is een sterke sociale identiteit dus zowel een stabiele basis om een conflict aan te gaan als een

stabiele basis om een conflict op te lossen.

Maar hoe ontstaat een dergelijke sociale identiteit; wat houdt het proces van identificatie in? Identificatie met een sociale beweging betekent dat leden de normen van de beweging **internaliseren**, waardoor ze zich intrinsiek gemotiveerd of zelfs verplicht voelen om te handelen naar deze gepolitiseerde sociale identiteit (Stürmer & Simon, 2004). Deze internalisatie van gedeelde normen kan gezien worden als een proces waarin de sociale identiteit van de beweging (wat het betekent om een activist te zijn) gaat overlappen met de persoonlijke identiteit van een individu (wat het betekent om “mij” te zijn; Turner-Zwinkels, Van Zomeren, & Postmes, 2015). Naarmate de overlap van (met name morele) eigenschappen groeit over tijd, zijn individuen meer geneigd zichzelf te classificeren als deel van sociale beweging en meer geneigd tot actie (zie *Figuur 3.3*). Deze verschuiving in zelf-categorisatie is een essentiële psychologische stap die een kwalitatieve verandering markeert in hoe individuen zichzelf zien als ze actief gaan deelnemen aan politieke actie (Livingstone, 2014).

Figuur 3.3. Groeiende overlap tussen persoonlijke identiteit en de sociale identiteit van een actiebeweging: het ontstaan van een actie-georiënteerde, gepolitiseerde identiteit.

Sociale bewegingen kunnen gebruikmaken van de mobiliserende effecten van morele overlap tussen individuen en de beweging door waarden uit te dragen die passen bij de ideologische achtergrond van potentiële leden (Kutlaca, Van Zomeren, & Epstude, 2016). Aangezien morele kenmerken vaak worden gezien als de kern van een goede groep (Ellemers & Van den Bos, 2012) kunnen deze trekken bij uitstek bruikbaar zijn voor het opbouwen van een positieve sociale identiteit. Onderzoek naar (groeps)conflicten licht eveneens de rol van **moraliteit** uit. In zekere zin kan de gaswinning in Groningen gezien worden als een intergroepsconflict waarin de bewoners die schade ondervinden lijnrecht tegenover de partijen komen te staan die profiteren van de gaswinning (met name de NAM/Shell en het Ministerie van Economische Zaken / de overheid). De oplossing van dit soort conflicten kan vergeleken worden met een onderhandelingsituatie waarin de partijen het eens moeten worden over verschillende onderwerpen. Sommige van deze onderwerpen zijn gerelateerd aan middelen terwijl in andere waarden centraal staan (voor een overzicht, zie Harinck & Ellemers, 2014).

In de context van de Groningse gaswinning betekent dit dat de situatie kan escaleren wanneer er een botsing ontstaat tussen een financiële aanpak vanuit de NAM en overheid van gevolgen van de gaswinning die raakt aan morele waarden zoals rechtvaardigheid en het recht op veiligheid en prettig wonen van getroffen en getroffen. De ontvlambaarheid van een dergelijke botsing wordt geïllustreerd door de publieke verontwaardiging nadat minister-president Rutte bij het NPO-programma Jinek zei dat hij begreep dat Groningers boos waren, maar dat er genoeg geld naartoe ging en dat de overheid dit probleem netjes afhandelde (http://www.npo.nl/jinek/07-02-2017/KN_1688598/POMS_KN_7332502).

Ten slotte kan ook (in eerste instantie zijdelingse) betrokkenheid bij collectieve actie de ontwikkeling van gepolitiseerde identiteit bevorderen. Dit proces verloopt niet alleen via percepties en gevoelens binnen individuen of groepen. De politisering van sociale identiteiten kan ook worden gevoed door interacties met andere groepen, met name wanneer de andere groep een verkeerd beeld heeft van de eigen groep en de interactie tussen de groepen bepaald wordt door dit verkeerde beeld (Drury & Reicher, 2000). Met andere woorden, demonstranten die oorspronkelijk alleen vreedzame plannen hadden kunnen veranderen in relschoppers als zij als groep zodanig behandeld worden door bijvoorbeeld de bij de demonstratie aanwezige politie. Op een vergelijkbare manier kunnen zijdelings betrokken omstanders of passieve sympathisanten getransformeerd worden tot activisten. Resultaten van offline demonstraties en massabijeenkomsten leveren empirische ondersteuning voor dit proces (Drury & Reicher, 2000; Reicher, 1996; Stott & Drury, 2000; Stott, Hutchison, & Drury, 2001), maar mogelijk kan een vergelijkbare politisering van sociale identiteiten zich ook voltrekken in online interacties tussen verschillende groepen.

4 Interviews met Groningse bewoners

Om reacties op gevolgen van de gaswinning in kaart te brengen, hebben we interviews gehouden met verschillende betrokken partijen. Dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen (ethische code ppo-015-163). Alle bijdragen zijn anoniem. Er zijn interviews gehouden met bewoners van het gaswinningsgebied, met leden van actiebewegingen die opkomen voor de belangen van getroffen Groningers, met milieuactivisten, en met individuen die zich online en/of offline publiekelijk uitlaten over de gevolgen van de gaswinning. De scheidslijnen tussen deze categorieën zijn niet altijd duidelijk. Zo antwoordden geïnterviewden op het ene moment vanuit hun rol als activist en op een ander moment als getroffen bewoner. In dit hoofdstuk voegen we de inzichten uit deze verschillende bronnen daarom samen, waarbij we een algemeen beeld schetsen van de verscheidenheid aan manieren waarop mensen reageren op gevolgen van de gaswinning in Groningen. Dit stelt ons in staat om een completer beeld te vormen van de percepties (bijv. van doeltreffendheid en macht), sentimenten (bijv. gemoraliseerde emoties zoals gevoelens van onrecht), sociale relaties (waaronder sociale identiteit en sociale netwerken), en online en offline acties. De nadruk in deze analyse ligt op 1) de reacties die mensen, zowel offline als online, vertonen, en 2) de motieven en oorzaken voor het wel of niet deelnemen aan specifieke acties. In Hoofdstuk 10 presenteren we op basis van (onder andere) deze bevindingen conclusies aangaande online indicatoren van politisering, mobilisatie, en escalatie.

Twee thema's die als een rode draad door de analyse heen lopen betreffen de relaties tussen offline en online sociale mediagedrag en het risico van escalatie. In hoeverre is online, openbaar observeerbaar gedrag een graadmeter voor wat er offline speelt? Deze vraag wordt in Hoofdstuk 5 verder uitgediept aan de hand van een tweede, aanvullende set interviews. Het huidige hoofdstuk concentreert zich allereerst op de breedte van acties zoals die worden ondernomen door verscheidene betrokkenen in het gaswinningsgebied – dat wil zeggen, ook bewoners die zichzelf expliciet *niet* als activist willen profileren. Hoe laten zij hun stem horen omtrent de gaswinning, en wat zijn hun motivaties om wel of juist niet bepaald gedrag te vertonen? In aanvulling hierop zullen we in Hoofdstuk 5 vervolgens dieper ingaan op de relaties tussen online en offline gedrag van aanwezigen bij een demonstratie.

Hieronder worden verschillende thema's beschreven die terugkwamen in de interviews. Deels zijn deze thema's deductief, dat wil zeggen dat deze zijn gebaseerd op de bestaande onderzoeksliteratuur over collectieve actie, zoals behandeld in het inleidende literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3). Daarnaast is een deel van de thema's inductief. Hierbij gaat het om thema's die door meerdere onafhankelijke bronnen werden genoemd. Om recht te doen aan de informatie zoals die door de verschillende bronnen is verwoord, wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van letterlijke citaten om de thema's te illustreren. Daarbij worden algemenere conclusies nooit gebaseerd op uitingen van een enkeling: de uitspraken zijn illustratief voor een thema dat meerdere respondenten benoemen. Aangezien alle geïnterviewden anoniem hebben deelgenomen, zijn de citaten gekoppeld aan unieke deelnemernummers die niet terug te leiden zijn tot persoonlijk identificeerbare informatie.

We beginnen de rapportage van dit kwalitatieve onderzoek met een beschrijving van de achtergronden van de geïnterviewden, gevolgd door de deductieve en inductieve thema's geïllustreerd met citaten, en ten slotte een conclusie over de algemene inzichten die zijn verkregen uit de interviews.

4.1 Achtergronden geïnterviewden

Voor de semi-gestructureerde interviews zijn deelnemers geworven via Facebook, de persoonlijke netwerken van de interviewers, via de sneeuwbalmethode, en via e-mails aan leden van de Groninger Bodem Beweging en Art-Schok.⁶ Er zijn 32 interviews gehouden, waarvan zeven dubbelinterviews met partners ($N = 39$; 21 mannen, 18 vrouwen).⁷ De leeftijden varieerden van 18-72 jaar ($M = 52,60$; $SD = 14,47$). De meest genoemde hoogst genoten opleidingen waren HBO ($n = 17$) en WO ($n = 4$). De geografische spreiding is weergegeven in Bijlage 14.1.1. Ten slotte was 87% van de respondenten huiseigenaar en 90% had schade.

4.2 Aanpak interviews en analyse

De interviews (duur 20–180 minuten) werden door negen interviewers afgenomen tussen 26 april en 18 mei 2016. Bij ieder interview was een tweede interviewer aanwezig voor eventuele aanvullingen. De geluidsopnamen van de interviews werden getranscribeerd door een onafhankelijk transcriptiebureau. Ieder interview begon met geïnformeerde toestemming en een aantal vragen over demografische kenmerken. Vervolgens werden achtereenvolgens vier thema's besproken: 1) persoonlijke ervaringen, 2) actiedrag, 3) sociale identiteit, en 4) zorgen en hoop voor de toekomst. Het volledige interviewprotocol is toegevoegd in Bijlage 14.1.2. De interviews werden afgesloten met een debriefing en vragen over wat de deelnemers van het interview vonden en of zij aanvullende potentiële deelnemers kenden.

De kwalitatieve analyse richtte zich op codering van zowel deductieve thema's op basis van de theorie als inductieve thema's die uit de interviews naar voren kwamen. Hiertoe werd enerzijds methodologie van de traditionele inhoudsanalyse toegepast: daar waar men deductieve thema's benoemde werd dit gecodeerd en inhoudelijk geanalyseerd door de codeurs. Het centrale doel hierin was om de betekenis van de gecodeerde thema's voor acties en activisme te achterhalen. Anderzijds werden de interviews gelezen met als doel om (inductief, geïnspireerd op methoden uit de thematische analyse) te coderen welke andere factoren door respondenten werden benoemd als van belang voor hun acties of activisme. Deze factoren werden vervolgens iteratief geïnterpreteerd met als doel om achterliggende thema's te identificeren. De combinatie van inhoudsanalyse (van oorsprong meer kwantitatief van aard) en thematische analyse (van oorsprong meer kwalitatief) betekent dat wij in de weergave van de resultaten de nadruk zullen leggen op vaker voorkomende visies en percepties, maar tegelijk gemotiveerd zijn om onze respondenten de gelegenheid te geven om onze eigen theoretische vooraannames te ontcrachten of modificeren.

Alle interviews werden door minimaal twee van de negen interviewers onafhankelijk gecodeerd, waarna de tweede codeur beide coderingen vergeleek.⁸ Aangezien een doel van deze analyses was om het gehele spectrum van mogelijke acties te onderzoeken, werd iedere codering die ging over *eigen* gedrag, motivaties, percepties of emoties van de geïnterviewden zelf meegenomen in de analyses om zo de kans op Type II-fouten te verkleinen. Op basis van

⁶ Art-Schok is een collectief van Groningse kunstenaars die zijn geïnspireerd door de aardbevingsproblematiek. In hun artistieke werk behandelen zij de gevolgen van de aardbevingen voor zowel de bewoners als het landschap.

⁷ Van 6 geïnterviewden zijn naast geslacht niet alle demografische kenmerken bekend, we rapporteren hier alle bekende gegevens. De nummers P4.01 tot en met P4.32 in het huidige hoofdstuk verwijzen naar de (dubbel)interviews waarin geciteerde uitspraken zijn gedaan.

⁸ Om mogelijke verschillen tussen codeurs zoveel mogelijk te elimineren hebben alle codeurs eerst gezamenlijk een interview gecodeerd.

het sociale identiteitsmodel van collectieve actie (Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008) concentreerde de analyse zich in eerste instantie op de thema's sociale identiteit, gevoelens van onrechtvaardigheid, en doeltreffendheid. Daarnaast waren in de interviews de volgende thema's aan bod gekomen om de onderzoeksvragen te beantwoorden: verschillende vormen van collectieve actie die geïnterviewden ondernemen, de emoties die zij daarbij ervaren, en persoonlijke drijfveren voor (in)actie. Hierbij kwamen verscheidene deductieve subthema's naar voren. Zo werden bijvoorbeeld, naast de in het interviewprotocol opgenomen identificatie met activisten, ook de sociale identiteiten *Groningers* en *gedupeerden van de gaswinning* genoemd door meerdere geïnterviewden. Hieronder worden de zes hoofdthema's met bijbehorende subthema's beschreven: collectieve actievormen, sociale identiteit en netwerken, onrechtvaardigheid, doeltreffendheid, emoties en gevoelens, en ten slotte drijfveren en aanleidingen voor collectieve actie.

4.3 Resultaten thematische analyse

We behandelen eerst de verschillende vormen van collectieve actie die de geïnterviewden benoemden. Vervolgens gaan we in op de overige thema's, gerelateerd aan voorspellers van collectieve actie, te weten: sociale identiteit, onrechtvaardigheid, doeltreffendheid (alle drie gebaseerd op SIMCA, Van Zomeren et al., 2008), de emoties die mensen ervaren omtrent collectieve actie, en de drijfveren die zij ervaren om wel of juist geen actie te voeren.

4.3.1 Collectieve actie

Een terugkerende opmerking als het gaat om collectieve actie is dat bewoners hun offline en online sociale mediagedragingen veelal zien als *reacties*. *“Het is niet echt actief, het is reactief. Ageren en reageren. Reageren mag iedereen, maar ageren heeft een beetje een slechte naam, om het zo maar eens te zeggen. Terwijl het hetzelfde is. (...) Maar als je het over aardbevingen en dat soort dingen hebt dan krijg je alleen maar reageren. De ageerder is eigenlijk de NAM, degene die dat mogelijk maakt de overheid.” (P4.02)*. Veel respondenten (P4.01, P4.24, P4.28, P4.32) gebruiken de metafoor voor de NAM als iemand die tegen een auto aanrijdt en niet meewerkt als de eigenaar de schade komt verhalen; een volhardende autoeigenaar is in deze situatie ook geen activist. De negatieve lading van activisme (vergeleken met reactivisme) komt ook terug in de analyse van sociale identiteiten in de volgende subsectie.

Zoals eerder aangegeven wordt in dit onderzoek uitgegaan van een brede definitie van collectieve actie, namelijk iedere actie door een individu of groep die uiteindelijk ten doel heeft de situatie van de benadeelde groep te verbeteren (Wright et al., 1990). Van alle geïnterviewden gaf nagenoeg iedereen aan zijn of haar stem te laten horen omtrent de gaswinning. De meeste deelnemers waren uitsluitend offline actief of combineerden offline met online actiegedrag. Offline acties werden uitgebreid naar het online domein vanwege het grotere bereik (vaak om informatie te vergaren, soms om deze te verspreiden) en uit zelfbescherming, aangezien online communicatiekanalen makkelijker af te sluiten zijn. Zo beschreef P4.01 dit als volgt:

De WAG, waardeverminderingregeling. Ik heb alles ingezet. Lid van de Groninger Bodem Beweging etc. Dus de hele winkel. (...) Zo'n protest op de Grote Markt bijvoorbeeld, ga ik niet heen. (...) Al die bijeenkomsten aflopen, dan krijg ik zoveel input. Dan komt er zoveel shit op je af. Ik weet niet, volgens mij kan ik dat niet meer handelen. Nee, ik bescherm mezelf wel. Zo'n mail kan ik openen wanneer ik wil. En lezen wanneer ik wil. Op zo'n avond komen bakken met dit soort verhalen. (...) [Sociale media] daar ben ik dan wel heel actief op. Nogmaals, dan kan ik het doen in mijn eigen tijd. Ik wil er vooral niet chagrijnig van worden.

Een van de hoofdvragen in het huidige onderzoek betreft de relatie tussen online en offline actiegedrag. Zoals uit de bovenstaande reactie blijkt, zijn online uitingen en offline gedrag niet altijd een-op-een te vergelijken. Een mogelijke oorzaak hiervoor is dat sommigen zich realiseren dat ze online in de gaten gehouden kunnen worden: *“Zet soms [in sociale media-posts] voor de spiders van de AIVD woorden bij dat ze me kunnen vinden bij wijze van spreken, maak ik het erger.”* (P4.16). Desondanks lijken de verschillen tussen online en offline gedrag niet veroorzaakt te worden doordat men online voornamelijk opmerkingen van heethoofden tegenkomt, maar meer door inherente verschillen tussen online en offline gedrag. Meer specifiek betekent dit dat sommige mensen zich offline minder kunnen laten gaan dan online, omdat ze hun online leven makkelijker even achter zich kunnen laten als het teveel wordt. In dat opzicht bieden online uitingen op sociale media dus mogelijk een beter inzicht in wat er daadwerkelijk speelt onder de bevolking dan klassieke demonstraties en protesten. Mensen die zich offline erg bewust zijn van de consequenties van hun gedrag zijn online evenmin heethoofden: *“Het is heel makkelijk om even een tweetje de wereld in te sturen, maar ik draai, wentel en kieper het altijd zes keer om en bekijk het vanuit alle perspectieven. Soms wacht ik weer even een paar minuten voor ik het verstuur.”* (P4.32). Dat mensen offline en online op verschillende manieren hun stem laten horen omtrent de gaswinning blijkt ook uit de tijdens de interviews genoemde acties in beide domeinen (zie Tabel 4.1). We beginnen hieronder met een beschrijving van de offline acties en maken vervolgens de stap naar online acties. Het interviewprotocol maakte slechts een onderscheid tussen online en offline acties; alle hieronder genoemde subcategorieën werden door geïnterviewden zelf gepresenteerd als manieren waarop zij hun stem lieten horen omtrent de gaswinning.

Gedrag van bewoners	
Domein	Actievormen
OFFLINE	Schade melden en bijbehorende verwikkelingen Betrokkenheid bij verenigingen Contact met invloedrijke partijen en instanties Adviseren aan instanties en elkaar Politiek stemgedrag
ONLINE	Verbinding zoeken Informatie vergaren Informatie verspreiden

Tabel 4.1. De zelfgerapporteerde manieren waarop Groningers offline en online hun stem laten horen omtrent de gaswinning.

4.3.1.1 Offline actievormen

Een opvallend subthema onder de offline acties betrof het formeel melden van aardbevingsschade. Hoewel dit gedrag in eerste instantie georiënteerd lijkt te zijn op individuele genoegdoening (d.w.z., schadevergoeding), wordt dit gedrag ook gezien als een manier om instanties te doordringen van de algemene ernst van de situatie. Het niet melden van schade kan volgens dit perspectief negatieve consequenties hebben voor het collectief, en schade melden verwordt daarmee tot een sociale plicht. In een deel van de gevallen bleef een bevredigende reactie van de NAM uit, waardoor de initiële schademelding uitmondde in een langduriger proces. Meerdere geïnterviewden schakelden een contra-expertise in om de schade te inspecteren: *“Ik wil deze contactpersoon niet meer en ik wil een contra-expertise.”*

(P4.05). Sommige geïnterviewden hadden een advocaat in de arm genomen: *“Wij komen hier gewoon niet meer uit, het is zo complex.”* (P4.10). Juridische stappen lijken dus ook een vorm van offline actie te zijn. Dit gebeurt individueel maar kan ook in verenigingsvorm plaatsvinden.

Het lidmaatschap van verenigingen die zich mengen in de discussie rondom de gaswinning is, naast schademeldingen, een andere vorm van collectieve actie waarin Groningers via institutionele weg hun stem laten horen omtrent de gaswinning. Een aanzienlijk deel van de geïnterviewden was lid geworden van een beweging, bijvoorbeeld de Groninger Bodem Beweging, Vereniging Dorpsbelangen, of Vereniging Eigen Huis, en een aantal van hen zat daarbinnen in een bestuur of commissie.⁹ Ook bezochten geïnterviewden bijeenkomsten georganiseerd door bewegingen of in het buurthuis: *“Ik ben twee keer naar een bijeenkomst geweest. (...) De een was een algemene voorlichting en de ander was hier in het Dorpshuis.”* (P4.11). Bovendien had een aantal geïnterviewden (vaak zelf lid van een beweging, commissie of bestuur) zelf gedemonstreerd. *“Ik had nog nooit van mijn leven gedemonstreerd. Nog nooit. Maar nu heb ik aan heel veel manifestaties en demonstraties, noem maar op, meegedaan.”* (P4.30). Hoewel ook schademeldingen kunnen worden gezien als een vorm van collectieve actie – de omvang van de problematiek wordt hierdoor beter vastgelegd in officiële statistieken – vormt activiteit binnen belangenverenigingen een directere inzet voor collectieve belangen.

Het grijze gebied tussen het opkomen voor persoonlijke versus collectieve belangen is ook terug te vinden in de (publieke) communicatiestrategieën die geïnterviewden hanteerden. Meerdere deelnemers schreven invloedrijke partijen aan, zoals een burgemeester of de minister van Economische Zaken. Hiervan gingen de meesten met de partijen rond de tafel. *“Ik heb behoorlijke boze brieven naar de NAM gestuurd, ook naar Kamp zelf en ook naar de gemeente. Ik ben toen uitgenodigd door de gemeente van hoe dat zit.”* (P4.23). Een klein aantal deelnemers zocht succesvol contact met de media en haalde daarmee het nieuws. *“Ik ben een aantal keren bij [tv-programma’s] geweest”* (P4.32). Media-aandacht kan een katalysator zijn in het bereiken van persoonlijke doelen. *“Ik heb toen de media opgezocht. Via het media heb ik alles weer gerepareerd gekregen.”* (P4.28). Maar dit is tevens van collectief belang, vanwege de extra aandacht voor de Groningse situatie.

Uit het laatste bovenstaande citaat blijkt dat het publiekelijk aan de kaak stellen van wantoestanden niet uitsluitend collectieve doelen dient. Desondanks werden ook acties die op het eerste gezicht persoonlijk van aard lijken spontaan geduid als collectieve actie. Bijvoorbeeld: *“Ik heb zonnepanelen, dus ik heb ook minder gas en dingen nodig. Doordat ik isoleer hebben we minder gas nodig. Dus als je je stem laat horen, dan kan dat het beste door middel van zo’n maatregelen. We hebben een elektrische auto. (...) Maar dat zijn allemaal acties die je kan doen. Dus je stem laten horen kun je ook door je daden.”* (P4.02). Dit citaat illustreert dat een groot deel van de “stemmen” tegen de gaswinning niet online terug te vinden is, noch in de smalle, meer traditionele benadering van collectieve actie.

⁹ Deze drie verenigingen gaan elk op een andere manier om met de aardbevingsproblematiek. De Groninger Bodem Beweging is opgericht om als collectieve groep zich in te zetten voor de belangen van de Groningers omtrent de gaswinning. De Vereniging Dorpsbelangen is gericht op het belang van het specifieke dorp. De Vereniging Eigen Huis is gericht op de problematiek met de huizen. Hoewel de meeste genoemde verenigingen zich toespitsen op legale, in de samenleving breed geaccepteerde actievormen, zijn er ook uitzonderingen. Zo bezette de Groninger Bodem Beweging op 8 september 2016 het Centrum Veilig Wonen. In een van de studies die in 2017 is uitgevoerd maar die nog niet in dit rapport werd opgenomen wordt dieper ingegaan op de specifieke acties die mensen (al dan niet met een vereniging) hebben ondernomen.

Contact met instanties en elkaar gebruiken geïnterviewden niet alleen om steun en advies te krijgen, maar ook om zelf een adviserende rol te vervullen. *“Een landelijk opererend bedrijf, en die heeft mij toen gevraagd voor een verwerkmaatschappij van hun in Groningen, een adviesrol te vervullen, voor, om dus een plek in te nemen in die aardbevingsproblematiek.”* (P4.22). Dit gebeurde niet alleen formeel, maar ook informeel. *“Als mensen er niet uitkwamen, vroegen ze: Moet je luisteren, wil je even naar dit rapport kijken dat ik van de NAM krijg? En dan gaf ik advies.”* (P4.31), *“Dat mensen mij vaak bellen of zijn dat mensen met schades, hoe heb je dat gedaan en even met je praten”* (P4.28), *“Nog steeds bellen mensen mij wekelijks op: We zitten in deze situatie, kun je ons helpen?”* (P4.32). Maar ook als niet actief om steun wordt gevraagd, wordt dit aan elkaar gegeven. *“Het komt heel veel terug in gesprekken van: ‘Hoe is het met jou, en hoe is het bij jou?’”* (P4.05). Dus in de onderwerpen waarover men elkaar spreekt komen zowel (formele) advisering als onderlinge solidariteit naar voren. Gesprekken waarin men een gezamenlijk lot bespreekt kunnen de ontwikkeling van een sociale identiteit in de hand werken. We komen in een volgend onderdeel terug op de sociale identiteiten die geïnterviewden ervaren.

Ten slotte werd in een klein aantal interviews ook spontaan het stemgedrag genoemd als offline actie: *“Je kunt werkelijk niemand vertrouwen binnen de overheid. Dit is zo ingrijpend gebleken, het zit zo onder mijn huid. Ik weet niet meer op welke politieke partij ik moet stemmen. Ik weet dat ze allemaal maar een ding doen en dat is voor hun eigen belang opkomen en voor het grote geld.”* (P4.32), *“Wij gaan gewoon PVV aankruisen, whatever de consequenties. We zien wel.”* (P4.01), en *“Ook met het stemmen op gemeenteraadsdingen dat ik daar wel heb gekeken van joh wat gaat welke partij eh wat zeggen ze in ieder geval.”* (P4.06). De vervanging van *“wat gaat welke partij doen”* door *“wat zeggen ze”* in dit citaat is illustratief voor het tanende vertrouwen in de overheid onder getroffen Groningers. Hier komen we later op terug.

Al met al is een groot deel van de stemmen die opgaan tegen de gaswinning niet te zien in de gedragingen die traditioneel als collectieve actie worden aangemerkt, zoals demonstraties en petitie (voor een overzicht van dergelijke traditioneel als collectieve actie gekenmerkte gedragingen, zie Klandermans, 1997). Hoewel ook online uitingen slechts een klein deel van de daadwerkelijke sentimenten laten zien (zie ook Beasley, Mason, & Smith, 2016), zijn er aanwijzingen dat getroffen een lagere drempel ervaren om online hun problemen te delen. Geïnterviewden noemden verschillende online activiteiten, die hieronder worden beschreven.

4.3.1.2 Online actievormen

Een groot deel van de geïnterviewden was online actief bezig met de gevolgen van de gaswinning, waarvan bijna niemand uitsluitend online. Geïnterviewden waren online om verbinding met elkaar te zoeken, maar ook om informatie te verkrijgen en/of te verspreiden. Sociale media zijn een ontmoetingsplaats voor lotgenoten. *“Je leert elkaar kennen via Twitter, Facebook”* (P4.28). Heel soms leidde een post tot offline actie: *“Later zie je wat op social media, van het een komt het ander. We gaan demonstreren”* (P4.30). Maar de meeste geïnterviewden gebruikten het internet vooral voor informatievergaring of -verspreiding.

Opvallend is dat bewoners online vooral op elkaar vertrouwen voor hun informatievoorziening. Zij noemen sociale media als belangrijke online informatiebron, in plaats van de meer traditionele websites die sterker worden geassocieerd met formele instanties en minder gekenmerkt door interactie. *“Ik Twitter nogal als een informatiebron (...) Ja, tijdens elke aardbeving.”* (P4.19), *“Als ergens een trilling is, kijk ik meestal op Facebook.”* (P4.21). Meerdere geïnterviewden volgden Facebook-pagina's gerelateerd aan de

gaswinning op sociale media. Ook wordt via sociale media informatie vergaard om eerder genoemde offline acties te faciliteren, bijvoorbeeld voor het contact opnemen met media, of: *“Toen ik een contra-expertise ging aanvragen op de GBB [Groninger Bodembeweging] pagina gevraagd: welke contra-experts zouden jullie me aanraden?”* (P4.05).

Daarnaast gebruikt men sociale media om informatie te verspreiden, waarbij de nadruk bij de meeste geïnterviewden ligt op het delen van en reageren op bestaande berichten. *“Ja, Facebook. Daar deel je alles wat voorbijkomt, dat sowieso wel. (...) Je reageert op dingen en je voert wat discussies af en toe.”* (P4.06). Slechts een klein aantal geïnterviewden, die bijna allemaal ook offline actief mediacontact gezocht hadden, gaf aan zelf actief te posten. *“Ik Twitter veel richting Centrum Veilig Wonen, de NAM, de Shell, allemaal korte, kleine gedichtjes.”* (P4.28), *“Ik schrijf vrij veel opruiende taal op Facebook.”* (P4.16). Nog minder geïnterviewden hadden een eigen pagina of blog waar zij over de gevolgen van de gaswinning berichtten.

Samenvattend gaf bijna iedere geïnterviewde aan offline en/of online zijn of haar stem te laten horen omtrent de gaswinning. Dit gebeurde ondanks de negatieve lading van collectieve actie of activisme, die in het volgende onderdeel verder aan bod komt.

4.3.2 Sociale identiteit en sociale netwerken

We bespreken eerst de reacties van geïnterviewden op hoe zij activisten definiëren en of zij zich hiermee identificeren. Vervolgens gaan we in op twee sociale identiteiten die spontaan door meerdere geïnterviewden genoemd werden: gedupeerden en Groningers. In lijn met de voorkeur voor de term *reactivisme*, hadden veel deelnemers een negatief beeld van het woord activist. *“Een activist heeft best wel een beetje een negatief imago.”* (P4.04). Qua typerende kenmerken vond bijna iedereen dat echte activisten publiek duidelijk hun stem laten horen en regelmatig demonstreren. De manieren liepen uiteen van extremere acties *“Als activist denk ik aan iemand die zich vastbindt”* (P4.31) tot *“Dat je stiekem 's nachts zo'n spandoek ophangt, dat is ook een activist.”* (P4.21). Slechts een minderheid identificeerde zich met activisten. Collectieve actie, zelfs in traditionele vorm, kwam echter ook voor onder niet-identificeerders. *“Ik doe af en toe mee, laat ik het zo stellen. Dan kan ik niet echt zeggen dat ik een activist ben maar ik doe wel mee met de demonstraties.”* (P4.22). Met andere woorden, over het algemeen willen bewoners niet geassocieerd worden met activisme, de acties die zij voeren zijn een reactie op het onrecht dat hen wordt aangedaan: *“Ik vind dat je een demonstrant niet moet verwarren met een activist.”* (P4.19).

Twee sociale identiteiten die spontaan genoemd werden door geïnterviewden waren gedupeerden en Groningers. Zoals uit de multidisciplinaire literatuurstudie (Hoofdstuk 3) bleek, kunnen sociale identiteiten ontstaan en politiseren via (online) communicatie. In lijn hiermee blijkt identificatie met gedupeerden te kunnen zorgen voor de vorming van nieuwe sociale netwerken. *“Daarom was het ook wel goed dat ik naar die avonden ging omdat ik daar dan wel weer gelijkgestemden ontmoette en daar ook intensievere contacten mee kreeg.”* (P4.27). Deze sociale identiteit kan verweven zijn met bestaande netwerken en deze versterken. *“In het algemeen, ja, je hebt natuurlijk altijd andere mensen nodig. Daar komt het op neer. Is een heel sociaal gebeuren iets, dit. Is wel prettig als je daarover kan praten, dat gebeurt vaak met mensen in je nabijheid.”* (P4.02), *“Soms vind ik het prettig om met vrienden te praten over hun wederwaardigheden. Maar meestal eindigen dat soort gesprekken ook weer in de conclusie dat we allemaal besodemieterd worden.”* (P4.05). Soms leiden dit soort gesprekken ook tot het ontstaan van actie: *“Toen er een aardbeving in [dorp] geweest is, kwam ik een keer met iemand in gesprek en hebben we in het dorpshuis geprobeerd een spreker te krijgen van de universiteit, een geoloog.”* (P4.18). Een vergelijkbaar proces van

sociale netwerkuitbreiding en identificatie met gelijkgestemden vond plaats onder activisten: *“Vanuit die Groninger Bodem Beweging ben ik natuurlijk in contact gekomen met allerlei mensen die weer allerlei andere dingen deden. Nou, dan gaat het balletje aan het rollen. Groninger Bodem Beweging is zo’n beetje de ingang geweest.”* (P4.16). Uit deze citaten blijkt dat interactie belangrijk is in het ontstaan van netwerken en sociale identiteiten. Interactie speelt eveneens een rol in de vorming en validatie van een sociale realiteit. Dat wil zeggen, mensen proberen de realiteit te doorgronden in interactie met elkaar en voelen zich gesterkt door communicatie onder gelijkgestemden (Echterhoff, Higgins, & Levine, 2009; Hardin & Higgins, 1996; Higgins, 1992; Smith & Postmes, 2009, 2011; Turner, 1991): *“Het is ook zo dat je door met een aantal mensen er wat over te hebben en dingen te delen vaker sneller tot inzicht komt wat er achter de schermen bij de “vijand” - tussen aanhalingstekens - zou kunnen spelen. (...) Op Facebook gaat dat vrij goed. Daar kom je in je eentje wat minder makkelijk achter dan wanneer je dat met een aantal mensen doet.”* (P4.16). Sociale identificatie met een onrechtvaardig behandelde groep zoals gedupeerden van de gaswinning is één van de voorspellers van collectieve actie (Van Zomeren et al., 2008). Hierbij moet echter rekening worden gehouden met de effecten van de tweede spontaan genoemde sociale identiteit: Groningers.

De mogelijke effecten van de Groningse identiteit op collectieve actie zijn tweeledig (zie Tabel 4.2). Aan de ene kant bestaat sterk de perceptie *“Wij Groningers zijn heel nuchter”* (P4.23), wat de neiging tot (traditionele) collectieve actie tempert: *“Weet je, Groningers zijn wat nuchterder dan de andere mensen. (...) Ik denk dat bij ons heel snel wordt gezegd: Ach, het valt wel mee laat maar even.”* (P4.12), *“Mensen zijn natuurlijk wat gefrustreerd en die vinden het allemaal jammer, maar we zijn niet zo’n heel strijdlustig volkje zeg maar. De Groningers die de barricades op gaan... (...) Nee, Die strijdlustigheid is hier niet.”* (P4.17), *“Ik vind Groningers als volksaard uitermate prettig, een soort nuchtere nieuwsgierigheid, in alle ruwheid zit er een eerlijkheid in. Ik vind dat ze zichzelf tekortdoen en zich wat ondergeschikt voelen. Dat vind ik niet terecht.”* (P4.19), *“Op zijn Grunnings gereformeerd achter de gordijnen praten ze met elkaar en zijn ze allemaal verschrikkelijk bezorgd, maar niemand doet iets. Dat is echt symptomatisch voor Groningen. (...) Groningers zijn naar binnen gericht. Ze hebben wel dezelfde emoties hoor (...) maar ze vreten het op van binnen.”* (P4.32). Dit wordt ook zo ervaren door bewoners die zichzelf expliciet niet als oorspronkelijke Groningers zien: *“De mensen die actief zijn in het hele actiegebieden in het gebied, dat zijn eigenlijk allemaal mensen uit import. Dus die komen allemaal uit de Randstad of uit andere grote steden, wat dan ook. Dus de mensen in het gebied zelf, daar zijn er nauwelijks een paar van. (...) Dat dus in de volksaard zit van: ‘We houden ons wel koest, want anders krijgen we dadelijk helemaal niks meer.’”* (P4.16), *“We wonen hier zelf 20 jaar en we komen zelf uit de Randstad, en wat me verbaasde was dat het vrij gelaten werd ontvangen allemaal in de regio hier.”* (P4.22). Aan de andere kant wordt de Groningse identiteit ook geassocieerd met solidariteit. *“Hier in het noorden heb je noaberschap, dat je voor je burens goed zorgt. En dat is het ook altijd geweest, daardoor heb je een gemeenschap en een samenleving. (...) Dus je merkt dat de gemeenschap, die neemt het op. Dat is wat ik over Groningers kan zeggen. Dit ook wel weer een plek is waar die gemeenschap nog een beetje is.”* (P4.02). De gevolgen van de gaswinning worden door Groningers met name opgevangen door solidariteit binnen de eigen groep en minder door in opstand te komen tegen de gaswinning.

Sociale identiteit Groningers		
Effect	Verklaring	Voorbeelden
INACTIE BEVORDEREND	Collectieve actie past <i>niet</i> bij de percepties van de Groningse volksaard als gematigd.	“Wij Groningers zijn heel nuchter” “We zijn niet zo’n heel strijdlustig volkje.”
ACTIE BEVORDEREND	Collectieve actie past <i>wel</i> bij de percepties van Groningers als solidair met elkaar.	“Hier in het noorden heb je <i>noaberschap</i> , dat je voor je burens goed zorgt. (...) Dus je merkt dat de gemeenschap, die neemt het op.”

Tabel 4.2. Verbanden tussen de sociale identiteit ‘Groningers’ en collectieve actie.

Kortom, de sociale identiteiten gedupeerden en Groningers lijken onder bewoners de voorkeur te genieten boven identificatie met activisten. Dit verschil wordt deels verklaard door de situatie, waarin opkomen voor groepsbelangen wordt gezien als *reactie* op onrecht dat de gedupeerde Groningers is aangedaan. Het volgende onderdeel beschrijft de verscheidenheid aan gebieden waarop bewoners onrecht ervaren.

4.3.3 Onrechtvaardigheid

Ervaren onrecht voorspelt volgens de literatuur collectieve actie (Van Zomeren et al., 2008). In het huidige onderzoek kwamen echter twee vormen van onrecht naar voren. Verreweg de meest genoemde vorm van onrecht betreft de onrechtvaardige behandeling van gedupeerde Groningers door verschillende partijen (NAM, overheid). Deze verenigende vorm van onrecht, waarop in de collectieve actie-literatuur de nadruk ligt, wordt nu als eerste beschreven. Vervolgens behandelen we manieren waarop percepties van onrecht juist versplinterend kunnen werken.

Bijna alle deelnemers rapporteerden onrechtvaardige behandeling door de gevolgen van de Groningse gaswinning. De onrechtvaardige behandeling strekt zich uit over een breed scala aan onderwerpen. Een belangrijk aspect van onrechtvaardigheid in deze situatie is puur het (vaak keer op keer) ontstaan van schade. *“Wat je ondervindt aan de gevolgen van de gaswinning, is dat je je moet bezighouden met schade aan je huis, die er niet was geweest als die gaswinning niet had plaatsgevonden.” (P4.05) en “Het is net de was, je bent klaar en je moet weer.” (P4.06).* Maar ook afhandeling en verdere gevolgen van de schade zijn veelgenoemde aspecten van onrecht.

Een ruime meerderheid van 25 geïnterviewden noemde onrechtvaardige behandeling door de NAM. Hierbij is het grootste punt van onrecht dat de NAM geen verantwoordelijkheid neemt voor de ontstane schade. Enerzijds gebeurt dit door de bewijslast bij de bewoners te leggen. *“Dan zeggen ze gewoon: bewijs het maar eens, dat het daarvan komt.” (P4.10).* Anderzijds wijten inspecteurs schade aan niet-vergoedbare oorzaken, zoals achterstallig onderhoud en bodemdaling. *“Bodemdaling wordt nog steeds niet erkend als zijnde dat het schade is wat door de NAM wordt veroorzaakt.” (P4.31).* Een regelmatig terugkerend aspect is ook de langdurige schadeafhandeling. Hierdoor verdwijnt het initiële vertrouwen in de NAM, maar tegelijkertijd ook de actiebereidheid doordat getroffen personen zich

murw geslagen voelen: *“Maar inmiddels zijn er ook dingen waarvan we gezegd hebben haal dat maar uit het schadeformulier want dit duurt ons te lang.” (P4.31), “Het is wel energie die je daar weer in moet stoppen en je moet weer daar achteraan bellen, en als je dat al 10 keer hebt gedaan word je dat ook wel zat.” (P4.23), “We hebben tegen elkaar gezegd: Dit gaan we niet doen. We gaan water bij de wijn doen. (...) Ik heb hier niet voor gekozen. Er wordt mij hiermee geen recht gedaan. Maar ik zet de knop wel om, want ik wil verder met mijn leven. Dit heeft me al veel te veel jaren van mijn leven gekost. Dat is niet in geld uit te drukken.” (P4.32).*

Desondanks zijn er ook onrechtvaardige aspecten die de actiebereidheid juist wel lijken aan te wakkeren. Een voorbeeld hiervan is de waardevermeerderingsregeling, die door sommigen wordt ervaren als omkoping: *“Je krijgt zonnepanelen of je krijgt een wipkip voor in de speeltuin of je krijgt een halfpip voor de kids. Allemaal van die cadeautjes waarvan je denkt: ‘Ja fuck off.’” (P4.01).* Ook vloeit een deel van het onrecht voort uit gebrek aan transparantie, aan de ene kant in communicatie van de NAM met gedupeerden: *“De NAM heeft het altijd wel geweten en die heeft het nooit openbaar gemaakt.” (P4.09).* En aan de andere kant over de mate van overleg tussen de NAM en de overheid: *“En van die achterkamertjespolitiek, dat vind ik nog steeds wel heel erg.” (P4.27).* De meerderheid van de geïnterviewden wees in deze context op de verwevenheid van de NAM en de overheid: *“Dat vind ik schandalig. De overheid zou moeten zorgen dat de mensen ondersteund worden, in plaats van die NAM te ondersteunen” (P4.05), “Dat is het erge, alles zit aan elkaar geknoopt.” (P4.20), “En ik vraag me ook af hoor, in hoeverre de NAM en de Shell toch niet meer aan de touwtjes trekt dan de regering.” (P4.31).* Deze verwevenheid is funest voor het vertrouwen in de overheid onder een aanzienlijk deel van de geïnterviewden: *“Het heeft mijn hele vertrouwen in de overheid een hele grote deuk gegeven. (...) Onze overheid begint steeds meer het karakter van een onbetrouwbare overheid te krijgen.” (P4.19).*

Maar zelfs als de NAM en de overheid niet met elkaar zouden overleggen, is er door de dubbelrollen van beide partijen sprake van belangenverstrengeling. Dat wil zeggen, zowel de overheid als de NAM houden zich bezig met de afhandeling van gevolgen van de gaswinning en preventie van nieuwe schade, maar verdienen ook flink aan de gaswinning: *“Als je er stikstof in stopt, dat is duur maar dan kun je het probleem oplossen. Shell en Mobile hebben alleen maar gedacht: ‘Centen, centen, centen.’ En de regering ook, en de rest kan in de Groninger bodem zakken.” (P4.20), “BV Nederland wordt geregeerd door Shell en ons koninklijk huis die daar grootaandeelhouder in is en die Shell ook nog een koninklijk predicaat geeft.” (P4.32).* Over de rol van de overheid merken geïnterviewden onder meer op: *“Nou niet om het een of ander, maar we zijn gewoon een wingewest” (P4.01), “Het lijkt erop dat de economische factor een groter belang heeft dan de veiligheid voor de bewoners.” (P4.19), “De staat heeft voor 100% het beheer en die wil geld verdienen” (P4.20).* Met andere woorden, de overheid is volgens hen kortzichtig in haar weigering te stoppen met de gaswinning: *“Ze zijn heel erg bezig met: ja, het is vervelend en we gaan jullie helpen, we gaan ervoor zorgen dat de gevolgen worden opgelost. Maar je moet juist energie en geld vooral stoppen in het probleem oplossen. (...) De bron is uiteindelijk gewoon op, dus stop daar dan gewoon mee.” (P4.26).* En over de NAM/Shell: *“De NAM maakt een inschatting van wat je ongeveer kwijt bent en zo, maar het blijft een bedrijf.” (P4.06), “Ze kijken niet naar mijn situatie, ze kijken naar: hoe kunnen we die vrouw afschepen, met zo min mogelijk kosten.” (P4.05), “Het gaat alleen maar om aandeelhouders. Aandeelhouders willen winst maken, en waar ze het vandaan halen dat maakt niet uit.” (P4.25).* Omgekeerd werd slechts tweemaal gesuggereerd dat bewoners (in beide gevallen niet geïnterviewden zelf) misbruik maken van de schadevergoedingen. Over het algemeen heerst er dus een grote mate van consensus over de onrechtvaardige behandeling door de NAM en de overheid.

Naast de procesmatige oorzaken omtrent schade-afhandeling lijdten geïnterviewden ook onrecht door materiële en psychische gevolgen van de mijnbouwschade. Een groot deel van hen heeft te kampen met daling van de woningwaarde in het gaswinningsgebied: *“Ik kom onder water te staan met mijn hypotheek”* (P4.25). De waardedaling leidt tot financiële problemen en situaties die werden vergeleken met onrechtvaardige vrijheidsbeperking: *“In feite zitten hier mensen met schade gevangen zonder proces.”* (P4.01), *“Wij worden in feite gegijzeld.”* (P4.31), *“Het is eigenlijk nog slechtere omstandigheden dan de meeste gevangenen in de wereld, want die wonen tenminste nog in gebouwen die niet op instorten staan.”* (P4.16). Maar ook mensen die wel verhuisd zijn dankzij een opkoopregeling lijdten onder de gevolgen: *“Wij woonden acht kilometer verderop in [dorp]. Dat huis hebben we moeten verlaten om het aardbevingsgevaar. Omdat het, met name voor mijn vrouw, niet meer te doen was om daar te blijven wonen, terwijl we zo’n heerlijk plekje hadden. Dit is een mooi plekje, maar dat was nog vrijer, nog ruimer... Heerlijk. Dat hadden we eigenlijk gepland om daar tot onze dood te blijven wonen, maar het was niet te doen.”* (P4.30). Meerdere geïnterviewden gaven aan dat de gevolgen van de gaswinning hen psychisch teveel waren geworden: *“Nou ja, ik raakte zo in de stress doordat ik geen.. wat ik zei, geen toekomstperspectief in zat en raakte behoorlijk depressief, ik ben naar de huisarts gegaan, want ik zag het allemaal helemaal niet meer zitten en ben toen bij een psycholoog ook terecht gekomen.”* (P4.27), *“Het gaf zoveel onrust dat ik zelf contact moest opnemen met psychologen en ik ben onder behandeling geweest. De reden is dat het me teveel werd. Ik moest mezelf onder psychologische behandeling laten stellen en toen heb ik op een gegeven moment gezegd zo, nu gaat de rem erop, even niets meer. Ik lees het dan nog wel maar ik doe op het moment niet meer actief mee. Gewoon puur zelfbescherming.”* (P4.30). Deze psychische problemen werden - in ieder geval ten tijde van de dataverzameling - door de NAM echter niet erkend als mijnbouwschade: *“Dat zijn geen echt psychische problemen, het zijn aanpassingsproblemen aan een nieuwe situatie. De NAM noemt dat zo.”* (P4.10). Ook meer in het algemeen bestaat sterk de indruk dat men in de rest van het land totaal geen besef heeft van de ernst van de problemen door de gaswinning in Groningen. De politiek erkent de problemen niet: *“Woon je in dit stuk Nederland en gaan ineens heel andere regels gelden, politiek. Vind ik echt heel erg ongelijk. Gediscrimineerd? Misschien is dat wel het goede woord. Ik voel mij persoonlijk gediscrimineerd in Nederland”* (P4.01) en het kan ze niet schelen: *“Wij zijn gewoon een achtergebleven gebied, klaar. Bom erop en het is weg, niemand mist ze. Dat is ongeveer wat ze daar in het Westen denken.”* (P4.15).

Onrechtvaardigheid		
Effect	Verklaring	Voorbeelden van onrecht
VERSPLINTEREN	Gewaarwording van onrechtvaardigheid binnen een benadeelde groep kan versplinterend werken.	<p>Ongelijkheid tussen de stad Groningen en dorpen in de provincie</p> <p>Ongelijkheid tussen individuen uit dezelfde lokale gemeenschap</p>
SAMENBRENGEN	Bewustwording van een gedeelde, stelselmatig onrechtvaardige behandeling kan mensen samenbrengen.	<p>Keer op keer ontstaan van materiële en immateriële schade</p> <p>Behandeling door NAM en overheid van bewoners en hun schade</p> <p>Belangenverstrengeling bij NAM en overheid</p>

Tabel 4.3. Manieren waarop percepties van onrechtvaardigheid kunnen samenbrengen versus versplinteren.

Op deze manier kunnen ervaringen van onrechtvaardigheid cohesie bevorderen; “wij” Groningers worden stelselmatig onrechtvaardig behandeld. Deze ervaring van onrecht kan – met de bijgaande morele emoties als boosheid en verontwaardiging – collectieve actie in de hand werken (Van Zomeren et al., 2008). Desalniettemin kan onrecht ook versplinterend werken (zie Tabel 4.3), als onrechtvaardige verschillen worden waargenomen *binnen* de benadeelde groep. Zo bestaat in het Groningse “ommeland” soms het gevoel dat de stad bevoordeeld wordt: *“Het is... nou ja, dat voelt echt alsof als je in een dorp woont, nou dat maakt niet zoveel uit wat daar gebeurt en als het in de stad gebeurt dan is het ineens wel in de Tweede Kamer en dingen. Dan denk ik: ja, jongens, mensen roepen daar echt al 15 jaar lang ‘dit kan niet’ en ‘dit gaat niet goed’ en ‘dit gaat gebeuren’. Huizen staan daar echt al jaren in de steigers.”* (P4.06). Maar ook binnen de gemeenschap van een dorp kunnen ervaringen van onrechtvaardigheid de eenheid tegenwerken: *“Het is ook lastig, want ik heb geld en we hebben erover gepraat. Hier heb ik een heel rapport en dat heb ik [de burens] laten lezen, en zij aan de nieuwe experts laten lezen en zeggen die: Sorry, dit is geen aardbevingsschade. (...) En dat werkt natuurlijk op de maatschappij een beetje ontwrichtend. Je kon zelfs ook een beetje denken aan een soort klassenjustitie. (...) Dat ze bij de één wel vergoeden omdat ze misschien bang zijn dat ik er meer stampij van maak als de ander of zo.”* (P4.03). Hieruit blijkt dat de grotere context belangrijk is bij het inschatten van de actiebereidheid en het risico op escalatie; niet alleen de vraag of men onrecht ervaart is van belang, maar ook tussen welke partijen onrecht wordt ervaren. Het gevoel dat “wij” collectief onrechtvaardig behandeld worden voedt de bereidheid tot collectieve actie, maar de constatering dat wij onderling ongelijk behandeld worden werkt ontwrichtend. Om tot collectieve actie over te gaan is er, naast een gevoel van “wij” die onrechtvaardig worden behandeld, echter nog een derde voorwaarde waaraan volgens Van Zomeren en collega’s (2008) moet worden voldaan: doeltreffendheid.

4.3.4 Doeltreffendheid

Hoewel er geen interviewvragen zijn opgenomen die specifiek ingingen op percepties van doeltreffendheid, kwam dit thema wel terug in de verhalen van geïnterviewden. Opvallend is dat het merendeel het idee had dat collectieve acties niet of nauwelijks zouden helpen om hun doelen te bereiken: *“Ik denk dat acties geen zin hebben”* (P4.27), *“Maar ik denk niet dat het [demonstreren] veel uithaalt”* (P4.05). Desondanks bestond wel het idee dat actievoeren nodig is: *“Kijk als jij op je billen blijft zitten dan weet je dat er ook niks gebeurt”* (P4.24), *“Dat activisme, ik ben het ermee eens dat het er wel moet zijn, op de barricade. Anders wordt het nooit wat”* (P4.21). De mate van ervaren doeltreffendheid verschilde soms tussen online en offline acties.

Aan de ene kant werden online acties als weinig doeltreffend gezien: *“We kunnen wel [op Facebook] kletsen over acties, maar er moet ook werkelijk fysiek wat gebeuren want anders heeft het geen impact.”* (P4.16). Dit komt doordat online uitingen zich volgens geïnterviewden vaak beperken tot het ventileren van persoonlijke meningen: *“Op sociale media, het zijn over het algemeen weinig gefundeerde meningen. (...) Onderbuikmeningen.”* (P4.04). Dit wordt soms als ongepast ervaren: *“Je hoeft een ander niet te confronteren met dingen die een ander gewoon niks aangaat. Dat heeft helemaal geen zin”* (P4.10) of als niet doeltreffend: *“Ja, Facebook. Daar deel je alles wat voorbijkomt (...). Maar ook dat is weer redelijk passief natuurlijk. Je deelt het en dan niks”* (P4.06). Aan de andere kant hebben online acties wel een relatief groot bereik: *“Je kunt heel snel bepaalde informatie delen met grote groepen. Dit creëert een enorme spin-off en daardoor kun je beïnvloeden, wat heel gunstig is. (...). Dat medium [blog en Twitter] is bij uitstek geschikt hiervoor”* (P4.32). Ook wordt het publiek als breder ervaren dan bij offline acties: *“Facebook wordt natuurlijk wat dat betreft door de politieke mensen echt wel bijgehouden. We weten de ministers ook altijd wel te vinden. (...) Wat dat betreft denk ik dat het (...) echt wel zin heeft inderdaad”* (P4.06). Aan de uitspraken van P4.06 in deze alinea te zien, gaan percepties van online acties als weinig doeltreffend en nuttig soms hand in hand.

Een vergelijkbaar gemengd beeld bestaat van de doeltreffendheid van offline acties. Aan de ene kant werd offline actie door de meerderheid als niet doeltreffend ervaren: *“Vind ik een beetje overdreven en het helpt toch niks.”* (P4.07). Sommigen zagen geen vooruitgang, ondanks offline acties: *“Er verandert niks, na al die jaren, al die dingetjes [bureau's, verenigingen] die opgetuigd zijn. Het heeft geen zoden aan de dijk gezet.”* (P4.09), *“Als ik terugkijk, alles is verslechterd. Het [demonstreren] heeft niets geholpen (...). Je kunt niet tegen iets groots vechten”* (P4.28). Hierin speelt ook mee dat een aantal geïnterviewden niet het idee had dat de doelen bereikbaar waren. Bijvoorbeeld omdat er niet genoeg animo is voor collectieve actie: *“Dat [we nauwelijks iets bereikt hebben] komt voornamelijk waarschijnlijk omdat de grote groep mensen nog niet echt heel erg aangeslagen is.”* (P4.16), *“Nou ja, natuurlijk, het [protesteren] zal wel zinvol zijn, dat geloof ik best. Maar ik denk, die actiebereidheid is er nog niet”* (P4.17). Of met wat voor actie dan ook: *“Ik denk dat dat [de gaswinning stoppen] niet haalbaar is”* (P4.13). Aan de andere kant hadden anderen er ook vertrouwen in dat hun doelen met collectieve actie bereikt konden worden. Dit gold voor zowel korte-termijndoelen: *“De ME die er was, dat vond ik ook fantastisch (...) Zie je wel, het heeft wel zin [voor het creëren van commotie], dat lol trappen!”* (P4.27) alsook langetermijndoelen: *“Je moet een lange adem hebben, maar ik heb uiteindelijk het gevoel dat het wel goed komt.”* (P4.21). De realisatie dat het nog lang kan duren voordat gerechtigheid zal zegevieren kan leiden tot autonome tussenoplossingen: *“We hebben een stuk grond gekocht een stuk verderop (...). Daar is de dreiging van de beving niet zo groot, maar ik ben daar zelf een huis aan het bouwen wat aardbevingsbestendig is. (...) Je mag daar niet het hele*

jaar door wonen, maar dat wordt dan gewoon onze praktische verblijfplaats. En we houden voor de wet dit huis aan, maar daar zijn we dan op momenten dat je slaapt, dat je aan het uitrusten bent, zijn we niet meer dan. Want dat zijn momenten dat je door zo'n aardbeving overvallen kan worden.” (P4.16).

Samenvattend bestaat er een gemengd beeld van de doeltreffendheid van collectieve actie, zowel online als offline. Het geloof in doeltreffendheid lijkt niet automatisch tot actie te leiden. Men lijkt soms in actie te komen omdat “iets doen beter is dan niets”. Een gebrek aan doeltreffendheid is dus geen obstakel voor activisme. Hier komen we later (onder drijfveren en aanleidingen voor collectieve actie) gedetailleerder op terug.

4.3.5 Emoties en gevoelens

Uit de interviews met bewoners kwamen verschillende emoties naar voren. Een eerste categorie van emoties bestaat uit verdriet, angst, en onmacht. Zo vertelden geïnterviewden onder andere over hun verdriet: *“Persoonlijk heeft het op mij een enorme impact. En verdriet.” (P4.01)*, *“Ik kan alleen maar huilen. Ik heb er verdriet van.” (P4.31)*. Over hun angst: *“Het is niet zo dat ik me angstig maak hele dagen of er een beving komt of niet.” (P4.21)* maar ook *“Er heerst dus een dreiging die hier eigenlijk permanent hangt.” (P4.19)*, *“Straks valt het op je hoofd terwijl je slaapt, dat is bloedlink.” (P4.20)*, *“Je zag dat er meer met de fundering aan de hand was. Wat betekent dit voor onze veiligheid als er zwaardere bevingen komen? (...) Het is zo onvoorstelbaar en zo ingrijpend.” (P4.32)*, en *“Eigenlijk worden we alle dagen met de dood bedreigd.” (P4.23)*. En over hun gevoelens van onmacht: *“Je hebt er geen greep op. Het hele culturele erfgoed hier in Groningen gaat naar de gallemiezen.. Dat vind ik zo erg. Al die oude kerken, die oude boerderijen, noem maar op. Een stukje cultuur en dat gaat eraan.” (P4.30)*, *“Een soort gevangen gevoel” (P4.09)*. Deze categorie bestaat uit zogenaamde *passieve* emoties, die volgens de literatuur geen of zelfs een negatief verband hebben met collectieve actie. Het gezegde *een kat in het nauw maakt rare sprongen* gaat echter ook op voor collectieve actie; juist degenen die niets te verliezen hebben kunnen besluiten tot radicale acties.

Een tweede categorie betreft de *actieve(re)* emoties boosheid, verontwaardiging, en frustratie. Dit zijn gemoraliseerde emoties die gerelateerd zijn aan percepties van onrecht. Gemoraliseerde emoties zijn een sterkere voorspeller van collectieve actie dan de bovenstaande categorie van *passievere* emoties. Een aanzienlijk deel van de geïnterviewden gaf expliciet aan boos of verontwaardigd te zijn, met name op de NAM en de overheid: *“Schelden, dat het klootzakken zijn.” (P4.32)*, *“Is daar goed over nagedacht op welke plek je gas wint en is daar goed nagedacht welk effect dat heeft op de bodemlaag? Dat is wel iets daar kan ik me kwaad om kan maken.” (P4.24)*, *“Niet gelijk dat ik het provinciehuis met bakstenen ga bekogelen, maar ik ben wel boos.” (P4.19)*, *“Doordat ik me verontwaardigd maakte door de verhalen die ik hoorde daar in Noord-Groningen. (...) Het is toch niet te geloven en daar word ik dus heel boos over.” (P4.20)*. Een andere veelgenoemde emotie was frustratie. Frustratie was eveneens gericht op zowel de NAM als de overheid: *“De NAM, die liggen dwars, dat kost geld. Dat is een verschrikkelijke lijdensweg geweest. Ze stellen het continu uit en dat vind ik wat frustrerend.” (P4.11)*, *“De grootste frustratie van ons is dat je met je rug tegen de muur staat.” (P4.05)*. We beschreven hierboven dat onrecht binnen een groep versplinterend kan werken; hetzelfde geldt voor frustratie: *“De burens en ook (...) andere mensen die in dit gebied geboren en getogen zijn (...) willen er niet mee bezig zijn. (...) Dat frustreert natuurlijk ook wel met het verzet, want dat komt niet op gang.” (P4.16)*.

In online analyses ligt de focus vaak op het monitoren van negatief versus positief sentiment (Beasley et al., 2016). In zekere zin kan dit nuttige informatie opleveren, aangezien

er vaak ook sprake is van contrasterende positieve emoties of sentimenten die de actiebereidheid waarschijnlijk niet versterken. Zo levert het schadeherstel lokaal werkgelegenheid op, wat als prettig wordt ervaren: *“Het zijn allemaal kleine dingen over het algemeen, dus dat levert een lokale aannemer werk op. Dat is ook goed en dat vind ik heel plezierig.”* (P4.11), *“Voor de werkgelegenheid was het zeker een positief gebeuren.”* (P4.14). Ook de financiële compensatie kan positieve emoties opwekken: *“Geeft dan opeens die €24.000 die je krijgt troost? Ja dat was wel fijn want daardoor konden we het weer laten opknappen.”* (P4.03). Soms worden positieve emoties echter veroorzaakt door deelname aan collectieve actie en de mate waarin dat activerend werkt verschilt: *“Ach, het was een gezellige avond.”* (P4.17) versus *“Fantastisch. Mensen waren zo blij met wat je daar had gedaan. Heel tof. Je hebt het gevoel dat je echt wat voor mensen hebt kunnen betekenen. Die feedback krijg je dan heel direct. Dat was echt heel tof.”* (P4.32). In dat geval kunnen positieve emoties de actiebereidheid dus juist ook een boost geven.

Dat een online sentimentanalyse onvoldoende informatie biedt om een nauwkeurige inschatting te maken van de mogelijkheden van grootschalige mobilisatie of escalatie wordt bovendien onderstreept door de combinaties van negatieve emoties die mensen voelen: *“Argwanend, gefrustreerd, noem maar op. De hele range van negatieve gevoelens die je hebt als je met je kloten voor het blok wordt gezet. Dat je er niet uit kunt komen.”* (P4.01), *“Nou, je schrikt je rot en het gevoel alleen al. Je wordt alle kanten op geslingerd en je hebt daar [over het schudden van je huis door een aardbeving] geen controle over. Die onmacht, dat is iets vreselijks.”* (P4.30). Zoals we hierboven beschreven, kunnen combinaties van emoties de actiebereidheid zowel versterken (boos, verontwaardigd) of verzwakken (verdriet, angst). Automatische sentimentanalysemethoden maken geen onderscheid tussen attitudes over een gebeurtenis of entiteit en uitingen van iemands eigen emotionele gesteldheid, evenmin tussen beschrijvingen van de eigen of andermans gesteldheid, en hebben moeite met complexe emoties zoals medeleven en sarcastische opmerkingen (Beasley et al., 2016). Bovendien werken emoties in samenspel met andere indicatoren van collectieve actie, zoals sociale identiteit en doeltreffendheid (Van Zomeren et al., 2008). Zo kan het effect van morele emoties – die over het algemeen een van de voorspellers zijn van collectieve actie – getemperd worden door de sociale identiteit waarmee deze gepaard gaan. Hoewel uit de omgang met mogelijke escalatie tijdens de asielzoekerscrisis (Minister van Veiligheid en Justitie, 2015) een zekere erkenning blijkt van de rol van specifieke activerende emoties zoals frustratie, is de groeiende frustratie van Groningers over de gaswinning lang gebagatelliseerd. Dit kan mogelijk verklaard worden door het als “typisch Gronings” gekenschetste gebrek aan (traditionele uitingvormen van) collectieve actie. Sommige geïnterviewden waren zich bewust van de temperende werking van de Groningse identiteit op activerende emoties: *“De sociale onrust (...) dat is vaak de basis van revoluties en zo. Maar dat is dan weer met die Groningers, die vinden het allemaal... die zijn niet zo revolutionair, als het maar een beetje rustig blijft.”* (P4.02), *“Als mensen echt allemaal boos zijn, dan krijg je wel dat de boel gaat draaien.”* (P4.16).

Emoties en collectieve actie			
Emotie	Object	Effect op actie	Voorbeeld
Plezier, tevredenheid	Werkgelegenheid	-	"Dat levert een lokale aannemer werk op. Dat is ook goed en dat vind ik heel plezierig."
Verdriet	Persoonlijke situatie	-	"Ik kan alleen maar huilen."
Angst	Persoonlijke situatie	-	"Eigenlijk worden we alle dagen met de dood bedreigd."
Onmacht	Persoonlijke situatie	-	"Je hebt er geen greep op."
Frustratie	Mede-gedupeerden	-	"Mensen die in dit gebied geboren en getogen zijn (...) willen er niet mee bezig zijn. (...) Dat frustreert natuurlijk ook wel."
Tevredenheid	Collectieve actie	+/-	"Ach, het was een gezellige avond."
Frustratie	Tegenpartij	+	"Ze stellen het continu uit en dat vind ik wat frustrerend."
Enthousiasme	Collectieve actie	+	"Heel tof. Je hebt het gevoel dat je echt wat voor mensen hebt kunnen betekenen."
Verontwaardiging	Tegenpartij	+	"Dat ik me verontwaardigd maakte door de verhalen die ik hoorde daar in Noord-Groningen."
Boosheid	Tegenpartij	+	"Schelden, dat het klootzakken zijn."

Tabel 4.4. Verbanden tussen specifieke positieve en negatieve emoties (over verschillende objecten) en collectieve actie.

Kortom, voor een goede inschatting van de kans op grootschalige mobilisatie en het risico van escalatie is het van belang 1) dat analyses een genuanceerder onderscheid maken tussen specifieke emoties (zie Tabel 4.4 - voor zover deze online genoemd worden of herkenbaar zijn; Beasley et al., 2016) dan de traditionele tweedeling tussen negatief en positief die gebruikelijk is in veel online sentimentanalyses en 2) dat de context van emoties (door wie ze worden gevoeld en over wie of wat) niet buiten beschouwing wordt gelaten. Al deze

elementen interacteren met elkaar in het ontstaan van drijfveren om wel of juist geen collectieve actie te voeren. Naar de drijfveren van individuen is ook specifiek gevraagd tijdens de interviews, en daar gaan we nu verder op in.

4.3.6 Drijfveren en aanleidingen voor collectieve actie

Collectieve actie kan gevoed worden door persoonlijke drijfveren of idealen, maar ook door de doelen die men ermee voor ogen heeft, situationele aanleidingen, en pragmatische afwegingen omtrent deelname aan collectieve actie. Deze categorieën worden nu achtereenvolgens besproken. Het laatste aspect dat we hieronder behandelen omvat redenen voor deelname aan collectieve actie die gerelateerd zijn aan sociale netwerken en sociale identiteit.

Drijfveren die men rapporteerde zijn solidariteit en de wil iets te betekenen voor de regio. Solidariteit werd door een meerderheid genoemd als drijfveer: *“We kunnen het wel over het cultureel erfgoed hebben en andere zaken, maar nee, in eerste instantie gaat mijn hart uit naar de mensen.”* (P4.32), *“De acties die ik doe, die doe ik niet meer voor mijzelf. Dat is niet meer nodig.”* (P4.16), *“Supporten naar elkaar toe, dus niet dat zij iets organiseren en er is een lege zaal, want dat is natuurlijk belachelijk.”* (P4.11), *“Ik wilde gewoon solidair zijn met die andere mensen.”* (P4.05). Daarnaast stonden bij sommigen regionale belangen voorop: *“Ik vind het belangrijk dat de leefbaarheid in de provincie Groningen voorop staat. Dat mensen hier wonen, en blijven wonen en sociale verbanden bestaan en iedereen een beetje zijn voorzieningen houdt.”* (P4.03), *“Maar vooral het imago van het gebied moet flink opgevizeld worden. Het gebied krijgt zo ’n enorme tik.”* (P4.25).

Doelen die men wil bereiken met collectieve actie zijn het krijgen van erkenning, informatie, voldoening, en geld. Collectieve actie is volgens een aanzienlijk deel van de geïnterviewden nodig voor erkenning door de NAM, de overheid, en de rest van Nederland: *“Omdat ik het inderdaad belangrijk vind dat mensen het horen. (...) We willen gehoord worden, en daar gaat het denk ik ook om. Van: ‘Luister en kijk wat hier echt gebeurt.’”* (P4.04), *“Beïnvloeding van de publieke opinie.”* (P4.16). Desondanks voelen ook mensen die weinig tot geen actie ondernemen een gebrek aan erkenning van de ernst van het probleem: *“Je hebt soms wel eens het idee dat er dan in Den Haag wel heel laconiek over gedaan wordt. Het is natuurlijk ook een ver van mijn bed show daar.”* (P4.29). Informatievergaring is een doel van collectieve actie dat individuele belangen kan dienen: *“Vooral op de hoogte blijven.”* (P4.03) en lokale belangen: *“De bedoeling [van de lezing die wij organiseerden in het dorps huis] was iets meer te weten te komen over aardbevingen en over de problematiek van de grond. (...) Dan op die manier te proberen wat onrust weg te nemen onder de bevolking.”* (P4.18). Maar uiteindelijk kan de hele regio hiervan profiteren: *“Dat de regio meer kennis vergaart over de problematiek, zodat je dat later ook kan exporteren.”* (P4.22). Een kleiner aantal geïnterviewden beoogde voldoening en positieve emoties te halen uit actievoeren: *“Dat vind ik wel leuk, wel spannend”* (P4.28), *“Dynamiek, een beetje reuring maken, vind ik wel grappig, ja”* (P4.22). Heel weinig deelnemers noemden financiële doelen: *“Mijn stip op de horizon is iedereen in het gebied gecompenseerd.”* (P4.16). Hoewel de aanpak vanuit de NAM en overheid hoofdzakelijk gericht is op financiële compensatie, lijkt deze benadering de plank mis te slaan: geld staat geenszins centraal als reden om in opstand te komen tegen de gaswinning. Daar waar het om geld gaat wordt expliciet compensatie genoemd. De onjuiste interpretatie dat getroffen en uit zijn op financieel gewin wordt als hinderlijk ervaren: *“Je hebt het gevoel alsof je liegt. Je wordt een beetje beoordeeld met wantrouwen.”* (P4.31).

Een directe aanleiding om over te gaan tot collectieve actie is het in persoonlijke kring

ervaren van gevolgen van de gaswinning en de ervaring van onrecht bij de afhandeling. Aan de ene kant blijven sommigen er vrij nuchter onder: *“Op televisie zie je alleen de extreme gevallen. Dus als ze niet beter weten dan denken ze minstens dat alle huizen hier op instorten staan. (...) Het is [bij mij] ook geen schade waarvan ik denk: er stort vanalles in.”* (P4.13), *“Ik slaap er geen seconde slechter om, of anders om of... Nee, helemaal niet, ook geen emoties. Het is jammer, ik heb één keer een beving gevoeld. Dat was de laatste hier in [dorp], dat was de zwaarste. En toen kwamen er ook mensen op straat van: ‘Hé, wat was dat? Ja, dat was vast een aardbeving.’ Nou prima, iedereen gaat gewoon weer naar het werk en doet zijn ding.”* (P4.17).

Aan de andere kant werden persoonlijke gevolgen door sommigen genoemd als aanleiding voor huidige deelname aan collectieve actie: *“Maar doordat je schade kreeg probeer je toch van kunnen we gezamenlijk iets doen, iets bereiken.”* (P4.30) versus *“Dat [ik geen actie voer] komt dus ook omdat ik niet in Loppersum woon en omdat mijn huis niet kapot gaat.”* (P4.08). Voor anderen was een dergelijk activerend effect van persoonlijke gevolgen voornamelijk hypothetisch: *“Want als er iets met onze kinderen of kleinkinderen gaat gebeuren. Nou dan sta ik d'r ook hoor.”* (P4.23), *“Op het moment dat we daar meer last van zouden hebben gehad, dus als er ook dingen zouden gaan lekken et cetera of dat ik echt ook schade aan meubels had gehad, ja dan was het anders geweest. Dan had ik wel aan de bel getrokken.”* (P4.06). Deze directe aanleiding is concreter en staat dichterbij mensen zelf dan de algemene drijfveer van solidariteit. Voor mensen die reeds persoonlijke gevolgen hadden ondervonden was met name de onrechtvaardige behandeling een directe aanleiding om actie te voeren: *“Want ik vind het niet eerlijk”* (P4.21), *“Uit onvrede over de gang van zaken, hoe het ging”* (P4.22). De aanleiding kan ook verweven zijn met het doel dat men wil bereiken middels collectieve actie: *“Ik wil gewoon dat we eerlijk behandeld worden”* (P4.21). Ook kan collectieve actie intensiveren naar aanleiding van een verslechtering van de situatie: *“Ik kan me zo voorstellen dat er op een gegeven moment vrij ernstige dingen zijn gebeurd in het gebied, en dat de daarvoor verantwoordelijken nog steeds niet over de brug zijn gekomen. En ik kan me voorstellen dat ik dan bereid ben om toch wel een stapje verder te gaan dan nu.”* (P4.16). Desondanks kunnen directe aanleidingen ook sterk situatieafhankelijk - en moeilijker voorspelbaar - zijn: *“Ik ga gewoon op mijn gevoel af, als ik denk, nu wil ik er heen, dan ga ik erheen.”* (P4.28), *“Daar heb ik nog niet heel veel zin in.”* (P4.05). Ten slotte kan persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp juist ook de deelname aan collectieve actie verminderen, zoals blijkt uit de eerdergenoemde citaten van geïnterviewden die aangaven dat de gevolgen van de gaswinning hen psychisch teveel waren geworden.

Pragmatische afwegingen zijn de ervaren doeltreffendheid en legaliteit van actie, maar ook praktische zaken als fysieke bereikbaarheid. De meerderheid van de geïnterviewden gaf aan collectieve acties te voeren mits deze doeltreffend leken: *“Het zijn kleine druppeltjes op een gloeiende plaat, maar ik beïnvloed wel mijn achterban in het Westen mee.”* (P4.10). Percepties van doeltreffendheid blijken mensen ook richting specifieke actievormen te sturen: *“Kijk als ik iemand voor me krijg, die een beetje in die wereld zit, dan heb ik toegang tot iets. Dus ik zoek ze eigenlijk een beetje op.”* (P4.23), *“Daar heb je meer aan dan dat je alsmaar staat te schreeuwen.”* (P4.31). Een meerderheid deed ook uitspraken waaruit bleek dat percepties van gebrek aan doeltreffendheid collectieve actie in de weg staan: *“Het helpt toch niks.”* (P4.07).

Daarbij bestond tevens een gevoel dat met name niet-normatieve acties niet doeltreffend zijn: *“Ik hou niet heel erg van mensen die grof gaan roepen en tieren. Dan denk ik: daar bereik je niets mee.”* (P4.03), *“Waar ik het niet mee eens ben is dat bij dat soort blokkades vaak ook mensen echt wel agressief worden en ook wel tegen mensen die daar*

werkzaam zijn. (...) Ik snap de woede en ik snap de frustratie echt. Maar dat hoef je niet op die manier te uiten. (...) Het wordt zo snel grimmig en het loopt zo snel uit de hand en daar bereik je niets mee.” (P4.06). Verscheidene deelnemers namen uitsluitend deel aan legale, normatieve vormen van collectieve actie: “Omdat je dan toch laat zien dat je het er niet mee eens bent, zeg maar. En niet op een extreme manier.” (P4.07), “Dat je dat gewoon legaal en normaal doet.” (P4.08). Zij wezen bepaalde actievormen resoluut van de hand, vanwege de niet-normatieve of illegale aard: “Ja, ik ga mijzelf niet aan een gasafsluiting vastmaken. Daar heb ik niet echt behoefte aan. Ik vind dat het ook anders zou moeten.” (P4.03), “Ik blijf een beetje aan de kant staan van geweldloosheid. Ik wil ook niet gearresteerd worden.” (P4.16), “Geweld zou ik niet aan mee doen, dat denk ik niet, geen geweld, geen scheldpartijen, niet stukmaken, nee.” (P4.28), “Je moet een verbinding leggen en genuanceerd zijn. (...) Ik zal niet meedoen met acties die daar heel haaks op staan, die alleen maar agressief zijn en schreeuwen. (...) Daar ben ik het niet mee eens, alhoewel ik vind dat deze mensen ook een plek hebben waar ik best respect voor heb. Die proberen wat te doen in de lappendeken van mensen.” (P4.32). Wat betreft praktische zaken speelt fysieke bereikbaarheid een rol: “Die bereidheid is er denk ik niet om dat te doen, om daarheen te gaan of... Nee, als het hier mooi lokaal is dan is dat prima.” (P4.17).

Opvallend is ten slotte dat een aanzienlijk deel van de geïnterviewden collectieve actie ook als een sociale plicht bestempelde of als iets dat bij hen als persoon past. Ruwweg de helft zag collectieve actie als een plicht of bittere noodzaak: “Je kunt niet zeggen: het komt me even niet meer uit. Je moet blijven opkomen voor Groningers. Ik zie het als een plicht. Ik zal me blijven verweren.” (P4.32), “Het is vrij zwaar, het kost veel tijd en energie en het is ook in de winter nogal koud. En ik ben ook al op leeftijd, ik ben inmiddels 60. Dus ja, moet het allemaal zo... Dus het is best een grote investering, maar ik kan niet veel anders. Het is zo’n koloniaal onrecht wat hier aangedaan wordt, dat gewoon die acties gedaan moeten worden. Dus ja, het is een beetje een gewetenskwestie. Het houdt mijn ziel een beetje op orde zal ik maar zeggen. Het moet gewoon.” (P4.16), “Het is omdat het moet.” (P4.05). Een kleiner aantal gaf aan dat ze deelnemen aan collectieve actie omdat dit gedrag hen goed past: “Wij zijn niet van die types van ja en amen en het zal wel” (P4.24), “Weet je wel, je doet iets wat bij je past.” (P4.31) versus een meerderheid aan de andere kant: “Omdat het teveel is. Omdat ik me te boos ga maken, en dat ik ga huilen zodra ik bij een actualiteitenrubriek zou zitten.” (P4.05), “Daar zijn wij niet het type voor.” (P4.09), “Nee, ik ben niet zo een van vooraan staan en schreeuwen.” (P4.10), “Ik ben niet echt een ‘op de barricade springen’-type.” (P4.13), “Ik ben niet zo van het protesteren en van het klagen.” (P4.17), “Ik ben niet zo een actiemens, hoewel ik wel uit de jaren ‘70 en ‘80 kom, dat zijn dingen waar ik mij niet zo bij thuis voel. (...) Laat ik zeggen dat ik een stille supporter ben. (...) Ik behoor tot de grote zwijgende meerderheid.” (P4.19), “Dat zit er niet in bij ons. Helemaal niks. (...) In de een zit er wat meer in dan de ander.” (P4.29). Deze laatste persoonlijke percepties waren gerelateerd aan de eerdergenoemde sociale identiteit van Groningers: “Misschien dat we wel te Gronings zijn. Ik denk dat wij veel te nuchter zijn.” (P4.09), “Wij zijn achtergrondmensen, dat doen wij niet. (...) Echte Groningers zijn daarvoor veel te nuchter. Wij roepen weleens, als het in Den Haag was geweest had iedereen op de achterste benen gestaan.” (P4.15). Ten slotte kiezen mensen ook het soort actie dat ze bij zichzelf vinden passen: “Ik doe dat beeldend, omdat ik een beetje beeldend kunstenaar ben.” (P4.20).

Waarom men deelneemt aan collectieve actie	
Categorie	Redenen
PERSOONLIJKE DRIJFVEREN / IDEALEN	Solidariteit met gedupeerden Hart voor de regio
DOELEN	Erkenning Voldoening Geld
AANLEIDINGEN	Confrontatie met gevolgen in persoonlijke kring Ervaring van onrechtvaardigheid bij schadeafhandeling
PRAGMATISCHE AFWEGINGEN	Legaliteit van actie Fysieke bereikbaarheid
IDENTITEIT EN SOCIALE NETWERKEN	Actie is een sociale plicht Actie is onvermijdelijk Actie past bij "mij als persoon"

Tabel 4.5. Redenen voor deelname aan collectieve actie.

Al met al lijken individuele afwegingen om wel of geen actie te voeren te interacteren met de sociale omgeving (zie Tabel 4.5). Zo kan het zijn dat er geen perceptie is van doeltreffendheid, maar dat men toch gaat actievoeren om anderen te steunen, of dat mensen die zelf geen schade hebben actievoeren vanuit hun drijfveer van solidariteit. Omgekeerd kunnen mensen op het eerste gezicht voldoen aan de in de literatuur bekende voorspellers van collectieve actie (morele emoties, doeltreffendheid, sociale identiteit; Van Zomeren et al., 2008) en desondanks geen actie voeren. Een voorbeeld hiervan is als iemand zich boos maakt om het onrecht dat de Groningers wordt aangedaan (morele emotie), het idee heeft dat actievoeren zin heeft (doeltreffendheid), maar juist *vanwege* zijn of haar identificatie met nuchtere Groningers (sociale identiteit) niet op de barricades gaat. Samengevat ondersteunen deze motivaties en de mogelijke combinaties het belang van sociale identiteiten en sociale netwerken, zoals we eerder beschreven.

5 Casus demonstratie: interviews met aanwezigen bij demonstratie “Laat de NAM beven”

Op zaterdag 24 september 2016 organiseerden verschillende sociale bewegingen verenigd in de Coalitie Gasverzet Groningen een demonstratie bij het kantoor van de NAM in Assen (zie Bijlage 14.2.1 voor de beschrijving van het evenement op Facebook). Tijdens deze demonstratie zijn in twee uur tijd negen interviews gehouden met aanwezigen, waarvan zeven benaderd door de onderzoeker en twee deelnemers die zelf de onderzoeker aanspraken. Een tiende persoon gaf aan liever niet mee te willen werken aan wetenschappelijk onderzoek. Om een zo representatief mogelijke steekproef te krijgen, werden de geïnterviewden op een willekeurige manier geselecteerd uit de aanwezigen.¹⁰ De interviews waren semigestructureerd, waarbij in ieder geval de vragen in Bijlage 14.2.2 werden behandeld, en duurden gemiddeld 10 tot 15 minuten. Dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen (ethische code 16028-O). Alle bijdragen zijn anoniem.

5.1 Achtergronden geïnterviewden

De geïnterviewden waren zes mannen en drie vrouwen, in de leeftijd van 25-66 jaar ($M = 49,11$; $SD = 15,86$). Hiervan hadden vijf personen bevingsschade en woonden er zeven zelf in aardbevingsgebied.¹¹ De twee demonstranten van elders waren beiden klimaatactivisten. Geen van de geïnterviewden was individueel naar de demonstratie gekomen. Vijf deelnemers waren in een koppel gekomen. P5.01 en P5.03 waren aanwezig met hun partners, en P5.06 en P5.07 waren als vrienden samen naar de demonstratie gekomen.¹² P5.02 was samen aangekomen met een fotografe die klimaatactivisme in beeld brengt. Daarnaast gaf P5.01 aan dat er veel bekenden van de Groninger Bodem Beweging en uit het dorp aanwezig waren. De resterende vier deelnemers waren met een groep naar de demonstratie gekomen. P5.04 was met een groep vrienden, P5.05 met familie en had daarnaast in haar auto extra mensen meegenomen die via Facebook vervoer zochten. P5.08 was er met haar man en een groepje bekenden van eerdere demonstraties, en ook P5.09 was aanwezig met bekende activisten. Hij demonstreerde met zijn *affinity group* (zie <https://www.wri-irg.org/de/node/5164>) voor GroenFront, waar hij geen lid van was.

5.2 Motivaties om te demonstreren

Een eerste observatie met betrekking tot de motivaties om te demonstreren is dat bijna alle geïnterviewden de vraag naar waarom zij bij de demonstratie aanwezig waren overbodig vonden. De eerste reactie was veelal: “Dat spreekt toch voor zich; wat de NAM doet kan echt niet.” De deelnemers hadden sterk het gevoel dat iedereen hier om dezelfde redenen was, een perceptie die ook werd uitgedragen door de hier veelgebruikte slogan “Samen gas terug” van Milieudefensie. Bij verder doorvragen bleek echter dat de precieze motivaties uiteenliepen

¹⁰ De onderzoeker sprak iedere vijfde persoon aan op een zigzaglijn van links achteraan naar rechts vooraan – onafhankelijk van gedrag, uiterlijk, etc. – vanaf het begin tot afloop van de demonstratie.

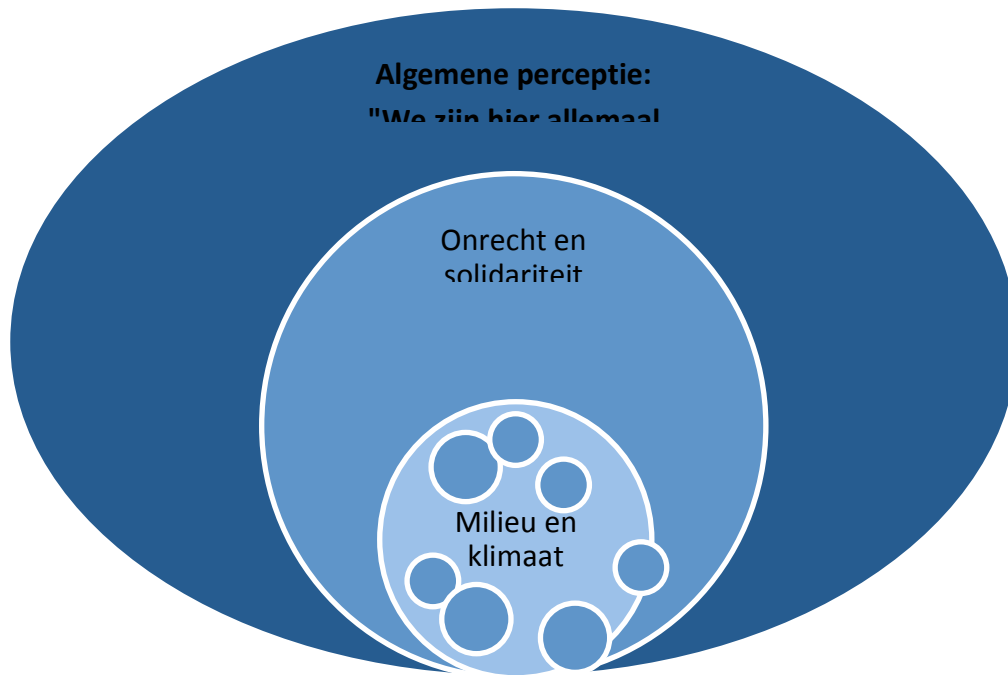
¹¹ Iedere deelnemer die zelf schade had, gaf aan in aardbevingsgebied te wonen. Dit was onafhankelijk van de officieel vastgestelde contourlijnen. Omdat de huidige interviews ingingen op de percepties en motivaties van de deelnemers zelf, zijn de door hen persoonlijk gemaakte categorisaties van aardbevingsgebied hier gehandhaafd en is niet doorgevraagd over of de door hen vastgestelde mijnbouwschade ook als zodanig is erkend. Er zijn geen exacte geografische gegevens vastgelegd in deze studie.

¹² P5.06 en P5.07 hebben de onderzoeker zelf benaderd en zijn gelijktijdig geïnterviewd, maar zij hebben beiden alle vragen zelfstandig beantwoord.

(zie *Figuur 5.1*). Bij sommige deelnemers speelde de onrechtvaardige behandeling van bewoners een hoofdrol. P5.03 noemde hierbij expliciet dat hij heel boos was, vanwege de te lage vergoedingen voor schade aan zijn monumentale woning en het feit dat alleen de scheuren werden gerepareerd en niet de fundering werd aangepakt. Door P5.04 werd de frustratie verwoord als: *“Er moet eerst een dode vallen, anders luisteren ze [de NAM] niet”*. Dat niet alleen huiseigenaren maar ook huurders te lijden hebben onder mijnbouwschade bleek uit de zorgen van P5.05 over haar huurappartement in een boerderij met schade. Demonstranten richtten zich tegen de NAM als directe boosdoener in het gaswinningsdossier – zoals ook bleek uit spandoeken met teksten als *“Genomen”*, *“Stop de NAM”*, *“NAM pleur op!”*, *“NAM mien laand OF!”*, *“NAM – Bron van ellende”* en *“Rutte: Het tuig van de richel zit in Assen”* – maar ook tegen de NAM als slechts een concrete manifestatie van verkeerd gedrag op een abstracter niveau. Een spandoektekst die in lijn leek te zijn met het demonstreren gericht tegen iets groters dan alleen de NAM was *“System change, not climate change”*. Ook P5.01 gaf aan onder andere aan aanwezig te zijn om een meer algemeen statement te maken: tegen amoreel gedrag van grote concerns en de staat, die geen rekening houden met bewoners. Hij was als eigenaar van een beschadigd huis in het aardbevingsgebied persoonlijk gedupeerd door de gaswinning, maar was ook fel gekant tegen de (niet overlegde) plaatsing van windmolens in zijn achtertuin.

Dit laatste standpunt gaat lijnrecht in tegen de redenen van andere deelnemers, die juist aangaven te demonstreren voor groene energie en daarom tegen gaswinning. Zo hielden demonstranten onder andere demonstratieborden omhoog van Milieudefensie waarop stond: *“Wij zijn de energierevolutie”*, *“Wij willen Nederland fossielvrij”*, en *“[afbeelding doorgekruist Shell-logo] = [afbeelding windmolens] + [afbeelding zon]”*. Geen van de geïnterviewden droeg uitsluitend het klimaat aan als redenen om bij de NAM te demonstreren; alle deelnemers die het milieuaspect van de gaswinning belangrijk achtten noemden ook de persoonlijke gevolgen voor (zichzelf als) bewoners.¹³ Voor sommigen stond daarbij de mijnbouwschade voorop. Zo demonstreerde P5.07 als gedupeerde *“omdat er geen rekening is gehouden met de effecten van gasboringen. Er is jarenlang gelogen. (...) en voor alternatieve energieopwekking”*. In een vergelijkbare reactie gaf P5.08 aan dat ze bang is dat ze haar huis uit moet, maar zich ook zorgen maakt om het klimaat. P5.02 was uit Amsterdam gekomen voor een combinatie van klimaatactivisme en *“om steun te betuigen aan de Groningers tegen de schandalige praktijken van de NAM”*. Ook P5.09 antwoordde te demonstreren *“tegen fossiele brandstoffen en tegen de staat die misbruik maakt van de bevolking voor winst. Noem het maar eco-activisme en antikapitalisme”*. In lijn met deze tweeledige motivatie waren er demonstratieborden van de Partij voor de Dieren met *“Schone energie!”* maar ook *“Ik zag, ik NAM. Laat onze huizen niet beven!”* Solidariteit van buitenaf met gedupeerden bleek ook uit het verhaal van P5.08. Zij demonstreerde al tegen de gaswinning voordat er in haar eigen omgeving gevolgen van de gaswinning waren, maar door de verplaatsing van de gaswinning en haar consequenties (*“door ons eigen succes”*) woont zij nu zelf ook in een getroffen gebied. De observatie dat onrecht en solidariteit door alle deelnemers werden genoemd, kan te maken hebben met de morele aspecten van deze motivatie. Wegkijken van een onrechtvaardige situatie is een immorele handeling, en recent onderzoek suggereert dat mensen een sterke basisbehoefte hebben zich moreel te voelen (Prentice, Jayawickreme, Hawkins, Hartley, Furr, & Fleeson, 2018).

¹³ Naast demonstrerende Groningers waren er ook (mogelijk toekomstige) gedupeerden aanwezig uit andere delen van het land, te zien aan teksten als *“Stop afvalwater Twente”* en *“Laat Fryslân niet zakken”*.

Figuur 5.1. Algemene perceptie en daadwerkelijke redenen voor deelname aan collectieve actie.

In de motivaties van de geïnterviewde aanwezigen bij deze demonstratie leek geen rol van belang te zijn weggelegd voor de fysieke bereikbaarheid, die in Hoofdstuk 4 naar voren kwam als pragmatische afweging in de beslissing om al dan niet deel te nemen aan collectieve actie. Zij waren naar de demonstratie gekomen ondanks werkzaamheden aan de weg en het spoor die hun gang naar het NAM-kantoor in Assen bemoeilijkten. Een mogelijke verklaring voor deze ogenschijnlijk discrepante resultaten is dat degenen die fysieke bereikbaarheid wel meenemen in hun afwegingen niet aanwezig waren vanwege de werkzaamheden. Deze aanname is in de huidige studie niet te toetsen, aangezien alleen interviews zijn gehouden met mensen die *wel* aanwezig waren.

5.3 Offline en online sociale mediagedrag met betrekking tot de huidige demonstratie

Voor zowel partijen die een demonstratie organiseren als voor handhaving van de openbare orde is het interessant om van tevoren een inschatting te kunnen maken van het soort en aantal te verwachten deelnemers. Hebben deelnemers die uiteindelijk aanwezig waren bij de demonstratie dat online en/of in gesprekken met anderen aangegeven? Hebben ze ook op andere manieren online en/of offline gecommuniceerd over de demonstratie – en zo ja, met welk doel? Is wat er online te lezen is een goede afspiegeling van wat men offline bespreekt? Om een eerste indicatie te krijgen van de relaties tussen online en offline gedrag omtrent demonstraties hebben alle deelnemers vragen beantwoord over hun gesprekken en (indien van toepassing) sociaal mediagebruik aangaande de *Laat de NAM beven*-demonstratie.

Zes geïnterviewden gaven aan niet actief te zijn op sociale media, waaronder een persoon die voorheen wel sociale media gebruikte. P5.08 is niet meer actief op Facebook omdat het leed van anderen haar teveel werd, en daarnaast omdat haar posts over de aardbevingsproblematiek niet meer doeltreffend waren (*“anderen dachten: heb je haar weer”*). Zij haalde vergelijkbare redenen aan om niet meer over de gaswinning te praten, namelijk dat ze *“voor gek wordt uitgemaakt”*. Ondanks dat er mensen zijn die haar strijd om

de gaswinning te stoppen goed vinden maar zelf niet durven (*“terwijl ze het vroeger zelf afkeurden”*) verloopt de communicatie over dit onderwerp met vrienden en bekenden nu uitsluitend via haar man. Hoewel twee geïnterviewden spontaan andere online informatiebronnen noemden (mails en website van de Groninger Bodem Beweging) toen hen werd gevraagd naar sociale media, is de aanwas van demonstraties niet helemaal online te volgen. Enerzijds kan men, zoals P5.08, afzien van communicatie over een actie op sociale media om stigmatisering door de eigen sociale omgeving te voorkomen. Anderzijds kan het mijden van online communicatiekanalen ook een bewuste keuze zijn van demonstranten om zo min mogelijk informatie prijs te geven aan opsporingsinstanties. Zo gaf P5.02 aan dat dit een legale demonstratie betrof, waarbij relatief veel gebruik wordt gemaakt van communicatie via het internet en sociale media om het grote publiek te bereiken. Wanneer het echter gaat om illegale acties worden details persoonlijk en met uitwisseling van briefjes besproken, als er via sociale media wordt gecommuniceerd over een dergelijke actie gebeurt dat achteraf als publiciteit.

Er waren drie geïnterviewden die zowel offline als online gecommuniceerd hadden over de demonstratie. Twee van deze personen hadden bij het Facebook-evenement aangegeven aanwezig te zullen zijn. De overige acties op sociale media betroffen het delen van het evenement en berichten hierover op de eigen tijdlijn, het uitnodigen van anderen, en het zelf schrijven over de demonstratie. De online acties hadden allemaal als doel om anderen bij de actie te betrekken of, zoals P5.09 het verwoordde, *“om anderen proactief te maken”*. Offline gesprekken werden gebruikt *“om te zien wie er gaat”* (P5.03), *“om samen te reizen”* (P5.01) of om anderen te vragen of ze ook komen (P5.04, P5.05, P5.06, P5.07, P5.09). P5.01 wilde graag samen met andere gedupeerden naar de demonstratie reizen om tijdens gesprekken onderweg achter nieuwe feiten te komen door informatie te delen met andere ervaringsdeskundigen. P5.09 gaf aan in zijn gesprekken ook te hebben geprobeerd anderen te overtuigen om ook te komen door het verspreiden van *“background info, waar de demonstratie over ging. Informeren is heel belangrijk, het moet breed uitgelegd worden.”* P5.02 had in zijn gesprekken contact gehad met de organisatoren om zijn opinie over de opzet van de actie te bespreken. Twee van de drie deelnemers die online actief waren lijken hiermee offline sterkere betrokkenheid bij de demonstratie te hebben getoond dan alle deelnemers die niet online actief waren. Mogelijk houdt dit gedrag verband met hun identiteit als klimaatactivisten. De conclusie dat activisten actiever zijn op sociale media dan gedupeerden is echter prematuur op basis van deze kleine steekproef, en wordt bovendien niet ondersteund door uitingen op sociale media van gedupeerdenbewegingen zoals Schokkend Groningen.

6 Interviews met (re)activisten over actievormen

Recent onderzoek (zie literatuurreview, Hoofdstuk 3) suggereert dat andersoortige actievormen op verscheidene manieren met elkaar kunnen samenhangen. Meer specifiek blijken verschillende actievormen (met name online en offline collectieve actie) elkaar te kunnen versterken of hinderen. Bovendien kunnen actievormen die plaatsvinden in verschillende belevingswerelden ook ongerelateerd zijn. In het huidige hoofdstuk breiden we de bestaande kennis over online en offline actie uit door de relaties te onderzoeken tussen **vier collectieve actievormen** die in Groningen relevant zijn: **1) online collectieve actie, 2) traditionele collectieve actie, 3) procedurele collectieve actie, en 4) radicalere collectieve actie** of burgerlijke ongehoorzaamheid (zie ook Tabel 6.2). Bij aanvang van dit project was de kernvraag als volgt geformuleerd: welk type online acties kunnen wijzen op en resulteren in fysieke traditionele, procedurele, en eventueel zelfs radicalere collectieve acties? Voortbordurend op de empirische bevindingen uit de interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4), behandelen we de psychosociale predictoren van collectieve actie. Daarnaast onderzoeken we ook de manieren waarop de sociale omgeving van geïnterviewden reageert op hun acties. De achterliggende vraag in de huidige analyse betreft de relatie tussen online signalen van onrust en de ontwikkeling van offline collectieve actievormen en mogelijke escalatie.

6.1 Achtergronden geïnterviewden

Voor dit onderzoek werden mensen uitgenodigd die hadden deelgenomen aan minstens een van vier actievormen: traditionele, online, procedurele, of radicale collectieve actie. Werving gebeurde via mail, telefoon, of berichten op sociale media uit de persoonlijke netwerk van de onderzoekers (offline of online netwerken op sociale media), uit relevante organisaties (Milieudefensie, GBB, VZE, etc.), door de sneeuwbalmethode, en tijdens relevante evenementen. Er zijn 31 semi-gestructureerde interviews gehouden (23 mannen, 8 vrouwen). De leeftijden varieerden van 23-76 jaar ($M = 52,097$; $SD = 15,370$). De meest genoemde hoogst genoten opleidingen waren WO ($n = 13$) en HBO ($n = 11$)--een oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden dus; iets wat op zich niet ongevoelen is voor activisten (Brady, Verba, & Schlozman, 1995). De geografische spreiding is weergegeven in Bijlage 14.3.1. Ten slotte was 68% van de respondenten huiseigenaar en 58% had mijnbouwschade (10% wist het niet). Dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen (ethische code ppo-015-163). Alle bijdragen zijn anoniem.

6.2 Aanpak interviews en analyse

De interviews (duur 20 minuten tot anderhalf uur) werden afgenomen tussen 17 december 2016 en 31 januari 2017. De geluidsopnamen van de interviews werden getranscribeerd. Ieder interview begon met het geven van geïnformeerde toestemming en een aantal vragen over demografische kenmerken. Vervolgens werden vier vooraf bepaalde actievormen besproken, namelijk online, procedurele, traditionele, en radicale collectieve actie. De interviews begonnen met een actievorm waaraan de deelnemer in ieder geval deelnam, waarna de overige actievormen werden behandeld. Per actievorm werden de volgende thema's besproken: specifiek gedrag binnen deze actievorm, intenties, publiek, identiteiten, en relaties met overige actievormen. Na de vier actievormen werd de deelnemers tevens gevraagd of zij nog meer deden rondom de gaswinning en - indien bevestigend beantwoord - wat de relatie van deze actievorm was met de overige actievormen. In het tweede deel van het interview werden de invloeden vanuit de sociale omgeving behandeld,

waarna het interview afsloot met de vraag wat de deelnemer hoopt of wenst voor de toekomst. Het volledige interviewprotocol is toegevoegd in Bijlage 14.3.2. De interviews werden afgesloten met een debriefing.

De kwalitatieve inhoudsanalyse richtte zich op codering van zowel deductieve thema's op basis van de theorie als inductieve thema's die uit de interviews naar voren kwamen. De methodiek is in Hoofdstuk 7 in meer detail uitgelegd. De analyse werd uitgevoerd door twee onderzoekers. De analyse concentreerde zich in eerste instantie op de **deductieve thema's** 1) collectieve actievormen en hun onderlinge relaties, 2) predictoren (drijfveren, emoties, doeltreffendheid, intenties, publiek, pragmatische overwegingen, sociale identiteit, en conflictpercepties), en 3) invloeden uit de sociale omgeving. Als **inductieve subthema's** kwamen naar voren positieve emoties rondom collectieve actie, aandacht genereren en ingroup-gerichte acties als autonome collectieve actievormen, het gebruik van humor en ludieke acties, en pragmatische overwegingen als voorspeller van collectieve actie. Hieronder worden drie hoofdthema's met bijbehorende deductieve en inductieve subthema's beschreven: actievormen en hun relaties, mogelijke predictoren van collectieve actie, en ten slotte invloeden uit de sociale omgeving.

6.3 Resultaten thematische analyse

We behandelen eerst de collectieve actievormen, met een aparte subsectie waarin we specifieker ingaan op de vraag welk type online acties kunnen wijzen op signalen van onrust die zouden kunnen resulteren in radicalisering. Vervolgens gaan we in op overige collectieve actievormen die naar voren kwamen als inductieve thema's. Het volgende onderdeel behandelt mogelijke predictoren van collectieve actie: drijfveren, emoties, doeltreffendheid, intenties, publiek, pragmatische overwegingen, sociale identiteit, en conflictpercepties. Een extra subsectie over predictoren van radicalere actie dekt de achterliggende onderzoeksvraag op welke wijze, als gevolg van welke factoren en onder welke condities signalen van onrust daadwerkelijk kunnen leiden tot fysieke collectieve acties die een dreiging vormen voor de (nationale) veiligheid. In het derde en laatste onderdeel van de resultatenrapportage van de thematische analyse gaan we in op invloeden vanuit de sociale omgeving op percepties en gedrag van de geïnterviewde collectieve actiedeelnemers.

6.3.1 Collectieve actievormen en hun onderlinge relaties

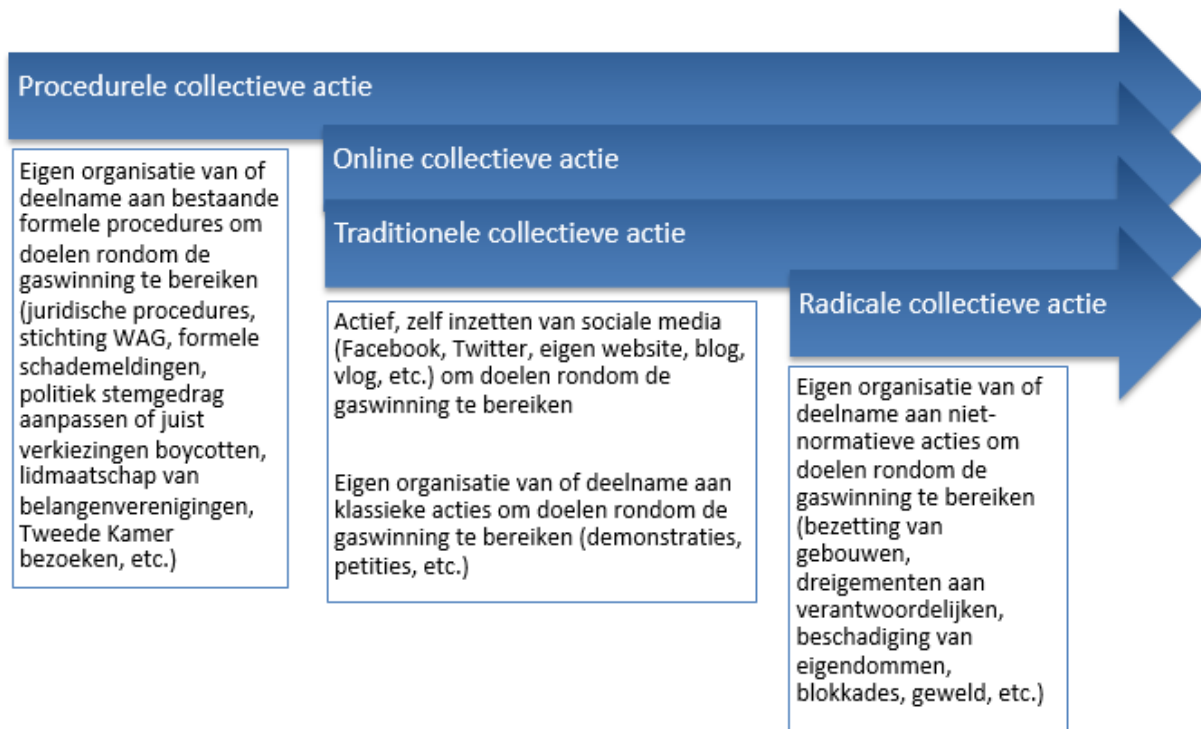
Het merendeel van de geïnterviewden gaf aan deel te nemen aan *alle vier* a priori gedefinieerde actievormen: procedureel, online, traditioneel, en radicaal. Bijna alle resterende deelnemers rapporteerden over alle vormen behalve radicale actie (tijdens het interview werd expliciet aangegeven dat men hierover kon zwijgen, dus het zou onjuist zijn om aan te nemen dat geen van deze respondenten radicale actie ondernam). Derhalve was een kwantitatieve analyse van relaties niet informatief.

Kwalitatieve analyse suggereert dat de verbanden tussen actievormen een functie zijn van het verstrijken van tijd en van behaalde uitkomsten. Voor veel deelnemers vloeide deelname aan de ene actievorm voort uit (resultaten van) een andere actievorm. Men "rolt" van het ene in het andere. Een respondent verwoordde het als volgt: *"Dat was wat, schade melden. (...) Toen wilden wij een contra-expertise. (...) Toen voelden wij ons echt in de kou gezet, want de veiligheid speelde dus bij die aanvankelijke taxatie geen rol. Ze lieten je gewoon zitten. (...) Dus stutten erbij. Toen is er ook melding van gemaakt in de pers en zo ging het balletje rollen. (...) Zo kwam van het een het ander. (...) Toen deden we ook mee met de acties van de Groninger Bodem Beweging. (...) Dus zo hebben we van lieverlee geprobeerd om de boel op de kaart te krijgen. Aanvankelijk hadden we (...) het volste vertrouwen in de*

NAM dat ze die schade objectief zouden vaststellen (...), dus het was voor ons een hele ommezwaai dat je zo behandeld werd. (...) Maar toen die man niet wou opschrijven wat wij zelf al hadden gezien wat kapot was, dat hij dat niet wilde noteren, kregen we al wel een beetje een beroerd gevoel. We kregen een nog beroerder gevoel toen met die antwoordstrook van de €7.000 schade. Dat was het keerpunt.” (P6.07). Dit citaat illustreert de **opeenvolging van actievormen**, waarbij procedurele actie een geïjkt startpunt blijkt. Aanvankelijk blijkt P6.07 dit een grote stap te hebben gevonden - *dat was wat* - maar de teleurstellende uitkomst fungeerde als een keerpunt, waarna actie voeren vanzelfsprekender werd en het repertoire werd uitgebreid naar andere actievormen. Hier vloeit een belangrijk inzicht uit voort: **de ineffectiviteit van actie leidt tot een uitbreiding van het actierepertoire.**

Teleurstelling niet gehoord te worden loopt als een rode draad door de verhalen van deelnemers: *“Je moet er moed voor hebben, je moet er de kracht voor hebben. Dat is natuurlijk wel iets wat je afhoudt, je moet heel veel doorzettingsvermogen hebben. Je moet ook teleurstellingen kunnen incasseren.” (P6.29).* Een teleurstellende uitkomst van de ene actievorm is voor meerdere deelnemers een trigger voor een andere actievorm. Drie voorbeelden van de manier waarop men dit ervaart: *“Heel veel organisaties zijn tegen het gaswinningsbesluit, heel veel bewoners zijn tegen het gaswinningsbesluit, dat hebben ze aangegeven. (...) En als het dan genegeerd wordt door de politiek, (...) heel Groningen zegt: ‘Naar de prullenbak met dat gasbesluit’ en nu gaan jullie toch. Dus dan is juridisch de laatste kans die je nog hebt in het proces van: ‘Luister naar ons’.” (P6.11), “Op den duur heb ik toch wel zoiets van: ‘Als je niet horen wilt,’ dat denkt iedereen zo, ‘dan moet je maar voelen.’ Als je een kat in het nauw krijgt. (...) Mensen kunnen op den duur geen kant meer op. Hun huis wordt hun afgepakt, hun inkomen wordt hun afgepakt, hun familie soms.” (P6.24), “Als er (...) gewoon niet goed geluisterd wordt, of helemaal niet geluisterd wordt. (...) Het kan natuurlijk een keer zijn dat het zo extreem wordt, ja, dat ik ook zou gaan demonstreren.” (P6.27).* Zoals uit de citaten blijkt: **collectieve actie heeft een teleurstellende uitkomst en wordt gezien als ineffectief op het moment dat men geen gehoor vindt.**

Veel deelnemers blijken te beginnen bij procedurele acties, waarna als reactie op een teleurstellende uitkomst een of meerdere varianten van online en traditionele collectieve actie volgen, ten slotte bij een deel na wederom teleurstelling gevolgd door radicalere acties (zie Figuur 6.1). In deze context valt echter ook het verhaal op van P6.11: *“Ik zit in een andere levensfase, ik hoef niet meer op een hek te klimmen of zo om te laten zien wat mijn standpunt is. Dan zet ik nu liever andere middelen in. En om eerlijk te zijn, ja, ik vind het prima als mensen dat doen, geen enkel probleem, ik wil ook wel meehelpen organiseren. Maar ik hoef het zelf niet meer te doen.”* Dit citaat illustreert een **proces van deradicalisering** in het verloop der jaren. Bij anderen gesignaleerde radicalisering wordt soms ook actief tegengegaan door alternatieve actievormen beschikbaar te maken, zoals de breicafé's rondom de gaswinning: *“Er zijn mensen die (...) steeds extremere dingen gaan doen om gehoord te worden. (...) Om dat te doorbreken is dat breien ook voor mij heel doelgericht om in te zetten om die negatieve spiraal te doorbreken.” (P6.11).* In een volgende subsectie gaan we verder in op de inzet van alternatieve of ludieke actievormen en humor.

Figuur 6.1. Opeenvolging van collectieve actievormen. Over het algemeen beginnen de geïnterviewde respondenten met procedurele actie. Na teleurstelling vult men dit aan met online en/of traditionele actie. Bij nog meer teleurstelling wordt dit mogelijk aangevuld met radicalere vormen van actie.

Verschillende actievormen volgen elkaar niet slechts op in successie. Actievormen worden toegevoegd aan het bestaande repertoire, waardoor men (al dan niet na verloop van tijd) **actievormen parallel inzet**, waarbij verschillende activiteiten elkaar ondersteunen. Bijvoorbeeld: *“Het [online en offline actievoeren] is een middel in mijn [politieke] werk.”* (P6.05), *“Als er nog iets groot wordt georganiseerd hè, een demonstratie of een manifestatie, dan heb ik wel vaak de neiging om te denken: ‘Ach ga ik wat meer [op sociale media] plaatsen om te proberen daar meer mensen naartoe te krijgen.’”* (P6.06), *“Als ik weer bij het Openbaar Ministerie ben geweest, of dat ik bij het Centrum Veilig Wonen een gesprek heb gehad met de directie. Dat gooi ik allemaal online. En alle acties die elders plaatsvinden die link ik door.”* (P6.13), *“[Sociale media gebruik ik voor traditionele demonstraties] bekendmaken, mensen uitnodigen (...) [En ook naderhand] van; ‘Je was er ook, leuk! Wat hebben we nu gezien, wat kunnen we nog meer? Wat is de volgende keer?’ Dat is een doorlopend verhaal.”* (P6.22), *“Het feit dat ik voor [politieke partij] actief ben is wat mij betreft ook, ook daar is duurzaamheid mijn grootste politieke zorg en noodzaak en urgentie. Dus, ja, ook niet-activistische route. (...) Uiteindelijk is de politiek het orgaan dat die verandering moet vormgeven. En kun je als activist voornamelijk een signaal aangeven, uitzenden, dat jij en wij als samenleving, als mensheid dat belangrijk vinden.”* (P6.25).

Interessant zijn de passages waarin respondenten uitleggen wat de redenen zijn om bepaalde acties *niet* te nemen. Er is sprake van **bewuste inactie**. Een vaker genoemde reden om bewust stil te blijven, is dat men negatieve repercussies vreest: *“Ik vind het niet verstandig als je zelf bezig bent met een rechtszaak om daar [online] publiciteit aan te geven.”* (P6.28), *“[Ik uit me online] zo min mogelijk, want dat staat voor eeuwig vast. En dat kan alleen maar tegen je gebruikt worden.”* (P6.19). Een andere reden is dat de actie niet bij de persoon past c.q. dat men vindt dat ze beter aan anderen overgelaten kan worden,

bijvoorbeeld vanwege een gebrek aan expertise. *“Bouwtechnisch ga ik dus niet reageren. (...) Al die bouwkundige zaken laat ik voor een deel toetsen door of een constructeur of een andere bouwkundige.”* (P6.03), *“[Er] zijn wel mensen die dat doen maar [ik zie juridische acties] niet als mijn specialiteit. Er zijn andere mensen die dat veel beter kunnen. Je specialiseert je een beetje. Dus dat doe ik niet.”* (P6.08), *“Ik vind het prima als mensen dat [soort radicalere acties] doen, maar ik denk niet dat ik daar geschikt voor ben. (...) Haat moet je niet met haat bestrijden, maar juist met liefde. Dus daar past natuurlijk iets heel hard bezetten ofzo, dat staat daar haaks op. Ik zeg niet tegen die mensen dat ze dat niet moeten doen want dat past blijkbaar wel bij hun, maar mijn filosofie is dat ik denk dat je daar niet mee bereikt wat je wilt bereiken.”* (P6.26), *“Ja ik vind het op zich goed dat die [illegale] acties gebeuren, maar ik zou zelf ik zie mezelf daar nou niet zo snel aan meedoen. Maar dan kan ik me voorstellen dat bijvoorbeeld wel - dat heb ik allemaal niet gedaan - maar dat ik wel met een spandoek buiten bij zo’n gaslocatie zou staan als mensen daar zelf een illegale actie doen.”* (P6.06).

Bewustzijn van de relaties van de eigen ene actievorm met andermans andere actievorm blijkt eveneens uit uitspraken over de **complementariteit van verschillende actievormen**: *“Politiek is niet alleen maar wat ik doe in een vergaderzaal. Politiek is wat er in de samenleving gebeurt. (...) Als mensen zich organiseren gaan politici bewegen, dat is gewoon wat het is. (...) De kamer die druk voelt en die dan gaat bewegen, dan is er weer druk op de minister, dat is een samenspel dat zo functioneert. Ze vergeten dat wel eens, maar dat is wat het is. Mensen zijn machtiger dan ze denken.”* (P6.05), dit wordt ook vanuit de kant van actiebewegingen onderkend: *“Als Tweede Kamerleden in Den Haag moeten gaan roepen: ‘We moeten dit en dit doen, want dat willen de Groningers.’ Maar als er dan geen Groninger op straat staat dan voelt hij zich niet echt gesteund door de bevolking.”* (P6.11). *“[Mijn doel op sociale media is] het meer verspreiden van de informatie, het verhaal beter verteld krijgen. Dat er ook eens dingen gebeuren die al heel lang geleden hadden moeten gebeuren, zoals bijvoorbeeld een parlementaire enquête.”* (P6.29). Mensen voelen zich dus gesteund in hun eigen acties door actievormen van anderen, en proberen met hun eigen acties reacties te ontketen of ondersteunen in andere domeinen.

Dat verschillende actievormen complementair zijn betekent niet dat men simpelweg alle middelen omarmt. Als er bijvoorbeeld één actievorm is die effectief is, dan kan dat andere **actievormen vervangen** in plaats van versterken: *“Er zijn zoveel lijntjes naar individuele kamerleden hier in het noorden, dat is helemaal niet nodig om dan de straat op te gaan.”* (P6.17). Men is ook bezorgd over het effect van “verdringing” als actievormen worden gecombineerd. P6.11 beargumenteert dat traditionele en radicale actie gescheiden moeten blijven: *“Je wilt iets bereiken met verzet. Dat kun je doen door verbreding, zoveel mogelijk mensen betrekken [in traditionele acties], want dat realiseert het doel, of het zo smal mogelijk houden en klein en hard [in radicalere acties]. (...) Dat zijn echt twee verschillende sporen. (...) Het was in het voorjaar het lawaaioprotest en we wisten dat we in september zoveel mogelijk mensen op de been wilden hebben. Dus we wilden proberen daar zoveel mogelijk mensen bij het provinciehuis te krijgen. Dat lukte ook. Maar vervolgens is een kleinere groep zonder de grote groep te informeren de auto gaan blokkeren. Dat kwam ook in de krant. Gevolg: mensen haken af. En daar ben ik toen heel boos over geweest bijvoorbeeld. Niet omdat ik tegen burgerlijke ongehoorzaamheid ben, maar de manier waarop het georganiseerd werd contraproductief was. Als je dat wilt en jij gelooft daarin, prima, maar overleg dat, zodat het de verbreding niet in de weg staat. Doe het dan op een andere manier of ga niet rekruteren in de mensen die ik hier bij elkaar heb gekregen, rekruteer je eigen groep vooraf.”* Het algemene beeld is dat verschillende actievormen elkaar kunnen versterken, maar dat er sprake kan zijn van een verdeling van rollen en kanalen om een gemeenschappelijk doel te bereiken. Dat wordt door P6.03 treffend samengevat: *“Als je het*

allemaal doet, dan gaat dat werken. Maar iedereen moet dat op zijn eigen maniertje doen.”
Tabel 6.1 biedt een overzicht van de verschillende manieren waarop actievormen aan elkaar gerelateerd kunnen zijn.

Relaties tussen collectieve actievormen	
Relatie	Beschrijving
OPEENVOLGEND	Teleurstelling in de effectiviteit van de ene actievorm kan leiden tot deelname aan een andere actievorm. Dit kan resulteren in radicalisering. Kern van de teleurstelling is het gevoel niet <i>gehoord</i> te worden.
PARALLEL	Nieuwe actievormen worden toegevoegd aan het bestaande eigen repertoire, waardoor men parallel deelneemt aan verschillende actievormen.
COMPLEMENTAIR	Men denkt dat verschillende actievormen (door dezelfde persoon of anderen) elkaar aanvullen. Maar het is niet altijd verstandig verschillende actievormen gelijktijdig met dezelfde groep te willen ondernemen: hierdoor kan “verdringing” optreden.
SELECTIEF	Een mens kan en wil niet alles tegelijk: men is selectief. Men kiest actievormen die passen bij de persoon zelf of bij een specifiek sociaal domein. Men kan ook bewust kiezen voor <i>inactie</i> binnen bepaalde vormen, omdat die actievorm niet “past” of omdat men hem riskant vindt.

Tabel 6.1. Overzicht van mogelijke relaties tussen verschillende vormen van collectieve actie.

6.3.1.1 Relatie tussen online actie en radicale actie

Uit de interviews blijkt dat deelnemers met name bewust bezig zijn met de relatie tussen online en radicale actie. Deelnemers rapporteren uiteenlopende vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid, bijvoorbeeld: *“In samenwerking met Milieudefensie (...) hebben we echt een locatie bezet. (...) Ik heb wel eens van de publieke tribune af geroepen. (...) Uit het provinciehuis ben ik wel een aantal keren verwijderd. Ja, ja, het is ook moeilijk om je stil te houden als burger. (...) Bij de aandeelhoudersvergadering van de Shell (...) hebben we een beetje reuring, voor een beetje reuring gezorgd.”* (P6.14). Aan de ene kant kunnen online acties radicalere acties **versterken**: *“Vaak probeer je elke [radicale] actie die je doet wel in de media zo groot mogelijk uit te vergroten en te spinnen. Zeker bij verrassingsacties is het dan heel makkelijk om social media in te zetten, omdat je daarmee heel snel kan laten zien wat je aan het doen bent en ruchtbaarheid kan creëren. Vaak lukt het dan niet om van tevoren al een hele grote groep mensen in te lichten, want dan ligt het op straat en dan staat de politie je al op te wachten. En ook, omdat bij dit soort acties het risico dat het in de media verkeerd wordt overgebracht, dat het niet wordt begrepen, heel groot is. Dan is het heel erg handig om je eigen kanaal te hebben waar je puur je eigen verhaal kan houden gewoon wat er op dat moment gebeurt en wat jouw versie van het verhaal is. Dat maakt het gewoon veel makkelijker om daarmee ook in de media ervoor te zorgen dat jouw verhaal op de juiste*

manier overgebracht wordt. En het is wederom een mooie manier om mensen op een of andere manier bij je campagne te betrekken. Meestal is zo'n radicale actie ingebed in allerlei andere activiteiten die niet zo radicaal zijn en waar het voor mensen veel makkelijker is om op in te haken en aan deel te nemen." (P6.02), "Ik ga spontaan naar locaties toe en blokkeer daar de ingang. (...) Soms doen we dat met zijn tweeën en dan gooi je dat op Facebook. En daar heb je altijd wel een hoop sympathisanten die dat gaan delen en liken, en zo krijg je altijd wel een groepje mensen op de been die daar dan ook aanwezig zijn." (P6.14). Dit beeld sluit aan bij uitspraken over de complementariteit van actievormen.

Aan de andere kant bestaat er, zoals P6.02 hierboven ook aangeeft, een **spanningsveld tussen de illegaliteit van radicale acties en de publieke toegankelijkheid van sociale media**, en een parallel spanningsveld tussen radicale actie en massale betrokkenheid. Met name voorafgaand aan een radicalere actie wordt soms bewust aangestuurd op het vermijden van online communicatie hierover, terwijl sociale media achteraf wel worden ingezet. Zowel door omstanders: "Als ze mij van tevoren bezworen is dat ik daar niet over mag Twitteren of weet ik veel, dan doe ik dat niet. (...) Want dat lijkt me een beetje onhandig voor die mensen. En verder dus, ja daar Twitter en Facebook ik dan wel over, naar aanleiding daarvan. Van: 'Goh wat goed!'. Of 'Nou, dat is er geweest' als ik me een beetje op de vlakte wil houden." (P6.20) als door directer betrokkenen: "Ik ging niet naar binnen en deed helemaal niet illegaals. Als ik wel echt illegaal bezig zou zijn zou ik het niet zo snel op Facebook zetten. Omdat ik een iets terughoudendere rol had, maakte ik hier en daar wat foto's. [zin verwijderd om privacyredenen] De rol die ik in deze actie heb staat mij toe om foto's te maken en dan te vertellen." (P6.08). Het zwaartepunt van online activiteit ligt rondom radicale actie anders dan bij traditionele collectieve acties. In traditionele acties worden sociale media ook veelvuldig - of soms zelfs voornamelijk - ingezet in de mobilisatiefase, bijvoorbeeld: "Als er daarna [na een demonstratie] een berichtje komt over dat het leuk was of dat het goed was of, nou ja, dan zal ik dat wel liken over het algemeen. Maar, ja, ik denk dat het grootste gedeelte wel vooraf. Ik bedoel voor mij is het vooral dus de motivatie om er iets mee te doen is om te zorgen dat mensen er heen gaan." (P6.25). De uitingen over online en radicale actie suggereren een tijdsgebonden verband tussen beide actievormen. Over het geheel genomen is men met name gemotiveerd om tijdens de actie veel ruchtbaarheid te geven: het primaire doel is hier om gehoord te worden. Om dezelfde reden besteedt men naderhand online aandacht aan beide actievormen. Maar op gebied van aandacht vooraf zijn er duidelijke verschillen: men mobiliseert in stilte voor radicale actie (zie Tabel 6.2).

Online signatuur van traditionele versus radicale actie			
Offline actie	Vooraf	Gedurende	Naderhand
TRADITIONEEL	+	++	+
RADICAAL	-	++	+

Tabel 6.2. Online signatuur van communicatie rondom traditionele versus radicale collectieve actie.

6.3.2 Overige collectieve actievormen: Inductieve thema's

De analyses resulteerden in drie inductief (vanuit de data) naar voren gekomen actievormen, die we hier achtereenvolgens bespreken: ingroup-gerichte acties, aandacht genereren, en tenslotte ludieke acties.

6.3.2.1 Ingroup-gerichte actie

Een regelmatig terugkerende thema betrof acties die gericht waren op het **ondersteunen of activeren van (mede-)gedupeerden**. Dat gedupeerden elkaar proberen te steunen strookt met de bevinding dat Groningse bewoners (Hoofdstuk 4) de Groningse identiteit associëren met solidariteit vanwege het *noaberschap*. Het elkaar steunen valt velen echter ook zwaar: *“Wat ik dan deed was mailen van mensen die naar de Groninger Bodem Beweging hun verhaal deden en daar hulp bij zochten. Ik ben daarmee gestopt omdat het me teveel werd. Die verhalen die ik las, dat was zo verschrikkelijk. Ik kon daar niet meer tegen. Ik word er niet goed van dus ik doe dat niet meer, omdat ik dat gewoon niet allemaal aankan.”* (P6.04), *“Gedeelde smart is halve smart, maar laten we heel duidelijk zijn: het is natuurlijk allemaal dat je in een bootje vaart waar een lek in zit. En het is de vraag van, bij welke knal - we gaan weer terug naar die aardbevingen - bij welke knal is het pand onbewoonbaar, of wanneer gaan er slachtoffers vallen, of nou, dat, ja, het is niet zo leuk om dat te delen. (...) Ik zou liever andere dingen delen. Ik bedoel, ik zit liever erop, ik ga vissen met een vriend, en we ouwehoeren over hele andere dingen. Ja, dit is wel, je wordt wel in bezit genomen door het feit dat je toevallig met je reet boven dat gas woont.”* (P6.09), *“Je legt heel veel contacten met mensen die dus ook gedupeerd zijn. Wat heel erg belangrijk is, dus je praat ook heel veel met mensen die eigenlijk in hetzelfde bootje zitten als je zelf. Dus ja. Maar op een gegeven moment, och, is mijn buik er ook alweer vol mee, dus dan is het wel mooi geweest. En een ander zijn leed, aardbevingsleed of mijnbouwschadeleed, erbij dragen dat we beide het oplossen dat is natuurlijk, dat zou erg mooi zijn als ik dat eruit zou kunnen krijgen. Maar ik denk dat dat heel moeilijk wordt.”* (P6.23). Desondanks proberen betrokkenen elkaar op verschillende manieren te vinden.

Soms zijn deze acties gericht op het **delen van kennis**: *“Ik heb hier in het dorp ook al eens mensen geholpen met hun acties, met het zoeken hun rechten, in dit geval tegen het Centrum Veilig Wonen. Die kregen ook niet waar ze recht op hadden en die liepen daarin vast. Daar heb ik ze in geholpen, gelukkig met succes dus die hebben alles gekregen waarvan ze dachten dat ze ook recht op hadden.”* (P6.04), *“Een lezing, toen heb ik verteld waar je op moet letten als gedupeerde, the fine tricks of handling claims, wat de instinkers zijn, wat wij al hadden ervaren als wat een instinker is. (...) Toen is er op basis daarvan bij ons thuis een cursus geweest ‘Scheuren kijken voor beginners’. Die hebben we ook nog gehad, dat mensen goed weten wat wat is.”* (P6.07). Mogelijk gecombineerd met **sociale steun**: *“Op Facebook ben ik wel actief. Want ik heb, [belangenvereniging] heeft een Facebookpagina en ook een eigen site en daar post ik af en toe dingen. Dan haal ik gewoon dingen van Houd Groningen Overeind, of Schokkend Groningen of ja, de Groninger Bodem Beweging of de ja, allerlei, wat interessant nieuws is, waar ik van denk: ‘Ja, dat geeft de mensen weer een beetje hoop.’ Maar soms ook inderdaad van: ‘Ja, we worden gewoon leeggetrokken dus.’”* (P6.09), *“Ik ben in de periode dat ik dus bij de GBB zat, dat is eind [jaartal], ben ik begonnen met een Facebookpagina op mijn naam, maar gekoppeld aan mijn werk daar, om contact te onderhouden met bewoners. En dat is dus ontstaan omdat ik vond dat bewoners goede informatie moesten krijgen. (...) En aan de andere kant kan ik natuurlijk gemakkelijk dan contact leggen met hun, als ik iemand nodig heb als ik iets organiseer, om mensen te werven. (...) Bij mij staat binding met mensen voorop en ten behoeve van de binding met mensen hou ik het smal en plaats ik dus weinig publiek.”* (P6.11). Dit laatste citaat illustreert dat informatievoorziening aan (mede-)gedupeerden soms ook een vorm is van netwerken.

Meerdere deelnemers helpen bewust een **netwerk van betrokkenen op te bouwen**, waardoor mensen elkaar weten te vinden: *“Ik probeer gewoon om zoveel mogelijk mensen te koppelen. (...) en dat de acties ook zo zijn, dat iedereen daar aan mee kan doen, zonder*

schade voor werk, privé, thuis, familie enzovoorts. Geen schade aan domeinen van anderen. Gewoon dat het op een nette manier gaat en dat iedereen daar gewoon aan durft mee te doen en dat het zo massaal mogelijk gaat worden.” (P6.24), “Vanaf dat moment zit ik ook in een bepaalde groep die mensen probeert te verbinden. Die wat vaker bij elkaar komen, om te zorgen dat er meer mensen op straat komen. Dat vind ik een goed ding.” (P6.27), “Wat we hier in Groningen doen, is wat wij organizing noemen, en dat is vooral het bouwen aan een beweging, aan netwerken. Dat is soms op allerlei totaal niet actiegerelateerde manieren en met mensen bij elkaar brengen en aan een tafel zien te krijgen en laten nadenken over wat zij kunnen bijdragen aan deze campagne. (...) Het kan op tal van verschillende manieren, maar de basis van al dit soort campagnes is altijd dat mensen elkaar weten te vinden en kunnen vertrouwen en weten met wie ze de dingen samen kunnen doen. Dan is het eerste wat je moet doen, mensen weer bij elkaar brengen. Heel vaak beginnen campagnes daarmee.” (P6.02). De opbouw en bewustwording van een sociale identiteit, een ingroup, wordt door P6.02 gezien als een fundament waarop verdere collectieve acties gebouwd kunnen worden. Het elkaar weten te vinden en elkaar vertrouwen is iets wat sommige gedupeerden aangeven onderling te missen: “Er zijn op HGO ook te weinig mensen die willen delen. Kom nou met al die onzinverhalen. (...) Er zijn mensen, die verschrijven zich of kunnen het niet op papier krijgen. Kom hier dan, vertel het. Dan schrijven wij het op [op sociale media].” (P6.03). Mede-gedupeerden worden niet alleen aangespoord actie te ondernemen in hun eigen belang, maar ook in het belang van de aanspoorders zelf en het grotere doel van acceptatie: “Er zit een stuk eigenbelang in. Hoeveel te meer slachtoffers hier zijn, des te meer kans heb ik straks, (...) dat het ook formeel geaccepteerd wordt.” (P6.03). Maar zelfs als men binnen de provincie wel massaal mee zou doen, is er nog meer nodig: “Als je een vuist wilt maken dan moet je je verenigen. En daarnaast, je kunt wel heel goed verenigd zijn maar Groningen is, nou, wat is het? 2% van alle Nederlanders is Groninger. Het is gewoon een heel klein deel, een uithoek van het land, dan kun je nog zo goed verenigd zijn maar dan heb je nog niks dus je moet ook zorgen dat de rest van het land betrokken, zich betrokken voelt bij de Groningers en dat er ook iets in Den Haag bereikt kan worden. Want daar worden uiteindelijk de beslissingen genomen.” (P6.01). Het op deze manier genereren van aandacht voor de gaswinningsproblematiek is op de achtergrond een doel van verschillende actievormen, maar soms wordt aandacht vragen ook ingezet als autonome vorm van collectieve actie.

6.3.2.2 Aandacht genereren als actievorm

Al eerder signaleerden we dat gehoord worden een centraal aspect is van traditionele vormen van actie. Maar er zijn ook andere verschillende autonome vormen van aandacht genereren. Soms betreft het **aandacht van actoren in procedures** rondom de gaswinning: “Ik heb ook dus maillijsten van al de Tweede Kamerleden. Dus ik stuur ook regelmatig informatie naar de Tweede Kamer.” (P6.30), “[Medewerker NAM] ging zijn mails niet antwoorden. Dan stuurde ik ook zijn mail naar de RUG en naar het rentmeesterskantoor waar hij werkzaam is, Gemeente Kampen. (...) Dus we gingen naar al zijn mailadressen onze mail sturen. (...) Je hebt natuurlijk ook achterklap ook op zo’n, als ik naar de Gemeente Kampen dat ga mailen over onze [Medewerker NAM], daar wordt vast in de koffiekamer over gepraat, dus gewoon maar verspreiden. (...) Want hij is immers goed bezig, dus hij hoeft niks te verbergen.” (P6.07). Deze laatste uitspraak illustreert dat het bredere publiek ook de doelgroep kan zijn waaronder men aandacht voor de gaswinningsproblematiek wil aanwakken.

Verschillende deelnemers onderstrepen het belang van **eigen initiatief in contacten met de pers** om aandacht te vergroten: “Als ik ergens naar toe ga [zoals een afspraak met het Centrum Veilig Wonen] en het wordt echt spannend, neem ik altijd iemand van de pers mee.

Ik heb hele goede contacten bij RTV Noord. Die willen graag mee naar zoiets.” (P6.13), *“Als ik geen gelijk krijg, ik krijg gelijk maar dan ben ik er gauw hoor, maar ik zoek de pers meestal op.”* (P6.31), *“Ik heb haar [een Duitse journalistiekstudent] rondgereden, ik heb haar alles laten zien, in de stutten, (...) Zij heeft met iedereen gesproken, en zij heeft in 5 minuten verteld (...) wat de problemen zijn. (...) Dus ik laat het mensen wel eens horen van: ‘Potverdorie zo kun je ook PR plegen, zo kun je ook iets duidelijk maken.’”* (P6.20). P6.20 is gefrustreerd door het gebrek aan aandacht in de reguliere media: *“Ik mis het bij RTV Noord, ik mis het bij, dat is altijd reactief. En dat is, journalistiek is niet altijd reactief. Journalistiek kan ook zijn: je ziet een bepaalde onderstroom een maakt zelf je onderwerpen. Je gaat niet alleen maar reageren vroeger op de telex en dan nu op Twitter of Facebook. (...) Ik vind de journalistiek echt het naadje. Echt slecht. En ook Radio 1 hoor. Het is allemaal, alleen maar ‘reageren op’ zoals ze dat noemen. Een aardbeving is uit journalistiek oogpunt sexy. Schade is sexy. Een ruzie is sexy.”* Als traditionele media wel over de gaswinning rapporteren kan de manier waarop zij dat doen eveneens een bron zijn van onvrede: *“Ik ga steeds meer op een argwanende manier naar de media kijken ook. (...) Jongens, dit nieuws wordt gewoon gemanipuleerd, (...) we maken er propaganda van, juiste feel good om dit vooral maar niet te horen en niet te zien. (...) Ik snap anders niet waarom de publiciteit er niet meer op duikt.”* (P6.09), *“Vanaf het moment dat ik dus met demonstratie ben begonnen, met acties ben begonnen, had ik toch nog wel wat vertrouwen in de media. Vooral ook onze RTV Noord, maar die heeft ook op meerdere manieren dat vertrouwen geweld aangedaan. En ik was voor die tijd wel een groot fan van RTV Noord. Ik kijk er nooit meer naar. (...) Het vertrouwen in de media dat is helemaal weg. Het vertrouwen in de politiek al helemaal natuurlijk, hè? Maar de media heeft daar ook behoorlijk wat laten liggen.”* (P6.21). En deze onvrede kan tevens leiden tot projecten waarbij het heft qua verslaglegging in eigen hand wordt genomen: *“Wat wij wel doen is we zijn bezig om heel veel verhalen (...) naar buiten te brengen, om juist die standaardisering te doorbreken en mensen hun verhaal te laten vertellen. (...) Zodat iedereen gaat lezen en leren over wat dit nu echt doet met mensen. (...) Dus in die zin zijn we wel degelijk heel actief bezig om dingen echt naar buiten te gaan brengen. Mensen te gaan interviewen en te zeggen: ‘Nou, vertel jij ook eens je verhaal.’ Niet altijd de standaarden die je tegenkomt.”* (P6.12). In de volgende subsectie gaan we verder in op dergelijke alternatieve actievormen die afwijken van de gebaande paden.

6.3.2.3 Gebruik van humor en ludieke acties

Ludieke acties en het gebruik van humor rondom collectieve actie werden terloops door meerdere deelnemers aangehaald: *“Ik doe af en toe zelf wat prikactietjes. (...) Geweldig, ik had een foto gemaakt van mijn huis, met een Sinterklaas en zwarte Piet met een rood kruisje erdoor, zo voor dat hek om dat huis. Zo’n rooie zin er op van: ‘NAM bedankt voor weer een jaar.’ (...) Die heb ik met een verhaaltje erbij gestuurd naar Schotman, mevrouw Van Loon van de Shell. (...) Dus met de Kerst moet ik weer één bedenken.”* [geen deelnemernummer wegens herleidbaarheid tot persoon], *“Ik heb een ingezonden brief in het Dagblad van: ‘Mensen, Kamerleden, verkiezingen komen eraan, en u wilt zich natuurlijk goed voorbereiden op het bevingsdossier, en wat wel en wat niet kan, we gaan voor een veilige samenleving. (...) Kom maar een nachtje logeren in een onveilig pand, dan kan je proeven hoe dat voelt. Kom maar.’”* [geen deelnemernummer wegens herleidbaarheid tot persoon], *“[Dat ik deelneem aan radicale actie] is nog niet echt voorgekomen. Het ergste was een doodskist die, de democratie werd begraven, dat soort dingen. Daar heb ik geen probleem mee.”* (P6.22), *“Het liefst hing ik boven mijn eigen voorgevel van mijn huis: ‘Betreden op eigen risico in verband met aardbevingsgevaar.’ Een mooi groot spandoek. Dat gaat ook een keer gebeuren hoor.”* (P6.23), *“We hadden nu als idee bedacht (...) honderden breiende mensen op het Binnenhof om aandacht te vragen voor de gaswinning. Dat zou natuurlijk fantastisch*

zijn. (...) Dat is iets uniek, iets ludieks en dat mensen denken: 'Wat is dit in hemelsnaam?' Ik denk gewoon dat dat meer indruk maakt dan dat je daar met een paar spandoeken staat." (P6.26). Humor kan dus gebruikt worden om **met een kwinkslag aandacht te vragen** voor een penibele situatie.

Een andere functie van humor in de context van de gaswinning blijkt het smeden van **sociale banden** en de versterking of opbouw van een sociaal netwerk: *"Als je zegt 'Ik ben activist' dan hebben mensen gelijk een beeld van je. Het komt weleens voor maar ik weet ook wel een beetje hoe je daarmee speelt. Ik maak ook grappen over mezelf, relativeer het. Zo weet ik dan kun je het ijs een beetje breken."* (P6.08). Humor verzacht de sociale sancties van activisme: *"[Op mijn acties reageert mijn sociale omgeving] hoogstens [met] wat grappen van: 'Oma is weer aan het rellen,' dat zegt mijn schoonzoon dan."* (P6.16). Een grap brengt niet alleen lucht in (mogelijk) gespannen sociale relaties, maar wordt ook ingezet om de gaswinningsproblematiek als geheel te **relativeren** en zodoende elkaar op te peppen: *"Mensen vinden het verschrikkelijk vervelend voor ons. (...) Er zitten lui gewoon met tranen in hun ogen af en toe. Die vinden dat zo vervelend. Ik maak er meestal een geintje van."* (P6.03). Samengevat heeft humor dus een verzachtende functie in het interpersoonlijke domein, maar humor speelt ook een rol in bredere communicatie - en in collectieve actie als communicatievorm.

Acties die afwijken van het normale repertoire kunnen een manier zijn om **nieuwe doelgroepen** te bereiken en het netwerk van betrokkenen zodoende te vergroten: *"Ik ben nu vooral druk met het breien. En dat is echt een mobilisatie en organizing project. Echt mensen in beweging krijgen. Verbreding. Iets waaraan iedereen mee kan doen. (...) [Om] weer een podium hebben (...) maar op een andere manier. Creatief activisme. Dus op die manier kunnen we weer andere doelgroepen bereiken die mee kunnen doen. (...) Dus het moet een laagdrempelig middel worden om op andere plekken benut te kunnen worden om het verhaal van Groningen te vertellen. Dus het heeft echt een communicatiedoel."* (P6.11), *"Ik heb met mijn autootje de hele neus bekleed met de Groninger vlag en het boertje voorop: 'Wanneer komt u op voor Groningen?' En aan de zijanten heb ik allerlei teksten neergezet, waarvan ik vind dat de mensen dat moeten weten, en waarvan ik hoop dat de mensen wakker worden. Dus waar ik mijn auto ook neerzet, er zijn altijd mensen die blijven staan en lezen."* (P6.21), *"Mensen zeggen: 'Ja, ik kan niet protesteren of ik ben te oud of ik hou daar gewoon niet van en dit [breien voor Groningen] kan ik wel.' En al die mensen zitten op hun bank thuis te breien, en het duurt even maar ondertussen worden ze er wel bewust van waarvoor ze aan het breien zijn."* (P6.26). Het gaat deze deelnemers niet zozeer om interpersoonlijke relaties, maar meer om het creëren en uitbreiden van een ingroup van betrokkenen, het ontstaan van een sociaal netwerk. Daarnaast zijn ludieke acties soms ook een manier om handig gebruik te maken van de omstandigheden, om zo de **meest effectieve actievorm** te kiezen: *"In 2014 heb ik een actie op touw gezet om bij de NAM te gaan kamperen. (...) De NAM [had] indertijd aan de Kamer beloofd om in februari te komen met de cijfers van de bevingen, op welke diepte dat ze lagen. En dat kwam gewoon niet, dat bleef gewoon uit. Nog wat vragen hier en daar. Nou ja, toen heb ik gedacht: 'Heb ik zin om thuis in de huiskamer te wachten op die gegevens, of ga ik de wachtkamer naar de NAM brengen?' En dat heb ik dus, in overleg met andere groepen, heb ik dus besloten om twee weken voor de TT naar de NAM te gaan en daar een kampement op te zetten. En ik heb dat specifiek twee weken voor de TT gedaan, om eigenlijk een beetje druk te zetten. Want wetende dat tijdens de TT er een hele hoop mensen komen, die gaan kamperen in Assen, en als wij daar staan met een kampement, voor het NAM gebouw, dan zie je ook dat al die TT gangers zeggen van: 'Hé, daar is een kampement, kunnen wij daar [ook kamperen]?' (...) Dat is een hele leuke actie geweest."* [anoniem wegens herleidbaarheid]. De vorm en timing van een collectieve actie werden succesvol aangepast

om het grootst mogelijke effect te sorteren - we gaan in de subsectie over pragmatische overwegingen verder in op de relaties tussen collectieve actie en praktische omstandigheden.

Ondanks de welwillende bedoelingen worden ludieke acties en humor niet altijd gewaardeerd. Aan de ene kant worden deze actievormen als niet serieus genoeg gezien: *“Binnen de hoek waarin ik zit, dan heb je dus mensen die alleen maar positief met energietransities bezig willen zijn. Die willen mensen kantelen of mensen verbinden, maar het moet wel positief blijven. Daar zit frictie tussen, tussen echt de activistische kant en de mensen die alleen maar positief en heel leuk blijven.”* (P6.08), *“De doelgroep ook is bewust worden bij de Groningers zelf hè. Dus van: ‘Nou jongens dit is geen kleinigheid, hoef je niet lacherig over te doen, het is een serieuze zaak voor heel veel mensen.’”* (P6.16), *“CVW, daar zijn ze dan ook binnen geweest, hebben ze dat ook bezet. Ik ben daar behoorlijk pissig om geweest, omdat (...) de bedoeling was om dat te bezetten en niet eerder weg te gaan als dat ze ons eruit zouden slepen. Dat was de bedoeling. De actie is getorpedeerd door onder andere GBB en Onze Klei, die vonden dat eventjes te ver gaan. (...) En daar zijn ze naar binnen geweest, hebben spandoeken opgehangen: ‘Bezet.’ (...) Een adjunct-directeur, of zo, die komt op een gegeven moment daar met ze praten. Dan hebben ze de rug toegekeerd en zijn ze naar buiten gelopen, onder het zingen van Dag Sinterklaasje. Zo kinderachtig. En ze hebben alles meegenomen en ze zijn weggegaan. Ze zijn anderhalf uur binnen geweest, en dat noemen ze dan een bezetting? Ja, dan was ik dus behoorlijk pissig om. Ik had dus ook gezegd: ‘Als daar een bezetting gaat plaatsvinden, dan wil ik mee. Dan wil ik daar ook naar binnen en gaan niet eerder weg dan dat men mij eruit sleept.’”* (P6.21). Een andere geïnterviewde vond dezelfde actie echter juist te ver gaan: *“De uitvoering vind ik niet altijd even [goed], zoals bij Centrum Veilig Wonen die keer vond ik niet zo charmant zoals ze dat gedaan hebben, met dat ze dan een ontslagbrief hadden gemaakt voor die mensen daar. (...) Daar werken ook allemaal mensen uit het gebied en (...) die doen hun best, zeg maar. En dan vind ik het niet kunnen dat je dan het dan op zo’n manier met mensen die op de werkvloer zitten omgaat.”* (P6.27). Al met al blijkt dat ludieke acties en humor om verscheidene redenen als **ongepast** kunnen worden ervaren.

Maar humor en positiviteit houden activisten zich ook op de been: *“Toch gewoon de draak ermee steken, en ook toch zorgen dat je humor houdt, hoe beroerd het ook is. (...) Als je iets onrechtvaardig vindt, toch door blijven knokken.”* (P6.07), *“Het is gewoon iets wat heel erg belangrijk is in Groningen, wat we nog heel lang moeten volhouden. De strijd is nog lang niet gestreden, dus energie is hard nodig. En dat er een positieve sfeer in blijft.”* (P6.11), *“Je moest stil zijn op de publieke tribune [van de Tweede Kamer]. Maar ik kreeg echt de slappe lach van een stompzinnige redenering van mensen van de VVD. Toen zei ik: ‘Nog even, ik krijg de hiklach van de VVD, nog even en ik word van de publieke tribune verwijderd.’ (...) Dat vind ik zo leuk. Ik zeg, dit is wel grappig. Dus je maakt ook grappen, het is geen humorloze beweging.”* (P6.20), *“Ik ben heel positief. Ik probeer ook wel de bruggetjes te slaan, dat mensen een beetje snappen hoe dingen werken. Dat ze zeggen, dat is heel simpel. Ga maar iedere dag voor de spiegel staan lachen, als je chagrijnig bent of zo. Op den duur lach je om jezelf, dan heb je gewonnen.”* (P6.22), *“Je moet doorzetten. Heel veel mensen die gooien de handdoek en ja, tuurlijk heb ik ook wel eens periodes dat ik denk: ‘Pff alweer een actie.’ (...) En dan pak ik het gewoon weer vrolijk op. Ik bedoel, natuurlijk voer ik actie, ik vind het ook een heel ernstige zaak. Maar probeer toch altijd wel weer een beetje een stukje dosis humor in te gooien. Dat het toch ondanks alle ellende toch nog maar, dat we er toch maar een beetje wat van moeten maken met elkaar.”* (P6.23), *“Mensen zonder humor dat is heel erg, dit soort dingen moet [je] met de nodige humor [bekijken], dat moet er wel bij blijven. Nou dan word je niet zo treurig, want verbitterd wil je helemaal niet [worden].”* (P6.31). Dus **humor fungeert tevens om gedupeerden staande en collectieve actie gaande**

te houden.

Meerdere deelnemers noemen humor ten slotte als **scheidslijn tussen acceptabele en onacceptabele non-normatieve actie**: *“Toen heb ik dus in september ook de stoute schoenen aangetrokken en ben ik over een hek heen geklommen. Wel met toestemming van mijn vrouw (...), mijn vrouw begon te lachen van: ‘Hahaha, ik hou je toch niet tegen!’”* (P6.23), *“Ze hadden het vroeger altijd over ludieke acties. Dat zou ik acceptabel vinden. Maar zodra het fysiek geweld is, dan haak ik af.”* (P6.19), *“Persoonlijk zie ik het niet zo om mezelf vast te ketenen aan dingen, maar zolang het geweldloos is kan ik het ondersteunen. (...) Occupy vond ik mooi, ook omdat het ludiek was. (...) Dat vind ik dan een luchtige manier, (...) een heel mooie manier van protesteren.”* (P6.22), *“Heeft het een ludiek karakter of heeft het een grimmig hard karakter? En weet je, daar zit de grens. Is het bedreigend, voelt het bedreigend, of kan iedereen erom glimlachen?”* (P6.05). Dit laat zien dat radicalere acties niet slechts omarmd worden in een grimmige sfeer, maar ook een sfeer waarin met humor radicalere actievormen worden gerelativeerd kan de steun voor en deelname aan radicalere acties in de hand werken. Van belang hierbij is echter de bevinding dat humor ook een relativerende rol speelt, die de nare situatie voor betrokkenen draaglijker maakt. Dit betekent dat **grapjes over radicale acties geenszins bruikbaar zijn als online indicator van escalatie**. Het op deze manier wegnemen van humor als middel om lucht te geven in een benarde situatie zou bovendien het risico op escalatie kunnen vergroten (zoals we ook zien in ontwikkelingen van protest onder repressieve regimes). Derhalve zijn de huidige bevindingen omtrent humor en ludieke acties voor partijen betrokken bij bewaring van de openbare orde met name bruikbaar om nuance aan te brengen in het beeld dat radicalisering en escalatie zich uitsluitend voltrekken in een negatieve context. Een gevolgtrekking voor sociale bewegingen is dat zij humor en ludieke elementen mogelijk kunnen inzetten om op een laagdrempelige manier een bredere doelgroep te mobiliseren. We komen later terug op voorspellers van radicale actie.

Collectieve actievormen en risico op escalatie	
Actievorm	Beschrijving risicofactoren
PROCEDUREEL	Voor deelnemers aan procedurele acties (bijvoorbeeld formele schadeafwikkeling, juridische processen) gelden het verloop en de uitkomst van de procedure als factoren die het risico op radicalere acties mede bepalen. <i>Frustratie</i> en zich <i>niet gehoord</i> voelen zijn hierin kernelementen.
ONLINE	Ook voor online uitingen lijkt er sprake te zijn van een mogelijk risico van radicalisering. Er kunnen evenals bij procedurele actievormen wel triggers voorkomen. Maar de gangbare radicalere acties spelen zich af in een ander domein dan online acties. De stap van het online naar offline domein kan werken als een barrière.
TRADITIONEEL	Het risico op escalatie is inherent aan traditionele collectieve acties (bijvoorbeeld demonstraties) aangezien deze in een domein plaatsvinden (offline bijeenkomsten met kans op confrontatie) waarbinnen ook radicalere actie mogelijk is. Een uit de literatuur bekende risicofactor is de manier waarop collectieve actievoerders worden bejegend - er kan een <i>self-fulfilling prophecy</i> optreden als demonstranten worden behandeld alsof zij een gevaar vormen voor de openbare orde. Een ander risico is dat radicale elementen een demonstratie aangrijpen voor radicale actie (vaak tot ongenoegen van een vreedzame meerderheid).
RADICAAL	Een risicofactor die de escalatie richting radicale collectieve actie vergroot is frustratie door <u>ineffectiviteit</u> van normatieve actievormen. De door ons geïnterviewde respondenten geven de voorkeur aan andere vormen dan radicale actie. Radicale actie is een optie in noodsituaties of als ludiek alternatief voor weinig doeltreffend gebleken normatieve acties. Men denkt dat burgerlijke ongehoorzaamheid die wordt gepresenteerd als ludieke actie in potentie een breder publiek kan aanspreken.

Tabel 6.2. Vormen van collectieve actie.

6.3.3 Mogelijke predictoren van collectieve actie

In deze sectie behandelen we mogelijke voorspellers van collectieve actie, met als hoofdthema's: 1) Drijfveren en emoties, 2) doeltreffendheid, intenties, en publiek, en ten slotte 3) sociale identiteiten.

6.3.3.1 Drijfveren en emoties

Hoewel hier niet rechtstreeks naar werd gevraagd in het interviewprotocol, beschrijven veel deelnemers (gemoraliseerde) emoties als drijfveer voor hun deelname aan collectieve actie. Dit is in lijn met de literatuur (Van Zomeren et al., 2008). Veruit de **meest frequente**

drijfveer is onrecht: *“Je ziet gewoon met name dan op het platteland wat voor een gevolgen heeft voor de mensen daar. Ik vind het heel onrechtvaardig. Vooral dat er Groningers al die jaren dat hier mijnbouw heeft plaatsgevonden zo weinig, zo weinig hebben geprofiteerd daarvan. En nu met de gevolgen komen te zitten zonder dat de Nederlandse overheid goed voor ze, ze schadeloos stelt, en goed voor ze zorgt. Dus ik vind echt dat het Nederlandse overheid zijn zorgplicht naar zijn burgers niet goed nakomt. En dan vind ik het heel legitiem om daartegen actie te voeren.”* (P6.01), *“Onrechtvaardigheid, dat met name. Dat een concern als Shell hier de handel leegtrekt, het is Shell en Exxon Mobil. Die trekken hier de grond leeg en laten ons met de rotzooi zitten. (...) De rechtvaardigheid is compleet zoek, dan moet je daartegen optreden. En als de overheid dat niet doet, dan moet de burger maar in opstand komen.”* (P6.13), *“De NAM, als die mijn huis beschadigt (...) dan moet je die schade gewoon gaan vergoeden. En dat gebeurt niet. (...) Dus het is volledig zoek geraakt wat dat betreft. En dat is ook wat mijn drijfveer, mijn rechtvaardigheidsgevoel zeg maar. Dit is zo onrechtvaardig.”* (P6.17). We zien hier twee verschijningsvormen van onrechtvaardigheid. Enerzijds noemt men het verzaken van een zorgplicht: *“De overheid moet voor ons zorgen, wij niet voor de overheid. De overheid is door ons gekozen en die moet zorgen dat wij goed kunnen functioneren en leven. Maar wij zijn voor de overheid aan het werk, niet andersom.”* (P6.13) en anderzijds het actief toebrengen van schade, soms samenvloeiend tot één geheel: *“Je mag dus niet opzettelijk een nest verstoren. Dassenburchten mag je niet verstoren en dit en dat. Dan zit er dus ergens een ongelooflijke kronkel dat je wel opzettelijk nesten van mensen mag verstoren. (...) Dus in feite in die zin zijn dieren beter beschermd nog dan mensen, en volgens de wet is dat niet zo.”* (P6.17). Deze **facetten van ontbrekende zorg en bewuste beschadiging** sluiten aan bij recente literatuur die *omission of care* onderscheidt van *commission of harm* (Gilead, Ben David, & Ecker, 2018). Onrecht gaat niet alleen over de manier waarop Groningers worden behandeld, maar voor sommigen ook over het milieu: *“Ten eerste het onrecht. Gewoon het grote onrechtverhaal, dat je gewoon, je bent moeder aarde aan het vernachelen. (...) Het grote verhaal van onrecht, gewoon, ze weten dondersgoed wat er gebeurt en de risico's. Je stelt dus (...) het geld boven het risico van de bevolking. Ik vind dat gewoon absoluut niet kunnen.”* (P6.22). Waar beide soorten onrecht bij de een in elkaar vervloeien, ziet de ander het sociale onrecht als onderdeel van een bredere drijfveer gebaseerd op het klimaat: *“De strijd tegen de gaswinning is niet alleen maar een strijd voor een sociale rechtvaardigheid maar ook een strijd tegen de, nou ja, de - voor fossiele energie en de belangen die daarmee samenhangen. (...) De strijd tegen de gaswinning is daar denk ik een onderdeel van.”* (P6.01), *“Nu ik veel meer in het gasverhaal zit, denk ik echt wat het gasverzet betreft gewoon vooral aan de mensen die het ergst getroffen worden nu. (...) Maar ik denk het houdt niet op bij het gas. (...) Het grotere verhaal, het hele klimaatverhaal dat gaat ook nog steeds door.”* (P6.29). Daarnaast leeft echter ook de perceptie dat de gaswinning en **windmolens** beide manifestaties zijn van de lakse manier waarop de overheid met burgers omspringt: *“Ik ben ook een hele tijd tegen het windmolenpark bezig geweest.”* (P6.03), *“Ik hoop dat de energietransitie zeg maar, dat we niet nog eens een keer misbruikt worden. Dus als hier veel woningen zouden plat gaan door aardbevingen, dat ze denken van: ‘Och, dan kunnen we hier ook vrij windturbines plaatsen.’”* (P6.17), *“Het gevoel dat je op alle levels in de steek wordt gelaten, dat er gewoon geen overheid is die je beschermt. En ze hoeven niet alles voor ons te beschermen, maar ze kunnen ons wel een beetje afschermen tegen de vervuiling op alle, op geluid [van de windmolens].”* (P6.19). In deze context wordt het aannemen van geld voor verduurzaming van de eigen woning ook wel gezien als **omkoping**, bijvoorbeeld: *“Hier zie je niet zoveel acties. In dit land is het allemaal: ‘Ik laat mijn voegjes weer herstellen, ik krijg zonnepanelen op het dak en of dakisolatie.’ En dan zijn ze tevreden.”* (P6.24). Hoewel de meningen over de energietransitie divers zijn, is men het er in het algemeen zeer over eens dat de Groningers onrecht wordt

aangedaan.

Constateringen van onrecht gaan vaak gepaard met **ongeloof**: *“Het is echt waanzinnig. Op een gegeven moment geloof je het zelf niet meer.”* (P6.03), *“En wie houdt het geld over? Centrum Veilig Wonen. Die houdt er middelen aan over. Dat is toch absurd!”* (P6.04), *“Ik [vind] echt dat er in Groningen een fundamenteel onrecht aan mensen wordt gedaan. Echt fundamenteel onrechtvaardig. (...) Gewoon dat je dat laat gebeuren als overheid, dat vind ik echt, ja daar kan ik echt serieus niet bij. Daar kan ik niet bij met mijn verstand.”* (P6.05), *“Onze drijfveer is dat we heel goed zien dat de provincie Groningen helemaal kapot gemaakt wordt. De mensen worden onrechtvaardig behandeld. (...) Hier verpesten ze heel je leven. Dat is ongelooflijk.”* (P6.07), *“Bizarre onrechtvaardigheid. Ik bedoel, ik zie gewoon mensen kapot gaan om me heen.”* (P6.09). Ongeloof over de mate van onrechtvaardigheid gaat gepaard met percepties van universeel goed en kwaad, bijvoorbeeld: *“100.000 mensen zo in de steek laten, dat is echt niet te geloven, en denk je dat je dat ongestraft kan doen?”* (P6.05), *“In Nederland is er niemand [op overheidsniveau] die op een bepaalde manier ethisch en moreel verantwoord naar voren kan komen in zijn uitspraken, en dat mis ik. Dat mis ik ook in de gemeente of de provincie. Gewoon het morele, gewoon ethiek, ik zou bijna zeggen gewoon fatsoen.”* (P6.19), *“Ik vind Groningen als het ware een voorbeeld van hoe het niet moet, [omdat] de toegang tot rechten behoorlijk geblokkeerd is. Dat zit hem dus in de rechtsongelijkheid wat mij betreft. (...) Ik moet een wereld overdragen van die rechtvaardig is, waar te leven is, en ik vind recht op een veilige leefomgeving een grondrecht. En dat vindt iedereen. Dat zal de directeur van Shell zal het erkennen, dat zal Ben van Beurden zal het erkennen, Marjan van Loon zal het erkennen, iedereen zal het erkennen. Maar niemand handelt ernaar. En dat is voor mij de drijfveer.”* en *“Het gaat gewoon door. En die dreiging, ik vind het gewoon zo onvoorstelbaar misdadig - en dit meen ik serieus - dat hoe je het ook wendt of keert, de NAM dit vijf jaar lang nog zo doen, gesteund door EZ.”* (beide P6.20), *“Het is eigenlijk een intikker, de situatie gaswinning Groningen ook. Ieder logisch mens die logisch nadenkt, dan zie je toch dat het hartstikke fout is.”* (P6.22). Met andere woorden, er is sprake van **morele oordelen** waarin het gedrag van een specifieke partij (doorgaans de NAM/Shell of overheid) wordt gezien als verderfelijk.

In deze context verwordt de beslissing wel of geen actie te ondernemen eveneens tot een gewetenskwestie of zelfs morele kwestie: *“Gewoon aan de kaak stellen steeds, iedere keer maar weer, maar niks doen is geen optie. Anders ben je nog slechter als zij.”* (P6.07), *“Ik voel mij als vader en opa moreel verantwoordelijk voor hun welzijn, voor hun toekomst. En ik ben, voor mezelf voel ik me dan ook verplicht om daarover te waken en daar actie te ondernemen als dat geweld wordt aangedaan.”* (P6.21), *“Ik vind dat er toch iets moet gebeuren en [dat] momenteel de actiebereidheid van Groningers nogal wat achterblijft. (...) Ik vind het heel vervelend dat andere mensen in heel Nederland zich voor Groningen inzetten en dat ik daar zelf niet aan mee doe. Dus ik kan later met een gerust hart zeggen: ‘Ik was er gewoon bij.’”* (P6.24), *“In die zin zijn dit soort demonstraties ook nog een deels plichtsbesef of zo. Dat ik daar heen ga omdat ik gewoon vind dat het belangrijk is en daar, ja, een body aan te geven. En als ik daar niet heen ga dan is er weer één minder die daaraan toevoegt.”* (P6.25). Hierdoor worden betrokkenen soms **(re)activist tegen wil en dank**: *“Ik loop een beetje gegeneerd mee [in demonstraties]. Ik heb een keurig gereformeerde opvoeding, al ben ik niet meer kerkelijk.”* (P6.28), *“Solidariteit met de mensen, nou ja met de hele provincie, onze provincie wordt onrecht aangedaan. Nou ja dan wil ik best laten zien dat ik er ook tegen ben. Dat is het nut dat men ziet dat mensen tegen zijn. Dat is ook prima, maar een ander aspect is dat ik er geen liefhebber van ben. Ik hou niet van die valse saamhorigheid. Daar kan ik niet echt in geloven en vind ik ook een beetje sentimenteel altijd. (...) De [Groninger] Bodem Beweging wil laten zien dat er heel veel Groningers onder lijden en dat ze tegen de*

gang van zaken zijn. Nou, dan krijg je heel veel mensen de straat op en dat vind ik ook prima en daar doe ook wel aan mee, maar niet heel enthousiast.” (P6.31). Dit geldt niet alleen voor reactivisten, maar ook voor milieuactivisten:

Interviewer: “Wat hoop je voor de toekomst?”

P6.25: “(...) Dat ik gewoon thuis kan blijven.”

Interviewer: “Geen actie meer hoeft te voeren.”

P6.25: “Ja, precies.”

Soms worden **gemoraliseerde noties** tot in het extreme doorgetrokken, door activisme in verband te brengen met religie: “Het is net een soort evangelisatieproces. Als je niet aan de weg timmert, men weet het niet, dan speelt het niet. Dus je moet het [onrecht] vooral op de kaart zetten.” (P6.07), “Ik praat wel bezwerend met [mensen in mijn omgeving die zich drukker zouden moeten maken over de gaswinning]. (...) Het beïnvloedt mij in zoverre dat ik wel af en toe een soort een beetje een missionarisneiging krijg.” (P6.20). Deze citaten illustreren het grote belang dat deelnemers eraan hechten in opstand te komen tegen onrechtvaardigheid. Een onrechtvaardigheid die lijnrecht indruist tegen de verwachtingen en daarmee zelfs iemands wereldbeeld op de kop kan zetten: “Ik ben best wel idealistisch, ik heb veel in het buitenland gezeten. (...) We maken er een potje van, maar dat het hier gewoon in de achtertuin kan gebeuren dat had ik echt nooit verwacht. En dat we niet in staat zijn het op te lossen, ja dat ik echt dacht van: ‘Als we het in Nederland niet kunnen oplossen, dan is de rest van de wereld verloren.’ Dus dat maakt het misschien ook nog dat mijn inzet nog steviger werd op dat dossier. Als we het in Nederland niet kunnen oplossen, kunnen we het nergens in de wereld oplossen en dan stort mijn hele wereldbeeld in elkaar. (...) Wij hebben het hele systeem in Nederland correct en als wij dit probleem dan niet kunnen aanpakken, dan heeft de hele wereld een heel groot probleem. Dat is ook mijn ideologie, dat zou gewoon zo’n knal krijgen dat ik denk: ‘Dit moet opgelost worden in Nederland.’” (P6.11). Kortom, de consensus onder het merendeel van de deelnemers is dat de onrechtvaardigheid rondom de gaswinning dermate grote vormen aanneemt, dat actie onvermijdelijk is.

Observaties van onrecht veroorzaken een **scala aan negatieve emoties**: “Het gaswinningbesluit is voor vijf jaar vastgelegd, nou dat is natuurlijk je reinste kolder.” (P6.14), “Ik kan er zelfs verdrietig van worden. Als mensen niet begrijpen word ik verdrietig. Boos, verdrietig, nou dat grenst toch een beetje aan elkaar. (...) De Wilkemaheerd, een prachtige boerderij die er al eeuwen stond, (...) werd dan door de NAM afgebroken. (...) Toen heb ik gehuild. Het raakt mij.” (P6.20), “Hoe gek kun je het bedenken? Een woning, twee onder een kap, waarvan de ene helft bevingschade heeft en de andere helft heeft dat gewoon niet. Terwijl die wel helemaal kapot is. Ja? En dan kun je niet verkopen. En daar ben ik pissig om, ja. En dat is dan ook waar ik actie tegen voer.” (P6.21), “Boosheid naar hele grote bedrijven die maar verweven zijn met de overheid en daar allerlei deals mee hebben en maar doen wat ze goeddunkt, dat onrecht.” (P6.29), “Mijn grootste drijfveer is angst, opkomen voor mijn gezin, en de onrechtvaardigheid qua schade-afhandeling van de NAM.” (P6.23), “Hoe meer dat je weet, nou hoe nijldiger je eigenlijk wordt, van al die, samenspel van de NAM en de Shell met de hele maatschappij.” (P6.30), “Ik vind het afschuwelijk wat er allemaal met onze woonomgeving gebeurt en die woonomgeving dat is een heel groot gedeelte van je welzijn, van je geluk. Ik ben woest als daar zo makkelijk over gedaan wordt. (...) Daar word ik echt woedend van, het is schande wat er nou gebeurt, nou daar moet je wat tegen doen.” (P6.31). Het is echter de **vraag of deze emoties ook online te herkennen zijn**: “Zitten onze kerken in de scheuren, met de scheuren dwars door prachtige plafondschilderingen heen. Moeten wij idioten “versterkingen” tussen aanhalingstekens over ons heen laten gaan, worden we ons huis uitgezet als we dat niet willen. Al die dreigingen [blijven aanwezig] op de achtergrond. Onbewust, onderhuids. En dat maakt mij ook af toe pijnlijk. Alleen moet ik me

dan wat anders uitdrukken dan ik nu doe. Want ik kan moeilijk op Twitter gaan zeggen: 'Ik vind jullie een stelletje schurken, boeven.' Maar ik retweet wel af en toe lekker mensen die zeggen #gasmaffia. (...) [Dat] betekent niet dat ik het daarmee eens ben, maar ik retweet het dan wel.' (P6.20). In dit citaat zien we dat sociale media enerzijds een onderschatting kunnen geven van het negatieve sentiment onder de bevolking, omdat men zich online genuanceerder uitdrukt. Anderzijds kunnen sociale media ook fungeren als een uitlaatklep, waarbij men door het retweeten van andermans woorden sentimenten kan uiten die mogelijk niet zelf zo verwoord zouden worden. Zoals een teleurstellende uitkomst van de ene collectieve actieform kan leiden tot deelname aan een andere actieform, kunnen negatieve emoties ook ontstaan en groeien gedurende het proces: *"Aanvankelijk hadden we helemaal geen beroerd gevoel, in die zin: van huis uit kenden we de NAM. (...) We hadden het volste vertrouwen in de NAM dat ze die schade objectief zouden vaststellen (...), dus het was voor ons een hele ommezwaai dat je zo behandeld werd. (...) Maar toen die man niet wou opschrijven wat wij zelf al hadden gezien wat kapot was, dat hij dat niet wilde noteren, kregen we al wel een beetje een beroerd gevoel. We kregen een nog beroerder gevoel toen met die antwoordstrook van de €7.000 schade. Dat was het keerpunt."* (P6.07). Dit impliceert dat negatieve emoties ten grondslag kunnen liggen aan collectieve actie.

Soms erkent men inderdaad de positieve consequenties van negatieve emoties voor collectieve actie: *"Als ik die hoeveel frustratie en moeite [zie die] het ons al oplevert, ondanks dat we op zich daar wel tegen bestand zijn, dacht ik: 'Ja, er wonen hier nog zoveel mensen in het gebied die dat niet willen, en er is hier iets gaande waar nog zoveel mensen zich niet bewust van zijn, dus ik moet iets doen.'"* (P6.12), *"Ik gebruik nu mijn woede als positieve inzet om hier iets uit te slepen voor mensen die nu nog problemen hebben."* (P6.13). De tegenhanger van deze **actieve emoties** die aanzetten tot collectieve actie wordt echter gevormd door **passieve emoties**, die volgens sommigen strategisch gevoed worden: *"Als je mensen goed bang kunt houden dan kun je er veel meer mee doen als dat mensen niet bang zijn, dus overal [met] dat versterken dreigen."* (P6.17). Met betrekking tot passieve emoties observeert de huidige steekproef van actieve deelnemers aan verschillende actievormen dat **anderen om hen heen murw** zijn: *"Kom je in de CVW-achtige structuur terecht, dan word je niet blij hoor. Maar mensen zijn blijkbaar zo en zo murw, dat die dat maar accepteren."* (P6.03), *"Wat ook een component is waardoor mensen niet actiebereid zijn, ze zijn murw omdat ze niet geloven dat het kan in hun eigen land. Dat in hun eigen land zeg maar, zeg maar de goudmijn dan blijkt ineens dat er gewoon een hele bak onrechtvaardigheid over je uitgestort wordt. Nou, dat maakt mensen gewoon murw."* (P6.09), *"Mensen worden gewoon murw gemaakt. Kijk maar naar de overkant. (...) Hij is heel strijdvaardig, wil er tegenin, zijn vrouw redt het niet meer dus hij heeft gezegd: 'Kom maar met het geld, sluit het dossier.'"* (P6.12), *"De Groningers, zo concludeer ik dat, geloven er zelf gewoon niet in. Ook niet, en dat maakt het, dat de NAM daar heel veel baat bij heeft. De mensen die de GBB hebben opgestart, die van het eerste uur zijn al bij wijze van spreken, al na één twee jaar er uitgestapt. Toen is er een nieuwe golf gekomen, die hebben het iets langer volgehouden. Die zijn opgebrand en nu is er een nieuwe golf met Dick Kleijer en ik hoop dat hij het volhoudt, maar die zit ook al met uitspraken als van: 'Waar doen we het eigenlijk voor?'"* (P6.19), *"Die kunnen niet meer. Die zijn in principe al murw. Die zijn al op. Die mensen zitten vaak al langer dan 15 jaar te klooiën met hoe het allemaal loopt. Nou, is het de laatste vijf jaar iets meer erkend, maar die mensen zijn gewoon op."* (P6.24). Bovendien geven sommige deelnemers tevens aan zich **zelf ook murw** te voelen: *"Ik moet in ieder geval oppassen dat we, ik kan niet de hele dag met de radio aan of informatieavonden doen, omdat ik denk: 'We staan gewoon zo machteloos.' Het is zo makkelijk om weg te kijken en niet meer te willen. Wat heeft het voor zin? Dat wil ik eigenlijk niet."* (P6.19), *"Je bouwt met perspectief op de toekomst, je investeert in het gebied. Door die gaswinning, de dreiging en het negatieve*

imago zakken al die investeringen weg. Het ontnemt je de lust om opnieuw te investeren. (...) Ik wil gewoon van het gedonder af. Eigenlijk zou je willen zeggen dat er helemaal niets aan de hand is. (...) Ik ben nu 72 en over 10 jaar 82. Ik ga niet de rest van mijn leven investeren aan procedures. Bekijk het maar.” (P6.28). Dit gebeurt zelfs als langsepende actie wel doeltreffend is gebleken: *“Het laatste besluit, wat we nu aanvechten, doen we onder de naam van Milieudefensie, om, ik had zelf niet meer de kracht om samen met mijn vrouw dat zelf nog te doen, dus nou doen we dat vanuit een organisatie. Maar van die put in Loppersum, daar zijn we maanden, weken en dagen mee bezig geweest, nachten mee bezig geweest om dat maar uit te spitten met een aantal mensen en dat goed op papier te krijgen en dat is gelukt toen.” (P6.14).* De conclusie dat zelfs mensen die al langere tijd betrokken zijn bij reacties tegen de gaswinning zich murw kunnen gaan voelen sluit aan bij de recente en groeiende literatuur over **activistenburnout** (Chen & Gorski, 2015; Gorski & Chen, 2015). Een enkeling geeft zelfs aan dat hier bewust op gestuurd wordt door de NAM: *“Ik ken ook iemand die zit op kantoor bij de NAM. En die zegt gewoon glashard: ‘Van alle gedupeerden wordt een - en dat klopt ook - van alle gedupeerden wordt een systeem bijgehouden van punten één tot en met 10. Hoe ver zitten ze er doorheen? Hoe ver zijn ze murw? (...) Dat wordt helemaal bijgehouden bij de NAM.” (P6.30).* In de subsectie over ludieke acties zagen we dat humor en positiviteit worden ingezet als manieren van individuen en sociale bewegingen om zich hiertegen te wapenen.

In een enkel geval ontstaan er ook **negatieve emoties naar aanleiding van actiedeelname**. Een voorbeeld hiervan is het onrecht dat ontstaat doordat de één wel succesvolle actie heeft ondernomen en de ander niet: *“Dat is weer het vervelende als je mondig bent en koppig en als je precies weet wat je wilt: dan zijn er weer andere mensen die dat niet kunnen, dat is ook weer een onrecht. (...) Dat is een groot onrecht, dat ik mijn recht beter kan halen dan mijn buurman.” (P6.31), “Op alle manieren probeert de NAM individuen murw te krijgen, dus daarom laten ze de mensen die schade hebben het minst mogelijk met elkaar praten. Daarom worden, als dingen vergoed zijn, ook gezegd: ‘Je mag er niet verder over praten.’ Dus de verdeling heerst.” (P6.19), “Ik ben boos op de manier waarop het afgehandeld wordt. Er zijn anderen, dat het meer is. En dat dus gewoon een los, het wordt geïsoleerd.” (P6.15).* Deze versplintering binnen de groep van gedupeerden onderling kwamen we eveneens tegen in de interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4). Het niet uitvoeren van een actie kan leiden tot negatieve emoties zoals spijt: *“Ik had me uit die woning moeten laten zetten en gewoon moeten laten afvoeren met handboeien om. Zover had ik het gewoon moeten laten komen. En dan [RTV] Noord erbij: Op grond van een schadegevalletje van de NAM, wordt bewoner als crimineel afgevoerd. Ik denk: ‘Die zit.’” (P6.03).* Maar ook deelname aan collectieve actie op zich kan, zoals we eerder al zagen, negatieve emoties oproepen, bijvoorbeeld bij procedurele actie: *“Dat duurt nog allemaal heel lang hoor, zijn allemaal van die enorme trajecten. (...) Het kost gewoon veel tijd, dus het is ook heel irritant.” (P6.12).* Enerzijds kunnen negatieve emoties die gerelateerd zijn aan actiedeelname resulteren in inactie: *“Ik ga niet meer [naar demonstraties], ik word zo boos.” (P6.19).* Anderzijds blijven betrokkenen ook **actievoeren ondanks negatieve emoties** daarover: *“Omdat ik geen contact met mijn mede-activisten, of niet voldoende kon krijgen via Twitter, ben ik in hemelsnaam maar bij Facebook ook gegaan. Hoewel ik daar ADHD van krijg. Ik vind dat verschrikkelijk dat Facebook.” (P6.20), “In de tijd dat ikzelf actie ging voeren, toen was dat best wel frustrerend om te zien dat er zo weinig mensen op afkwamen en dat je dan ook het idee had - want het zijn altijd dezelfde mensen” (P6.29).* Deze observaties stroken met de eerder beschreven bevindingen met betrekking tot activisme tegen wil en dank; men wil eigenlijk niet actievoeren maar doet het desondanks toch.

Copingstrategieën voor negatieve emoties	
Benadering	Beschrijving
PASSIEF	Negeren van negatieve emoties rondom participatie in collectieve actie. Ontstaan van (re)activisme tegen wil en dank. Mogelijk risico op activistenburnout.
ACTIEF	Tegengaan van negatieve emoties rondom participatie in collectieve actie. Voorbeeld: gebruik van humor en positiviteit om murtheid en activistenburnout te bestrijden.

Tabel 6.3. Strategieën om om te gaan met negatieve emoties rondom collectieve actie.

Negatieve emoties hebben ook hun weerslag op het zelfbeeld van mensen: *“Ik ben heel negatief over de NAM geworden. Ik zit heel positief in elkaar, maar ik ben erg negatief over de NAM.”* (P6.30). De grote persoonlijke impact blijkt uit de observatie dat deze deelnemer het gevoel heeft te moeten verdedigen heus wel een positieve instelling te hebben. Een voorbeeld van de grote emotionele impact op deelnemers is dat zelfs dagelijkse bezigheden zoals het gebruik van gas negatieve emoties kunnen veroorzaken: *“Heel naar om op gas te koken terwijl je gewoon weet dat je daarmee indirect je eigen huis aan het beschadigen bent. Maar ja, alles loopt hier op gas, cv.”* (P6.12). Dit kan ook een aangrijpingspunt zijn voor acties die leiden tot positieve emoties: *“Toen heb ik feestelijk mijn gaskomfoortje eruit gesloopt zelf. En daar ook zeer feestelijk met enige tamtam, voor mezelf een glas wijn erbij, heb ik een inductiekookplaat erin gezet.”* (P6.20). In de volgende subsectie behandelen we meer positieve emoties in de context van collectieve acties rondom de gaswinning in Groningen.

6.3.3.2 Positieve emoties

Deelname aan collectieve actie is een belangrijke bron van positieve emoties in het huidige onderzoek, bijvoorbeeld: *“Ik voel me er gewoon ontzettend fijn bij. Ik heb het idee voor mezelf dat het waardevol is. Dat is mijn stukje ook. Ik weet dat het waardevol is. Daar houdt het bij op. Ik laat wat zien, ik voel me daar heel happy bij. Het geeft me ontzettend veel energie. En ook nog, omdat je daarbij betrokken bent, kun je het een stapje hoger brengen voor jezelf. Dus evalueren, wat is er gebeurd, hoe zit het in elkaar. Dan deel ik mijn expertise weer met de volgende actie of andere acties.”* (P6.22). Positieve emoties ontstaan ook doordat collectieve actiebijeenkomsten een zweem van vertrouwen en ‘**ons kent ons**’ hebben die schril contrasteert met de rauwe werkelijkheid van alledag: *“We gaan er naartoe en je spreekt de andere mensen. Het zijn ook heel vaak even bijsprekuren. We hebben sterk het vermoeden dat onze telefoon en onze computer bekeken worden. Als je daar dan bent, dan heb je daar geen last van. (...) We nemen altijd thermossen koffie mee. (...) Heel veel mensen hebben dat dan, dus het is ook vooral gezellig gewoon. Je kunt van gedachten wisselen. Je gaat ervan uit dat je dan niet afgeluisterd wordt.”* (P6.07). Niet alleen de voor buitenstaanders gezellig ogende activiteiten brengen positieve emoties naar boven, het kunnen juist ook de **radicalere acties** zijn die activisten sterk associëren met een positief sentiment: *“Zeker de meer radicale acties leveren je vrienden voor het leven op. Ik heb in het verleden wel acties gedaan waar je met zijn allen vrij letterlijk je lijf en leden in de waagschaal stelt. Dat schept gewoon een hele diepe band. (...) Als je dat soort risico’s met je vrienden gezamenlijk neemt, dan schept dat een band voor het leven.”* (P6.02). Uit deze uitspraak blijkt heel duidelijk de wederkerige relatie tussen actiedeelname en activistische identificatie. Deelname aan burgerlijke

ongehoorzaamheid geschiedt vaak vanuit een bepaalde sociale identiteit, en tegelijkertijd kan deelname het belang van deze identiteit voor individuele deelnemers versterken. We beschreven eerder reeds dat collectieve acties als doel kunnen hebben een dergelijke band te smeden; op het thema sociale identiteiten komen we terug in een volgende subsectie.

Naast actievoeren op zich, kunnen ook **direct zichtbare effecten van een actievorm** uitmonden in positieve emoties: *“Dat is gewoon heel mooi dat je echt iets kunt betekenen voor mensen. De betekenisvolheid dat is wel een goede drijfveer denk ik. (...) Dat [mensen me opbellen om me te bedanken] is prachtig, daar kan ik echt van genieten. Ik kan ook enorm genieten van als er mooie gesprekken zijn tussen mensen die aan het breien zijn. Dat is gewoon wat we nodig hebben in de wereld dat je elkaar weer ziet.”* (P6.26). Zo vertelt P6.20 over online collectieve actie: *“[Mijn Twitter-posts] worden dan ook geretweet en die worden dan ook geliked. En dan ben ik altijd: ‘Yes!’ Dan ben ik altijd heel blij. En dan ga ik kijken: wat is de Twitteractiviteit geweest? Ik wil weten hoeveel mensen bereik je daarmee. Dat wil ik dan echt wel weten.”* en even later over offline acties: *“Ik ga ook wel in op uitnodigingen van Milieudefensie om bepaalde taakjes te verrichten. Dat vind ik leuk. En ik vind het prettig dat ik dan ook gewaardeerd wordt. Dat zit er ook bij. Daar ben ik heel eerlijk in. Waarom zou ik daar nou niet eerlijk in zijn? Dat is leuk.”* (ook P6.20). Positieve emoties vloeien tevens voort uit individuele interpretaties van het **actievoeren als een spannende strijd**: *“Ik heb met iemand van Save [Groningen] een samenwerking en die moet, die kun je vergelijken met die jongensboek, we zitten in een jongensboek, we gaan kijken of we dit jongensboek goed kunnen laten aflopen. Maar het is wel een avontuur.”* (P6.09), *“We hebben net weer de dagvaarding opgestart. Dus de oorlog is weer begonnen. We gaan het zien. Het is allemaal wel spannend hoor. (...) Het is niet het juiste woord, ik wou zeggen: ik vind het nog wel leuk ook, maar als ik dan zo’n rapport aan het fileren ben, want dat begint op een bepaald moment ook een hobby te worden (...) en ook een paar keer zelf bij de Raad van State geweest, en heel veel van geleerd. En dat het voor mij nu heel makkelijk is een rapport uit elkaar te halen. En de delen die ik niet snap ergens anders neer te leggen. Dat heeft wel zo zijn voordelen hoor. En of ik nou inspreek bij de gemeenteraad of ik zit bij de Raad van State, het maakt mij niet meer uit. De eerste keer ga je er zo naartoe, maar na de derde keer wordt dat wel wat makkelijker. En ook veel inspreken bij de gemeenteraden en de Staat. Dat moet je wel een beetje kunnen. En dat gaat me steeds makkelijker af.”* (P6.03). Dit laatste citaat illustreert dat sommigen actievoeren, ondanks de ernst van de zaak, in een positief licht zijn gaan zien. P6.03 geeft aan trots te zijn op het proces van persoonlijke ontwikkeling. Er is mogelijk sprake van een **positieve re-appraisal** waarin de negatieve situatie draaglijker wordt gemaakt door er een positieve draai aan te geven - vergelijkbaar met de inzet van humor en ludieke acties (zie de eerdere subsectie over dit onderwerp) om het actievoeren verdraagbaar te houden.

Bronnen van positieve emoties	
Bron	Beschrijving
ACTIEDEELNAME	Het deelnemen aan collectieve actie geeft een gevoel van tevredenheid over het eigen gedrag. Actiedeelname kan bovendien gezellig zijn en schept een positieve band.
ACTIERESULTATEN	Expressies van dankbaarheid en waardering door anderen geven een goed gevoel, evenals signalen dat een actie een mobiliserend effect heeft op anderen.
HER-EVALUERING ACTIE	Actie die veel energie vergt kan in een positiever licht worden gezien (positieve <i>re-appraisal</i>) als een spannende strijd en een mooie kans voor persoonlijke ontwikkeling.

Tabel 6.4. Bronnen van positieve emoties rondom collectieve actie.

Samengevat spelen er veel emoties in de collectieve acties rondom de gaswinning. Passieve en actievere emoties vormen een intrinsiek onderdeel van de psychologische context waarin collectieve actie ontstaat of juist achterwege blijft. Bovendien kunnen emoties naast (mede-)oorzaak ook een gevolg zijn van collectieve actiedeelname. Collectieve acties spelen tevens een rol in de regulatie van emoties. Dat wil zeggen, collectieve actiedeelname ontstaat als een manier om om te gaan met negatieve emoties - een emotiegestuurde route naar collectieve actie die parallel loopt aan de meer probleemgerichte aanpak (vgl. Van Zomeren, Leach, & Spears, 2012): *“Ik heb wel veel respect voor mensen die het [demonstreren] doen, en natuurlijk is het ook een stukje stoom afblazen. Maar ik ben meer van het effectieve. (...) Ik zit zelf ook drie jaar in een caravan (...), zonder aardbevingsschade was dat zo niet gebeurd hier. (...) Dus natuurlijk ben ik ook boos, alleen ik heb het omgezet in hier zelf de zaak gaan versterken.”* (P6.17). Deze tweedeling in *stoom afblazen* versus *de zaak gaan versterken* is in lijn met het eerder behandelde onderscheid tussen expressieve en instrumentele hoofdfuncties van collectieve actie (zie literatuuroverzicht, Hoofdstuk 3). We zullen nu de meer instrumentele, probleemgerichte kant van collectieve actie behandelen.

6.3.3.3 Doeltreffendheid, intenties, beoogd publiek

Bestaande literatuur wijst de waargenomen doeltreffendheid van een actie aan als een van de voornaamste voorspellers van deelname aan de betreffende actie (Van Zomeren et al., 2008). De doeltreffendheid van een actie kan in een enkel geval heel direct worden bijgehouden: *“Ik kan ook fysiek zien hoe zo’n bericht [op sociale media] bekeken wordt, nou en dan gebeurt het wel, ik heb 24.000 volgers, dat een bericht 50.000 keer bekeken wordt. Dus dan zie je gewoon dat dat een olievlek is. (...) Daarvoor doe je dat.”* (P6.14). Maar in de meeste gevallen draait het om *percepties* van doeltreffendheid. Voor sommige deelnemers in de huidige steekproef voorspellen **percepties van doeltreffendheid** inderdaad hun collectieve actie-intenties: *“Nu nog flyertjes gaan uitdelen bij Shell met ‘Ga alsjeblieft voorzichtig om met die Groningers’ lijkt mij volstrekt zinloos, dat weten ze echt wel.”* (P6.02), *“Elke demonstratie heeft een ander doel. Dat doel stel je van te voren vast. Je doet niet zomaar iets voor de lol, tenminste daar heb ik zelf een hekel aan. Dus het moet een doel hebben en dat doel moet realistisch zijn.”* (P6.11), *“Als ik geen hoop had, deed ik het niet. (...) Het is geen bezigheidstherapie voor mij.”* (P6.20). In lijn met eerdere bevindingen over de verwevenheid van verschillende actievormen (zie subsectie over collectieve actievormen en hun onderlinge

relaties), kan doeltreffendheid de grenzen van een specifieke actie ook overstijgen. Dat wil zeggen, percepties van doeltreffendheid vloeien ook voort uit het **samenspel tussen verschillende acties**: *“Als bestuurder, als gedeputeerde kun je het niet alleen. Ik ben alleen maar effectief als dat andere ook gebeurt. (...) Als er 10.000 mensen op het plein in Den Haag staan, gaat de gaswinning heel snel naar beneden. Als ik dan vervolgens een bestuurlijk overleg met de minister binnenloop, dan ben ik heel veel effectiever dan dat dat niet gebeurt is. Ik bedoel, ik moet het wel afmaken op zo’n moment, maar ik ben maar één onderdeel van het radertje van het systeem.(...) Dus het kan elkaar echt versterken. Het kan ook verzwakken. Op het moment dat je elkaar het leven zuur gaat maken, niet door hebt dat je elkaars bondgenoten bent, dan kun je elkaar verzwakken.”* (P6.05), *“Iedere speldenprik doet zeer. Als je maar vaak genoeg prikt blijft het zeer doen. En ik ben er van overtuigd, al die acties die wij in het verleden georganiseerd hebben en meegedaan hebben, die hebben er nu toe geleid dat de aardgaswinning al drastisch naar beneden is gegaan. En als we dit volhouden dan krijgen we dit ook zeker op nul. (...) Of je nou alleen bent of met 100 man of met 1.000 man, iedere actie heeft zin. (...) En of ik er nu achter sta of niet, ik ben ervan overtuigd, iedere actie heeft zin.”* (P6.14). Kortom, de waargenomen doeltreffendheid van collectieve actie (al dan niet in samenspel met andere acties) speelt een rol in actiebereidheid.

Uit de interviews blijkt echter tevens dat het niet of nauwelijks als doeltreffend ervaren niet per definitie betekent dat men geen collectieve actie voert: *“Je weet bijna bij voorbaat al dat dat niet gaat lukken, maar ik zeg ook: ‘Als je het niet doet, dan weet je zeker dat het niet gebeurt.’”* (P6.03), *“Kijk, als je onrechtvaardigheid hebt en je hebt een bepaald percentage kans om die onrechtvaardigheid te keren, om dat tij te keren, nou ja, dan focus je daarop”* (P6.09). Deze bevinding strookt met de hierboven gerapporteerde bevindingen dat moraliteit en emotieregulatie eveneens een factor zijn in het ontstaan van collectieve actie. Daarnaast is een opmerkelijke bevinding dat een deelnemer aangeeft juist *kleine* effecten na te streven om zo zoveel mogelijk mensen mee te krijgen in de verandering: *“Ik schets het altijd dat we kantelen. Maar als je op een wipwap zit en je gooit aan de ene kant een steen, dan kantelt die heel snel maar dan verlies je alles wat aan die kant zit. En als je steeds hele kleine kiezeltjes gooit dan kantelt hij langzaam, maar gaat wel iedereen mee. Dus dingen kosten ook gewoon tijd.”* (P6.26). Dit betekent dat een sterke perceptie van instrumentele doeltreffendheid geen doorslaggevende factor hoeft te zijn om een actie te ondernemen. Al met al ontstaat een genuanceerd beeld: velen zijn sceptisch dat acties doeltreffend zijn in de zin dat ze onmiddellijk effect sorteren. Maar toch voert men actie: op termijn hebben acties wel degelijk invloed en niets doen is geen optie.

Soms is er bovendien sprake van een **rangorde van predictoren van collectieve actie**. Zo kan het effect van emoties die actiebereidheid verminderen bijvoorbeeld overstemd worden door de waargenomen doeltreffendheid van de betreffende actieform. Dit zagen we bijvoorbeeld in de uitspraken over (re)activisme tegen wil en dank en over actievoeren ondanks negatieve emoties daarover. Op een vergelijkbare manier kunnen acties die doeltreffendheid ontberen desondanks animo genereren vanuit bijvoorbeeld solidariteit: *“We gaan ook overal naar toe. Er zijn ook acties waar ze niet voor, waar ik zelf van denk: ‘Nou, zou dat nut hebben?’ Dan gaan we er toch naartoe om toch maar te laten zien van nou ja, baat het niet, schaadt het niet. Ik vind je moet zoveel mogelijk doen. En als iemand anders een actie opzet, waar ik niet het gevoel van heb dat het nut heeft, dan ga ik er toch naartoe, ten eerste om die mensen te ondersteunen, want het is me wat om acties te gaan voeren en nou ja, net wat ik zeg, baat het niet, schaadt het niet.”* (P6.14). Welke specifieke rangorde men hanteert is persoons- en situatiegebonden.

Het soms ondergeschikte belang van doeltreffendheid als voorspeller van collectieve

actie wordt eveneens gestaafd door uitspraken over wat men wil bereiken met actiedeelname. Zoals we eerder al zagen in de drijfveren die mensen rapporteren (zie de eerdere subsectie over drijfveren en emoties), rapporteren deelnemers vaak **intenties die breder zijn dan het (per direct) stoppen van de gaswinning**: *“Ik wil bereiken dat er een verontwaardiging in Nederland ontwaakt waardoor met name de Tweede Kamer zich ook geroepen voelt om er wat aan te gaan doen, wat ze nu niet doen.”* (P6.04). Regelmatig noemt men hier doelen die op een dermate lange termijn bereikt moeten worden dat percepties van directe doeltreffendheid geen rol van belang kunnen spelen in beslissingen over deelname aan individuele acties. Uit een nadere analyse van intenties blijkt tevens dat deze vaak verschillen tussen actievormen, bijvoorbeeld te zien aan de volgende fragmenten van P6.30 over online actie: *“[Ik wil bereiken] dat mensen wakker worden. Dat mensen toch meer achtergrondinformatie krijgen. Hoe meer dat de mensen weten, hoe meer ze toch in opstand komen.”*, over procedurele actie: *“Ik heb een concreet doel: ik wil onze schade betaald hebben. Niet meer, minder. En ik wil niet bemiddelen.”*, en over traditionele actie (demonstraties): *“Dat het op de politieke agenda komt en in de publiciteit. Landelijk ja.”*, en verder om aandacht te genereren: *“Ik stuur ook regelmatig informatie naar de Tweede Kamer. (...) Ik noem wel een gedeelte van ons eigen geval, om te zeggen van hoe de schade te verduidelijken, maar ik doe het dus voor het algemeen belang.”*. **Intenties hangen niet een op een samen met actievormen**, blijkens de interpretatie van schademelding als actie voor het collectief: *“[Ik stimuleer] dat mensen toch aangifte doen, dus ook in het begin, want die statistiek is heel belangrijk. (...) Dan heb je weer iemand erbij om te tellen.”* (P6.07), en de meer individueel-gerichte intenties van traditionele collectieve actie: *“[Je loopt mee met demonstraties zoals de fakkeltocht omdat] je ook wilt dat de NAM en ook de verschillende overheden gewoon naar jou luistert. Zodat de schade op een minder spannende manier kan worden geregeld, zodat ze je niet weg kunnen moffelen. Wij wonen hier. Dit huis, heel kort door de bocht, is ons pensioen. We krijgen er niks voor. Dus je kan niet verhuizen, daar wordt in mijn ogen onvoldoende aandacht aan besteed. En is tot heel lang gewoon ontkend. Dat zijn overwegingen.”* (P6.19). De pluraliteit aan intenties impliceert dat collectieve acties niet direct een observeerbaar resultaat hoeven te hebben - dat wil zeggen, op het ene vlak weinig doeltreffendheid lijken te genieten (de gaswinning stopt niet onmiddellijk naar aanleiding van een demonstratie) - maar dat men desalniettemin gemotiveerd is om door te gaan met collectieve actie met het oog op het grotere geheel.

Een intentie die als een rode draad door de acties heen loopt is het uitleggen van het eigen perspectief aan ‘de ander’ met de hoop dat zij ook in staat blijken tot perspectief nemen. Het perspectief van de Groningse gedupeerden wordt ondergesneeuwd, zoals ook blijkt uit de ontdekking van aandachtgeneratie als autonome actievorm. De **noodzaak van perspectief geven en nemen in de gaswinningscontext** is breed gedeeld: *“Die Noord-Zuidlijn, (...) dat gaat om dat perspectief, die mensen, nou ja, dat is, maar wij [Groningers] moeten dat [media-aandacht] afdwingen, wij moeten hun perspectief gaan bepalen. En dat is de enige kans die je hebt, en als je dat niet doet, ja dan horen ze je niet. (...) Wat zie je op 1.450 woningen [in Groningen die niet aardbevingsbestendig blijken te zijn]? Pagina 20 van de Volkskrant, een tweekolommig klein berichtje. Daarnaast een enorme reportage over autoalarmen in parkeergarages en dat omwonenden daar last van hebben, in Zoetermeer of zo.”* (P6.05), *“Ik roer aan, ik leg het neer, ik probeer het uit te leggen desnoods via een liedje - ik zing - dat mensen het een beetje begrijpen en dat ze dan na gaan denken en dan beslissingen gaan nemen. Dat is het idee.”* (P6.22), *“Eigenlijk zou het gewoon zo moeten zijn dat het in ieder geval in het hele land bekend is. En dat er dan ook veel meer begrip komt. Dus dat er meer druk op de noodzaak tot verandering komt.”* (P6.29). Sommigen stellen voorop dat perspectief geven met zo weinig mogelijk emotie dient te gebeuren: *“Wat niet werkt in het algemeen in het leven is dat als je ergens last van hebt, is dat je daar heel erg*

over gaat klagen, boos over [doen], ongenueanceerde dingen loopt te roepen. Dat werkt niet. Maar (...) je kan dit verhaal ook alleen vertellen en begrip creëren door gewoon niet alleen maar boos allerlei dingen te roepen.” (P6.12). We zagen nochtans in de subsectie over emoties dat het gedupeerden raakt als anderen niet in staat zijn hun perspectief te nemen: “*Als mensen niet begrijpen [dat ik het erg vind dat cultureel erfgoed wordt gesloopt vanwege de aardbevingen] word ik verdrietig. Boos, verdrietig, nou dat grenst toch een beetje aan elkaar.*” (P6.20). Er is echter ook begrip voor dat perspectief nemen moeilijk is voor niet direct betrokkenen: “*Ook binnen je eigen familie, hè, zelfs voor hun is het lastig om het te volgen. (...) Ze vinden het heel verschrikkelijk dat je daar in zit en dat je dat allemaal mee moet maken, dat wel. Maar echt begrijpen waar het over gaat, ja, dat niet. Tot een bepaald punt. (...) Maar ik begrijp dat ook. Ik begrijp dat het bijna niet te bevatten is als je het zelf niet meemaakt.*” (P6.12). Hoewel perspectief nemen en geven belangrijk zijn, vormen **uitdrukkingen van solidariteit voor gedupeerden geenszins een doel op zich**: “*Mensen vinden het verschrikkelijk vervelend voor ons. Ja, dat snap ik. Maar, daar heb ik niet zoveel aan. Ik begrijp het helemaal en ik waardeer het ook ten zeerste. Ik zou het ook hebben, als mijn zo’n verhaal zou worden verteld: ‘Hoe is het in vredesnaam mogelijk?’*” (P6.03), “*De Tweede Kamer [zegt] wel van: ‘Ontzettend, we leven met u mee’ en dit en dat, maar ze hebben gewoon geen macht vanwege dat akkoord [tussen de coalitiepartners over de gaswinning].*” (P6.17). Dit wordt ook expliciet onderkend door activisten zoals P6.02, die actie voert voor het klimaat en “*gewoon uit solidariteit met mensen hier in het gebied die gewoon in een situatie zitten die gewoon niet anders te omschrijven is dan als echt grotesk onrecht. Niet alleen om te zeggen: ‘Jullie zijn zielig, hier heb je een schouderklopje,’ maar om te proberen om iets aan die situatie te veranderen en hun recht te gaan halen.*” Hoewel P6.02 zelf geen gedupeerde is, benadrukt dit citaat het belang iets te *doen* om de situatie te verbeteren naast uitdrukkingen die getuigen van perspectief nemen. Dit strookt ook met de aversie jegens ‘boosdoeners’ in het gaswinningsdossier, wiens uitingen van empathie vooral blijken geven van onoprecht perspectief veinzen: “*Schotman (...) doet even krokodillentranen en denkt ook van: ‘Daar heb je hem weer, op naar de volgende.’*” (P6.03), “*Ik heb persoonlijke excuses van alles. Daar koop ik allemaal niet zoveel voor. Ik zeg: ‘Het is alweer gebeurd, het blijkt gewoon dat jullie de organisatie gewoon niet op orde hebben. Ik weet niet wat voor mensen jullie daar hebben zitten. Geen capabele mensen, die ook inlevingsvermogen hebben ten opzichte van de mensen die slachtoffer zijn.’ Dan wordt dat allemaal een beetje weggewoven.*” (P6.13), “*Die Alders, dat is ook... Er is niks erger als dat je mensen steeds net doet of dat je mensen vertrouwen geeft, maar je meent er geen bliksem van. Die Alders is naar Schiphol gehaald om dat allemaal te regelen. En nu wordt hij hier ingezet vanwege zijn gladder babbel en contacten.*” (P6.17). Een gebrek aan inlevingsvermogen in een andere groep kan ertoe leiden dat de ene partij in een conflict verzaakt de andere partij te helpen en (passief) schade berokkent (Bruneau, Cikara, & Saxe, 2017). Juist verzuimde zorg en bewuste beschadiging zijn de immorele gedragingen die ten grondslag liggen aan het onrecht dat geïnterviewden rapporteren (zie het begin van deze sectie over mogelijke predictoren van collectieve actie). Mogelijk is dit een reden waarom het in een intergroepsconflict van belang is dat de dominante partij het perspectief kan innemen van de gedupeerde partij (Bruneau & Saxe, 2012). Uit de bovenstaande citaten blijkt dat men over het algemeen milder gestemd is over gebrek aan inlevingsvermogen door derden dan over perspectief veinzen door de tegenpartij. Desondanks vormen beiden een potentiële doelgroep voor collectieve acties - dat wil zeggen, de intenties van collectieve actie geven blijken van een divers beoogd publiek.

In de analyse valt op dat derden wel degelijk ook een beoogd publiek zijn, bijvoorbeeld: “*Wat ik wel probeer is ook om de niet-Groningers te triggeren om dat te gaan liken of te gaan delen, en te retweeten.*” (P6.14). Nog niet (sterk) betrokkenen worden gezien als potentiële medestanders, een publiek dat veel geïnterviewden met hun acties pogen te

bereiken: *“Ik like wel regelmatig iets en over het algemeen deel ik dat dan met mensen in mijn directe kring. (...) Ik ken wel veel mensen die wel sociaal bewogen zijn maar niet persé actief, die niet uit zichzelf deze informatie opzoeken. Maar als ze ermee in aanraking komen dat ze misschien wel actiever daarmee gaan worden.”* (P6.01), *“Mijn vrienden en de mensen die de hele tijd, de afgelopen drie jaar zeg maar, die mij zijn gaan volgen. (...) Ik probeer eigenlijk de verontwaardiging een beetje over Nederland uit te rollen.”* (P6.09), *“Mijn grotere doel is eigenlijk om een doelgroep aan te boren die echt aan de rand staat, die denken: ‘We zouden eigenlijk moeten protesteren, maar ik weet niet of we dat willen.’ Om die groep aan te spreken.”* (P6.22). Het idee in een aantal van deze citaten, dat het **beoogde publiek bestaat uit anderen die nog gemobiliseerd moeten worden**, weerklinkt in veel fragmenten: *“Deels natuurlijk mensen in Groningen zelf, zowel stad als provincie. Maar ik heb niet helemaal inzicht waar iedereen op de Facebookpagina naar kijkt vandaan komt, maar ik vind het juist ook wel belangrijk op zich om het ook onder de aandacht te brengen bij mensen van juist buiten Groningen, die zich lang niet altijd bewust zijn van hoe groot het probleem is of hoe erg het probleem is.”* (P6.06), *“Voor de rest van Nederland, maar ook als steun voor mensen [met schade].”* (P6.07), *“Je hebt twee doelgroepen in die zin, de niet-Groningers en de wel-Groningers. (...) [Onder Groningers] wordt weinig onderling ook over [de gaswinning] gesproken. (...) En aan de andere kant, (...) dat er [onder niet-Groningers] awareness komt.”* (P6.12), *“Heel veel mensen die zijn, ook mijn burens, veel Groningers zijn ook niet met die problematiek bezig. En dat is een beetje struisvogelgedrag: ‘Ik steek mijn kop maar in het zand, want dan hoef ik ook niet bang te zijn.’ En je moet de rest van Nederland wakker schudden, maar ook heel veel Groningers wakker schudden. En die moet je wakker houden.”* (P6.14). Kortom, voor een groot deel bestaat het beoogde publiek uit medestanders en hopelijk toekomstige medestanders in het gaswinningsdossier.

Aan de andere kant zien we dat men met verschillende actievormen tevens **beoogt de tegenpartij(en) te bereiken**: *“Het was echt om tweede Kamerleden te - er moest toen een besluit over genomen worden, hoe ver die gaskraan dicht kon. En wij wilden om een signaal te geven van: ‘Nou, het leeft en we zijn hier massaal.’”* (P6.16), *“Ik wil de NAM er heel graag zeer mee doen. (...) Ook politiek Nederland moet nog meer aan de boom geschuurd worden, van wat hier zich afspeelt.”* (P6.23), *“Iedereen die ermee te maken heeft, met die gaswinning. Shell is hoofdaandeelhouder, NAM, Exxon Mobile, de overheid zelf ook. Koning Willem-Alexander is de hoofdaandeelhouder van de Shell, dus die moet zich ook verantwoorden voor de daden die hij doet. En bestuurders. Lokaal, voor heel Nederland, maar ook de mensen die hier zitten moeten zich ook achter de oren krabben van: ‘Waar zijn we mee bezig?’ Als er doden vallen zijn zij ook verantwoordelijk.”* (P6.24), *“Nationaal. De Tweede Kamer geeft nog steeds de schuld aan de NAM, maar de NAM kan nooit meer dan de politiek uiteindelijk bepaalt. EZ, Minister Kamp bepaalt. Hij kan worden teruggeroepen door de Tweede Kamer. Hij luistert er meestal niet naar, maar op den duur zou hij moeten. We krijgen straks verkiezingen en het moet op de agenda.”* (P6.28). Soms bestaat het **beoogde publiek parallel uit de tegenpartij en potentiële medestanders**: *“Om een signaal af te geven dat we toch ja achter hun [gedupeerden] staan en tegen de gasboringen zijn. En tegelijkertijd ook een signaal aan de overheid en aan de NAM en aan de Shell.”* (P6.06), *“Iedereen, niemand uitgezonderd. Het gaat hier met name om Groningen, maar natuurlijk ook heel Nederland, want heel Nederland profiteert wel van het gas wat hier gewonnen wordt. En ik vind ook dat zij hun verantwoordelijkheden moeten nemen en ook dan eens een keer voor Groningers iets terug mogen doen.”* (P6.21), *“Media-aandacht (...) [en] de NAM zelf natuurlijk.”* (P6.23), *“Zo’n bezetting is een signaal naar alles wat het in stand houdt en het door wil laten gaan. Maar ook hoop je mensen te bereiken, de aandacht voor het onderwerp bij meer mensen terechtkomt.”* (P6.29), *“Niet alleen de politiek maar iedereen. Iedereen moet zich bewust worden dat in Nederland enorm profiteert van gasbaten. Maar dat*

het probleem nu ook speelt, en dat er op enig moment dus ook toch een offer gebracht moet worden.” (P6.30). Het bredere publiek van potentiële medestanders kan ook een manier zijn waardoor men (indirect) de tegenpartij beoogt te bereiken: “Het enige wat de politiek en de NAM zeg maar kan omdraaien dat ze er anders in gaan staan, is de publieke opinie. (...) Wij zijn electoraal hier met 500.000 mensen met Groningen, dus electoraal hebben we ook totaal geen gewicht. Dat betekent dat [we] dat gewicht ergens anders uit moet halen.” (P6.09). Deze resultaten sluiten aan bij de bevinding dat zowel ingroup-gerichte actie als aandachtgeneratie als autonome actievormen uit de data naar voren kwamen.

Niet iedereen heeft voor iedere actievorm een concreet en vastomlijnd publiek voor ogen: *“Daar zoek ik eigenlijk naar [op sociale media], dat [onbekende] mensen dat spontaan zien van: ‘Wat is dit nou weer?’” (P6.04), “Ik heb nog wel wat volgers op Twitter (...) en dat is een hele diverse groep, dus ik kan niet zeggen van het is dit of het is dat.” (P6.18), “Mensen laten zich te veel beïnvloeden door pers, Facebook, dat soort dingen. [Ik wil nepnieuws bestrijden] voor wie er maar voor open staat. Ik heb geen doelgroep. Ik roep gewoon en ik zie wel wat erop afkomt.” (P6.22), “Zo breed mogelijk, zodat iedereen weet dat het hier niet gaat zoals het hoort te gaan.” (P6.24). Tevens kunnen verschillende actievormen - of verschillende manifestaties van dezelfde actievorm - **verschillende doelgroepen** aanboren: *“Op Facebook is het veel meer voor een hele massa mensen. (...) Op Twitter is het veel meer de discussie tussen experts, politici, journalisten, en proberen om gewoon heel specifiek die groep te beïnvloeden en informatie voor te schotelen die ze misschien niet zo snel op een andere manier zouden vinden.” (P6.01), “Een goede actie is bedoeld om druk uit te oefenen op je tegenstander. Dat is soms de politiek en dat is soms een bedrijf, en soms is het de bedoeling om daarmee vooral media-aandacht te genereren en daarmee een politiek besluit te beïnvloeden en soms is het de bedoeling om daarmee ergens gewoon economische druk uit te oefenen” (P6.02), “Kijk, de meeste mensen die je volgen [op Twitter] zijn al in politiek geïnteresseerd en hebben hun mening eigenlijk al gevormd. Of ze zijn al als actievoerder actief, of ze zijn van een andere politieke partij dan je eigen politieke partij, dus ik geloof er niet zo in dat als je een Twitterberichtje stuurt dat half Groningen denkt: ‘(...) Dat heb ik gelezen op sociale media.’ (...) Dat gaat toch wel weer meer via de traditionele media gewoon. (...) Als je NOS-journaal haalt, dan weet je zeker dat half Nederland het bij wijze van spreke het gezien heeft.” (P6.05), “Met Twitter, de meesten waarmee ik contact heb zitten al in de groene, activistische sector. Dus het is een beetje dat netwerk waar ik dan in zit. Iedereen die buiten dat netwerk valt en gewoon vrienden zijn is mooi meegenomen. Met Facebook is het natuurlijk mijn vriendenkring die ziet wat ik doe. Niet alleen mijn vrienden maar ook kennissen, ik heb namelijk vrij veel Facebookvrienden, ben ik wel bewust bij bezig dat ik niet te veel post, want dan gaan mensen je blokken.” (P6.08).**

Al met al schetst de analyse van doelgroepen een gemêleerd beeld, van een complexe relatie tussen actievormen en beoogd publiek. Er bestaat **geen een-op-een verband tussen actievormen en beoogd publiek**. Desondanks zijn er wel een aantal trends zichtbaar. Procedurele acties lijken doorgaans meer gericht op resultaat dan op een extern publiek, terwijl men voor traditionele, online, en collectieve actie relatief vaker een bepaald publiek in gedachten heeft. Dit sluit aan bij de geobserveerde opeenvolging van actievormen; men probeert eerst de problemen op te lossen via bestaande procedures, maar wanneer dit faalt verbreedt men de reikwijdte om andere partijen te betrekken voor een mogelijke oplossing. Daarbij valt voor online acties specifiek op dat men Twitter als online interpersoonlijk netwerk lijkt te onderscheiden van Facebook, dat lijkt te worden geassocieerd met een breder bereik. Verder observeren we dat men iets meer geneigd lijkt om zowel traditionele als online actie in te zetten als communicatie- en onderhandelingsstrategie (wantoestanden te openbaren, in gesprek te gaan met mogelijke medestanders en tegenpartijen waarmee te praten valt)

terwijl radicale actie een harder pressiemiddel lijkt om de druk op te voeren wanneer praten zinloos is gebleken. Traditionele en online acties zijn in die zin voor deelnemers vaak kanalen voor massacommunicatie, waaraan het risico voor escalatie niet per definitie inherent is. Een interpretatie van collectieve actie als een (alternatieve) roep om gehoord te worden strookt met de benadering van (de-)escalatie als een *inter*groepsproces in plaats van een groepsproces (vgl. Bruneau & Saxe, 2012; Drury & Reicher, 2000). Met andere woorden, **collectieve actie is een communicatieproces met zenders en (beoogde) ontvangers van een bepaalde boodschap**. Risicofactoren voor escalatie moeten derhalve niet alleen gezocht worden in eigenschappen van een collectieve actie en haar deelnemers zelf, maar bovenal in de manier waarop de situatie zich ontwikkelt tussen deze ‘zenders’ en de ontvangers van hun boodschap.

6.3.3.4 Pragmatische overwegingen

Hoewel de analyse zich in eerste instantie concentreerde op theoretisch gestuurde predictoren, stuitte we in de transcripten daarnaast op een inductief thema van pragmatische overwegingen als voorspeller van collectieve actie. Soms stimuleren praktische aspecten deelname aan een collectieve actie: *“Ik ben nog nooit naar een demonstratie geweest, maar 7 februari loop ik mee met de fakkeloptocht met mijn kinderen. (...) Het is op een tijd dat de jongens ook mee kunnen, anders kon ik niet. Dus dan had ik zoiets van: ‘Dan gaan zij ook maar mee, is ook wel goed voor hun om een keer te zien.’”* (P6.26). Maar praktische redenen worden vooral frequent aangevoerd als **oorzaak voor het afzien van deelname aan een collectieve actie**: *“Mijn handen jeuken ook wel eens om [mensen te mobiliseren] maar (...) ik zit in een positie dat ik het niet kan doen.”*, (P6.05), *“Een jaar eerder was er bijvoorbeeld ook [een fakkeltocht] maar toen kon ik niet, want toen viel het samen met iets van Greenpeace.”* (P6.06), *“We zijn wel naar de eerste fakkeloptocht geweest, maar dit jaar was het precies op de overlijdensdag van mijn moeder, dus daar zijn we niet geweest.”* (P6.07), *“De overheid komt met een algemene regeling, en ik denk dat dat gebeurt. En daarom zul je zien dat iedereen weer mee kan doen. Dus waarom zou je dan bij de WAG aansluiten?”* (P6.17), *“We zouden ook naar de NAM geweest zijn, zaterdag. Maar daar hebben we vanaf gezien door de ijzel.”* (P6.19), *“Het zal een keer voorkomen dat ik niet kan of zo. Of dat het te ver weg is of iets dergelijks waardoor ik er zelf niet persé heen kan of dat ervoor over heb.”* (P6.25). Deelname aan acties blijkt dus deels afhankelijk van toevallige omstandigheden waarmee een actie samenvalt. Hier is ook begrip voor: *“Kijk, ik snap dat er heel veel mensen geen actie kunnen voeren vanwege werk, vanwege persoonlijke situaties, daar moet je gewoon rekening mee houden. (...) Iemand die dat niet is, die zal er een reden voor hebben. Zo sta ik daar in.”* (P6.14).

Bovendien is **timing van een actie, naast voor de opkomst, ook van belang voor de impact**: *“Gewoon ergens op een doordeweekse dag demonstreren werkt niet, een willekeurige zondag demonstreren ook niet. Het moet gewoon precies op dat moment zijn dat het ertoe doet. Dat verschilt elke keer weer. We hebben het een aantal keren gedaan vlak voordat er een Gasbesluit genomen ging worden om op dat moment een heel duidelijk politiek signaal uit te sturen naar vooral de Tweede Kamer, die daar dan vervolgens over moet gaan besluiten.”* (P6.02). Dit geldt eveneens online: *“[We zijn] nog niet [online actief] omdat we nog in een fase zitten waarin we die dingen nog op een rijtje moeten krijgen. Zitten nog in een voorbereidende fase. (...) We hebben natuurlijk maar een half verhaal. En het verhaal duurt heel erg lang. (...) Dus op een gegeven moment moet je zorgen dat je ergens bent, waarbij de voorgeschiedenis een heel verhaal wordt en het dan ook interessant wordt om de rest te volgen zeg maar. (...) Anders heeft het geen toegevoegde waarde, wordt het zo’n hapsnapverhaal.”* (P6.12). Niet alleen potentiële actiedeelnemers maar ook **sociale bewegingen maken pragmatische afwegingen**, wat soms leidt tot een (gelegenheids-

)samenstelling van bewegingen: *“Vanuit Milieudefensie, samen met een groep bewoners van het gebied, met de Groninger Bodem Beweging en de Natuur- en Milieufederatie en de Waddenvereniging (...) [vormen we] een coalitie die ook al bij het vorige gasbesluit dat gewoon gezamenlijk aangevochten heeft, ook omdat het een hele dure grap is.”* (P6.02), en soms tot versterkte complementariteit: *“Greenpeace die heeft geloof ik een hele duidelijke afspraak met Milieudefensie, dat ze de steenkool en de gasboring een beetje verdelen, en het Milieudefensie doet meer de gasboringen. (...) Ze hebben ja allebei - dat geldt zowel voor Milieudefensie als Greenpeace - die hebben een beperkt budget en dat moeten ze zien te verdelen, en over een bepaald aantal doelen.”* (P6.06). Afwegingen over tijd en geld spelen dus zowel aan de organisatorische als aan de deelnemende kant van collectieve actie. Uiteraard speelt momentum een belangrijke rol in de uiteindelijke grootte van mobilisatie, maar fluctuaties in deelname kunnen ook worden veroorzaakt door banale details betreffende het weer of persoonlijke omstandigheden.

6.3.3.5 Sociale identiteiten en percepties van intergroepsconflict

Een sterke voorspeller van collectieve actie is gepolitiseerde identificatie met een activistische sociale identiteit (Stürmer & Simon, 2004). Qua sociale identiteiten valt op dat sommigen zich **sterk identificeren** met een specifieke (set van) identiteit(en). Bijvoorbeeld: *“Als Milieudefensie voeren we een Raad van State-zaak tegen het nieuwe Gasbesluit.”* (P6.02). Anderen wisselen echter strategisch tussen verschillende identiteiten: *“Uiteindelijk zie ik mezelf het liefst individueel de dingen doen en heb ik een aantal clubjes waarmee, als het nodig is, ik een naam heb. Dus Milieudefensie gebruik ik wel eens of Fossielvrij, Contramine is er ook. GroenLinks niet zoveel maar zou ook kunnen. Je meet jezelf verschillende identiteiten aan afhankelijk van wat handig is.”* (P6.08). Uit dit citaat blijkt dat een gepolitiseerde identiteit niet een op een samen hoeft te gaan met sterke overlap tussen de persoonlijke identiteit en de identiteit van een sociale beweging. P6.02 treedt op als onderdeel van een sociale beweging (“we”), terwijl P6.08 zijn lidmaatschap van verschillende sociale bewegingen *gebruikt* om grotere doelen te bereiken. Een dergelijke **strategische inzet van identiteiten** vinden we ook terug bij andere deelnemers, zo vertelt P6.06 over een fakkeltocht: *“Ik geloof dat dat individueel was. (...) We hebben toen wel Greenpeace jasjes aangetrokken geloof ik. (...) En toen waren er ook mensen die zeiden: ‘Oh hé, is Greenpeace hier ook, die is er anders nooit.’ Maar dat was op zich juist wel positief voor Greenpeace. Maar [ik doe] de meeste dingen aan de gasboringen, omdat Greenpeace daar verder niet veel mee doet, toch vanuit mezelf.”* Op deze manier vergroten sociale bewegingen hun bekendheid onder deelnemers aan collectieve actie. Dat het effect verder reikt dan groeiende naamsbekendheid van sociale bewegingen onder Groningers blijkt uit het volgende fragment:

P6.13: *“Ik heb wat meer respect gekregen voor de milieuactivisten, die in bomen klimmen. Ik heb daar meer respect voor gekregen. Die mensen hebben echt een opdracht, die hebben zichzelf een opdracht gegeven en ze staan er achter. Ik heb daar respect voor gekregen. Dat beïnvloedt mijn gedrag naar die mensen ook. Ik vond het altijd maar links geneuzel, maar ik waardering voor die mensen gekregen.”*

Interviewer: *“En heb je daar ook contacten aan overgehouden?”*

P6.13: *“Jazeker. Ik heb via Facebook en telefonisch contact met die mensen. Daar trek ik nu ook mee op.”*

Tijdens collectieve acties wordt soms ook bewust ingezet op het creëren of versterken van sociale identificatie: *“Ik voel dat er in de massa even iets gezegd moet worden. (...) Dat mensen zich gewenst voelen bij de demonstratie, dat zie niet denken: ‘Er staan daar op het podium wat mensen te praten’. Nee: ‘Wij horen erbij.’ Dat gevoel.”* (P6.22). Dit strookt met de bevinding dat sommigen bewust bezig zijn met het **smeden van sociale banden en identiteiten tijdens collectieve actie**, onder andere resulterend in de verschijning van ingroup-gerichte acties als autonome actievorm (zie subsectie over collectieve actievormen).

Op deze manier ontstaan rondom collectieve actiedeelname nieuwe sociale netwerken: *“Mijn omgeving is groter geworden. (...) Ik heb [door mijn actiedeelname] meer mensen leren kennen. Ik heb heel veel meer heel aardige mensen leren kennen.”* (P6.20), *“Ja ja [we maken] toch wel weer nieuwe kennissen met mensen die ook in hetzelfde schuitje zitten. Waardoor we nu meer contact mee hebben met elkaar. Jaja.”* (P6.30), *“Ik ga onmiddellijk aansluiting zoeken bij groeperingen die ermee bezig zijn. Dus als ik een actie zie die ik wil ondersteunen, dan kijk ik, wie organiseert het, die stuur ik een berichtje: ‘Kan ik iets voor je doen?’ (...) Meestal is het zo dat het min of meer automatisch op mijn bordje komt, door de jaren dat ik actief ben. Dan weten ze mij onderhand wel te vinden.”* (P6.22) en *“Allemaal mensen waar ik contact mee heb, waar je contact mee hebt [door de collectieve acties]. Het is, we zijn - dat vind ik wel heel mooi daarvan - wij zijn wel een club geworden. Ondanks er soms wel een tweespan is. Als er wat gebeuren moet, dan staan we er voor elkaar. En het is nog maar een hele kleine club, maar ik hoop dat het een hele grote club wordt.”* (ook P6.22). Er ontstaan ook **nieuwe sociale identiteiten rondom collectieve actiedeelname**: *“In Groningen zijn er eigenlijk ook drie groepen dus er is een groep die heel actief protest voert en flink lawaai maakt tot schande van hun zelf - ik ben de naam even kwijt maar je kent ze wel. En wij bij de Groninger Bodem Beweging die toch proberen op een nette manier en binnen de wet een proteststem te laten horen. En dan zijn er een aantal mensen van: ‘Bwa, valt toch nog mee en zo erg zal het niet zijn.’ Zijn een beetje drie invalshoeken. Ik zit dan een beetje bij de middelste.”* (P6.04). We zien uit het gebruik van ‘wij’ in dit fragment dat deze deelnemer zichzelf is gaan zien als onderdeel van een sociale beweging. Met andere woorden, er is een gepolitiseerde identiteit ontstaan.

Desondanks kan inzet van sociale bewegingen juist ook zorgen voor **argwaan**: *“Er zijn meerdere groepen verder actief in de provincie. (...) Als aan tafel waar dat [actievoorstel] geopperd wordt ook de GBB zit, dan is het toch vrij vaak dat de GBB die actie gaat claimen. (...) GBB is ook niet onafhankelijk, in die zin, zij hebben iets van €70.000 aan subsidie gekregen, en, nou ja goed, dan weet je het wel, ja.(...) Als zij zien: ‘Hier kunnen wij wat winst voor onszelf uithalen’ ja, dan claimen ze dat.”* (P6.21) en mensen **vervreemden van demonstraties**: *“Echt een soort grass roots-beweging, die zou ik willen. Dus van onderop, vanuit de mensen, en dat je daarbij geholpen wordt door organisaties, des te beter. Maar, nou ik moet bijna huilen als ze organisaties alleen maar ook zelf - of ze dat bewust of onbewust doen, interesseert me niet - hun specifieke stempeltje erop willen zetten. Dat vind ik jammer.”* (P6.20), *“Op de Grote Markt daar liepen mensen met een tocht mee. Dat was, kijk, de echte mensen, Groningers die er wonen, de inwoners die er zouden moeten zijn die waren er niet. Dus, dit werd dus overgenomen door min of meer beroeps; SP, Greenpeace mensen, andere dames in een soort alternatieve kleding met, zwaar rokend en dat soort, die, dat is helemaal verkeerd. (...) Dat vond ik gewoon een beetje ridicuul, dat gaf mij geen goed gevoel voor de demonstratie. Dat waren te politiek, de SP is helemaal politiek op dit gebied.”* (P6.15). Hier worden de Groningers als *echte mensen* afgezet tegen de categorie *beroepsactivisten*. Ondanks dat iedereen in de huidige steekproef was geworven vanwege deelname aan een of meer collectieve actievormen, bleek ook hier de **weerstand tegen de sociale identiteit van activisten** te bestaan:

P6.19: *“Het woordje activist zoals je dat zegt, ik zie mezelf helemaal niet als activist.”*

Interviewer: *“Hoe ziet u uzelf dan?”*

P6.19: *“Noem het maar een bezorgde burger.”*

Het negatieve stigma van activisten wordt actief tegengegaan door mensen die zichzelf wel als zodanig categoriseren: *“Als je online dingen post, dat deed ik dus om te normaliseren: ‘Kijk eens hoe normaal het is om activist te zijn.’ En om in het netwerk te blijven qua informatievoorziening.”* (P6.08), *“Ik beschouw mezelf als een, in elk geval wil ik [op*

*Facebook] ook overkomen als een redelijk neutraal, waardoor ik hoop dat het [activisme] enigszins uit een, ja, sfeer van extremisme wordt getrokken. Omdat je ook gewoon, dat er ook gewoon normale mensen heen gaan, zeg maar.” (P6.25). Uit de opmerkingen over het normaliseren van activisme en over activisten versus gewoon normale mensen blijkt dat deze deelnemers bewust bezig zijn met reacties uit de sociale omgeving; zij reageren op de (verwachte) interpretatie door hun sociale omgeving van activisme als niet normaal. Deze interpretatie sluit aan bij de aversie jegens de sociale identiteit *activisten* die we eveneens observeerden onder Groningse bewoners (Hoofdstuk 4) en door P6.20 als volgt wordt omschreven: “Milieudefensie werkt op sommige mensen als een rode lap op een stier (...), heeft een bijmaak van: ‘Oh, jullie zijn zeker betaalde actievoerders.’ (...) En activisten zijn per definitie slecht of zo. (...) Daar moeten we ons dan maar niks van aantrekken, maar ik vind dat Milieudefensie heeft voor sommige mensen zo’n slechte naam”. De Groningse bewoners distantieerden zich van deze identiteit door zichzelf te classificeren als *reactivisten*. In deze context noemt P6.27 mensen van Milieudefensie “Wel echt de die hards, (...) de echte activisten.” P6.08 erkent dit **onderscheid tussen (klimaat)activisten en reactivisten**: “Ik ben bijvoorbeeld (...) klimaatactivist. Maar veel mensen in het aardbevingsgebied doen het in eerste instantie voor de veiligheid. Dat zijn vaak verschillende groepen mensen, die [zijn] vaak wat ouder en die moesten activist worden, terwijl ik ervoor heb gekozen. Ik vind het ook belangrijk om solidariteit te tonen, niemand staat hier alleen in.” In de huidige steekproef van zelf-gedefinieerde activisten en actieve leden van sociale bewegingen wordt de identiteit van activisten regelmatig (noodgedwongen) meer omarmd en probeert men een positiever beeld te schetsen van activisme en activisten. “Mijn kinderen en kleinkinderen, dat die niet alleen maar zeggen: God daar heb je die gekke moeder, oma, vriendin, weet ik veel wat allemaal weer. (...) Hoe is dat, om activist te zijn? Maar voor mij is dat geen scheldwoord. Voor mij is het ook geen beroep, voor mij is het de benaming van iemand die actief is. Verder niet. En een actieveling vind ik een raar woord. Dus activist. Iedereen kan activist zijn.” (P6.20). Deze strategie gericht op het **normaliseren van activisme** is een van de manieren om om te gaan met reacties uit de sociale omgeving (die we in een latere subsectie beschrijven) op een gepolitiseerde identiteit.*

Op verschillende plaatsen in de analyse kwam dus een gepolitiseerde identiteit naar voren. Maar een breder gedeelde sociale identiteit was die van gedupeerden of Groningers - een identiteit die saillant kan worden in de context van een concrete collectieve actie: “Ik doe het echt vanuit, ja goh, saamhorigheidsgevoel. En ik word opeens heel erg Groningen of zo.” (P6.20). Naast een gepolitiseerde identiteit is identificatie met een gedupeerde groep een wat algemenere voorspeller van collectieve actiedeelname (Van Zomeren et al., 2008). In de context van de gaswinning bestaat deze sociale identiteit uit twee componenten, namelijk de (gedupeerde) Groningers en de bredere categorie van degenen die lijden onder mijnbouwschade. De sociale identiteit Groningers betreft vaak de inwoners maar soms ook Groningen als geheel, niet alleen burgers: “Wij moeten gewoon als Groningers, als Groninger instanties, als Groninger bestuurders van gemeenten en provincies, van waterschappen, moeten wij - en individuele burgers - moeten wij ons zegje kunnen doen over weer het gasbesluit.” (P6.20). Voor velen wordt de Groningse identiteit gekenmerkt door nuchterheid: “De schroom, dat is typisch Gronings, de schroom: ‘€750 schade, dat is jammer.’ Ik zeg: ‘Doe maar 1000, ik bedoel dat geld is toch al lang uitgegeven. Dat is al lang op. Heb die schroom nou niet.’ Zo zitten wij nog voor een deel in elkaar.” (P6.03), “Groningers komen niet zo gauw in actie. Nee nee, dat zit in hun mentaliteit van Groningers.” (P6.30). Het beeld van ‘de Groninger’ als nuchter wordt soms echter ook tegengesproken, bijvoorbeeld vanwege de generalisatie van het stereotype: “Je hebt bijvoorbeeld vaak activisten die mij vragen: ‘Wanneer zijn de Groningers klaar voor harde acties?’ Dan zeg ik: ‘Net zoals de Nederlander niet bestaat - dat zei Maxima ooit - bestaat de Groninger ook niet.’ Dus sommigen

Groningers zijn ervoor en sommigen zijn ertegen. Maar op het moment dat je het [hardere actievoeren] doet en je blijft het doen zul je vanzelf mensen creëren die het niet erg vinden. Zo kun je een nieuwe norm creëren.” (P6.08). Of uit frustratie over de passieve houding:

P6.13: “Heel veel mensen in Groningen zijn te gelaten. Wat kenn'n we er ook aan doen?”

Interviewer: “Nuchter.”

P6.13: “Ik vind dat dom. Ik vind dat niet nuchter, ik vind dat dom. Het gaat om jouw huis, om jouw woonomgeving.”

Uit sommige fragmenten spreekt ook de hoop of het idee dat de nuchterheid uiteindelijk plaatsmaakt voor actiebereidheid: *“Ik ben totaal passief. En daar wil ik voor waarschuwen; er zijn veel meer Groningers, als de overheid niet oplet, dan krijg je een hele nare vervelende sfeer van fysiek geweld. (...) Ik denk dat men de sfeer onder de Groningers gewoon onderschat. Dat is stelselmatig gebeurd. En dat, en daar wil ik voor waarschuwen.” (P6.15), “Mensen in Groningen zijn echt wel nuchter, en denken van: ‘Kom op, en verder, kop d'r veur en dan weer verder.’ Maar het is natuurlijk wel een keer klaar denk ik.” (P6.24). Toch ziet men **nuchterheid als een persoonlijkheidstrekk die de Groningers onderscheidt** van de rest van de wereld: *“De verontwaardiging is in het buitenland haast nog groter dan in Groningen zelf. Dat heeft met de Groninger mentaliteit te maken.” (P6.22), en van de mondigere Randstedelingen: “In Amsterdam werd de metro aangelegd. Nou, het voorbeeld. Het hele... ik geloof dat het Damrak, ik weet het niet meer... het was in een van die grachten, ik weet het niet meer, maar ergens ging het mis en daar begonnen de huizen te zakken door dat geboor. Nou, je moet zien wat daar gebeurde. Nou, dat gebeurt hier gewoon niet. Ik vind dat verbijsterend. Ik ben ook geen Groninger hè, het is ook heel interessant om te zien dat veel partijen, mensen die zich hier druk maken niet-Groningers zijn.” (P6.12), “De Groninger is niet per definitie een grote activist. Ze zijn niet zo snel opgefokt als de westerlingen. En waar dat dan in zit, het zal wel in de volksaard liggen, maar daar heb ik geen studie naar gedaan. Ik kan er weinig van zeggen, maar het is wel het feit dat het zo is.” (P6.13), “Jammer genoeg hebben wij dan niet Amsterdam als hoofdstad van Groningen. Als daar met de Noord-Zuidlijn een huisje verzaakt, ligt heel de boel plat en stil. Dat gaat met de Gasunie natuurlijk niet gebeuren. Want daar zijn de Groningers waarschijnlijk weer wat te nuchter en terughoudend in. En de bestuurders waarschijnlijk ook.” (P6.24). P6.30 verwoordt het verschil als volgt:**

P6.30: “Dat vind ik toch wel een nadeel van Groningers mentaliteit, iemand zegt: ‘Ja dat valt wel mee.’ En dat valt helemaal niet mee. Dus... En als dit in het Westen zou gebeuren, nou dan had je natuurlijk de hele boel in het honderd.”

Interviewer: “Ja, een hele poppenkast.”

P6.30: “Dan was bij wijze van spreken 20 jaar geleden de gaswinning al stilgelegd. Of tot een oplossing gebracht.”

Interviewer: “Ja.”

P6.30: “Want even kijken hoor, Limburg krijgt 1% van de gasbaten, Groningen krijgt 2% van de gasbaten. Drenthe 1%. En Friesland geloof ik ook 1%. En 83% blijft allemaal in het Westen. Dus die verhouding is helemaal scheef. Helemaal scheef. En als dat op zichzelf goed is voor de economie, dan is het goed voor ons allemaal. Maar nu moeten er eigenlijk voor 83% dat moet naar 70%, want 20% moet deze kant op om de schade in toom te houden. En om een oplossing te bedenken. Er moet een oplossing komen.”

Uit het bovenstaande fragment blijkt dat er niet alleen gesproken wordt van een mentaliteitsverschil tussen Groningers (met andere perifere provincies) en het Westen van het land, maar tevens van een intergroepsconflict tussen Groningen en de rest - met name het Westen - van Nederland. Soms uit zich dat in een gebrek aan kennis of interesse: *“Er zijn familieleden van ons die in het Westen wonen en die helemaal geen idee hebben van wat hier gebeurt.” (P6.19). Meerdere deelnemers halen ook het feit aan dat de Groningers een*

numerieke minderheid zijn in democratie Nederland, bijvoorbeeld: “[De] problematiek die wij hier hebben, als die in het Westen van het land zou zijn, dan was de pleuris uitgebroken. (...) Alleen ja, het gaat hier maar om 150.000 mensen.” (P6.23). Regelmatig beschrijft men - in lijn met observaties dat Groningen als een rijke regio telt (<https://www.dvhn.nl/groningen/Groningen-dankzij-de-gasbel-weer-onterecht-bij-de-rijkste-regios-van-Europa-23507205.html>) - **Groningen als wingewest van Nederland**: “Groningen is gewoon een wingewest. Vroeger had men Suriname en Indonesië, maar nu heeft de Hollandse regering – ik zeg met nadruk de Hollandse regering – de provincie Groningen. Dat is het een democratie, maar wij zijn numeriek in de minderheid en er is in de parlementaire democratie van Nederland geen ruimte voor de belangen van minderheidsgroeperingen. Je hebt het maar te pikken dat de boel willens en wetens kapotgemaakt wordt.” (P6.07), “Het is eigenlijk bijna een vorm kolonialisme, als je het mij vraagt.” (P6.10), “Heel Nederland profiteert van het gas dat hier uit onze grond wordt gepompt. Iedereen geniet daarvan, maar niemand wil de kosten daarvan. Het gaat allemaal zeer traag en schoorvoetend. Het is alsof wij een gewin-provincie van de rest van Nederland zijn. Dat vind ik een beetje tragisch. Je ziet dat de Maasvlakte opgebouwd is met het geld dat hier uit Groningen komt. Wat hebben wij terug gekregen? Ja, de Eemshaven. Dat zijn geen verhoudingen. Als je ziet wat voor geld die kant op gegaan is en wat wij terugkrijgen, slaat dat helemaal nergens op.” (P6.13). Het conflict draait niet alleen om economische rechten op aardgasbaten maar ook om fysieke rechten: “Je stelt dus de risico’s van de bevolking, het geld boven het risico van de bevolking. Ik vind dat gewoon absoluut niet kunnen. Als dat in Amsterdam of Den Haag zou gebeuren dan zou het niet gebeuren, maar toevallig in Groningen dan wel. Ik denk dat ze in Den Haag ook een beetje denken: ‘Groningers en Drenthers zijn een beetje dom.’ Maar die hebben gewoon een heel groot incasseringsvermogen. Maar het is dat verhaal gewoon, het onrecht. En uiteraard ook omdat ik in het gebied zit. Als het de mijnbouw in Limburg was geweest was ik er misschien niet bij geweest. We worden er ook zijdelings mee geconfronteerd. En ik ben in Groningen geboren. Dus ik heb veel affiniteit met Groningen.” (P6.22), “In Groningen, wij mogen een kans van één op 10.000 hebben om dood te gaan ten opzichte van één op 100.000 in de rest van Nederland. (...) De Staatstoezicht Op De Mijnen-rapporten (...) van 2014. (...) Dus wij mogen minder veilig zijn, dan de rest van Nederland. Dat is gewoon de norm.” (P6.24). Uit de eerdere uitspraken over Groningse mentaliteit bleek al dat hier een onderscheid wordt gemaakt dat dieper gaat dan slechts geografische indeling; ‘de Groninger’ is een bepaald type persoon. Het bovenstaande citaat van P6.22 voegt hieraan het Groningschap toe als reden om in actie te komen.

Het belang van het Groninger-zijn voor individuen en hun gedrag wordt geïllustreerd door een veelheid aan uitspraken waarin de trots op en verbondenheid met het Groninger land doorklinkt: “Wij zijn dus op de boerderij gaan wonen na het overlijden van mijn ouders. (...) Een familieboerderij vanaf 1909. Mijn overgrootvader heeft hem gekocht.” (P6.07), “Ik ben hier geboren, mijn voorouders komen uit Noord-Nederland vandaan. Ik vind in zekere zin dat het aan mij is om het netjes achter te laten.” (P6.08), “Ik wil hier ook niet weg, want (...) mijn roots liggen hier, mijn kinderen wonen hier, mijn kleinkinderen wonen hier.” (P6.14), “Dat [ik tegen windturbines ben] komt omdat (...) ik hier al wel ongeveer 500 jaar mijn voorouders, dus mijn ouders en daar de ouders van, die zitten hier al ontzettend lang. En haast zonder uitzondering op boerderijen. Dus ik denk dat het zo diep in mij zit dat landschap, dat ik dat, dat ik daar ook voor strijd zeg maar.” (P6.17), “Ondanks dat het een krimpgebied is, is het wel een heel mooi woongebied. Dit geldt ook voor mijn kleinkinderen. Als die groot zijn, gaan zij studeren en gaan ze ook wel vast naar de Randstad toe. Dat doet er niet toe. Ze wonen nu in dit gebied.” (P6.28), “Ik ben hier geboren en getogen, mijn familie woont hier al 600 jaar en er komen klojo’s in de grond boren en dan moet ik van alles doen om hen dat mogelijk te maken.” (P6.31). Ondanks deze **sterke geworteldheid van veel**

Groningers in hun regio, vermindert de gaswinningsproblematiek bij een klein deel toch de wil om in de omgeving te blijven: *“Ik ben trots om hier te wonen in deze provincie maar de andere kant van het verhaal is dat, we worden gewoon in onze trots geraakt. Omdat er een oneerlijke wetgeving hier plaatsvindt. Overal in Nederland zou het onverstaaenbaar zijn, maar hier kan het. Hier kan het zo zijn dat de staat en de NAM de zaak leegtrekken, en vooral daarna de schade ontkennen en traineren, traineren, dat is wat gebeurt. (...) Als het een obsessie wordt heb ik afgesproken, dan gaat de sleutel echt door de brievenbus heen, dan ga ik weg.”* (P6.09), *“Als ze morgen zouden zeggen: ‘We draaien de kraan dicht en we zorgen dat alles netjes wordt opgelost’ dan wil ik hier graag blijven. Maar als ik zo onbeschoft word behandeld als nu dan wil ik ook heel graag weg. Want ik heb geen zin om mijn leven hieraan te verspillen.”* (P6.12). De gaswinningsproblemen voeden de stille wens te vertrekken ook indirect, via de versplinterde saamhorigheid in het dorp: *“Dat is één van de redenen waarom ik hier weg wil. Toen we hier kwamen, wilden we hier doodgaan.”* (P6.19). De verbondenheid met Groningen heeft twee implicaties voor collectieve actie. Enerzijds onderstreept zij het **zelfbeschikkingsrecht** van de Groningers over hun eigen land - en recht dat kan gelden voor het eigen huis waar men misschien al generaties woont, maar tevens voor het gas dat in deze regio wordt gewonnen. Inbreuk op deze historische rechten kan worden aangemerkt als immoreel gedrag dat een passende reactie vraagt. Met andere woorden, een blik op het verleden dient als motivatie voor collectieve actie. Anderzijds behelst de verbondenheid met Groningen ook een **oog op de toekomst**: Men hoort hier, wil hier blijven, en is bereid daarvoor te vechten: *“Jeetjemina, ik word bijna driftig als ik eraan denk dat hier mensen komen met: ‘Dat is mijn terrein.’ En ik ben zelf als Groninger: ‘Mien land of, dit is mijn terrein. Je komt niet mijn land op.’”* (P6.20). Actiebereidheid kan tevens ontstaan vanuit een samenspel van het zelfconcept van een individu en diens sociale identiteit als Groninger: *“Ik ben mijn hele leven al een geëngageerd iemand. Dus ik, nou, ik voel me erg betrokken bij, nou ja, maatschappelijke problemen. En ik denk dat Groningen, de provincie waar ik zeven jaar heb gewoond en me toch wel erg verbonden mee voel, daar is, nou ja, de gaswinningsproblematiek wel heel erg duidelijk.”* (P6.01). Ondanks de spreekwoordelijke Groningse nuchterheid speelt trots op de regio al met al een niet te miskennen rol in collectieve actie. Groepsleden die zich sterk identificeren met een gedupeerde groep zullen niet snel kiezen voor individuele mobiliteit (Ellemers, Spears, Doosje, 1997). Dit impliceert dat mensen die actievoeren vanuit (onder meer) hun Groningse geworteldheid over het algemeen volhardender zullen zijn in het verbeteren van de situatie voor *alle* getroffen en dan mensen die actievoeren vanuit een minder stabiele of minder sterk geïnternaliseerde identiteit. Voor organisatoren van collectieve actie betekent dit dat mobilisatie op basis van een regionale identiteit weliswaar op initiële tegenstand kan stuiten vanwege de wrijving tussen de regionale stereotypen (bijv. Groningse nuchterheid) en actie, maar dat regionale identiteit een stabiele basis voor duurzame mobilisatie lijkt. Voor een inschatting van bedreigingen voor de openbare orde en veiligheid is het interessant om te weten of mensen die zich sterk identificeren met hun regio eerder geneigd zijn dan zwakke identificeerders om alle stappen te ondernemen van procedurele actie, via traditionele en online collectieve actie, tot ten slotte radicale actie.

Waargenomen sociale identiteit van Groningers	
Kenmerk	Gevolgen voor collectieve actie
NUCHTERHEID	Initiële weerstand tegen actievoeren, <i>laissez-faire</i> houding gekenmerkt door bagatelliseren van de eigen problemen en niet laten meeslepen door (en/of niet uiten van) emoties die kunnen aanzetten tot actie.
ACHTERGESTELDHEID	De provincie als wingewest van Nederland, de rest van het land (m.n. het Westen) maakt misbruik van de Groningers, sterk gevoel van onrecht zowel economisch (scheve verdeling gasbaten) als fysiek (gehanteerde veiligheidsrichtlijnen). Dit aspect van de Groningse identiteit kan actie stimuleren.
GEWORTELDHEID	Sterk gevoel van verbondenheid met de regio, met daaruit voortvloeiende historische rechten op de Groningse grond en alles daarop (huizen) en eronder (gas). Stabiele basis voor duurzame mobilisatie voor collectieve actie.

Tabel 6.5. Relaties van de waargenomen sociale identiteit van Groningers met collectieve actie.

Hoewel men enerzijds door te verwijzen naar regionale stereotypen en regionale identificatie een diepere betekenis toedicht aan geografische scheidslijnen, trekt men anderzijds ook de vergelijking naar Limburg als onderdeel van een overkoepelende **ingroup van gedupeerden door mijnbouwschade**, bijvoorbeeld: *“Als er in Amsterdam trilling ontstaat omdat ze bij het graven van een metrotunnel de fundaties in beweging brengen dan staan de kranten bol en dan gaat het over één of twee huizen. Maar dat is lekker dicht bij Den Haag en hier is - hier en in Limburg - is het allemaal wat verder weg en niet zo zichtbaar. En niemand die dat boeit.”* (P6.04), *“De gaskraan dicht en de boel goed repareren, en ophouden met repressie. Dat geldt niet alleen voor Groningen, maar ook voor de mijnbouwgetroffenen in Limburg.”* (P6.07), *“Bepaalde mensen zien gewoon dat als je niet adequaat en daadkrachtig optreedt, dat het gewoon gaat sudderen. En dan kom je er gewoon niet uit. En dat is ook wat de NAM probeert te doen. En de Shell. Vertragen. Dan is de gasbel straks leeg over 4-5 jaar, dan hebben zij hun centen binnen. Dat gaat net als in Limburg: en na 30 jaar is het verjaard en heb je geen aanspraak meer op schadeherstel.”* (P6.24). Soms worden mede-gedupeerden ook gezien als een abstracte, ongrijpbare categorie in plaats van echt ingroup: *“Het is een drama van de bovenste plank. (...) Kijk, wij zijn er uit. Maar er zijn misschien nog wel 1.000 of 2.000 man, die er net niet uit zijn. (...) Die groep is heel erg onderschat. Er is niemand die weet hoeveel het er zijn. Niemand weet waar ze zitten. Ja, ze weten het allemaal wel, maar je komt er niet achter. Want dan beginnen ze weer te zeiken over privacy.”* (P6.03). Identificatie met een gedupeerde groep is interessant voor zowel sociale bewegingen als bewakers van de openbare orde aangezien het een predictor is van collectieve actiedeelname (Van Zomeren et al., 2008). Uit de bovenstaande citaten blijkt echter dat deze groep in de gaswinningscontext niet altijd concreet genoeg is om te dienen als basis voor massamobilisatie.

Bovendien wordt de groep van gedupeerden als geheel deels ook gekenmerkt door **interne versplintering onder gedupeerde Groningers**: *“Dat is ook een hele grote tweespan*

onder de bevolking van Groningen. Als ik naar mijn burens loop, die hebben het keurig opgelost. Nou ik zit al te knokken in ieder geval voor wel mij toekomt. En mijn oude buurman die is met € 700 afgekocht, die mag het allemaal zelf gaan doen. Dus het is.... Ja als ik naar mijn buurman gaat, ik zeg ook: ga actievoeren tegen de NAM. En dat tikt hij op zijn voorhoofd van: 'Ja ik ben niet gek, moet je eens kijken jongen, bij mij is het keurig opgelost.' En daardoor krijg je die tweespan in Groningen." (P6.04), "In het dorp, door de aardbevingen heb je een grote tweespalt. Je hebt mensen die van buitenaf komen, dus los van die aardbevingen heb je al de kloof import en autochtoon. Vaak zijn de mensen die er nieuw bij komen hoger opgeleid, dus de autochtonen voelen zich in de hoek gezet. Door die aardbevingen, bijvoorbeeld een import maakt gebruik van die NAM-geldstromen of leefbaarheid. Je hebt een grote tweedeling." (P6.07), "Er zijn toch aardig wat mensen die het gevoel hebben: 'Oh ja, dan krijgen zij een nieuw huis. Ik heb geen schade en ik krijg niks. Mijn huis is net zo oud, ik heb geen schade en zij krijgen een nieuw huis.' Dat ongerief. (...) Dat is het, die afgunst. En dat gaat met het versterkingsprogramma, dan krijg je naast de bouwput ook de oorlogspuit van de bewoners: 'He, ik heb nog een oude garage tegen het huis aan staan en die blijft staan en zijn garage in een keer van de twee-onder-een-kap die moet wel vervangen worden? Nou, mooi. Zijn huis stijgt in waarde en de mijne niet.' Die [onderlinge relatie] komt echt op scherp te staan." (P6.12), "Aan de ene kant heeft iedereen schade bijna, denk ik. Aan de andere kant is het ook een beetje, ja, individueel dat iedereen daar individueel mee bezig is." (P6.27), "Of ze kweken het expres of het ontstaat, maar er is tweedeling in het dorp. Mensen die ruimhartig worden geholpen die zeggen dat soms ook. Mijn buurvrouw, die schat, die heb ik ook geholpen met de schade van haar huis maar die heeft ook zoiets: 'Ja, maar het zijn best aardige mensen.' Het zou er verdomme nog eens bij moeten komen dat die mensen niet aardig zijn, ze hebben jou schade aangedaan en ze zouden nog niet aardig zijn, wat krijgen we nou." (P6.31).

Dergelijke **versplintering binnen gemeenschappen heeft een negatief effect op collectieve actie**: "Dat krijgen wij in Groningen nog steeds niet goed voor elkaar, dat is zo zonde, werk nou samen. (...) Het is heel frustrerend als we zo met elkaar omgaan in Groningen, met dat probleem. Want dan komen we er dus nooit. (...) Nu zijn er gelukkig heel veel burens die het wel doen. Maar dat komt dus ook voor." (P6.03), "Dit soort gebeurtenissen splijt de sociale cohesie in het dorp. En dat doorkruist tegelijkertijd participatie." (P6.19), "Iedereen krijg je niet op één lijn. Doordat de NAM, eigenlijk waar onze Tweede Kamer ook wel heel goed in is in het kweken van tweespannen. En als je dan een tweespan onder de bevolking hebt, en niet alle neuzen één kant op wijzen, dan krijg je nooit alle mensen mee over de streep. Dus dat maakt het [mobiliseren voor actie] wel eens moeilijk." (P6.23). Versplintering onder bewoners wordt niet slechts genoemd als neveneffect, maar als **strategisch middel** dat de tegenpartij bewust inzet: "Mensen worden steeds geïsoleerd en het wordt klein gehouden, apart gehouden." (P6.07), "De overheid vind ik ook erg laagbaar maar zeker de NAM, dus Shell en Exxon, [die] dit allemaal gewoon heel zakelijk benaderd hebben. Zo lang mogelijk verwarring scheppen, individuele gevallen pakken, mensen individueel beïnvloeden een beetje en dan stel je uit totdat ze er ziek van zijn en opgeven. En dan heb je dus je geld weer binnengehaald. En ik vind dat je daar wat tegen moet doen." (P6.15), "Op alle manieren probeert de NAM individuen murw te krijgen, dus daarom laten ze de mensen die schade hebben, het minst mogelijk met elkaar praten. Daarom worden, als dingen vergoed zijn, ook gezegd: je mag er niet verder over praten. Dus de verdeling heerst." (P6.19), "Je hoeft alleen maar een beetje verdeel en heers te spelen en een beetje te vertragen, dan heb je de inkomsten van die gasbel nog, de komende vijf jaar. Daar is ook een gasbesluit voor vijf jaar vastgelegd. Dan hebben ze mooi de bel leeg. En dan vertrekken ze gewoon met de noorderzon. Ga daar maar vanuit." (P6.24), "De NAM, zoals gezegd, die doet verdeel en heers." (P6.30). Nog afgezien van de effecten van versplintering die ontstaat

tussen bewoners, kan zelfs puur het zelf onderdeel worden van de groep gedupeerden zijn weerslag hebben op motivaties voor collectieve actie: *“Nou, voorheen was het [actievoeren] meer iets dat je uit solidariteit deed en nu (...), als je gedupeerd wordt dan is het logisch dat je misschien in verzet komt of zo. Dus die onafhankelijke status die ik voorheen had ten opzichte van dit, dat ben ik een beetje kwijt of zo. Je kunt heel gemakkelijk in een hoek gezet worden of zo.”* (P6.29). Voor gedupeerden wordt collectieve actie echter ook wel gezien als een logische stap om uit de passieve slachtoffersrol te komen: *“Het [actievoeren] is ontstaan om iets te doen. Om ook - om uit de afwachterende slachtoffersituatie te stappen. Want ja, dat ben je wel, maar ik kan hier niet zitten wachten totdat iemand anders iets vindt, en je moet af en toe wel. Dus ja, dan maar op een andere manier de tegenaanval inzetten.”* (P6.12).

Uit de hier gebezigde benaming *tegranaanval* blijkt dat de gaswinningssituatie getypeerd wordt als een conflict. Specifiek wordt de gaswinning getypeerd als een **intergroepsconflict waarin gedupeerden tegenover de NAM of Shell en de overheid staan**: *“Ik moet ook zeggen dat ik nooit in demonstraties heb geloofd, totdat eigenlijk ons dit overkwam en aangedaan werd. Want dit wordt ons echt aangedaan. Dit is een keuze die door de staat en door de NAM ons aangedaan wordt.”* (P6.14). De conflictpercepties sluiten aan bij de hierboven geciteerde fragmenten waarin Groningen wordt geschetst als wingewest van Nederland, waarin de overheid een belangrijke rol speelt: *“Ik denk niet dat heel veel mensen zich bewust zijn van, nou ja, hoe groot de rol van de Tweede Kamer daarin is en dat mensen dan ook soms populistisch zijn van hè, wel zeggen dat je voor de Groningers bent maar intussen in de Tweede Kamer wel voor dat vijf jaar winningsplan stemmen.”* (P6.27), in samenspel met de NAM/Shell: *“Ik denk er zit een diepgeworteld, sowieso latent vertrouwen, wantrouwen naar de staat, en naar de NAM. Die in tussentijd gewoon wel enorm verweven is in deze samenleving, in alles, tot in de haarvaten.”* (P6.09). Deze percepties gaan niet alleen over abstracte instanties, maar generaliseren soms ook naar concrete individuen: *“[CVW-werknemers] zijn gewoon mensen met een baan weet je, maar dat is gewoon ja toch ergens de vijand of zo. Echt bizar. (...) Juist dat [CVW dichtbij ons huis zit] maakt dat je er op alle fronten mee wordt geconfronteerd. Dat ik denk: ‘Moest dat nou precies, moet dat nou hier? Poeh hee, ben blij dat er nog een boerderij tussen staat.’ Maar als wij een rondje lopen door het land, ja als je thuis komt rijden dan rij je altijd op het CVW aan.”* (P6.12), *“Het is natuurlijk een bepaald slag volk die dat [werk voor het CVW] doet. Wij zouden dat niet doen. (...) Wat voor type mens leent zich voor dat klerewerk? Daar moet een gemeenschappelijke noemer in zitten.”* (P6.07). De verwijzingen naar een bepaald *slag volk* en een *gemeenschappelijke noemer* geven blijk van **outgroupessentialisme**, oftewel het idee dat ‘zij’ anders zijn dan ‘wij’ en daarom anders behandeld mogen worden (Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000; Morton, Hornsey, & Postmes, 2009). Pogingen essentialisme tegen te gaan kunnen zorgen voor onenigheid binnen de groep van gedupeerden: *“Een dag van KADO, daar had je discussiegroepen en ’s middags zat er bij onze discussiegroep iemand van de NAM als toehoorder. (...) Toen was er ook een mevrouw, je hebt natuurlijk ook mollen, die zei: ‘Ja, maar als mens...’ Ik zeg: ‘Ze hebben kans genoeg gehad om de problematiek te aanhoren. Nu wegwezen.’”* (P6.07). Uit dit citaat blijkt dat, ondanks het eerder besproken belang van perspectief geven en nemen, de tegenpartij en haar individuele vertegenwoordigers soms niet (meer) wordt gezien als beoogd publiek. De data geven echter tevens blijk van **genuanceerdere processen** dan essentialisme, bijvoorbeeld juist heel persoonlijke redenen voor een negatieve kijk op de tegenpartij: *“Omdat ik de overheid niet vertrouw, dat ik daar zelf 32 jaar gewerkt heb. Het ministerie van economische zaken. (...) Dus ik ben heel goed inhoudelijk op de hoogte (...), van binnenuit.”* (P6.17). Bovendien wordt de tegenpartij niet altijd gezien als een ander soort mensen dat niet bij ‘ons’ kan horen, soms beperkt de negativiteit zich specifiek tot hun gedrag: *“We hebben de agenten er ook wel eens op aangesproken: (...) zij keren zich tegen de eigen bevolking, ze zijn wel inwoner maar ze*

*moeten optreden namens de Staat der Nederlanden.” (P6.07), of tot de instantie waarvoor individuen toevallig werken: “Het punt is, de mensen van de NAM die zitten nu hier, maar als zij in de positie waren van een woningbezitter in Noord-Groningen dan zouden zij ook anders denken. Dat beseffen ze dondersgoed, het zijn wel redelijk hoogopgeleide mensen. Tuurlijk, het is hun job en ze willen er liever niet over nadenken. Eigenlijk is het een beetje wegstijgen van hun kant. Maar ik ga dat hun niet kwalijk nemen, ik accepteer hun mening, that’s it.” (P6.22). Dit strookt met de notie van collectieve actie als gericht tegen abstracte instanties in plaats van concrete individuen: “Actievoeren op welke manier dan ook ja. Behalve geweld. Behalve pijn of mensen van het Centrum Veilig Wonen uitschelden. Daar begin ik ook niet mee. Ze hebben ook een baan. Of mensen die bij weet ik veel wat, bij Shell werken, die hebben ook een baan. Of bij de NAM werken. Daar eindigt het voor mij. Dat wil ik niet. De NAM is iets amorfs, dat is iets amorfs, de Shell ook.” (P6.20). Met betrekking tot de conflictpercepties blijkt voorts, in lijn met de interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4), dat er voor velen sprake is van een **vervlechting van outgroups**: “Shell en EZ dat is gewoon gezellig, beentjes op tafel en we hebben het er nog eens even over: ‘En vinden jullie deze Kamervraag relevant of niet?’ Nou dat is, ik heb geen enkele illusie dat we (...) niet geregeerd worden door het bedrijfsleven. En door Shell. Daar ben ik echt van overtuigd. (...) En hoe dat ontkend wordt in welke toonaarden dat dan ook ontkend wordt, dat vind ik gewoon laf. Ja ze zullen moeilijk zeggen: ‘Ja, dat is inderdaad waar. Wij dicteren gewoon EZ.’” (P6.20). In deze context worden overheid en Shell/Exxonmobile/NAM soms gezien als samengestelde outgroup, maar soms wordt de overheid ook gezien als machteloos tegenover de Shell/NAM: “De beste mensen zitten bij de NAM. (...) Nee, de overheid die kan gewoon niet optreden tegen de kennis van de NAM.” (P6.17).*

Al met al blijkt er **aan beide kanten van het intergroepsconflict sprake van een vergelijkbare dichotomie tussen eenheid en fragmentatie**. Aan de ‘wij’-kant kan versplintering in de gemeenschap van Groningse bewoners de bereidheid tot collectieve actie verminderen. Aan de ‘zij’-kant (d.w.z., percepties van ‘ons’ over ‘hen’) vechten essentialisme en een individuelere kijk op de tegenpartij om voorrang. Een zekere mate van eenheid in de percepties van beide kanten van het conflict lijkt noodzakelijk om mensen te kunnen mobiliseren voor collectieve actie. Dat wil zeggen, het is niet de sociale identiteit *Groningers* of *gedupeerden* die ervoor zorgt dat men in actie komt, maar alleen als genoeg Groningers of gedupeerden dezelfde ideeën hebben over wat er hoe tegen wiens onrechtmatige gedrag moet gebeuren kan collectieve actie slagen (vgl. McGarty, Bliuc, Thomas, & Bongiorno, 2009). Breedgedragen collectieve actie kan zich niet ontwikkelen temidden van onenigheid over waar ‘wij’ voor staan en tegen welke ‘zij’ we het opnemen. Beide percepties moeten een drempelwaarde van consensus bereiken om mensen te kunnen mobiliseren - al zagen we in de demonstratiecasus van Hoofdstuk 5 (zie Figuur 5.1) dat een *perceptie* van consensus kan volstaan. Naast eensgezindheid over de definities van ‘wij’ en ‘zij’, behoeft collectieve actie tevens een gedeeld beeld van wat er moet gebeuren. Welke factoren beïnvloeden welke collectieve actieform men verkiest? Specifieker, welke factoren voorspellen de ontwikkeling van *radicale* collectieve actie?

6.3.3.6 Predictoren van radicalere actie

Uit eerdere subsecties komt een beeld naar voren van verschillende predictoren van radicalere actie of burgerlijke ongehoorzaamheid. Deels sluit dit beeld aan bij de bestaande literatuur. Zo kan een **traditionele demonstratie escaleren als gevolg van de interactie tussen demonstranten en politie ter plaatse**: “Wat voor actie legitiem is of niet (...) is altijd heel contextgevoelig. (...) Wat dat betreft heb ik ook wel situaties meegemaakt waarin we opeens werden aangevallen door neonazi’s of werden aangevallen door de Mobiele Eenheid.

In zo'n context heb je het al heel snel over zelfverdediging en is het niet zozeer slaan, maar terugslaan. (...) Ik weet uit ervaring dat als ik dat [gewelddadig op de politie reageren] niet doe, maar een manier van activisme kies die het voor hun onmogelijk maakt om met geweld op mij te reageren, dan heb ik opeens gewonnen en dan kost het voor hun veel meer moeite om mij ergens weg te krijgen als dat ze erop mogen slaan. Dus is het voor mij veel logischer om die weg te kiezen, maar het is niet een dogma. (...) Voor mij is het puur pragmatisch denken: dat werkt niet, dus kies ik een andere weg." (P6.02), "Ik heb in Groningen gedemonstreerd, toen kwam ik met een politieman in gesprek, in discussie, bijna ruzie, want ik stond niet ver genoeg bij hem weg. Ik stond met de handen op de rug. Ik zeg: 'Ik kom je niet aan, ik doe je niks.' In een keer kreeg ik een duw en viel ik bijna op de grond. Ik werd door twee mede-demonstranten opgevangen. Toen heb ik die politieman ook omver geduwd. Toen moest ik op het politiebureau komen, maar goed er waren zoveel getuigen, het was zelfs gefilmd." (P6.13), "Ik loop daar gewoon met mijn Groninger vlag over mijn schouder, ja, die vlag die wappert wat en hij [ME-er] loopt achter mij en krijgt die vlag in zijn gezicht. En dan zegt hij van: 'Nog één keer en u bent het bokje.' En ik zeg: 'Verder voel je je wel goed? Bekijk het even, idioot.' Ja, dat soort dingen, weet je wel. Vreselijk intimiderend gedrag van de ME van de overheid, ook hier in Groningen hoor. (...) Ik ben een groot voorstander voor acties die vredelievend zijn, die dan geweldloos zijn. En dat lukt niet altijd, want je hebt daartegenover je een apparaat die nogal behoorlijk intimiderend is en ook uitlokkend is." (P6.21), "[Geweld plegen tegen personen] wil ik heel nadrukkelijk niet. Het enige dat ik me kan voorstellen, dat dingen kunnen escaleren of dat je [dat] uit zelfverdediging [doet], dat weet ik gewoon niet zo goed. En dat is wat ik ook wel probeer om onder ogen te zien en denk van: 'Ja je kunt niet altijd.' (...) Het politiekorps in Den Haag is nogal hardhandig en daar ben ik als waarnemer naartoe gegaan. Maar ik was niet heel goed op de hoogte van die actie, en achteraf vond ik het slecht voorbereid en kwam een hele groep mensen met bivakmutsen. En ik was daar gewoon met open vizier. Maar we werden vrijwel direct ingesloten en opgepakt. (...) Ik weet dat dat soort dingen kunnen gebeuren en erbij kunnen horen. Mijn intentie is niet om geweld te gebruiken en om mensen leed toe te brengen. Maar er kunnen echt situaties zijn waarbij dingen echt heel buitensporig, en dan weet je niet wat je precies doet." (P6.29). Dergelijke escalatie in het moment kan ook ontstaan onder mensen die zichzelf verre willen houden van gepland geweld - een houding die veel voorkomt onder de geïnterviewden: "Ik zie mij zelf niet echt ergens daar vastketenen of zo dat, dat vind ik sowieso mijzelf te oud voor. Maar ja, dat soort dingen dat zou geloof ik niet gauw doen." (P6.16), "Nee daar ben ik veel te braaf voor. Brave ambtenaar geweest." (P6.17). Naast de grimmige stemming waarin traditionele collectieve actie bijna van het ene op het andere moment kan omslaan in radicalere actie, bleek uit de bevindingen over humor en ludieke acties echter dat radicale actie tevens acceptabeler wordt in een op het eerste gezicht positieve sfeer onder gedupeerden onderling, waarin burgerlijke ongehoorzaamheid niet gezien wordt als ernstige overtreding maar als manier om met een kwinkslag een boodschap te brengen die via de conventionele kanalen niet lijkt door te dringen. Zoals we eerder al aangaven, gelden een positieve sfeer en humor uiteraard niet als op zichzelf staande predictoren van radicale actie - deze bevindingen nuanceren slechts het beeld dat escalatie en radicalisering worden getypeerd door een grimmige sfeer.

Doeltreffendheid blijkt inderdaad - net als bij normatieve acties - een voorspeller van radicalere actievormen: *"Als het kan helpen om de doelen die ik ook heb met online actievoeren of klassieke demonstreren, als ik die doelen beter zou kunnen bedienen door burgerlijke ongehoorzaamheid dan zou ik daar over nadenken." (P6.01), en de andere kant van de medaille: "Ik denk dat er heel veel goede actiemiddelen zijn die geen enkele vorm van illegaliteit in zich houden, die buitengewoon effectief zijn. (...) Illegale dingen doe je alleen maar als je geen andere optie hebt, er zijn genoeg andere opties. Sterker nog, ik denk eerlijk*

gezegd, als je gewoon puur - even los van de morele kant he - maar puur op effectiviteit gaat zitten, denk ik dat [radicale acties] totaal ineffectief [zijn] gewoon, even los van de morele kant.” (P6.05). In de analyse van verschillende actievormen zagen we bovendien dat radicalisering vaak een laatste stap lijkt in een opbouw van collectieve actievormen. Met andere woorden, velen zien **radicale actie als laatste redmiddel** wanneer al het andere heeft gefaald: *“Ik had in het begin het idee van daar [aan bezettingen] doe ik niet aan mee, een poosje terug. Maar de laatste tijd vind ik van, er wordt ons zoveel leed aan gedaan, daar moet je gewoon aan meedoen. Je moet extremer gaan. Maar dit is wel het extreemste wat ik wil gaan doen. Ik wil niet aan installaties gaan draaien.”* (P6.14), *“Naarmate de gedupeerden meer met de rug tegen de muur komen te staan, ga je toch anders kijken. De grenzen worden verlegd.”* (P6.07). In zekere zin is dit proces vergelijkbaar met de interactie tussen demonstranten en politie, maar hier betreft het de interactie tussen gedupeerden en verantwoordelijke instanties, verspreid over een langere termijn: *“Ik vind dat, alles wat je doet moet binnen de wet blijven. Aan de andere kant: onze overheid doet dat ook niet. Alleen die komt ermee weg en ik niet.”* (P6.04), *“Ik snap ook zo goed waarom mensen radicaliseren en woedend worden en van machteloosheid de neiging krijgen om gewoon schade te berokkenen op wat voor manier dan ook. Omdat, je wordt gewoon zo onbeschoft behandeld.”* (P6.12). Dit impliceert overigens geenszins dat radicale actie voor de meeste mensen een logisch gevolg is van gebrek aan doeltreffendheid van normatieve actievormen. Voor sommigen is dit een principekwestie, zij schuwen gebruik van geweld: *“Dingen echt kapot maken, echt wat de veiligheid in gevaar brengt, daar doe ik absoluut niet aan mee. Daar distantieer ik me dan ook verre van. (...) Ik vind een actie moet zo zijn, dat mijn kleinkinderen daar ook bij kunnen zijn.”* (P6.14). Extreme omstandigheden zouden echter voor een groot deel bepaalde vormen van illegaal gedrag rechtvaardigen: *“Kijk, als er een doden vallen vanwege de nalatigheid van de NAM en van de overheid, dan weet ik niet wat ik dan doe. Als onder die doden één van mijn kinderen of mijn kleinkinderen is, dan sta ik nergens voor in.”* (P6.21), waarvan men de juridische consequenties onder ogen ziet: *“Als ik burgerlijk ongehoorzaam ben, dan mogen ze mij een bekeuring geven.”* (P6.23). Deze uitspraken laten zien dat illegaliteit en legitimiteit geen synoniemen zijn. Een actie die bij wet verboden is, kan als geoorloofd worden ervaren onder extreme omstandigheden en dan laat men zich niet afschrikken door eventuele juridische consequenties. Desondanks vormen legitimiteit en begrip door de omgeving niet enige predictor: *“Ik denk dat ze het wel zouden begrijpen [als ik iets radicaals zou doen]. (...) Maar aan de andere kant, ook van: ‘Ja [naam], kom op, kappen, weet je wel. Niet doen, want nou nemen ze je nog meer in bezit. En dan kan je een tijdje gaan zitten of je geraakt in de schulden, of ja. Nee, ik vind dat, ik ga dat ook niet doen, maar ik denk dat mensen wel, dat ze begrip zouden hebben, ja. Begrip maar ook een beetje dom.”* (P6.09). In de volgende subsectie gaan we verder in op de manieren waarop de sociale omgeving kan reageren op collectieve acties en de consequenties van deze reacties voor collectief actiegedrag.

Naast factoren die het proces van radicalisering in de hand werken, is het voor buitenstaanders ook interessant of er andere indicatoren zijn die ophanden zijnde radicale actie voorspellen. Zo is het voor organisatoren van traditionele collectieve actie praktisch om te weten of bijvoorbeeld een deel van de achterban van plan is non-normatieve of zelfs gewelddadige actievormen in te zetten. Afhankelijk van hun intenties, kunnen organisatoren daarop inspelen door samen te werken of een alternatief te bieden. Zo zagen we bijvoorbeeld eerder dat ludieke acties zoals de Groningse breicafés een manier kunnen zijn om te pogen radicalisering te doorbreken en dat een specifieke actie afgelast of verplaatst kan worden als organisatoren escalatie vrezen. Voor bewakers van de publieke veiligheid kunnen indicatoren van mogelijke radicale acties een reden vormen om de beveiliging van een mogelijk doel of evenement op te schalen. Een voorbeeld van een dergelijke indicator is de relatie tussen

online en radicale actie. Die wordt gekenmerkt door online stilte voorafgaand aan een actie, gevolgd door (verhoogde) online activiteit en publiciteit: *“Je telefoon laat je thuis. (...) En dan ga je met elkaar afspreken van: ‘Nou maandag, dinsdag, woensdag, wanneer past jou het?’ (...) Dan staan [we bij een radicale actie] om 9 uur. Alle spandoeken hangen en weet ik veel wat. En dan ga je op sociale media en zeg je van: ‘Nou jongens, we staan er en we hebben koffie, er zijn broodjes’.” (P6.23).* Een dip in online activiteit zou derhalve een teken kunnen zijn voor actie-organisatoren en publieke ordebewaarders dat er offline iets broeit.

Predictoren van radicale actie	
Predictor	Beschrijving
NEGATIEVE INTERACTIE	Een specifieke traditionele collectieve actie zoals een vreedzame demonstratie kan omslaan in radicalere en minder vreedzame actievormen. Deze escalatie kan een reactie zijn op ogenschijnlijke of daadwerkelijke vijandige bejegening door ordebewaarders.
DOELTREFFENDHEID	Radical actie kan een laatste stap zijn in een opeenvolging van collectieve actievormen, als alle andere vormen hebben geleid tot een teleurstellende uitkomst. Percepties van sterke doeltreffendheid van radicale actie en/of verwaarloosbare doeltreffendheid van overige actievormen kunnen een voorspeller zijn van radicale actie.
EXTREME SITUATIE	Extreme omstandigheden, bijvoorbeeld als er doden vallen aan de kant van de gedupeerden, kunnen radicalere actie rechtvaardigen. Dit illustreert de notie dat (il)legaal niet synoniem is aan (il)legitiem.
PRINCIPIËLE GEWELDLOOSHEID	Ondanks de bovenstaande predictoren, is een niet te miskennen factor het feit dat velen geweldloosheid noemen als leidend beginsel. Collectieve actie is bovenal een vorm van communicatie en het verdient aanbeveling om acties als communicatie en hun deelnemers als communicatiepartners te behandelen.

Tabel 6.6. Potentiële predictoren van burgerlijke ongehoorzaamheid en radicalere vormen van collectieve actie.

We hebben in vogelvlucht besproken hoe een specifieke situatie kan escaleren, hoe individuen kunnen radicaliseren na verloop van tijd, en wat een (online) indicator kan zijn van radicale actie. Om meer inzicht te krijgen in de omstandigheden waaronder mensen radicaliseren en deradicaliseren, zullen we nu inzoomen op psychosociale factoren. Betrokkenheid bij (radicale) sociale bewegingen kan leiden tot een gepolitiseerde identiteit. Om de processen van (de)radicalisering beter te begrijpen is het cruciaal een gepolitiseerde identiteit niet te verwarren met de sociale identiteit van radicale activist; radicaal activisme vormt slechts een van de mogelijkheden in het spectrum van collectieve acties dat gepolitiseerde individuen tot hun beschikking hebben. Velen van hen zijn niet geradicaliseerd, en mensen kunnen ook een proces ondergaan van **deradicalisering zonder hun**

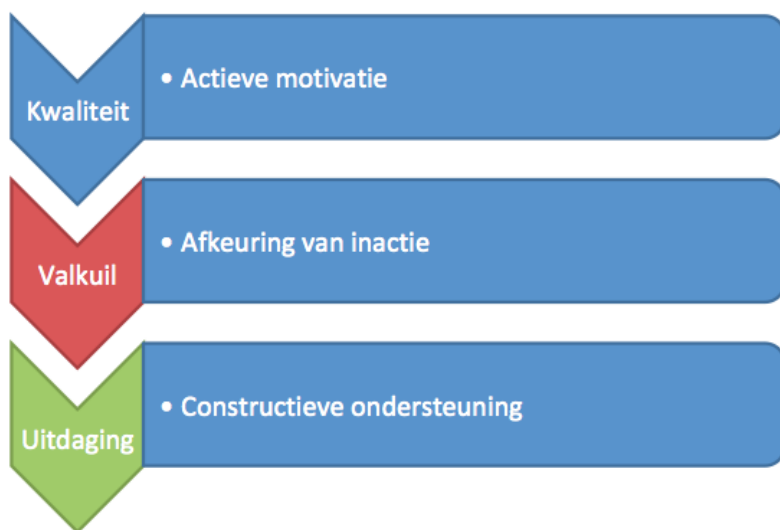
gepolitiseerde identiteit te verliezen, bijvoorbeeld door transitie naar een andere levensfase: *“Seen and done it, anarchist geweest, prima weet je wel. Gekraakt. Ik zit in een andere levensfase. Ik hoef niet meer op een hek te klimmen of zo om te laten zien wat mijn standpunt is. Dan zet ik nu liever andere middelen in. En om eerlijk te zijn, ja, ik vind het prima als mensen dat doen, geen enkel probleem, ik wil ook wel meehelpen organiseren. Maar ik hoef het zelf niet meer te doen.”* (P6.11). Een te eendimensionale kijk op (radicale) activisten gaat voorbij aan de andere aspecten van hun zelfbeeld en identiteit en daarmee aan de inherente dynamiek van sociale identiteiten.

6.3.4 Reacties uit de sociale omgeving

Sociale identiteiten en daarmee samenhangend gedrag ontwikkelen en transformeren zich in interactie met de sociale omgeving waarmee individuen onlosmakelijk verbonden zijn. Met enige regelmaat wordt genoemd dat in de sociale omgeving (teveel) gesprekken over de gaswinning worden vermeden: *“We proberen het er vaak bewust niet over te hebben. Het zet een soort domper op het perspectief. Als je het er altijd alleen maar over hebt, gaat het elkaar versterken. Dan heb ik het liever over of er al ijs ligt en of we wel of niet kunnen schaatsen.”* (P6.28), *“Ik heb wel eens met boodschappen, dan ontloopt ik mensen bewust. En dan denk ik van: ‘Ik wil daar even niet over praten.’”* (P6.03). Dit gebeurt bijvoorbeeld als mensen (volgens hun sociale omgeving) teveel met de gaswinning bezig zijn: *“Dan zit ik aan tafel te eten en dan vertelt mijn vrouw of mijn dochter vertelt wat, van dan zeggen ze: ‘Ja we hebben geen contact met je hè? Ben je alweer met die kutNAM bezig?’ (...) Het is op een gegeven moment heel erg geweest. Ik heb nu een heel klein beetje afstand ervan genomen, maar ja het is echt, natuurlijk heeft het ja het heeft invloed op je relaties. Het heeft invloed op je dagelijkse sfeer, op je dagelijkse gebeuren.”* (P6.23). Derhalve zijn verscheidene deelnemers in hun actiegedrag bezig met mogelijk negatieve reacties uit de sociale omgeving en passen hun gedrag hierop aan. Zo vertelt P6.08 spontaan over zijn posts op Facebook: *“Ben ik wel bewust bij bezig dat ik niet te veel post want dan gaan mensen je blokken, (...) en positief blijven. Ik doe ook mee aan de voedselcampagne bij MilieuDefensie. Het voedselthema wordt binnen de groene activismehoek duurzamer en ook aalbaarder dan het aardbevingenactivisme. Dus dan zet ik daar wat meer over. Zo probeer ik een beetje - wat is de bijbelse uitdrukking ook al weer? - een schaap in wolfskleren. Ik ben een activist maar in de omgeving moet ik de vriendelijke jongen blijven. Dat ben ik natuurlijk wel zodat zij zien dat dit eigenlijk heel normaal is om mee bezig te zijn. Dat is een beetje mijn persona op Facebook.”*

Mensen laten zich in hun actiegedrag beïnvloeden door **intimi** - zogenaamde *close ties* - omdat ze het belangrijk vinden goede banden te onderhouden met hun beste vrienden of familieleden. **Passieve ondersteuning** faciliteert collectieve actie: *“[Familie en vrienden] die vinden het ook prima [dat ik actievoer]. Ja hoor, daar hebben we het wel eens over. Maar ze doen ook niet mee. Niet veel.”* (P6.24) en **actieve ondersteuning** werkt motiverend voor collectieve actie: *“Ik heb ook de activistische mensen in mijn omgeving die moedigen het wel aan.”* (P6.01), *“Ik zit wel in een sociaal netwerk wat gewoon activisme stimuleert en voor wie activisme ook een manier is om sociaal actief te zijn, je vrienden weer te zien. Dan is een demonstratie ook gewoon weer een goed moment om weer eens even met elkaar te kletsen en na afloop een biertje te drinken.”* (P6.02), *“Mijn ouders vinden het echt heel cool. Die zijn er serieus trots op geloof ik dat ik dingen doe en zo ja. Dat ik maatschappelijk betrokken ben, dat vinden ze echt wel goed.”* (P6.08). Er bestaat een **fijne scheidslijn tussen sociale ondersteuning van collectieve actie en afkeuring van inactie**: *“Als dat [een collectieve actie] echt een heel groot ding is, waar echt iedereen heen gaat, dan is dat wel enigszins een sociale verplichting. Dan heb je wel wat uit te leggen als jij er opeens niet bent.”* (P6.02),

*“Ja, die verplichting [om in actie te komen] is er wel, maar die intrinsieke motivatie is groter dan de sociale verplichting. (...) Hij is er wel een beetje ergens dus, de maatschappelijke druk om het te doen. (...) En dat is maar goed ook” (P6.06), “Als ik daar principiële redenen voor heb dan is het vaak discussie, maar als het echt goede politieke onderbouwde redenen zijn dan is het prima ja. (...) Als het uit luiigheid zou gebeuren, zou ik er wel op aan worden gesproken.” (P6.08). Deze afkeuring van inactie is er soms juist helemaal niet: “Er zijn heel veel mensen die wel eens even een time-out nemen, want het gaat al jaren, anders ga je helemaal kapot. (...) Dat is wel echt Gronings: we hebben veel respect voor het individu, dus je doet het wel of je doet het niet maar dat is allemaal prima.” (P6.07). Naast de positieve reacties uit de nabije omgeving ervaart men ook **passieve tegenwerking**: “Er zijn - negatief vind ik een heel groot woord - die, dat zijn dan toch mensen die geen aardbevingsschade hebben. Die dus van deze hele problematiek het nog steeds zien als een ver van mijn bed show. En die zeggen dan wel eens tegen mij van: ‘Maak je er niet zo druk om.’ (...) Het is dus een hele goede vriend van mij, maar die woont dus niet in het aardbevingsgebied.” (P6.23), “Ik kwam mijn tante en haar man hier tegen in het dorp en die groetten mij voorheen, maar nu lopen ze gewoon door en zeggen 'hoi' en dat is het.” (P6.13) en **actieve tegenwerking**: “[Ik heb] ook wel vrienden die dan, als ik dan zei dat ik dan voor dit en dit geen tijd had, dan zeiden: ‘Houd er dan mee op!’” (P6.16), “Mijn moeder maakt zich vooral zorgen. (...) Soms zegt ze ook: ‘Wil je niet zoveel van die dingen posten?’” (P6.11), die zich soms toespitst op specifieke, minder normatieve actievormen: “Mijn familie die zou dat niet tolereren (...) als opa met zijn kop op tv komt.” (P6.18). De keuze voor de term *tolereren* onderstreept de invloed die de nabije sociale omgeving kan hebben op iemands actiegedrag.*

Figuur 6.1. Categorisatie van positieve reacties uit de (nabije) sociale omgeving.

Omgekeerd heeft het actiegedrag van mensen ook invloed op wie ze dichtbij laten in hun sociale leven. Soms is dit geen bewuste keuze, maar slokt actiedeelname tijd op die anders aan andere sociale relaties zou worden besteed, bijvoorbeeld: *“Het [actievoeren] beïnvloedt zoveel de relatie [met vrienden en familie] dat je ze niet zoveel meer ziet. Dit soort dingen kost ontzettend veel tijd. Maar wat ik wel heel erg merk, je ontmoet natuurlijk overal mensen en ik ben echt een mensenmens, dus ik vind het heel erg fijn dat je netwerk groter wordt, dat je mensen ontmoet.” (P6.26). Het onderhouden van vriendschappen gaat niet per definitie ten koste van actiegedrag. Men zoekt gelijkgestemden op: “Mijn vrienden vinden dat [ik actievoer] natuurlijk prima, je zoekt altijd een soort soortgenoten op.” (P6.31), “Doorgaans [reageren vrienden] positief, want je hebt toch een vriendenkring die toch in een*

bepaalde hoek zit.” (P6.22), “Hoe meer activistisch ik ben geworden, hoe meer mijn vriendengroep ook daar rondom vormt.” (P6.25). Hierdoor ontstaat een **patroon van actievere steun voor actiegedrag naarmate men dichterbij de persoonlijke cirkel komt**: “Een deel van de omgeving die is daar niet zo mee bezig. Die denken: ‘Je moet maar doen wat je niet laten kunt, maar het helpt toch niks of zo.’ (...) Maar dicht hier bij de bij de mensen kom die wel geïnteresseerd en gemotiveerd zijn, die zijn er wel positief over.” (P6.16), “Mede-activisten zijn over het algemeen wel positief. Familie is altijd wel positief, maar ook wel bezorgd. (...) Daar word ik echt wel door gesteund. In je omgeving word je vaak uitgelachen, of: ‘Ah, het heeft toch geen zin, waar ben je mee bezig?’ Dan merk je toch wel, de mensen die maar een beetje de kop in het zand steken, die vinden ook vaak: ‘Ah, hou daar toch mee op. Je staat er alleen of je staat daar met twee man. Waar ben je mee bezig? Het helpt toch niet.’” (P6.14). Deze selectie impliceert niet per definitie dat er overal homogene echoputten en sociale bubbels van gelijkgestemden ontstaan: “Ik heb ook heel veel vrienden die bij de NAM werken en bij de Shell en zo. Die weten ook allemaal wat ik doe. Die staan net aan de andere kant.” (P6.22), “In de wereld van actievoeren daar heb ik herkenning gewoon, veel hetzelfde doel voor ogen. Dus daar voel ik me thuis, dus dat heeft wel een soort wederkerige relatie dat het - Maar goed, er zijn natuurlijk ook wel vrienden die je al eerder hebt ontmoet. Of nog steeds, dat je bevriend met iemand raakt die daar minder mee heeft of zo. Zo is het nu ook weer niet, dat ik alleen maar [gelijkgestemden om me heen heb].” (P6.29). Het belang van collectieve actie kan echter wel dermate sterk zijn dat hiermee **strijdige sociale banden op termijn verdwijnen**: “[Als] het obsessief wordt, krijg je dan een partijtje waar je zeg maar relativerende opmerkingen van nou ja een beetje zo dat, dat het wel een beetje meevalt. Nou ja, als ik dat soort reacties krijg, dat nodigt niet uit om mijn verhaal te vertellen voor de zoveelste keer. En dan ontstaat dus wel een selectie van mensen die ermee kunnen dealen.” (P6.09), “Dan heb ik last van enige beroepsdeformatie en dat is dat ik al 20 jaar activist ben. Dit is mijn leven. Dit is niet mijn hobby of een beroep. Dit doe ik 24 uur per dag. Mijn vriendin is activist, mijn huisgenoot is een activist, ik heb bijna geen vrienden die niet op enige manier vroeger aan acties hebben meegedaan of dat nu nog steeds doen, dus dit is voor mij mijn sociale netwerk. Dat maakt dat de meeste mensen wel positief tegenover dit soort dingen staan. Mensen die dat niet hebben, houden dat meestal met mij ook niet zo lang vol, want dit is wat ik 24 uur per dag doe en waar ik het over heb.” (P6.02), “Ik ken geen mensen die dat [actievoeren] niks vinden. Nee nee, dan zouden dat geen vrienden van me zijn. Maar nee, dat is mijn hele leven hier. Je gaat niet met mij om als je dat niet zou accepteren. Als je dat echt helemaal niks vindt, dan ja dan heb je niks bij mij te zoeken.” (P6.05), “Ik heb eigenlijk niet zoveel vrienden buiten Greenpeace, dus bijna alle vrienden zijn binnen Greenpeace, ja die vinden die acties gewoon goed.” (P6.06).

Sociale beïnvloeding kan ook ontstaan vanuit de **bredere sociale omgeving** - zogenaamde *weak ties*. Deze invloed neemt doorgaans de vorm aan van **passieve steun**: “Ik kan wel zeggen van ik heb gisteren of eergisteren meegelopen met de fakkeltocht. ‘Oh, was jij er ook bij?’ En dan vragen ze hoe dat was en wie er nog meer waren.” (P6.04), “Met een aantal dorpsgenoten die ik dan wel tref die dan, die vinden het dat wel interessant om te horen wat er dan gebeurd is, ja. Dat is meer dat je even een verslagje doen of zo. Ja, ik weet het niet, volgens mij, niet dat ik het er heel erg over heb of zo.” (P6.27), “Men vindt mij af en toe wel een principiële doordrijver. Maar dat is zeker niet negatief.” (P6.28), “[Anderen zien] dat je toch voor de wereld op zich opkomt, en ook voor de Groningers dan. En ook de gedachte erachter dat je kleinkinderen ook een leefbare planeet moeten hebben, dus. Dus op zich zijn ze daar wel blij mee.” (P6.18), “Er zijn mensen die me stoer vinden.” (P6.09), “Toen ik hier in het gebouw kwam, was er een mevrouw, die zat daar beneden: ‘Nou, ik heb u nog gezien, hoor, op de televisie gisteren. U had uw blauwe tas bij u.’ Dat is echt een Groningse reactie. Als Groninger weet ik dan dat ze het waarderen. Ze zeggen niet: ‘God,

wat goed dat je erop [was].’ Dat zullen ze nooit zeggen, maar door te zeggen dat ze je hebben gezien, dat is de understatement.” (P6.07). Percepties van impliciete steun vanuit de bredere omgeving kunnen ook een zekere mate van plichtsbesef rondom collectieve actie veroorzaken: “Ik ken nu zoveel mensen dus het voelt ook wel een beetje dat ik het bijna niet helemaal kan maken om niet [bij de fakkeloptocht] te komen, dus dat is het ook wel een beetje. Ik voel ook wel enigszins een beetje druk.” (P6.26). Maar regelmatig ervaart men ook **passieve tegenwerking**: “Een enkeling zegt, dat is mijn indruk: ‘Nou ja, het helpt toch niet.’” (P6.28). Kritiek uit bredere kring hoeft actie niet te hinderen - sterker nog, het kan zelfs een motiverende uitwerking hebben: “Het andere deel van mijn familie, behalve dus mijn eigen ouders, die vinden Greenpeace af en toe ook wel wat te radicaal. (...) Ik heb eerder soms bijna dan iets provocatiefs van: ‘Nou, ik doe mee aan iets van Greenpeace en dan ga ik dat breed uitmeten aan mijn familie.’ (...) Op zich kan ik er ook wel om lachen weet je wel. Dat een aantal zeggen dat ze tegen acties zijn en dat een ander zegt: ‘Nou, we vinden het prima.’ Maar ik vind dat dan ook wel leuk op zich, motiveert me ergens ook wel.” (P6.06). Soms ervaart men echter zelfs **actieve tegenwerking**: “We zijn weleens bedreigd. Dat is niet leuk, nee. (...) Niet alleen dat die man me uitschold, maar het is het idee dat je hier geen mensen treft, althans ik kan niet meer de mensen vertrouwen.” (P6.19), “Er zijn ook mensen die steken een dikke middelvinger naar je op. En er zijn ook mensen die je uitschelden als je een flyer uitdeelt. En dat was bij (...) een demonstratie door Groningen (...) en toen ben ik op een caféterras ben ik echt (...) heel agressief benaderd. Er worden ook mensen agressief van op zich vrij vriendelijke acties. Die worden gewoon agressief van het feit dat jij daar loopt, en dat anderen wel lopen. (...) Ik ben geduwd en: ‘Sodemieter op!’ En nog allerlei andere woorden. Ik was een trut en ik was, ik zorgde ervoor dat Groningen een slechte naam kreeg of zo. Sodemieter op en ja weet ik veel wat allemaal ja.” (P6.20).

Kritiek op actiedrag kan zorgen voor aanpassingen in de achterliggende intenties of in de actievorm die men kiest: “Ik weet dat veel mensen vinden: ‘Er wordt altijd maar gepraat. Veel mensen zijn alsmaar aan het praten en het helpt allemaal niks.’ [Dat zorgt] dat ik de laatste tijd veel harder roep: ‘We moeten het natuurlijk over de gevolgtant hebben, maar we moeten veel harder inzetten op de oorzaakkant: die gaswinning moet naar beneden.’” (P6.28). Deelnemers die hun actiedrag niet of nauwelijks aanpassen aan hun sociale omgeving verwijzen naar de **eigen morele autonomie**: “Of ze kritiek hebben kan me helemaal niet schelen. Ik handel naar eer en geweten en als iemand anders zich daar aan stoort nou dan moet hij dat zelf weten. En als ze het zeggen: ‘Nou...’ dan zal ik het uitleggen. Daar heb ik niet zoveel last van hoor.” (P6.31), “Mijn beweegredenen komen voort uit mijn overtuiging, overtuigingen van een bepaalde gedachteproces. Mijn gedachten zijn nog steeds vrij, en alles wat daaruit voortvloeit is ook vrij. En ik heb daar binnenin die gedachte, stuit ik op grenzen zo van: ‘Oké nee, dat doe ik niet.’ (...) En wat mensen daar dan van vinden zal me worst wezen - of omdat ik vegetariër ben, mij een biet.” (P6.20). In dergelijke redeneringen wijst men ook op de **eigen verantwoordelijkheid** voor consequenties van het eigen gedrag: “Er zijn mensen, vooral de oudere garde en een aantal mensen die sociaal niet zo vaardig zijn, die noemen mij een crimineel. (...) Ik voel helemaal geen sociale of politieke druk van wie dan ook. Ik voel alleen de druk van als ik iets doet dat niet mag, dan heeft dat gevolgen voor mij. Dan moet ik heel goed nadenken wat ik wel en niet doe en bepaalde dingen beslist niet kan doen.” (P6.13). Ook **doeltreffendheid** is een reden om (bepaalde vormen van) sociale afkeuring te negeren: “Mijn zoon begrijpt het wel en mijn dochter begrijpt het ook wel. Voor de rest ben ik daar helemaal niet wakker van, of de buurt daar wel of niet iets van vindt. Als het nodig is, dan is het nodig. Als het nodig is voor Groningen en als het nodig is voor de veiligheid van hun kinderen en diens kinderen, ja, dan zij het zo.” (P6.21), “Er zitten meer risico’s aan [radicale actie] dus dat, daar ben ik me eigenlijk wel van bewust en daar kies ik eigenlijk ook voor. Dus ik vind het wel heel vervelend om een situatie te hebben dat je

wel snapt waarom mensen het liever niet zouden willen maar (...) [ik doe mee] omdat ik eigenlijk uiteindelijk denk dat het nodig is en ik wil niet aan de kant staan. Zelfs als het een verloren strijd zou zijn, zou ik het niet opgeven. (...) [Omdat] dingen zo een dubbeltje op zijn kant kunnen zijn. (...) Ik wil mij graag inzetten om het dubbeltje net de goede kant op te laten vallen.” (P6.29). Naast instrumentele doeltreffendheid kan expressieve doeltreffendheid eveneens mensen stimuleren door te gaan met een actie ondanks sociale afkeuring: “Er zijn natuurlijk genoeg mensen die zeggen: ‘Daar krijg je de gaskraan niet mee dicht.’ Maar die illusie hebben we ook heus niet. Maar het [breien] is wel een symbolisch iets, om een warme deken toe te reiken. (...) [Het breien staat] symbool voor hoe we het kunnen oplossen door met elkaar te verenigen.” (P6.26). Met andere woorden, de sociale omgeving is minder van invloed zodra een actie als noodzakelijk wordt gezien om de situatie te verbeteren (instrumentele doeltreffendheid) of om een bepaalde boodschap over te brengen (expressieve doeltreffendheid).

Mobilisatie werkt doorgaans beter in een actief dan in een passief steunende sociale omgeving. In een actief steunende omgeving is vaak meer sprake van gezamenlijke participatie dan van zich uitbreidende mobilisatie: “Mijn vriendenkring zit natuurlijk, niet helemaal, maar wel grotendeels, in de politiek, dus ja, die hebben mij niet nodig om tot aanleiding te dienen.” (P6.05). Het is lastiger om mensen te mobiliseren in een passief steunende omgeving: “Ik ben niet zo'n sociaal wezen dat zaterdag eind van de middag in het dorp patat gaat eten met die groep en zeg: ‘We gaan er [naar een demonstratie] collectief heen.’ Daar ben ik slecht in.” (P6.28). Een mogelijke oorzaak is dat een **passief ondersteunende omgeving indirect mee profiteert van de acties** die reeds worden ondernomen: “Die zeggen: ‘Ga maar gewoon door, er moeten mensen zijn die het doen. Ik durf het zelf niet. Maar we maken ook gebruik van de mogelijkheden die dan ontstaan, dus we steunen jou, in principe.’” (P6.13), “Er zijn een heleboel mensen dus die vinden: ‘Oké, wat jij doet is oké. (...) Doe het ook namens ons wil je?’ (...) Maar ik krijg niemand mee. Nee, ik krijg ze gewoon niet mee.” (P6.20), “Mensen zijn heel makkelijk natuurlijk. Die zijn blij dat iemand anders het doet. En ik vind het vervelend als iemand anders het doet en ik het dan niet doe.” (P6.24), “[Mensen in onze omgeving] vinden het prima. Die leunen ook zelfs op mij, (...) ook op mijn vrouw, op ons beiden. (...) Die haken eigenlijk wel bij ons aan. (...) Wij trekken de kar. (...) Als we meedoen met acties dan krijg je ook, je hebt die app die krijg je een duim omhoog, zoiets krijg je ook. (...) Vaak is het toch wel een beetje op afstand.” (P6.30). Hetzelfde geldt voor een passief tegenwerkende omgeving: “Ze profiteren wel weer van alles dat mede door ons. Ik zeg niet dat wij alles geregeld hebben, maar wij er hebben wel voor gezorgd, als demonstranten, dat het zichtbaar werd voor het grote publiek. Dat er eindelijk iets aan gedaan is. Ze maken er wel gebruik van, maar ze keuren de methodes af en ze doen zelf verder niks. Dat stoort mij.” (P6.13), “Vaak: ‘Blij dat jij het doet want ik heb er geen tijd voor.’ Die krijg ik vaak.” (P6.08). Deze observaties stroken met beschrijvingen in de wetenschappelijke literatuur van collectieve actie als een dilemma over gemeenschappelijke goederen; de eventuele risico's komen voor rekening van de actievoerders zelf, terwijl positieve uitkomsten van collectieve actie publiek gedeeld worden. Hier ontstaat **frictie tussen rationele en morele afwegingen**. Inactie is - mits genoeg anderen wel deelnemen - rationeel maar wordt tevens veroordeeld als immoreel (zie ook de eerdere bevindingen over moraliteit, in de subsectie over drijfveren en emoties). Desondanks kan een passief ondersteunende sociale omgeving ook gaandeweg bewustzijn voor de situatie ontwikkelen, waardoor mobilisatie aannemelijker wordt: “Die vinden het ook prima. Ja hoor, daar hebben we het wel eens over. Maar ze doen ook niet mee. Niet veel. Familie soms wel. Als dat ingepland kan worden, dan gaan er wel een paar mee. En kennissen ook wel. Daar moet je toch van hebben, om mensen een beetje bij elkaar te pakken. En als het nodig is doen sommige mensen wel mee.” (P6.24). En zelfs een initieel tegenwerkende omgeving kan

langzamerhand bijdraaien: *“Ik werd in de buurt met de nek nog niet aangekeken. (...) Ik doe gewoon dat waarvan ik vind dat ik dat moet doen en of de buurt het nou wel of niet goed vindt, dat interesseert me niet. (...) Sinds '15 '16, vorig jaar of 2015 is dat een beetje ingezet, is daar een kentering in gekomen. En nu is het gewoon zo, dat als ik met mijn hondje hier door de wijk loop, dat ik word aangesproken van: ‘Hé [naam], mag ik je eens wat vragen?’ ‘Natuurlijk mag je me wat vragen.’ En dan kom je in gesprek.”* (P6.21). P6.21 beschrijft ook dat juist in een (al dan niet passief) tegenwerkende sociale omgeving veel mobilisatiepotentieel schuilt: *“Ik ging ook in gesprek met de mensen. Niet de mensen die het foldertje zomaar meenamen, maar juist de mensen die het foldertje niet wilden hebben. (...) Op een gegeven moment ontstaat er een gesprek en gaandeweg het gesprek vindt men uit waar je mee bezig bent en wat er aan de hand is en nemen ze toch dat foldertje mee. Dat vind ik een hele mooie manier van mensen wakker maken.”*

Sommigen geven expliciet een onderscheid aan in sociale reacties op verschillende actievormen. Zo lijken ondersteunende reacties vrij inherent aan ingroepgerichte actie: *“Wie wil er nou niet geholpen worden?”* (P6.17), en is de kans op breedgedragen steun gerelateerd aan de normativiteit van acties: *“Op dat juridische gedeelte krijg ik positieve reacties. (...) Het bezetten van de gaslocatie of het doorknippen van de kettingen van een hek bij een gaslocatie, dat vindt men allemaal niks. Dat is veel te radicaal. Dat deed ik in het begin, daar doe ik het laatste halfjaar, driekwart jaar niet meer aan mee.”* (P6.13). We zien hier dat afkeuring vanuit de bredere sociale sociale omgeving (*men*) kan bijdragen aan deradicalisering.

Door wie mensen zich laten beïnvloeden hangt sterker samen met het publiek dat zij met hun acties beogen te bereiken dan met de actievorm. Zo blijkt uit het citaat in de openingsalinea dat P6.08's online sociale mediagedrag wordt beïnvloed door zwakke sociale banden; omdat dit het beoogde publiek is, moeten zij niet van de deelnemer vervreemd worden. Over het algemeen lijkt er qua invloed door de sociale omgeving wel een algemene tendens te zijn. Ten eerste, dat mensen zich meer aantrekken van de reacties door de heel directe sociale omgeving dan door zwakkere sociale banden, bijvoorbeeld: *“Er is een covenant uitgeschreven dat we geen geweld gaan gebruiken. Op zich heb ik mij aangesloten bij de meerderheid, maar ik zou wel geweld willen gebruiken. Maar ik mag het ook niet van mijn vrouw. Het is echt zo, als ik geweld ga gebruiken gaat zij bij mij weg. (...) Het covenant, daar hoef ik me niet aan te houden, dan stap ik uit de club en dan ga ik als lone wolf door het leven. Maar ik weet gewoon dat mijn vrouw weggaat, dat wil ik niet. Dat zet ik niet op het spel. (...) Ik houd het nu bij de demonstraties en ik denk dat dat ook zo blijft. Bepaalde dingen zijn mij toch weer meer waard.”* (P6.13). En ten tweede, dat reacties uit de sociale omgeving minder invloed hebben naarmate de betreffende acties extremer zijn. Dit laatste lijkt veelal een proces van zelfselectie; Alleen mensen die zich weinig (meer) aantrekken van afkeuring nemen deel aan minder normatieve actievormen.

6.4 Conclusie Hoofdstuk 6: Interviews (re)activisten over actievormen

Concluderend voegt de nuancering in vier collectieve actievormen inzichten toe aan wat in de bestaande literatuur bekend is over de relaties tussen online en offline gedrag. De huidige analyse was gestoeld op de kernvraag welk type online acties kunnen wijzen op en resulteren in fysieke traditionele, procedurele, en eventueel zelfs radicalere collectieve acties. We zien in de interviews een veelheid aan idiosyncratische manieren waarop individuen zich verhouden tot collectieve actie in al zijn vormen. Desalniettemin laten de analyses zien dat (individuele) procedurele acties een typerend startpunt zijn voor verschillende vormen van collectieve actie. Veelal probeert men eerst via geijkte procedures de eigen doelen te bereiken

alvorens men overgaat tot online en/of traditionele collectieve actie, soms ten slotte gevolgd door radicale actie. Wanneer sentimenten van frustratie en teleurstelling een bepaalde drempelwaarde bereiken, omarmt men een nieuwe actieform - die doorgaans wordt ingezet parallel aan de reeds aangewendde vorm(en).

Dit betekent dat met name procedurele acties slecht te voorspellen zijn op basis van online sentimenten. Afgezien van directe oproepen tot procedurele actie lijkt het moeilijk betrouwbare online predictoren aan te wijzen van deze specifieke actieform. De bevinding dat traditionele en online collectieve acties vaak gezamenlijk deel uitmaken van de tweede stap in collectieve actie - mits men actief is op sociale media en fysiek in staat offline actie te voeren - impliceert dat online actie een betere voorspeller is voor traditionele actie. Hoewel de kernvraag specifiek verwees naar online acties die wijzen op *signalen van onrust*, blijkt uit de huidige analyses dat de blik verbreed moet worden naar andere signalen. Uiteraard blijkt, in lijn met bestaande wetenschappelijke en praktische inzichten, sociale onrust samen te hangen met traditionele actie. Online signalen van dergelijke onrust hebben we samengevat onder de noemers van gemoraliseerde oordelen en actieve emoties, bijvoorbeeld posts op sociale media waarin men boosheid of frustratie uit over fundamenteel fout of slecht gedrag in het gaswinningsdossier.

In aanvulling hierop wijzen de huidige analyses echter tevens op de opmerkelijke rol van humor, waarbij ludieke acties een manier kunnen zijn om een breder publiek te betrekken bij collectieve actie. Dientengevolge kan ook een *positief* online sentiment - met name wanneer de positiviteit gekoppeld is aan een specifieke actie - een voorspeller zijn van (massa)mobilisatie voor traditionele actie. Deze rol van humor en ludiekheid zien we ook terug in de bevindingen met betrekking tot radicalere actie of burgerlijke ongehoorzaamheid. Sociale bewegingen die van zins zijn grotere massa's te mobiliseren voor burgerlijke ongehoorzaamheid, kunnen een specifieke actie presenteren als een ludiek alternatief in een context waarin het repertoire van normatieve acties langzamerhand uitgeput raakt.

We onderscheiden tenslotte twee radicalere actievormen. Aan de ene kant bevindt zich burgerlijke ongehoorzaamheid die ondanks de illegaliteit van de actie een vrij welwillend en geweldloos karakter heeft waar een breed publiek zich in kan vinden. Bij dergelijke acties die kunnen rekenen op de steun van een behoorlijke massa is online publiciteit zinvol. Aan de andere kant bevinden zich de radicalere acties waaraan het risico van escalatie meer inherent lijkt en die veelal gedragen worden door een veel smallere achterban of zelfs een *lone wolf*. Bij dergelijke acties is er vooraf geen online communicatie, behalve de mogelijkheid dat betrokkenen zich in de aanloop naar een dergelijke actie online wat gedeister houden dan normaal.

7 Actieve posters: hardop nadenken over (re)acties en interviews

Door te concentreren op mensen die regelmatig op sociale media posten over de gaswinning, dient deze studie als verdieping van de interviews over algemene online en offline reacties op gevolgen van de gaswinning (Hoofdstukken 2 en 4). Waar de voorgaande interviews een algemeen beeld schetsten van de manieren waarop men op de gaswinning reageert, zoomen we in dit hoofdstuk in op specifieke online reacties van de deelnemers en de relaties met wat zij offline ervaren. Deelnemers nemen in dit onderzoek deel aan een *think aloud* of ‘hardop nadenken’-procedure, waarin ze hun gedachten, gevoelens, en intenties tijdens het posten op sociale media verbaliseren (Ericsson & Simon, 1992). Deze procedure wordt ingezet op twee manieren, namelijk tijdens het posten van een reactie op een potentieel provocerende sociale media-post over de gaswinningsbevingen en in het tweede deel van het onderzoek, retrospectief, om deelnemers actief de psychologische context van eerder door henzelf geposte berichten terug te halen. Dit wordt aangevuld met semi-gestructureerde interviews waarin deelnemers reflecteren op hun gedachten, gevoelens, en intenties aan de hand van vooraf bepaalde thema’s; deze interviews concentreren zich op de thema’s die niet spontaan behandeld zijn gedurende het hardop nadenken. Aangezien het voor een groot aandeel van de deelnemers echter ingewikkeld bleek om de eigen eerder geschreven posts te categoriseren als mobiliserend of expressief, concentreert de analyse zich op het hardop nadenken en de interviews rondom de provocerende stimuluspost.¹⁴ Dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen (ethische code 16298-O). Alle bijdragen zijn anoniem.

De analyse bouwt voort op de kennis vergaard in Hoofdstukken 2 en 4, met aandacht voor de percepties (bijv. van doeltreffendheid, intergroepsconflict, en sociale validatie), emoties, sociale identiteiten, en kenmerken van de online acties (bijv. functies en publiek van online sociale mediagedrag). Er zijn drie onderzoeksvragen. Ten eerste onderzoeken we, naar aanleiding van verschillende benaderingen van collectieve actie in de literatuur (Gächter & Fehr, 1999; Ostrom, 1998; Steg & De Groot, 2010; Van Stekelenburg & Klandermans, 2013; Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008), de invloed van sociale identiteiten en intergroepsrelaties op hoe betrokkenen de situatie rondom de Groningse gaswinning interpreteren. Meer specifiek gaan we hier in op de vragen welke sociale identiteiten

¹⁴ Het oorspronkelijke plan was om in het retrospectieve tweede deel drie soorten posts te vergelijken: 1) mobiliserende posts (met als vermoedelijk doel anderen te activeren), 2) expressieve posts (met als doel hart luchten), en 3) een meer informatieve post over een specifieke actie. Veel deelnemers hadden echter moeite zelf te bepalen welke posts ze met deze doelen hadden geschreven. Op zich is dit een interessante bevinding: er blijkt immers uit dat velen moeilijk konden onderscheiden wat de motivatie was geweest. Daarmee wordt gelijk duidelijk dat motieven als het hart luchten en anderen mobiliseren, vanuit het perspectief van de schrijver althans, niet helder te onderscheiden zijn en dat deze motieven dus samengaan. Maar deze bevinding impliceerde tevens dat het tweede deel van dit onderzoek een fundamenteel methodologisch probleem had. Omdat veel respondenten er niet in slaagden verschillende soorten posts te onderscheiden, konden ze geen vergelijkingen maken en hun beweegredenen niet toelichten. In situaties waarin respondenten er wél in slaagden om verschillende posts te onderscheiden vroegen zij daartoe vaak hulp en extra uitleg van de onderzoekers. Door deze hulp en extra uitleg van de postkenmerken, hebben de onderzoekers in dit tweede deel in onze ogen een te grote invloed gehad op de antwoorden van de respondenten. Derhalve is besloten om de huidige analyse te concentreren op de reacties die deelnemers spontaan, zonder externe hulp, schreven op een mogelijk provocerende stimuluspost. In dit onderzoeksonderdeel verwoordden zij ongestuurd door externe suggesties hun intenties en andere percepties, die vervolgens vergeleken werden met de kenmerken van de door hen geproduceerde post.

(ingroups, outgroups, andere relevante partijen) men waarneemt, wat de relaties tussen deze verschillende groepen zijn, en of men de situatie ervaart als een intergroepsconflict.

De tweede en derde onderzoeksvragen betreffen de rol van aan collectieve actie gerelateerde variabelen in online reacties op een potentieel provocerende sociale mediapost over de Groningse gaswinning. Onderzoeksvraag twee luidt: Wat en wie hopen en denken mensen in deze context te bereiken met hun online reacties? We analyseren verschillende thema's gebaseerd op voorgaande onderzoeken naar groepsprocessen, collectieve actie, en online sociale mediagedrag (instrumentele versus expressieve functies van het online sociale mediagedrag, cf. Scheepers, Spears, Doosje, & Manstead, 2002; Van Zomeren, Spears, Fischer, & Leach, 2004; emoties en waargenomen doeltreffendheid, Van Zomeren et al., 2008; ingebeeld online publiek, Litt & Hargittai, 2016; sociale validatie, Koudenburg, Gordijn, & Postmes, 2011, 2014; Smith & Postmes, 2011). Ten derde, hoe beïnvloeden de in het huidige onderzoek gevonden actieve sociale identiteiten, emoties, en intenties de manieren waarop deelnemers online reageren op een potentieel provocerende sociale mediapost? Onderzoeksvraag drie gaat aldus in op de relatie tussen offline ervaringen en kenmerken van online uitingen. Deze laatste onderzoeksvraag is tevens relevant voor partijen en instanties die online een vinger aan de pols willen houden om een risicoschatting te maken van wat er offline speelt in een context van mogelijke collectieve actie, confrontatie, en escalatie. De praktische vraag die uit deze onderzoeksvraag voortvloeit is of offline gedragsintenties zijn af te lezen uit online sociale mediagedrag.

Een overzicht van deze onderzoeksvragen en bijbehorende thema's wordt weergegeven in *Tabel 7.1*). De eerste twee onderzoeksvragen worden behandeld in een thematische analyse van de gegevens verkregen uit het hardop nadenken en de daaraan gekoppelde semi-gestructureerde interviews. De derde en laatste onderzoeksvraag wordt behandeld in een inhoudsanalyse, waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen wat deelnemers *zeggen* te denken, voelen, en willen (d.w.z., antwoorden op onderzoeksvragen 1 en 2) en de daadwerkelijke kenmerken van de post die zij naar aanleiding hiervan hebben geschreven op sociale media.

Overzicht analyse-aanpak	
Vraag	Thema's
1) Hoe beïnvloeden sociale identiteiten en intergroepsrelaties de percepties van betrokkenen van de situatie rondom de Groningse gaswinning?	SOCIALE IDENTITEITEN INTERGROEPSCONFLICT
2) Wat en wie hopen en denken mensen in deze context te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post?	INTENTIES EMOTIES PUBLIEK SOCIALE VALIDATIE DOELTREFFENDHEID
3) Hoe beïnvloeden de in het huidige onderzoek gevonden actieve sociale identiteiten, emoties, en intenties de manieren waarop deelnemers online reageren op een potentieel provocerende sociale mediapost?	OVERLAP REACTIE STIMULUSPOST MET BOVENSTAANDE THEMA'S

Tabel 7.1. Onderzoeksvragen en hoofdthema's van het in dit hoofdstuk gerapporteerde onderzoek. Onderzoeksvragen 1 en 2 zijn de focus van een thematische analyse, vraag 3 is onderzocht in een inhoudsanalyse.

Hieronder worden verschillende thema's beschreven die terugkwamen in de thematische analyse van het hardop nadenken en de interviews. Evenals in voorgaande thematische analyses zijn sommige thema's deductief (gebaseerd op theorie en/of voorgaande empirische bevindingen) en andere inductief (niet vooraf vastgesteld, maar door meerdere onafhankelijke bronnen in het onderzoek genoemd). Wederom gebruiken we zoveel mogelijk letterlijke citaten om recht te doen aan de informatie zoals die door deelnemers is verwoord.

7.1 Achtergronden geïnterviewden

Voor de huidige studie zijn deelnemers geworven die minstens twee tot drie posts op Facebook en/of Twitter hadden geplaatst over de Groningse gaswinning.¹⁵ Werving vond plaats via Facebook en Twitter, de persoonlijke netwerken van de interviewers, via de sneeuwbalmethode, en via organisaties die zich bezighouden met de gevolgen van de gaswinning (o.a. Groninger Gasberaad). Dit resulteerde in 27 respondenten (14 mannen, 13 vrouwen) in leeftijden van 34-74 jaar ($M = 53,923$, $SD = 11,121$) die voornamelijk deelnamen bij hen thuis ($n = 14$) of in een ruimte van de Rijksuniversiteit Groningen ($n = 8$).¹⁶ De meeste deelnemers gebruikten hoofdzakelijk Facebook, Twitter, of een combinatie van beide (zie Tabel 7.2). De meest genoemde hoogst genoten opleidingen waren WO ($n = 12$), HBO ($n = 6$), en MBO ($n = 5$). De geografische spreiding van deelnemers is weergegeven in Bijlage 14.4.1. Ten slotte was 85% van de respondenten huiseigenaar en 93% had schade.

¹⁵ Dit konden zijn: berichten op de eigen pagina, reacties onder nieuwsberichten, of gedeelde berichten (bij voorkeur i.c.m. een eigen geschreven tekst).

¹⁶ Van 1 deelnemer is de leeftijd onbekend, van 1 deelnemer de woonplaats.

Gebruik van sociale media	
Sociale mediaplatform	Deelnemers
Twitter	$n = 9$ (1 2 3 5 8 12 17 21 24)
Facebook	$n = 13$ (4 6 7 9 13 15 16 19 22 23 25 26 27)
Facebook & Twitter	$n = 3$ (10 11 20)
Blog	$n = 1$ (14)
Vlog	$n = 1$ (18)

Tabel 7.2. Door deelnemers meest gebruikte sociale media.

7.2 Aanpak dataverzameling en analyse

De *think aloud*-procedure en bijbehorende semi-gestructureerde interviews (beiden altijd gecombineerd in 1 sessie) werden door 10 interviewers afgenomen tussen 17 mei 2017 en 5 december 2017. Bij iedere sessie was een tweede interviewer aanwezig voor eventuele aanvullingen. De geluidsopnamen van de interviews werden deels getranscribeerd door de interviewers en deels door een onafhankelijk transcriptiebureau; visuele opnamen van de besproken posts werden bewaard voor de inhoudsanalyse. Ieder interview begon met geïnformeerde toestemming en een aantal vragen over demografische kenmerken.

De kern van het onderzoek bestond uit een gecombineerde methodologie, zoals samengevat in *Figuur 7.1*. Voor de dataverzameling werd een **bestaand *think aloud*-protocol** (Ericsson & Simon, 1993) gevolgd om deelnemers hardop te laten nadenken tijdens het schrijven van een reactie op een potentieel provocerende stimuluspost over de door de gaswinning geïnduceerde aardbevingen in Groningen (verkorte versie van <http://nieuws.tpo.nl/2015/10/08/kakofonie-van-pseudowetenschap-doet-groningen-beven>, zie Bijlage 14.4.2). De reactie was in de vorm van een post op sociale media; deelnemers verbaliseerden hun gedachten en gevoelens tijdens het schrijven van deze post. Deelnemers typten hun reactie op de potentieel provocerende stimuluspost indien mogelijk op het apparaat en in de online omgeving waarmee zij normaalgesproken de meeste sociale mediaposts plaatsten. In lijn met het protocol, werd het verbalisatieonderdeel gevolgd door een retrospectief element, waarin deelnemers terugblikkend beschreven welke gedachten en gevoelens zij hadden ervaren tijdens het schrijven van de post. Deze twee *think aloud*-onderdelen met spontane generatie van gedachten en gevoelens werden in het huidige onderzoek **aangevuld met een semi-gestructureerd interview**, waarin aan de hand van een checklist (zie Bijlage 14.4.3) alle relevante thema's werden aangesneden die niet (of onvoldoende) spontaan ter sprake waren gekomen. Al met al beschreven deelnemers tijdens de *think aloud*-procedure en interviews hun intenties, emoties, hun eigen actieve sociale identiteiten, de partijen die zij als outgroup zien in de context van de Groningse gaswinning, percepties van sociale validatie en doeltreffendheid van de post, en het publiek dat zij voor ogen hadden tijdens het schrijven van de post. De sessie werd afgesloten met een debriefing en de vraag of deelnemers potentiële aanvullende deelnemers kenden.

Figuur 7.1. De verschillende onderdelen van de huidige onderzoeksmethode.

De data van de think aloud-procedure en semi-gestructureerde interviews aangaande de reactie op stimuluspost werden samengevoegd en geanalyseerd in een **kwalitatieve, thematische analyse** (Braun & Clarke, 2006). Deze analyse is uitermate geschikt voor het bestuderen van zowel deductieve thema's op basis van de theorie als inductieve thema's die uit de *think aloud*-procedure en interviews naar voren kwamen. De analyse bestond uit verschillende fases. Na het doornemen van de data, stelde de hoofdonderzoeker op basis van vijf transcripten een initieel codeerschema op van thema's en codes die relevant waren voor de onderzoeksvragen, volgens de stappen aangeraden door Braun en Clarke (2006). Het initiële codeerschema bevatte definities van de thema's en codes, gekoppeld aan relevante extracten uit de vijf transcripten (d.w.z., letterlijke citaten in de woorden van de deelnemers zelf). Vervolgens gebruikten vijf van de interviewers het initiële codeerschema om de volledige set van transcripten te analyseren, waarbij nieuwe codes konden worden toegevoegd, irrelevante codes verwijderd, of overlappende codes samengevoegd. Op deze manier werd een zo compleet mogelijke lijst van thema's en codes gegenereerd die relevant waren voor de onderzoeksvragen en recht deden aan de verzamelde data door niet uitsluitend selectief te zoeken naar citaten om een punt te onderbouwen (Braun & Clarke, 2006). Ten slotte werd een aanvullende aanpak gehanteerd om de invloed te onderzoeken van de "offline" ervaren intenties, percepties, en emoties op online sociale mediagedrag. Aan de hand van een **inhoudsanalyse** onderzochten we de invloed van de in de thematische analyse gevonden actieve sociale identiteiten, emoties, en intenties de manieren waarop deelnemers online reageren op een potentieel provocerende sociale mediapost. Details van de inhoudsanalyse staan beschreven in de sectie waarin de resultaten van dit onderdeel worden gerapporteerd. Deze aanpak resulteerde in een overzicht van de mate waarin elk van de thema's de daadwerkelijke postkenmerken beïnvloedde.

De analyses en de rapportage van de uitkomsten zijn georganiseerd rondom de drie onderzoeksvragen (zie *Tabel 7.1* hierboven). We bespreken eerst de resultaten van de thematische analyse en vervolgens de inhoudsanalyse van de reacties op de stimuluspost. Deze analyses hebben betrekking op de volgende onderzoeksvragen:

- 1) Hoe beïnvloeden sociale identiteiten en intergroepsrelaties de percepties van

betrokkenen van de situatie rondom de Groningse gaswinning?

- 2) Wat en wie hopen en denken mensen in deze context te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post?
- 3) Hoe beïnvloeden de in het huidige onderzoek gevonden actieve sociale identiteiten, emoties, en intenties de manieren waarop deelnemers online reageren op een potentieel provocerende sociale mediapost?

Onderzoeksvragen 1 en 2 zijn inleidend bedoeld als empirische opbouw naar onderzoeksvraag 3, die de kern vormt van de huidige focus op potentiële online signalen van offline sociale onrust en acties.

7.3 Reacties op stimuluspost: Resultaten thematische analyse

De thematische analyse draaide om twee globale onderzoeksvragen. Ten eerste, hoe beïnvloeden sociale identiteiten en intergroepsrelaties de interpretatie van de situatie rondom de Groningse gaswinning? Ten tweede, wat en wie hopen en denken mensen in deze context te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post over de gaswinningsaardbevingen in Groningen? Onze analyse gaat eerst in op de verschillende sociale identiteiten en groepen die deelnemers waarnemen in de context van de gaswinning en de vragen of en hoe zij de situatie ervaren als een intergroepsconflict. We behandelen vervolgens de beschrijvingen van intenties met online sociale mediagedrag, ervaren emoties, beoogd en ingebeeld publiek, sociale validatie, en percepties omtrent de doeltreffendheid van de reacties op de stimuluspost.

7.3.1 Sociale identiteiten

De verschillende sociale identiteiten die van belang zijn in de situatie rondom de gaswinning vallen uiteen in drie categorieën, namelijk ingroups waarmee deelnemers zich identificeren versus outgroups waartoe zij zichzelf niet rekenen en die een antagonistische rol spelen in de situatie (Tajfel & Turner, 1968), en ten slotte derde partijen die “langs de zijlijn” staan. Welke groepen men waarneemt is van belang voor het inschatten van de effecten die online communicatie kan hebben. Meer specifiek, uit onderzoek blijkt dat verhitte gemoederen het beste te bedaren zijn wanneer dominante groepen in online communicatie zich inleven in de tegenpartij (perspectief *nemen*) terwijl niet-dominante groepen hun perspectief *geven* (Bruneau & Saxe, 2012). De subsecties over publiek en sociale validatie behandelen de vraag of deze optimale rolverdeling in online communicatie ook ervaren wordt in de Groningse context. We bespreken nu eerst achtereenvolgens de bevindingen aangaande de drie typen sociale identiteiten: ingroups, outgroups, en derden.

7.3.1.1 Ingroups

De sociale identiteiten Groningers en gedupeerden voerden de boventoon in de beschrijvingen van ingroups, waarbij ook een combinatie van beide identiteiten mogelijk was: *“Dat is ook het hele probleem, ook van mezelf, Groningers zijn veel te gematigd. (...) ‘Wij’ vanuit mijn perspectief, en ik kruip even lekker in de slachtofferrol, dat is iedereen die het leed aangedaan wordt.” (P7.02)*. De data suggereren tevens dat een aanzienlijk deel van de deelnemers een **hiërarchie van ingroups** waarneemt. Zij delen de overkoepelende identiteit Groningers onder in verschillende subtypen: Groningers die extreem veel bezig zijn met de gaswinning, professionals omtrent de gaswinning, en mensen die weinig met de gaswinning te maken hebben. Al met al lijkt er sprake te zijn van een breedgedragen identificatie met een achtergestelde sociale categorie - een belangrijke voorspeller van zowel groepsgebaseerde emoties (Kuppens & Yzerbyt, 2012; Van Zomeren, Spears, Fischer, & Leach, 2004; Yzerbyt, Dumont, Mathieu, Gordijn, & Wigboldus, 2006) als collectieve actie (McGarty, Bliuc, Thomas, & Bongiorno, 2009; Thomas, Mavor, & McGarty, 2011; Van Zomeren, Postmes, &

Spears, 2008).

Met betrekking tot de online reactie die deelnemers opstelden, bleek dat de meerderheid dit **uit eigen naam** deed en niet (expliciet) uit naam van een ingroup. Slechts een handvol uitzonderingen gaf aan te reageren op de stimuluspost namens een groter geheel, zoals hun eigen dorp of de (gedupeerde) Groningers. Hoewel het een onderwerp betreft dat hun gehele ingroup aangaat, maakten weinig deelnemers dus expliciet dat zij opkwamen voor de belangen van hun gehele groep. De conclusie dat er hiermee nauwelijks sprake was van collectieve actie in brede zin is echter voorbarig. Volgens de in het huidige rapport gehanteerde brede definitie is collectieve actie een daad waarmee een groepslid beoogt de omstandigheden van de achtergestelde groep te verbeteren (Wright et al., 1990). Een dergelijke actie *kan* gepaard gaan met de expliciete bevestiging dat dit gedrag namens de gehele groep is maar dat hoeft niet het geval te zijn. Een sociale mediapost kan een vorm van collectieve actie zijn mits de intentie is om het groepsbelang te dienen - een onderwerp waar we in de subsectie over intenties en emoties op terugkomen.

7.3.1.2 Outgroups

Bijna zonder uitzondering wordt de NAM/Shell als prominente outgroup beschreven: *“Ondertussen krijgt de NAM de ruimte om iets wat ze niet weten af te wijzen, jarenlang. Lekker makkelijk. Neem je verantwoording!”* (P7.05). Daarnaast ervaart een bijna even grote meerderheid de overheid of politiek als een outgroup – in het algemeen danwel verwijzend naar specifieke personen of instanties. Zo worden bijvoorbeeld (toenmalig) minister Kamp, het Ministerie van Economische Zaken, specifieke politieke partijen en lokale bestuurders met naam en toenaam genoemd. Een aanzienlijk aantal deelnemers noemt de **politiek of overheid in één adem met de NAM/Shell**: *“Maar [ik] word eigenlijk gewoon heel boos erom hoe er door de NAM en de overheid en bij zulke mensen totaal respectloos met de mensen in het gebied wordt omgegaan.”* (P7.07). Dit duidt op een perceptie van verwevenheid van deze twee outgroups, een observatie die soms expliciet benoemd wordt: *“Ik denk dat het vooral Shell is maar ik denk dat het ook een politiek probleem is. De verwevenheid waar we het al over hadden van de dingen.”* (P7.01).

Tot slot komt ook de hiërarchische subtypering van Groningers terug in de outgroups die deelnemers waarnemen. Verscheidene subtypen van deze overkoepelende ingroup worden beschreven als zijnde outgroups, het gaat dan met name om de eerder genoemde partijen van Groningers die extreem veel bezig zijn met de gaswinning, professionals omtrent de gaswinning, en mensen die weinig met de gaswinning te maken hebben. De bevinding dat deze partijen soms als (deel van de) ingroup en soms als outgroup worden getypeerd strookt met het beeld van sociale identiteiten als opkomend verschijnsel in fluctuerende sociale situaties (Turner et al., 1987).

7.3.1.3 Derde partijen

Derde partijen zijn in het huidige onderzoek gedefinieerd als relevante doch neutrale partijen, die als ingroup noch outgroup van belang zijn rondom de gaswinning. De **(traditionele) media** vormen de meestgenoemde derde in de Groningse context. Deelnemers zagen de media voornamelijk als een partij die informatie verschaft, al dan niet ter verdere verspreiding: *“Dat wil niet zeggen dat ik nooit dingen mis, maar we lezen in ieder geval Trouw en het Dagblad [van het Noorden] en hebben ook de NRC. Dus ja, dan kun je het ook mooi delen.”* (P7.16). Deelnemers voelen zich soms een speelbal in de handen van de media, die de gaswinningsproblematiek niet altijd serieus lijken te nemen. Omgekeerd kunnen mensen via hun uitingen op sociale media ook invloed uitoefenen op traditionele media.

Specifiek kunnen tweets op zichzelf nieuwswaardig zijn of gebruikt worden ter illustratie van een nieuwsbericht (Broersma & Graham, 2012). Hiervan lijkt men zich in het huidige onderzoek echter minder bewust, hoewel sommige deelnemers aangaven actief contacten te onderhouden met de media: *“Als ik het breder wil hebben: ik heb ook wel artikelen geschreven voor Trouw. (...) Verschillende journalisten hebben we wel banden mee.”* (P7.15). De (percepties van) effecten die de eigen posts sorteren in onder andere de media bespreken we verderop in de subsecties over intenties, publiek, en doeltreffendheid.

In aanvulling op bestaande bevindingen over het belang van perspectief nemen door de dominante tegenpartij in intergroepsconflict (Bruneau & Saxe, 2012), blijkt uit de analyse dat men het eveneens als storend ervaart wanneer derden zich niet kunnen inleven in de situatie van gedupeerden. Dit geldt voor **gebrekkig inlevingsvermogen** van de traditionele media, maar ook van geografisch van Groningen gescheiden groepen, zoals mensen uit de Randstad, en van onwetenden meer in het algemeen. Deze laatste twee derde partijen werden door verscheidene deelnemers als een en dezelfde categorie waargenomen.

7.3.2 Intergroepsconflict

Uit de bovenstaande beschrijvingen van ingroups en outgroups blijkt de heersende perceptie van de outgroup als machtig en dominant (veroorzaker van het leed, van bovenaf) en van de ingroup als minder machtig en niet-dominant (gedupeerde Groningers). Desgevraagd blijkt een grote meerderheid van de deelnemers de situatie rondom de gaswinning te ervaren als een intergroepsconflict. Het gevoel dat de **Groningers opboksen tegen een kluwen van overheden en commerciële partijen** wordt treffend geschetst in het volgende citaat: *“‘Wij’ zijn de Groningers en ‘zij’ zijn de Staat, de NAM - die is opgebouwd uit Shell, Exxon Mobil, en de Staat. ‘Zij’ zijn ook EBN [Energie Beheer Nederland] en ‘zij’ zijn ook het [Groninger] Gasberaad¹⁷ en het Centrum Veilig Wonen.”* (P7.22).

Anderzijds zorgt de kluwen van verschillende partijen er ook voor dat sommigen geen intergroepsconflict ervaren: *“Nee, daar is het veel te ingewikkeld voor. Ja, nee, ben ik het niet mee eens.”* (P7.10). Weer andere deelnemers worden heen en weer geslingerd tussen beide percepties: *“Nee ik denk dat het veel complexer is. Ik denk niet dat het een conflict is tussen wij en zij. Ik denk dat het... Zelfs ik vind het moeilijk om te overzien wat het allemaal inhoudt.”* (P7.07) en dezelfde deelnemer in een ander fragment: *“Het moeilijkere eraan is dat er wel gewoon drie grote spelers er zijn, die creëren wel een ‘wij’ tegen ‘zij’. Dat vind ik het moeilijke eraan. En dan vind ik het spannende eraan in dit geval Rijksoverheid, Economische Zaken, en de NAM - nou de Shell eigenlijk - die samen een ‘wij’ vormen.”* Ten slotte is voor sommigen de vraag **irrelevant of er sprake is van een intergroepsconflict** tussen twee partijen als dader versus slachtoffer: *“Ik ben als [belangenvereniging gedupeerde dorpen] alleen maar geïnteresseerd in de schade en hoe lossen we het op. Het zal me een rotzorg zijn wie dat gedaan heeft.”* (P7.05).

Samenvattend lijkt er sprake te zijn van een potentieel explosief mengsel van sociaal-psychologische factoren. De sociale media-gebruikers die met enige regelmaat posten over de gaswinning bewegen zich in het spanningsveld dat zich aftekent in de botsende belangen van ‘wij’ versus (een cluster van) ‘zij’. We wenden ons nu tot de volgende onderzoeksvraag: Wat en wie hopen en denken mensen in deze context te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post? De thema’s die fungeren als bouwstenen in de beantwoording van deze vraag zijn achtereenvolgens intenties en emoties, publiek, sociale validatie, en

¹⁷ Het Groninger Gasberaad is een collectief van maatschappelijke organisaties waarbij zoveel mogelijk sectoren zijn vertegenwoordigd, waaronder ook bewoners.

doeltreffendheid.

7.3.3 Intenties en emoties

In de behandeling van de intenties die deelnemers zeggen te hebben met hun online reacties, onderscheiden we **instrumentele en expressieve functies van de sociale media-post** (cf. Scheepers, Spears, Doosje, & Manstead, 2002; Van Zomeren, Spears, Fischer, & Leach, 2004). De instrumentele hoofdfunctie is gericht op het teweegbrengen van daadwerkelijke verandering, terwijl de expressieve functie hoofdzakelijk draait om het overbrengen van gevoelens en sentiment. Een overzicht van de verschillende intenties met instrumentele versus expressieve functies, geïllustreerd met citaten, is weergegeven in Tabel 7.3.

De *instrumentele functie* valt uiteen in twee oriëntaties, namelijk inhoudelijk en sociaal. Deelnemers met een **inhoudelijke oriëntatie** gaven aan dat zij met hun reactie op de stimuluspost: 1) informatie wilden overbrengen over de situatie in Groningen, 2) anderen aan het denken wilden zetten, 3) uitleg wilden geven over of begrip wilden voor waarom de stimuluspost niet correct is, 4) wilden laten weten dat zij het zelf oneens zijn met de post, of 5) actief een tegengeluid wilden organiseren dat de inhoud van de stimuluspost ontkracht. **Sociaal georiënteerde instrumentele functies** waren: 1) het inzetten van posts op sociale media om contacten te leggen en 2) om emotionele steun te verlenen aan de ingroup. De *expressieve functies* die werden genoemd waren: 1) het eigen hart luchten, 2) als negatieve, op anderen gerichte variant hiervan, minachting uiten, 3) humor gebruiken en zo de negatieve emoties wat te relativeren, en 4) als meest expliciet op anderen gerichte expressieve functie, het vestigen van een ingroup-norm over hoe “wij” met deze situatie zouden moeten omgaan. Waar posters die hun hart willen luchten normaliter op het moment zelf weinig bezig zijn met mogelijke effecten op anderen, staat dit centraal in deze laatste expressieve functie. Alle categorieën van intenties hebben betrekking op het uiten van emoties, maar de **reden waarom men deze emoties uit** varieert van individuele emotionele coping (cf. Van Zomeren, 2013; Van Zomeren, Leach, & Spears, 2012) tot de creatie van descriptieve groepsnormen (vgl. descriptieve norm van wat “wij” doen als tegenhanger van de injunctieve norm waarbij expliciet wordt beschreven wat men zou moeten doen; Cialdini, Reno, & Kallgren, 1990). Hoewel deze laatste functie neigt naar een intentie de situatie te veranderen, categoriseren we deze niet als een instrumentele functie omdat de post - ondanks de intentie een voorbeeld te stellen voor mede-gedudeerden - gericht is op expressie van de eigen emoties.

Intenties van de poster		
Functie	Intentie	Voorbeeld
INSTRUMENTEEL	Informatie overbrengen	"Om mensen te informeren wat er werkelijk aan de hand is." (P7.25)
	Aan het denken zetten	"Ik stel gewoon hardop vragen waarbij ik hoop dat anderen ook kritisch gaan nadenken." (P7.07) "Ik hoop in ieder geval dat mensen dit niet klakkeloos overnemen en ik wil ze wel wakker schudden: Wacht eens even, hier klopt iets niet." (P7.16)
	Uitleggen / begrip vragen	"Deze Journalist met een wetenschappelijke achtergrond verbiedt ons eigenlijk een bepaalde terminologie te gebruiken. Maar het gaat niet om die terminologie, het gaat om een heel moeilijk grijpbare werkelijkheid. (...) Je moet dus heel veel gaan uitleggen." (P7.03)
	Zelf oneens	"Het standpunt is: Ik ben het er niet mee eens. Dus ga ik reageren om dat hier duidelijk te maken." (P7.01)
	Tegengeluid organiseren	"We moeten er wel aandacht aan besteden en we moeten een tegenartikel aandacht geven." (P7.04)
	Contact leggen	"Om contact met mensen te krijgen." (P7.21)
	Emotionele steun ingroup	"De post binnen de besloten groep is in zekere zin van: kop op jongens, we zitten in hetzelfde schuitje en wij zijn het met elkaar eens. Dit is een onzin stukje van deze meneer. Daar moeten we eigenlijk niet te veel aandacht aan besteden." (P7.04)
EXPRESSIEF	Eigen hart luchten	"Het is voor mij deels een uitlaatklep dat ik gewoon even mijn emotie kwijt kan." (P7.27)
	Minachting uiten	"Het is een vorm van afreageren van daar hebben we weer zo'n onzinreactie van iemand." (P7.05)
	Humor / relativeren	"Dus ik wil kijken of ik iets met een beetje een grapje daarover kan zeggen en dan ook inderdaad niet dat boze slachtofferige maar de kwinkslag en dat het voor mensen gewoon dat: Hé leuk, grappig." (P7.01)
	Ingroup-norm vestigen	"Dus als ik hier nou in een post op zou willen reageren, dan wil ik niet het gelijke gezeur van: Deze man snapt er helemaal geen bal van en wij Groningers enzovoort. Want daar houd ik niet van." (P7.01)

Functie	Intentie	Voorbeeld
INACTIE	Geen expressieve functie	"Iemand die zo reageert, daar ga ik mijn hart niet bij luchten want die heeft een vooropgezette mening." (P7.03)
	Geen reactie schrijven	"Nee, dit vind ik zonde van mijn energie om hierop in te gaan. (...) Dan denk ik dat heeft geen zin." (P7.14) "Ik word er heel onzeker van. (...) Ik ben bang om reacties uit te lokken, en zwart-wit is altijd anders dan wanneer je iemand aankijkt en in gesprek gaat met iemand." (P7.09) "Als [beroep geïnterviewde] ben je een waarnemer dus ik hoef ook niet altijd aan de discussie deel te nemen" (P7.21)

Tabel 7.3. Instrumentele en expressieve functies die sociale media-gebruikers beogen te vervullen met hun posts.

Zoals we in de interviews met bewoners (Hoofdstuk 4) zagen, zijn er twee categorieën van emoties die betekenisvol zijn voor collectieve actie, namelijk passieve versus actievere emoties. De analyse in het huidige onderzoek concentreert zich op de emoties en de meer algemene houdingen die deelnemers spontaan verbaliseerden of tijdens de interviews rapporteerden.

In de categorie van **passieve emoties** was de frequentst genoemde emotie ergernis of irritatie over (de schrijver van) de stimuluspost. Deze emotie zien we als passief omdat mensen naar aanleiding van deze negatieve emotie vooral hun schouders ophaalden, even zuchtten en besloten dit verder te negeren, bijvoorbeeld: *"Het wekt een zekere ergernis op, omdat het bagatelliseert. En daarna als je dan leest wie het geschreven heeft, dan begrijp je dat en is het geschreven door een soort betafiguur die gewoon binnen zijn kadertjes redeneert. En binnen zijn kadertjes zal hij dat wel goed gedaan hebben."* (P7.08), *"Dit verhaal horen we al jaren en is iedere keer hetzelfde. Daar haal je schouders op en dan heb je van: daar hebben we er weer één die wat van wil vinden. En dat heeft totaal geen toegevoegde waarde."* (P7.05), en *"Nou, ik denk hier van: 'Wat wil deze meneer bereiken? Moeten we hierop reageren?' Dus meer zo van: 'Daar heb je weer zo iemand.'"* (P7.04). De term *weer zo iemand* was een veelgebezigde, geërgerde benaming voor de schrijver van de stimuluspost. Soms werd **ergernis of irritatie** niet expliciet verbonden aan de neiging dit terzijde te leggen: *"Het is maar één onderzoekje wat hij heeft gedaan en dat hij dan de hele gaswinningspolitiek daar ophangt. Dat roept wel irritatie op."* (P7.10) maar negeren bleek wel de algemene tendens bij deze emotie. Verder vertelden een aantal deelnemers over **positieve emoties**, zoals plezier: *"Dit vind ik wel grappig. Dit is duidelijk een opruiend berichtje."* (P7.01) en *"Grappig. Oké, grappig dat deze aardwetenschapper niet zo goed weet wat blijkbaar de schaal van Richter betekent."* (P7.13). Of blijheid: *"Als ik dit dan zo lees, ben ik het hier wel mee eens en ben ik blij dat er op deze manier zo over gesproken wordt. (...) Omdat er ook een andere magnitudeschaal toegepast moet worden hier in Groningen. En omdat de aardbevingen of de bevingen veel ondieper zitten als een natuurlijke beving. (...) Ik ben blij dat er op deze manier over gesproken wordt en dat het mooi zou zijn als er eens een keer een andere schaal zou worden gebruikt."* (P7.22). En over hoop: *"Als ik dit lees, geeft het me een beetje hoop."* (ook P7.22). Deze emoties zijn onwaarschijnlijk als aanjagers van collectieve actie en zijn derhalve passieve emoties.

Dat zou ook kunnen gelden voor **boosheid die is gericht op mede-gedupeerden**: *“Ik maak me er boos om, omdat anderen het waarschijnlijk nog steeds niet begrijpen of niet willen begrijpen. (...) Een groot gedeelte van de bevolking van Groningen en de rest van Nederland. Er is een heel klein groepje die echt begrijpt, die als ze dit lezen echt begrijpen wat je ermee bedoelt. De meeste mensen zitten meer in de afwachterende houding.”* (P7.22). Dat wil zeggen, boosheid op andere leden van de achtergestelde ingroup kan versplinterend werken, wat mogelijk als gevolg heeft dat er minder krachten worden gebundeld om tot collectieve actie te komen. Maar het is ook mogelijk dat mensen die boosheid ervaren jegens een te afwachterend deel van de ingroup juist wel collectieve actie ondernemen, bijvoorbeeld omdat anders niemand het doet. In dat geval zou deze op de ingroup gerichte boosheid ook gecategoriseerd kunnen worden als actieve emotie. Een vergelijkbare ambiguïteit bestaat voor de negatieve emotie **minachting**. Deze emotie staat in de literatuur te boek als aanzettend tot radicale collectieve actie. Deze optie werd echter door geen enkele deelnemer expliciet genoemd. Regelmatig doordat er in minachtende uitspraken niet werd gerept over mogelijke collectieve acties: *“Ach, dit is weer zo’n wetenschapper die denkt dat die er wat van weet.”* (P7.04), *“Ja dat is typisch weer zo’n techneut die alles aan zijn meetlatje afmeet.”* (P7.06), en *“Hij is journalist en geochemicus. Dat is hartstikke leuk, ik ben medewerker Stut en Steun. Dat voegt in mijn beleving niks toe, want een heleboel mensen in dit gebied weten dat het verhaal niet klopt.”* (P7.11). Hoewel P7.05 in een minachtende uitspraak wél concrete actie beschreef, betrof het geen radicale actie:

“Iedereen heeft de behoefte om iets te vinden van het aardgasdossier. En of je nou geoloog bent of zo’n prutser als meneer, ooit journalist, draag wat bij aan een oplossing. En het constateren van de ellende daar hebben we er al genoeg van. Dat doen ze allemaal. Want dan hebben zij er ook niets over gevonden. Ja, daar zitten we niet op te wachten. Iedere keer hetzelfde. Wij constateren dat het niet goed gaat. Ja, dat weten wij al lang. We zitten juist op die oplossing te wachten. Daar moet je aan werken. Je moet het positief benaderen uiteindelijk en daar is behoefte aan, en die hoor je te weinig. Dat is ook waarom ik die tweede kamerleden, die van Economische Zaken, steeds bestook met mailtjes. En ik heb ze nu al drie keer uitgenodigd, want er zit nu weer een nieuwe commissie en die heb ik er even wakker geschud van: ‘Jongens, kom maar naar [dorp], dan zal ik jullie wel even wat laten zien.’”

Hoewel deze deelnemer spreekt van ‘wakker schudden’ grijpt hij terug op een vrij traditionele en normatieve vorm van collectieve actie, namelijk het (herhaaldelijk) mailen van autoriteiten. Een andere volgens de literatuur passieve, negatieve emotie was **verdriet**: *“Vooral treurigheid, dat mensen gewoon weggijken ja.”* (P7.24). Uit het volgende citaat blijkt echter dat P7.24 doorgaat met collectieve actie *ondanks* het ervaren van verdriet:

“Ik ben dan misschien niet heel erg actief, maar ik stop nooit. En niet alleen voor mijn naasten om mij heen. Maar het is mijn provincie en recht zal zegevieren, ook financieel. En strafrechtelijk, dat ook nog eens een keer. En daar zal ik ook ten alle tijden mij voor inzetten, dat er ook daar iemand strafrechtelijk voor vervolgd wordt. Elk speldenprikje wat ik de NAM of overheid en voor Shell en dergelijke - dat zijn ook speldenprikjes - maar elk speldenprikje wat ik kan geven zal ik doen. Maar het liefste: ik wacht op de mokerslag die ik kan geven. Dat is een beetje het treurige wat een utopie lijkt.”

Al met al hebben boosheid gericht op de ingroup, minachting, en verdriet een **ambigu effect op collectieve actie**; deze emoties kunnen mensen zowel passief als actief maken.

Wat betreft de **actieve emoties** die motiveren tot collectieve actie, vertelden deelnemers over hun **frustratie en verontwaardiging** over de stimuluspost: *“In dit geval is het voor mijzelf even mijn frustratie lozen. Want deze persoon noemt zichzelf een aardwetenschapper. Dan denk ik: als je dit al niet begrijpt, dan weet ik niet waar jij gezeten hebt.”* (P7.13) en *“Verontwaardiging dat iemand het als een spelletje beschouwt.”* (P7.03). Over hun **boosheid** over de stimuluspost: *“Ik ben ondertussen heel boos. Maar het moment dat ik gewoon wat in mij opkomt typ, dat is mijn manier van ontladen.”* (P7.07), *“Vooral de*

slotzin, die maakt me echt boos: ‘De woorden zwaar en aardbeving en Groningen wil ik niet meer in één zin horen.’ We denk je dat je bent? ‘Wil ik’ - je hebt niks te willen, net zoals wij niks te willen hebben. Dat is subjectief als de pest.” (P7.16), en “Ik word hier heel boos van. Ik las ook eerst ‘Groningen staat op instorten’, ooh nee toen zag ik het is niet op instorten.” (P7.27). En daaraan verwant, boosheid op de schrijver van de stimuluspost: “Dan ben ik boos op hem, dat hij zich niet goed laten informeren. Want de Groningers worden er weer doorheen gehaald zo van: ‘Daar heb je de Groningers weer.’” (P7.11), “Gewoon weer zo’n popiejopie die denkt te weten wat die bevingen inhouden. En dat was eigenlijk gewoon woede wat ik dacht.” (P7.24), “Dat ik eerst boos word, dat hij een beetje doet alsof het niks voorstelt daar word ik boos van.” (P7.25). Een deelnemer verwoordde naast op personen gerichte boosheid bovendien expliciet de sterkst gemoraliseerde vorm van boosheid, gerelateerd aan percepties van **onrecht**: “[Boosheid] tegenover in dit geval de beroepsgroep van geologen, (...) een beroepsgroep die zich toch elke keer weer laat inhuren om zaken te onderbouwen die volgens mij helemaal verkeerd zijn. (...) Boosheid en onrecht wat daar gedaan wordt. Dus boosheid om het onrecht wat daar gedaan wordt ja.” (P7.06).

Evenals in de interviews met bewoners (Hoofdstuk 4), was ook in dit onderzoek weer sprake van **gecombineerde emoties**, doorgaans een mengeling van actieve en passieve emoties. Zo beschrijft P7.22 gelijktijdig verschillende emoties te voelen over verschillende objecten:

“Het zou mooi zijn als er eens een andere magnitudeschaal zou worden gebruikt, dat het woord aardbeving zou worden vervangen door gasbeving. (...) Als ik dit lees, geeft het me een beetje hoop. Maar ik ben er ook weer boos over dat... Ik ben er ook boos over. Deze man begrijpt waar het om gaat en ik maak me er boos om, omdat anderen het waarschijnlijk nog steeds niet begrijpen of niet willen begrijpen. (...) Een groot gedeelte van de bevolking van Groningen en de rest van Nederland. Er is een heel klein groepje die echt begrijpt, die als ze dit lezen echt begrijpen wat je ermee bedoelt. De meeste mensen zitten meer in de afwachtende houding.”

Soms ervaart men ook verschillende emoties over hetzelfde object: “Irritatie, bozigheid, ook wel een beetje verdriet dat men het nog niet in de gaten heeft.” (P7.19), “Die man deugt gewoon niet, en die gooit het ook zo op het net. Dus daar moet ik wel op reageren. Ik ben er gewoon heel boos over, heel, ja dat is het belangrijkste. (...) Ik ben wel woedend. Hoogstens woedend of enorm gefrustreerd.” (P7.27). Of omgekeerd, dezelfde emotie over verschillende objecten. Zoals P7.25, die zich gefrustreerd voelt over journalisten, mensen die de situatie niet begrijpen, en ten slotte de gaswinning zelf:

“Langzaam maar zeker komt de frustratie weer naar boven, denk ik. Omdat journalisten heel vaak aan het algemeniseren zijn. (...) Wat ga je nou doen? Dat frustreert regelmatig, ja. Zeker ook omdat mensen niet doorhebben dat de gaswinning, of tenminste, ik het gevoel krijg dat mensen niet doorhebben dat onze gaswinning onze economie de afgelopen 50 jaar enorm geholpen heeft. Maar tegelijkertijd ons ook een heleboel frustratie gegeven heeft.”

Emoties en collectieve actie			
Emotie	Object	Effect op actie	Voorbeeld
Plezier, blijheid	Stimuluspost(er)	-	<p>"Dit vind ik wel grappig. Dit is duidelijk een opruiend berichtje."</p> <p>"Ik ben blij dat er op deze manier over gesproken wordt en dat het mooi zou zijn als er eens een keer een andere schaal zou worden gebruikt."</p>
Hoop	Stimuluspost	-	"Als ik dit lees, geeft het me een beetje hoop."
Ergernis / irritatie	Stimuluspost(er)	-	"Het is maar één onderzoekje wat hij heeft gedaan en dat hij dan de hele gaswinningspolitiek daar ophangt. Dat roept wel irritatie op."
Boosheid	Mede-gedupeerd en en anderen	+ -	"Ik maak me er boos om, omdat anderen [een groot gedeelte van de bevolking van Groningen en de rest van Nederland] het waarschijnlijk nog steeds niet begrijpen of niet willen begrijpen."
Minachting	Stimuluspost(er)	+ -	<p>"Zo'n prutser als meneer."</p> <p>"Typisch weer zo'n techneut die alles aan zijn meetlatje afmeet."</p>
Verdriet	Inactieve anderen	+ -	"Treurigheid, dat mensen gewoon weggijken."
Verdriet	Lage doeltreffendheid	+ -	"Ik wacht op de mokerslag die ik kan geven. Dat is een beetje het treurige wat.. een utopie lijkt."

Emotie	Object	Effect op actie	Voorbeeld
Frustratie	Stimuluspost(er)	+	"In dit geval is het voor mijzelf even mijn frustratie lozen. Want deze persoon noemt zichzelf een aardwetenschapper."
Verontwaardiging	Stimuluspost(er)	+	"Verontwaardiging dat iemand het als een spelletje beschouwt."
Boosheid	Stimuluspost(er)	+	"Vooral de slotzin, die maakt me echt boos." "Dat hij een beetje doet alsof het niks voorstelt, daar word ik boos van."
Boosheid	Onrecht	+	"Boosheid om het onrecht wat daar gedaan wordt."

Tabel 7.4. Verbanden tussen specifieke positieve en negatieve emoties (over verschillende objecten) en collectieve actie.

Wat opvalt, is dat **veel emoties gericht zijn op de inhoud van de stimuluspost of op de schrijver hiervan**. Dit suggereert dat de primaire reacties die een mogelijk provocerende post oproept wel gestuurd worden door de bredere context (mensen reageren vanuit hun ervaring, bijvoorbeeld als gedupeerde) maar dat emoties over die context zelf even naar de achtergrond verdwijnt. Met andere woorden, de emoties die de situatie rondom de gaswinning opwekt bij bewoners (zie Tabel 7.4) verschuiven naar de achtergrond, terwijl de saillantie van de post die men nu leest lijkt te overheersen. Mensen die zich gewoonlijk verdrietig voelen over de gaswinning (een *passieve* emotie) kunnen zich wellicht door een specifieke post ook boos maken over het onrecht dat hen wordt aangedaan (een *actieve* emotie die collectieve actie stimuleert). Het samenspel tussen, aan de ene kant, de fluctuaties veroorzaakt door hevige maar tijdelijke emoties die zijn gebonden aan een specifiek moment en, aan de andere kant, de relatief stabiele achtergrond van zich langzamer ontwikkelende emoties die men ervaart over de situatie rondom de gaswinning als geheel is van cruciaal belang voor een beter inzicht in de ontwikkeling van collectieve actie.

Naast deze emoties beschreven deelnemers ook **andere ervaringen en houdingen**. Hoewel deze strikt genomen niet onder *emoties* vallen, verwoordden deelnemers ze met regelmaat als emoties of gevoelens. Bijvoorbeeld: *"De gevoelens was in elk geval: Niet begrepen worden, tekort gedaan, niet serieus genomen worden. Dat waren toch zeker de gevoelens."* (P7.02). Om recht te doen aan de percepties van deelnemers over hun emoties, beschrijven we in deze subsectie ook deze overige houdingen en ervaringen. De meest voorkomende houding was dat deelnemers het **oneens** waren met de stimuluspost: *"Ik ben het in ieder geval niet met hem eens."* (P7.09). En zich **onbegrepen** voelden, zowel affectief: *"Wat ons dwars zit in dit artikel is dat het ontbreekt aan ieder invoelingsvermogen. (...) Ontkenning van de diepte van de emotie waar de mensen mee te maken hebben: het gevoel van onveiligheid."* (P7.03) en *"Die empathie die je niet vindt"* (P7.05), als cognitief: *"Het raakt mij nog wel steeds als ongeïnformeerden, die er ook helaas in Den Haag rondlopen,*

zich bemoeien met zaken waar ze geen of half maar verstand van hebben.” (P7.15).

Bovendien werd de (in het huidige onderzoek als zodanig bedoelde) stimuluspost ervaren als **provocerend**: *“Ik vind dit gewoon stuitend.” (P7.24), “Mijn haren gaan al overeind als ik de eerste zin lees.” (P7.26).* De bron van de stimuluspost (Post Online) droeg bij aan de perceptie als provocerend: *“Die site Post Online is gewoon een aandachttrekkende site. Die zijn niet uit om echt een hele ingewikkelde waarheid te ontrafelen of zo, het is gewoon een commerciële onderneming en als ze maar heftig en provocerend genoeg zijn, dan krijgen ze aandacht of reacties en daarmee wordt het geval betaald.” (P7.03) en “Het feit dat hij het in de Post Online zet, als artikeltje, en er dan vervolgens aan refereert op Twitter, betekent in ieder geval dat hij graag provoceert. Of althans die kans vrij groot is. Want veel artikeltjes die je in een Post Online ziet langskomen zijn enigszins provocerend. Althans dat is mijn ervaring.” (P7.20).* Bewustzijn van provocatie kan er tevens toe leiden dat mensen proberen zich **niet uit de tent te laten lokken**: *“Nou ja, dat zijn van die mensen die willen dan graag even iets opruiend zeggen dus daar kan ik verder niet zo mee zitten. (...) Wel in eerste instantie de neiging van: Nou, daar moet misschien wel even iets tegenin gezegd worden of iets op gereageerd worden.” (P7.01).*

Desondanks waren sommigen het ook **(deels) eens** met de stimuluspost: *“De strekking dat hij vindt dat het geen hele zware aardbevingen zijn, dat zou best waar kunnen zijn.” (P7.08), “Ik ben het met de teneur van het stuk wel eens, dat een heleboel dingen wel overdreven worden - zonder de mensen te kort te doen die wel problemen hebben.” (P7.17), “Dat het een hele andere mening was, maar toen voelde ik herkenning omdat ik de hele tijd ook het gevoel heb: ‘Jongens waar hebben we het over? Als we het over aardbevingen in deze omgeving, zo heftig is het niet?’” (P7.18).* Vaak werd de instemming echter gevolgd door een nuancering of tegenargument: *“Je zou kunnen zeggen: Wetenschappelijk gezien heeft die een punt. Alleen hij gaat voorbij aan hoe de mensen het beleven en wat er inderdaad in de huizen gebeurt.” (P7.01), “Het woord ‘zware beving’ is inderdaad niet van toepassing op een beving van 2,3 of weet ik veel wat, en dat vind ik ook overdreven. Maar in de Groninger verhoudingen kan ik me voorstellen dat zo’n term gebruikt wordt.” (P7.15), “Ik begrijp dit best dat iemand deze conclusie trekt. Maar iemand vergeet dat er in Groningen iets anders aan de hand is.” (P7.21), “Hij heeft zeker in sommige dingen gelijk. Maar ik heb ook met geologen van de Universiteit van Groningen gesproken (...) en dat is heel wat anders dan wat deze meneer noemt.” (P7.25).*

7.3.3.1 Inactie in intenties en emoties

Ten slotte bleek er zowel qua intenties als qua emoties ook sprake te zijn van **inactie**. Slechts twee deelnemers gaven aan geen enkele emotie te hebben ervaren naar aanleiding van de stimuluspost. Één persoon die het eens was met de strekking van de stimuluspost, en één persoon vanuit zijn rol als objectieve waarnemer in de situatie: *“Ik heb daar niet zoveel emoties bij, nee nee nee. Want nogmaals, dat heeft ook met het waarnemen te maken.” (P7.21).* Wat betreft de intenties viel dit fenomeen van inactie uiteen in twee categorieën, namelijk een deelnemer die bewust **geen emoties** wilde tonen (expressieve functie) versus deelnemers die bewust verkozen helemaal **geen reactie** te posten op de stimuluspost. De genoemde redenen geen reactie te schrijven waren: 1) perceptie van ontbrekende doeltreffendheid, 2) onzekerheid en angst reacties uit te lokken, en 3) actieve suppressie van de neiging te reageren, gemotiveerd door de eigen rol als (objectieve) waarnemer in de situatie. De bevinding van doeltreffendheid als een belangrijke factor in inactie strookt met de wetenschappelijke literatuur (voor een overzicht zie Stroebe, 2013), maar de invloeden van onzekerheid en situatie-afhankelijke rolpercepties bieden nieuwe perspectieven op de vraag waarom men soms afziet van (specifieke vormen van) collectieve actie. Deze overwegingen

over mogelijke reacties op de eigen post en over de rol die individuen zouden moeten vervullen getuigen van een zeker bewustzijn van het publiek waarvoor de posters (beogen te) schrijven.

7.3.4 Publiek

We hebben tot nu toe gezien dat de sociale media-gebruikers in het huidige onderzoek verschillende partijen waarnemen in de Groningse context. Bovendien blijken de communicatieve intenties van conflicterende partijen van invloed te zijn op het verdere verloop van het conflict. Meer specifiek, een dreigende escalatie kan mogelijk worden afgewend als de online communicatie wordt gekenmerkt door een dominante partij die zich verplaatst in de niet-dominante partij (Bruneau & Saxe, 2012). In de Groningse situatie betekent dit dat het conflict kan de-escaleren als: 1) de deelnemers aan het huidige onderzoek (de niet-dominante partij) hun perspectief op de situatie te geven in hun online communicatie, en 2) de dominante partij (overheid, NAM/Shell) zich inleeft in dit perspectief. Hoewel de intentie begrip te vragen voor de situatie wel gezien kan worden als perspectief geven, bleek er nauwelijks geschreven te worden aan de dominante partij(en). Als het gaat om de effecten van communicatie, is het echter de vraag of dit een probleem is dat om een oplossing vraagt. Vanuit het perspectief van de-escalatie zou het op de korte termijn gunstig kunnen zijn om de verhitte gemoederen te bedaren. Daar tegenover staat echter het streven van sociale verandering; Ironisch genoeg kan juist een focus op het verbeteren van de percepties die botsende partijen van elkaar hebben een oorzaakgerichte oplossing van de situatie in de weg staan (cf. Dixon, Durrheim, Tredoux, Tropp, Clack, & Eaton, 2010; Saguy, Tausch, Dovidio, & Pratto, 2009; Wright & Lubensky, 2009). Met andere woorden, de-escalatie van een potentieel ontvlambare situatie zoals die rondom de gaswinning in Groningen kan uiteindelijk een duurzamere oplossing, die zich richt op de onderliggende oorzaak van sociale onrust, frustreren.

De bestaande wetenschappelijke literatuur definieert het concept ingebeeld publiek als het publiek dat iemand in gedachten heeft tijdens het schrijven van een online post (Litt & Hargittai, 2016). Uit het huidige onderzoek blijkt dat hierin een nuancering gemaakt kan worden; we onderscheiden het ingebeelde publiek dat de poster daadwerkelijk denkt te bereiken van het **beoogde publiek** dat hij of zij beoogt te bereiken. In lijn met de emoties, die grotendeels uitgelokt leken te zijn door de directe context van de stimuluspost, gaven de meeste deelnemers aan dat zij met hun online reactie de **schrijver van de stimuluspost** wilden bereiken, bijvoorbeeld: *“Ik zou hem bijvoorbeeld kunnen uitnodigen om een keer te komen praten”* (P7.01), *“Dit is ook heel erg aan Sam gericht. Aan degene die het schrijft. Ik richt me eigenlijk op die Sam.”* (P7.11), *“Dat hoop ik dan te bereiken, dus dat ik deze man bereik.”* (P7.22), *“Dan zou ik deze meneer uitnodigen om eens in Groningen te komen kijken.”* (P7.26), *“Als ik direct op zijn post zou antwoorden, dan zou ik hem niet delen maar dan reageer ik op hem. Dan zou ik zijn naam erin typen, zodat hij getagd wordt en dan zou ik zeggen: ‘Nou meneer Gerrits, als u werkelijk wil weten hoe het hier is, dan nodig ik u uit om een keer te komen.’”* (P7.27). Daarnaast werden ook als beoogd publiek genoemd: mensen die de situatie rondom de gaswinning niet begrijpen, de eigen volgers op sociale media, gelijkgestemden, en politici. Opmerkelijk is dat de NAM of Shell niet worden genoemd als beoogd publiek, soms zelfs expliciet als *niet* beoogd: *“De NAM zou het ook wel volgen, communicatieafdeling. Dat boeit me minder, gaat meer om de medestanders.”* (P7.06). Dit zou kunnen komen door de aard van de stimuluspost, die als zodanig provocerend werd ervaren dat mensen vooral bezig waren met hun directe emoties en reacties op deze specifieke post. Aangezien politici echter wel werden genoemd als beoogd publiek, kan het ook zo zijn dat de NAM/Shell niet als geloofwaardige communicatiepartner worden gezien.

Uit de beschrijvingen van het **ingebeelde publiek** door deelnemers bleek logischerwijs dat de meeste deelnemers dachten dat hun **eigen volgers** op sociale media de post daadwerkelijk zouden lezen, bijvoorbeeld: *“De volgers. We hebben sinds we zijn begonnen hebben we 65 volgers.”* (P7.01), *“Een handjevol volgers.”* (P7.02), *“Als ik hem op mijn eigen tijdlijn zou delen, dan alleen mijn vrienden.”* (P7.11), *“Als ik het persoonlijk op mijn eigen pagina zet, dan is er mijn grote vriendenkring die ik heb, die dat lezen en ik weet ook dat dat gelezen wordt.”* (P7.22), *“Mijn vrienden en de mensen op de site van de Groninger Bodem Beweging die zullen daar zeker op reageren. En verder niemand.”* (P7.23). Ook verwacht men **volgers van het algemene onderwerp** te bereiken: *“Je hebt een aantal mensen die bijna dagelijks op Twitter zitten en die dan gewoon aanslaan op woorden als Groningen aardbevingen et cetera. Dus dat zijn allereerst de mensen die met dat item bezig zijn.”* (P7.03), *“Iedereen die in het dossier zit, daar doe je het voor. (...) Dit is alleen maar voor de insiders die dit lezen.”* (P7.05), *“Er zijn een aantal mensen die er altijd trouw op reageren. Maar dat zijn ook mensen die veel meer met gaswinning bezig zijn.”* (P7.07), *“Een vaste groep mensen die dat leest en die heel erg betrokken is bij dit probleem, en die het ook relevant vinden.”* (P7.08), en **gelijkgestemden**, al dan niet via besloten groepen op sociale media: *“Dit is het soort posts dat ik zou plaatsen binnen de besloten site van de Groninger Bodem Beweging.”* (P7.04), *“Ik ga eerst even checken of er al iets over op Twitter of op Facebook staat, want dan kan ik het gewoon posten in de GBB besloten groep.”* (P7.06), *“Via de besloten groep van GBB, dus alleen die mensen. Dat zijn een mannetje of 500.”* (P7.11), *“Dan weet ik dat dat terechtkomt bij mensen die allemaal dezelfde frustratie hebben.”* (P7.27). Hoewel deze groepen deels ook werden genoemd als beoogd publiek, suggereert de matige overlap tussen beoogd en ingebeeld publiek dat sociale media-gebruikers desgevraagd niet de illusie hadden dat degene(n) die zij beoogden te bereiken met hun online post deze ook per definitie zouden lezen. Hoewel reacties uit de sociale omgeving geen onderdeel waren van het huidige onderzoek (maar zie de interviews met (re)activisten, Hoofdstuk 6), bleek dat mensen de inhoud van hun bericht ook afstemden op wie het waarschijnlijk zou lezen. Zo beschreef P7.27 spontaan:

“Die man deugt gewoon niet, en die gooit het ook zo op het net. Dus daar moet ik wel op reageren. Ik ben er gewoon heel boos over, heel, ja dat is het belangrijkste. En dan denk ik nog: Ik weet dat ik in die groep waarin ik reageer dat mensen hetzelfde [vinden]. Dus ik denk niet zo na over wat anderen ervan vinden. Maar als ik hem op mijn eigen tijdlijn post dan ben ik net zo geërgerd, maar dan ga ik klikken op delen met iets bijschrijven. Dan schrijf ik ook dat ik me groen en geel aan deze man erger, en dan ben ik nog steeds heel boos, maar dan vind ik dat ik er een beetje bij moet zetten waarom. Omdat het door mensen gelezen wordt die het niet weten. Maar ik ben wel woedend. Hoogstens woedend of enorm gefrustreerd.”

Dit suggereert dat het voor het aflezen van offline sentimenten uit online berichten van belang is om de **context** waarbinnen een bericht is gepost mee te wegen; de aan- of afwezigheid van argumenten bij een emotionele uiting kan het gevolg zijn van het publiek waarvoor iemand de post heeft geschreven en minder van de intensiteit van de emotie op zich.

7.3.5 Sociale validatie

Partijen die lijnrecht tegenover elkaar lijken te staan kunnen baat hebben bij goede communicatie over en weer, waarbij een bijzondere rol is weggelegd voor sociale validatie. De kou kan uit de lucht gehaald worden wanneer de niet-dominante partij de vrijheid heeft om haar perspectief uit te leggen én de dominante partij zich bovendien kan inleven in dit perspectief. Met andere woorden, voor de-escalatie is het van belang dat de niet-dominante partij sociale validatie van haar penibele situatie - in plaats van ontkenning - ervaart door de dominante partij. Sociale validatie valt derhalve te ontleden in twee componenten, namelijk 1) het **onderwerp** waarover men sociale validatie ervaart (bijvoorbeeld de eigen penibele

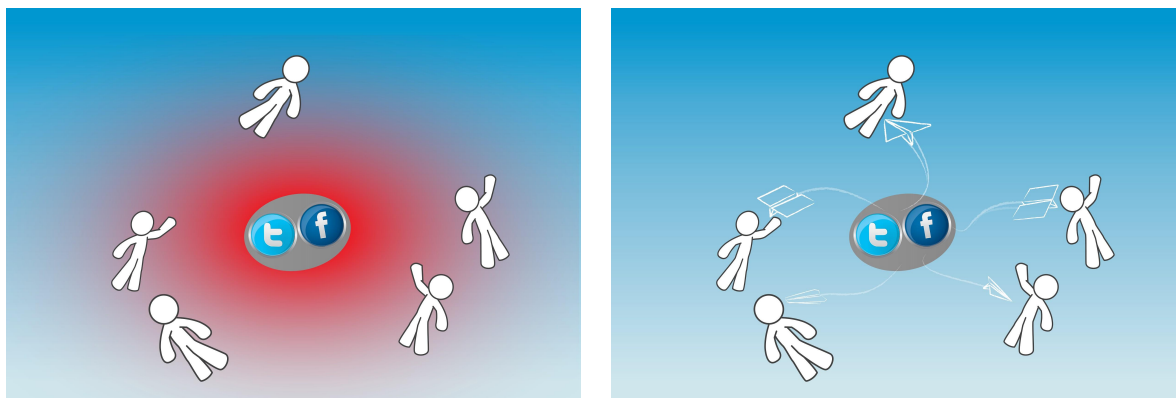
situatie) en 2) de **bron** van waaruit men sociale validatie ervaart (bijvoorbeeld door de NAM). Deze aspecten van sociale validatie worden nu achtereenvolgens besproken.

In de beschrijving van emoties en intenties zagen we al dat deelnemers voornamelijk reageerden op de stimuluspost, en niet zozeer op de Groningse situatie als geheel. Als gevolg hiervan was er **nauwelijks sprake van perspectief geven** in bredere zin in de in het huidige onderzoek geproduceerde posts; deelnemers gaven hun reactie specifiek op wat er was geschreven in de stimuluspost. Er was wel degelijk een ervaring van sociale validatie van de inhoud van deze online reacties, maar deelnemers ervoeren sociale validatie van de inhoud van hun post door partijen die als *ingroup* beschouwd kunnen worden. De scheidslijn tussen ‘wij’ en ‘zij’ in de gaswinningscontext bestaat voor meerdere deelnemers ook uit de **grens tussen wel of geen sociale validatie**. Met andere woorden, ‘wij’ zijn de mensen die in dezelfde situatie zitten en hier begrip voor hebben, de mensen die zorgen voor sociale validatie. Hier tegenover staat een ‘zij’ van mensen die de ervaringen niet delen en het niet kunnen begrijpen, dus de sociale omgeving waar geen sociale validatie wordt ervaren. Dit onderscheid is in één citaat heel treffend beschreven: *“Het ‘wij-deel’ kan zich daarin vinden en het ‘niet-wij-deel’, dus de mensen die het niet ooit meegemaakt hebben hier, die raakt het niet. Dat landt niet. Die zeggen van: ‘Het is nikszeeggend.’”* (P7.02). Sociale validatie was veelal een subjectieve ervaring van steun en instemming, bijvoorbeeld: *“Er zijn voldoende mensen die het met mij eens zijn. Ja, heel veel mensen zijn het met mij eens. En zo langzamerhand wordt ook dat gevoel wel breder gedragen.”* (P7.16). Deze ervaring werd soms ook **gevoed door specifiek online sociale mediagedrag**, bijvoorbeeld: *“Want dan krijg je dus toch wel op een gegeven ogenblik weer likes op je post of retweets. En dat zie je natuurlijk terug.”* (P7.03) en *“Dan krijg ik allemaal hartjes die ze aanklikken en weet ik veel wat, en duimpjes en noem maar op.”* (P7.05). Bronnen van sociale validatie waren: volgers van de gaswinningsproblematiek, eigen volgers op sociale media, en medegeduceerden. Een enkeling ervoer geen sociale validatie: *“Er zullen een hoop mensen boos zijn als ik dit soort dingen luid zou verkondigen.”* (P7.18) en *“Dat mag ik allemaal zeggen, maar als ik dat hier in het dorp zeg, kan ik beter de biezen pakken.”* (P7.19).

Samengenomen blijken percepties van (gebrek aan) sociale validatie zich te concentreren op groepen die zich frequent roeren in online en offline communicatie rondom de gaswinning; de grote afwezigen in dezen zijn de veroorzakers van het leed van geduceerden, namelijk de NAM/Shell en overheden. Een mogelijke implicatie is dat een online debat dat zich kenmerkt door provocatie de aandacht als het ware naar binnen keert - dat wil zeggen, sociale mediagebruikers zijn bezig met elementen die zich binnen de discussie zelf afspelen, en door de felle schijnwerper op het *hier en nu* verdwijnt de bredere context van de maatschappelijke situatie naar de achtergrond. Een (online) provocatie maakt de geduceerde groep pijnlijk bewust van andermans onbegrip voor het onrecht dat haar wordt aangedaan.

Ironisch genoeg blokkeert de bewustwording van onbegrip door derden het essentiële spel van perspectief geven en nemen tussen de machtige en machteloze groep. Dit zien we terug in de bovengenoemde instrumentele functies, waarin men zich richt op de relatie met derden in het grotere conflict. Niet de NAM/Shell of overheden worden aangesproken maar de online reacties die bedoeld zijn om begrip te vragen, vragen dat met name aan partijen die langs de zijlijn staan. Enerzijds lijkt een provocatie de aandacht dus te kunnen afleiden van de kern van het conflict - dat daarmee onverminderd afstevent op escalatie. Anderzijds leggen deze bevindingen een ander proces bloot waarmee machteloze groepen mogelijk pogen verbetering van hun situatie te forceren, namelijk het mobiliseren van potentiële medestanders. Met name in conflictsituaties die als uitzichtloos en onwankelbaar ervaren

worden, kan mobilisatie voor collectieve actie slecht vergeleken worden met een magneet die, afhankelijk van zijn grootte, aantrekkingskracht uitoefent op minder intrinsiek gemotiveerde omstanders (cf. *critical mass*-benaderingen van collectieve actie; Oliver, Marwell, & Teixeira, 1985). Juist in dergelijke conflicten kan een benadeelde partij gericht haar pijlen richten op specifieke (subgroepen van) omstanders, om deze zo één voor één binnenboord te hengelen (zie Figuur 7.2). Dit zien we bijvoorbeeld terug in het taggen van mensen met een @ in online berichten of het aanspreken van een breder online netwerk door het gebruik van # hashtags (zie ook het literatuuroverzicht, Hoofdstuk 3). Of en hoe deelnemers in de huidige studie daadwerkelijk hun online sociale mediagedrag aanpassen aan het publiek dat zij voor ogen hebben, behandelen we in de inhoudsanalyse van postkenmerken.

Figuur 7.2. De mobiliserende kracht van collectieve actie werkt in traditionele visies als een magnetisch veld dat sterker wordt naarmate er meer mensen meedoen (links). Maar berichten op sociale media kunnen speciaal gericht zijn op het mobiliseren van specifieke subgroepen en individuen (rechts), bijvoorbeeld door het gebruik van @ en #.

7.3.6 Doeltreffendheid

In de voorgaande subsecties hebben we geanalyseerd wat en wie mensen in deze context hopen en denken te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post over de gaswinningsaardbevingen in Groningen. De huidige subsectie behandelt de vraag of zij het gevoel hebben te slagen in deze exercitie. Enerzijds geeft een groot deel van de deelnemers aan zich **weinig illusies** te maken over de doeltreffendheid van de eigen reactie op de stimuluspost. Dit gebeurt soms in bedekte termen maar met enige regelmaat ook heel expliciet, bijvoorbeeld: *“De kans vrij klein is dat het doel wordt bereikt.”* (P7.19), *“Maar ik denk dat het effect minimaal is.”* (P7.27). Anderzijds bleek een grote groep **wel vertrouwen** te hebben in de doeltreffendheid: *“Hij wordt hier aangekondigd als een journalist die geochemie heeft gestudeerd, dan mag je toch van hem verwachten dat hij daar serieus op ingaat.”* (P7.23). Bovendien waren sommige reflecties over doeltreffendheid genuanceerder dan de zwart-witte dichotomie van niet versus wel effectief. Zo gaf P7.07 aan: *“Ik heb niet de illusie dat zo’n meneer namelijk langs gaat komen”* maar tevens: *“Ik heb mijn hart even gelucht ja. En verder, ik weet dat een aantal mensen het lezen en zich erin zullen herkennen en het prettig vinden dat er, nou ja, soort van aandacht voor is op deze manier.”* Deze percepties stroken met het reeds genoemde onderscheid tussen de instrumentele en expressieve functies die een actie kan vervullen.

7.4 Aanpak en resultaten inhoudsanalyse

Middels een inhoudsanalyse van de in dit onderzoek getypte reacties op de stimuluspost onderzochten we de bruikbaarheid van **online sociale mediagedrag als**

graadmeter voor offline percepties en sentimenten. Specifiek gaan we hier in op de vraag of en hoe de in het huidige onderzoek gevonden actieve sociale identiteiten, emoties, en intenties invloed uitoefenen op de manieren waarop participanten online reageren op een potentieel provocerende sociale mediapost. We presenteren per thema een vergelijking tussen enerzijds wat de deelnemer zei voor ogen te hebben en anderzijds de kenmerken van de geproduceerde reactie.¹⁸ Deze vergelijkende analyse is gestoeld op twee vragen. De eerste vraag die per deelnemer werd beantwoord was: Wat is te verwachten van de inhoud van de post, naar aanleiding van zijn/haar reactie zoals gerapporteerd voor de thematische analyse? Deelvragen waren: Welke groepen en intergroepsrelaties neemt de deelnemer waar? en Wat zijn de motieven, intenties, emoties etc. van de deelnemer, wat willen ze aan wie overbrengen met hun reactie? De tweede vraag die per deelnemer werd beantwoord was: Hoe komt de reactie over op lezers die geen achtergrondinformatie hebben over de deelnemer, welke aspecten van de post passen goed dit bij de bovenstaande verwachtingen en welke juist slecht? In de onderstaande rapportage zijn de antwoorden op deze onderzoeksvragen per thema geïntegreerd.

7.4.1 Sociale identiteiten

Uit de resultaten met betrekking tot sociale identiteiten blijkt dat uit de sociale media-posts **redelijk goed is af te leiden wie men als ingroup ziet**. Dit geldt echter **niet voor outgroups en derden**, die soms niet overeenkwamen met wat deelnemers hadden gezegd en soms niet expliciet werden genoemd. Opmerkelijk is hierbij dat slechts één post refereerde aan de NAM, de frequentst genoemde outgroup. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze outgroup dermate onmiskenbaar is dat deze geen expliciete verwijzing behoeft. Deze verklaring sluit aan bij de Griceaanse stelregel van kwantiteit, dat een conversatiebijdrage niet informatiever dient te zijn dan noodzakelijk (Grice, 1975) en meer in het algemeen bij het concept van *common ground* oftewel gezamenlijke achtergrondkennis (Clark & Marshall, 1981). Met andere woorden, voor zover men er vanuit gaat dat iedereen wel weet wie de outgroup is hoeft dit niet geëxpliciteerd te worden in communicatie. Dit impliceert dat kunstmatige intelligentie nog een sprong moet doormaken voordat online communicatie volledig doorgrond kan worden; **soms is juist wat *niet* wordt besproken datgene waar iedereen het over eens is**. Tabel 7.5 geeft een schematisch overzicht van de manieren waarop verschillende sociale identiteiten online te herkennen waren.

¹⁸ $N = 22$. Niet opgenomen: geen reactie getypt ($n = 3$; P7.09, P7.14, P7.21), getypte reactie niet meer te lezen op video-opname ($n = 2$; P7.12, P7.16). Daarnaast zijn van P7.10 de reacties op zowel Facebook als Twitter geanalyseerd.

Online indicatoren van sociale identiteiten		
Identiteit	Postkenmerk	Postcitaat
Ingroup Groningers	Groningen of Groningers genoemd in de post	P7.19: "Hij ziet de ellende van de Groninger dan zelf en zal dan zeker op zijn artikel terugkomen. Zo niet, dan zullen wij hem de gevolgen nog eens goed laten zien."
Ingroup slachtoffers	Woorden die duiden op gedupeerden of synoniemen ervan	P7.24: "Mensen begrijpen dingen pas echt als ze het zelf hebben meegemaakt."
Outgroup politiek	Synoniemen van overheid	P7.04: "Het gaat niet om de kracht van de bevingen, maar om onze veiligheid en hoe de overheid daarmee omgaat."
Outgroup onwetenden	Woorden die duiden op onwetenden of synoniemen ervan	P7.13: "Weer iemand die zijn huiswerk niet goed gemaakt heeft."
Derden experts	Woorden die duiden op experts of synoniemen ervan	P7.07: "In gesprek gaan met de verschillende mensen die hier meer van weten."

Tabel 7.5. Postkenmerken als online indicatoren van saillante sociale identiteiten.

Uit de kenmerken van de online reacties is **niet altijd goed op te maken namens wie** men deze post heeft geschreven. Deelnemers die aangaven namens *de Groningers* te schrijven maken dit meestal wel expliciet in hun reactie, maar omgekeerd geldt dat lang niet iedereen die namens zichzelf zegt te reageren persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden gebruikt die daarop wijzen. Bovendien gebruikten meerdere deelnemers die aangaven namens zichzelf te schrijven voornaamwoorden die refereren aan een meervoud en mogelijk ingroup (*we*). Deze inconsistentie kan mogelijk verklaard worden doordat mensen uit gewoonte vasthouden aan een bepaalde schrijfstijl (d.w.z., de postkenmerken reflecteren niet hun achterliggende percepties) of doordat ze moeite hebben met introspectie (d.w.z., de geverbaliseerde percepties komen niet overeen met de daadwerkelijke psychologische kenmerken). Met name de eerste mogelijke verklaring is van belang voor het monitoren van sociale media, aangezien deze suggereert dat woorden als *wij* en *ons* geen zekere indicatoren zijn van een ontluikende of saillante sociale identiteit. Een schematisch overzicht is weergegeven in Tabel 7.6.

Online indicatoren van namens wie men reageert		
Reactie namens	Postkenmerk	Postcitaat
Zichzelf	Woorden die duiden op ik of synoniemen ervan	P7.11: "Ik zou je graag willen bijpraten graag pb."
	Inconsistent	P7.13: "Weer iemand die zijn huiswerk niet goed gemaakt heeft. Hoe vaak hebben we het al niet uitgelegd: geïnduceerde bevingen vinden plaats op een diepte van maximaal 3 km. Diepte, de energie die vrijkomt aan het aardoppervlak is dus niet te vergelijken met die van een natuurlijke beving van 40- 100 km diep."
Groter geheel	Woorden die duiden op 'we' of synoniemen ervan	P7.07: "#Zware aardbevingen is niet wat Groningers dwars zit. Ons zit dwars dat wij niet in een terminologie wonen maar in huizen die langzaam instorten."

Tabel 7.6. Postkenmerken als online indicatoren van namens wie men reageert op de stimuluspost.

7.4.2 Intergroepsconflict

Online **indicatoren van conflictpercepties blijken ronduit onbetrouwbaar**. Enerzijds geeft geen enkele van de mensen die geen intergroepsconflict ervaren dit expliciet aan in de reactie op de stimuluspost. Anderzijds blijken formuleringen die meer indirect een intergroepsconflict suggereren maar weinig te worden gebezigd, en dit gebeurt door mensen die aangaven een intergroepsconflict te ervaren maar tevens door mensen die dit volmondig ontkenden. Een schematisch overzicht staat in Tabel 7.7. De onbetrouwbaarheid van inschattingen van conflictpercepties op basis van één specifieke post is mogelijk te verklaren doordat de meeste mensen niet de intentie hebben om met hun reactie op de stimuluspost te communiceren of zij een intergroepsconflict ervaren rondom de gaswinning - blijkens het citaat van P7.05 uit de thematische analyse: *"Het zal me een rotzorg zijn."* De volgende subsectie concentreert zich op de intenties die deelnemers wel hebben benoemd, alsmede de emoties die zij ervaren.

Online indicatoren van intergroepsconflict		
Intergroepsconflict	Postkenmerk	Postcitaat
Nee	Ontkennende woorden naast “conflict” of een synoniem ervan	-
Ja	Woorden die duiden op een conflict of synoniemen ervan	P7.06: “Bepaalde wetenschappers bagatelliseren weer eens wat groningeners meemaken”

Tabel 7.7. Postkenmerken blijken niet betrouwbaar als online indicatoren van conflictpercepties.

7.4.3 Intenties en emoties

In de eerder beschreven thematische analyse waren intenties opgedeeld in drie categorieën, namelijk een instrumentele functie (streven naar daadwerkelijke verandering), een expressieve functie (overbrengen van gevoelens en sentiment), en inactie (bewust geen emoties willen tonen of geen reactie willen posten op de stimuluspost). Het moge duidelijk zijn dat het niet willen schrijven van een online reactie online gesignaleerd wordt door het uitblijven van een post om verder te analyseren. Tabellen 7.8 en 7.9 geven schematische overzichten van de online indicatoren van de overige twee intenties. Uit de inhoudsanalyses blijkt dat de kenmerken van de post in de meeste gevallen (deels) aansluiten bij de verwoordde intenties. Een sprekend voorbeeld is de online reactie die P7.04 schreef: *“Wat een lariekoek weer. Deze meneer vergelijkt appels met peren. Het gaat niet om de kracht van de bevingen, maar om onze veiligheid en hoe de overheid daarmee omgaat. Lekker negeren dus.”* De benaming *lariekoek* sluit niet alleen aan bij de intentie van P7.04 om over te brengen het oneens te zijn met de stimuluspost (zie ook de beschrijvingen over *appels met peren vergelijken*), maar geeft tevens blijk van de door P7.04 genoemde intenties emotie uiten en minachting uiten. De intentie om uit te leggen of begrip te vragen weerklinkt in het middendeel, waarin P7.04 uiteenzet waar het probleem om draait. Ten slotte zien we in het relativerende advies in de termen *lekker negeren dus* de intentie om de ingroup emotionele steun te verlenen; P7.04 poogt er hier voor te zorgen dat getroffen en zich niet te druk zullen maken om de stimuluspost. Hoewel zeker niet alle deelnemers expliciet aangaven een dergelijke hoeveelheid intenties te hebben met hun post, waren de **intenties over het algemeen redelijk tot goed te herkennen in de posts** die zij schreven. Bij slechts een kleine handvol deelnemers was de relatie tussen intenties en postkenmerken volstrekt onduidelijk of zelfs tegenstrijdig. Al met al blijkt uit deze bevindingen dat de intenties achter online sociale mediagedrag goeddeels zijn af te lezen aan dat gedrag zelf. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de intenties zoals gemeten in het huidige onderzoek (d.w.z., “Wat wilt u bereiken met dit gedrag?”) een proximale predictor zijn van online sociale mediagedrag. De meer distale intentie tot het al dan niet online reageren werd in het huidige onderzoek weggelaten door deelnemers in situ een online reactie te laten typen. Enerzijds resulteert dit in een sterker verband tussen intenties en gedragskenmerken dan gangbaar is in de literatuur, die zich veelal concentreert op de vraag of en in welke vorm daadwerkelijk gedrag voortvloeit uit algemene attitudes aangaande dergelijk gedrag (Ajzen & Fishbein, 1977). Anderzijds stelt de huidige aanpak ons in staat om empirisch te toetsen of mensen zich bewust zijn van hun intenties en of zij in staat zijn hiernaar te handelen in een online omgeving waarin sociale signalen niet altijd accuraat worden opgevat (zie bijvoorbeeld Glikson, Cheshin, & Van Kleef, 2018). Het

antwoord op beide vragen is ja; mensen kunnen (tot op zekere hoogte) hun intenties verwoorden en hun online sociale mediagedrag hierop aanpassen.

Online indicatoren van instrumentele intenties		
Intentie	Postkenmerk	Postcitaat
Informatie overbrengen	Concrete informatie over de aardbevingen in Groningen	P7.13: "Geïnduceerde bevingen vinden plaats op een diepte van maximaal 3 km. diepte, de energie die vrijkomt aan het aardoppervlak is dus niet te vergelijken met die van een natuurlijke beving van 40- 100 km diep." P7.20: "Het zijn dus niet enkel bevingen die schade aan huizen en gebouwen veroorzaken, veel schade is juist niet het gevolg van bevingen maar van ander vormen van bodembeweging."
Aan het denken zetten	Verwijzingen naar onwetendheid met aandragen van manieren om meer te weten te komen	P7.07: "Ik denk dat deze meneer zelf werkelijk geen idee heeft waar hij over spreekt. (...) Misschien moeten we deze meneer maar eens een keer langskomen, de gaskolonie lezen, in gesprek gaan met de verschillende mensen die hier meer van weten. Zowel vanuit de theorie als ervaringsdeskundigen. Het is aan ons Groningers en deskundigen op dit vlak om onze kennis te delen en mensen meer inzicht te geven."
Uitleggen / Begrip vragen	Perspectief van Groningers of gedupeerden uitleggen	P7.03: "Ons zit dwars dat wij niet in een terminologie wonen maar in huizen die langzaam instorten." P7.10: "Gevolgen zijn veel erger dan rinkelende kopjes op schoteltjes. (...) Dit is echt een serieus probleem voor Groningen, maar ook iets waar heel NL iets aan moet doen."

Intentie	Postkenmerk	Postcitaat
Zelf oneens	Uiteenzetting die ingaat tegen de stimuluspost.	P7.15: "De schaal van richter is ontoereikend om de kracht en dus de gevolgen uit te drukken. Beter is het PGA-waarden (grondversnelling) te gebruiken, nog beter G-waarden om de gevolgen te kunnen voorspellen."
Contact leggen	Concrete uitnodiging voor stimuluspostschrijver	P7.11: "Ik zou je graag willen bijpraten graag pb." P7.23: "Mijn vraag aan deze Journalist (...) zou hij (...) moeiteloos moeten kunnen beantwoorden. Ik zie met belangstelling zijn antwoord op deze vraag tegemoet."
Emotionele steun ingroup	Gericht aan ingroup	P7.04: "Het gaat niet om de kracht van de bevingen, maar om onze veiligheid en hoe de overheid daarmee omgaat. Lekker negeren dus."

Tabel 7.8. Postkenmerken als indicatoren van instrumentele intenties achter online sociale mediagedrag.

Specifieker ingaand op de expressieve intenties (zie Tabel 7.9), viel op dat er in de huidige steekproef geen gebruik werd gemaakt van **emotiewoorden of emoticons** om uitdrukking te geven aan eigen gevoelens. Dit had als consequentie dat de intentie om geen emoties te uiten (eerder betiteld als *inactie* qua expressieve intenties) niet te herleiden was uit het ontbreken van emotionele kenmerken. Het gebruik van humor om de situatie te relativiseren en het (niet) uiten van emoties om een ingroup-norm te vestigen waren evenmin duidelijk herkenbaar in de online reacties. Samengenomen zien we dat de instrumentele intenties relatief het beste te voorspellen zijn uit kenmerken van online sociale mediagedrag.

Online indicatoren van expressieve intenties		
Intentie	Postkenmerk	Postcitaat
Eigen hart luchten	Uiting van emotie zonder daaraan direct een gedragsconsequentie te verbinden (bijv. mobiliseren)	P7.27: "Ik wil meneer Sam echt noooooooooooit meer horen."
Minachting uiten	Laatdunkende uiting, in twijfel trekken van autoriteit	P7.07: "Ik vraag me af bij welk pakje boter hij zijn diploma behaald heeft." P7.19: "Die Sam Gerrits, zogenaamde wetenschapper" P7.20: "Jij als 'aardwetenschapper'"
Humor / relativeren	-	-
Ingroup-norm vestigen	-	-

Tabel 7.9. Postkenmerken als indicatoren van expressieve intenties achter online sociale mediagedrag.

Ondanks het ontbreken van letterlijke emotiewoorden en emoticons, waren er wel enkele **indicatoren van de emoties** die deelnemers hadden gerapporteerd. In sommige gevallen kwamen deze online signaalwoorden overeen met de ervaren emoties of houdingen (zie Tabellen 7.10 tot en met 7.12). Maar soms bevatten online reacties ook woorden die emoties signaleerden die *niet* door deelnemers waren benoemd, bijvoorbeeld: "*Ik ben wel geschrokken van de woorden van Sam Gerrits.*" (P7.22, gaf aan irritatie te voelen) en "*Beangstigend dat mensen op basis van een wetenschappelijke titel zichzelf het recht toe eigenen om zulke dingen zomaar te roepen.*" (P7.07, benoemde boosheid). Concluderend kunnen we stellen dat er wel signaalwoorden te herkennen zijn die duiden op emoties, maar dat deze niet altijd overeenstemmen met wat men offline aangeeft te ervaren.

Online indicatoren van positieve emoties			
Emotie	Object	Postkenmerk	Postcitaat
Plezier, blijheid	Stimuluspost(er)	Positieve woorden	P7.22: "Het zou mooi zijn als er een andere magnitude schaal zou worden gebruikt. En dat dat het woord aardbeving zou worden vervangen door gasbeving."
Hoop	Stimuluspost	-	-

Tabel 7.10. Postkenmerken als online indicatoren van positieve emoties.

Online indicatoren van negatieve emoties			
Emotie	Object	Postkenmerk	Postcitaat
Ergernis / irritatie	Stimuluspost(er)	-	-
Boosheid	Mede-gedupeerd en en anderen	-	-
Minachting	Stimuluspost(er)	In twijfel trekken van autoriteit	P7.05: " Beste Sam Gerrits, ga je huiswerk doen!" P7.11: "Beste Sam je zou je beter moeten inlezen in de materie."
Verdriet	Inactieve anderen	-	-
Verdriet	Lage doeltreffendheid	-	-
Frustratie, verontwaardiging	Stimuluspost(er)	Woorden die eindeloze herhaling signaleren	P7.13: "Weer iemand die zijn huiswerk niet goed gemaakt heeft. Hoe vaak hebben we het al niet uitgelegd."
Boosheid	Stimuluspost(er)	Herhaling letters	P7.27: "Ik wil meneer Sam echt nooooooooooooooit meer horen."
Boosheid	Onrecht	-	-

Tabel 7.11. Postkenmerken als online indicatoren van negatieve emoties.

Online indicatoren van overige houdingen			
Houding	Object	Postkenmerk	Postcitaat
Oneens	Stimuluspost(er)	Ontkennende bewoordingen in relatie tot inhoud van de stimuluspost	<p>P7.02: "Door de oppervlakte versnelling is de magnitude in Groningen nietszeggend"</p> <p>P7.04: "Het gaat niet om de kracht van de bevingen."</p> <p>P7.11: "Schaal van Richter is niet van belang."</p> <p>P7.13: "De energie die vrijkomt aan het aardoppervlak is dus niet te vergelijken met die van een natuurlijke beving."</p> <p>P7.19: "De man weet niet waarover hij spreekt."</p> <p>P7.20: "'veel schade is juist niet het gevolg van bevingen."</p>
Onbegrepen	Stimulusposter	Rectificatie van perspectief, uiteenzetting of uitleg	<p>P7.03: "#Zware aardbevingen is niet wat Groningers dwars zit. Ons zit dwars dat wij niet in een terminologie wonen maar in hulzen die langzaam instorten."</p> <p>P7.15: "Geachte heer Gerrits, In uw reactie op uw post online over magnitudes in Groningen, graag het volgende:</p> <p>In Groningen praten wij over geïnduceerde bevingen</p> <p>De schaal van Richter is ontoereikend om de kracht en dus de gevokken uit te drukken</p> <p>Beter is het pga waarden(grondversnelling) te gebruiken, nog beter g waarden om de gevolgen te kunnen voorspellen.</p> <p>Verder worden de bevingen hier veroorzaakt p en dooptw van tussen de 2 en 3 km. En is de bodemstructuur in Groningen een geheel andere dan elders op de wereldw aard bevingen het gevokg zinn ververchiving in de bodem op diepten van 8 tot 40 km.</p> <p>Groet, (...)"</p>
Geprovoceerd	Stimuluspost(er)	-	-

Houding	Object	Postkenmerk	Postcitaat
(Deels) eens	Stimuluspost(er)	Instemming met of positieve evaluatie van postinhoud	P7.17: "Aarbeving van 3,9 is volgens Richter niet zwaar, maar voor de gedupeerden wel. Maar gezien de schade en doden in bv Italië door een zware beving, ben ik het met Gerrits eens. #nuance." P7.18: "Deze tekst spreekt me wel aan. hij klopt weliswaar niet helemaal, maar wat me wel aanspreekt, is dat er wel behoorlijk wordt overdreven wat er hier aan de hand is."

Tabel 7.12 Postkenmerken als online indicatoren van overige houdingen naar aanleiding van de stimuluspost.

7.4.4 Publiek

Het thema publiek wordt wederom ingedeeld in beoogd en ingebeeld. In de thematische analyse zagen we reeds dat deelnemers als beoogd publiek voornamelijk de schrijver voor ogen hebben van de provocerende post. Dit strookt met de kenmerken van de post. Zoals te zien is in Tabel 7.13, schrijven de deelnemers aan het huidige onderzoek met name de stimuluspostschrijver aan. Daarnaast beoogden sommigen ook hun eigen ingroup te bereiken. Eveneens in lijn met de thematische analyse is de bevinding dat geen van de posts direct is gericht aan de tegenpartij in het grotere geheel van de gaswinning (d.w.z., de NAM/Shell of politiek). Naast de politiek waren beoogde publieken die wel waren beschreven maar niet herkenbaar terugkwamen in de reacties de eigen volgers, mensen die het niet begrijpen, en vaak gelijkgestemden. Voorts blijkt uit geen enkele getypte reactie duidelijk het ingebeelde publiek dat men daadwerkelijk verwacht te bereiken.

Opmerkelijk is verder dat **Twitter als medium iets meer gebruikt lijkt te worden dan Facebook om partijen rechtstreeks aan te spreken**. Van slechts twee van de zeven personen die de stimulusposter rechtstreeks aanschreven (zie bovenste rij Tabel 7.13) was Twitter net het frequentst gebruikte sociale medium. Een directe vergelijking kunnen we maken bij P7.10, die een reactie schreef voor zowel Twitter: *"Hallo @samgerrits, kom eens even langs bij @annemarieh voordat je zulke uitspraken doet. Waarheid is ingewikkelder."* als Facebook: *"Ik ben wel geschrokken van de woorden van Sam Gerrits. Het doet geen recht aan de mensen die te maken hebben met gevolgen van de gaswinning. Gevolgen zijn veel erger dan rinkelende kopjes op schoteltjes. Volgens andere onderzoeken zit er een zware beving aan te komen. Dit is echt een serieus probleem voor Groningen, maar ook iets waar heel NL iets aan moet doen."* We zien hier dat de stimuluspostschrijver op Twitter direct wordt aangeschreven, door gebruik van een @-verwijzing. Niet alleen gebruikt P7.10 de @-functie niet op Facebook (mogelijk aangezien deze functie, die vanaf het begin integraal onderdeel is geweest van Twitter, pas later aan Facebook is toegevoegd), maar we observeren tevens dat dezelfde deelnemer op Facebook in de derde persoon over de stimulusposter schrijft. Soms wordt ook **binnen een enkel bericht gewisseld van perspectief**, zo lijkt P7.19 zich in eerste instantie te richten tot mede-gedupeerden maar zien we in de laatste zin een omslag naar persoonlijk aanspreken van de stimulusposter: *"Die Sam Gerrits, zogenaamde wetenschapper doet ook een duits in het zakje, maar de man weet niet waarover hij spreekt. Laat hem maar een tijdje hier komen wonen en leven. Hij ziet de ellende van de Groninger dan zelf en zal dan zeker op zijn artikel terugkomen. Zo niet, dan zullen wij hem de gevolgen nog eens goed laten zien. Met andere woorden, eerst kijken en onderzoeken, en dan pas je*

grote bek openendoen.” De afstand tot de stimulusposter blijkt naast het gebruik van de derde persoon ook uit de toevoeging *die* voor zijn naam.

Online indicatoren van beoogd publiek		
Beoogd publiek	Postkenmerk	Postcitaat
Stimuluspostschrijver	Aanhef of @ gevolgd door partij (in dit geval de stimulusposter)	P7.02: “@Sam Gerrits” P7.05: “Beste Sam Gerrits” P7.10: “Hallo @samgerrits” P7.11: “Beste Sam” P7.15: “Geachte heer Gerrits” P7.20: “Beste Sam” P7.25: “Sam Gerrits:”
	Verwijzing naar uitnodiging, vraag om reactie	P7.11: “Ik zou je graag willen bijpraten graag pb.” P7.23: “Ik zie met belangstelling zijn antwoord op deze vraag tegemoet.”
Ingroup, eigen achterban	Gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in relatie met actie-oproep	P7.07: “Misschien moeten we (...) Het is aan ons Groningers en deskundigen op dit vlak om onze kennis te delen en mensen meer inzicht te geven.”

Tabel 7.13. Postkenmerken als online indicatoren van het publiek dat mensen online beogen te bereiken.

7.4.5 Sociale validatie en doeltreffendheid

Sociale validatie en doeltreffendheid zijn post-hoc percepties over de eigen actie in plaats van inherent aan actie. Derhalve is het minder aannemelijk dat deze doelbewust in de posts zijn verwerkt. Sociale validatie werd inderdaad in geen van de online reacties letterlijk beschreven. De constatering dat **verscheidene posts beschrijven hoe wij ergens over denken of voelen** impliceert nochtans dat er wel online signalen te herkennen zijn van de perceptie dat anderen het eens zijn met de overgebrachte boodschap (zie Tabel 7.14). Dit komt veelal overeen met de door deelnemers gerapporteerde percepties van sociale validatie. Het lijkt doorgaans niet mogelijk de bron van sociale validatie (volgers van de gaswinningsproblematiek, eigen volgers op sociale media, medegegdupeerden) te herkennen, noch zijn er duidelijke online indicatoren van een gebrek aan sociale validatie. Ook voor percepties van **doeltreffendheid** bleken geen eenduidige online indicatoren aan te wijzen.

Online indicatoren van sociale validatie		
Sociale validatie	Postkenmerk	Postcitaat
Nee	-	-
Ja	Beschrijving over hoe <i>wij</i> denken of voelen	P7.03: "Ons zit dwars dat wij niet in een terminologie wonen maar in huizen die langzaam instorten." P7.04: "Het gaat niet om de kracht van de bevingen, maar om onze veiligheid."

Tabel 7.14. Postkenmerken als online indicatoren van sociale validatie door verschillende bronnen.

8 Surveystudie: reacties op sociale mediauitingen

Sociale netwerken die offline bestaan (bijv. vriendengroepen, belangenverenigingen) maken regelmatig gebruik van sociale media. Zoals we in het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) reeds zagen, maken logistieke kenmerken van sociale media zoals de combinatie van interpersoonlijke communicatie en massacommunicatie het mogelijk om op een eenvoudige en snelle manier te communiceren met een grote achterban. In dit opzicht zijn sociale media een relatief nieuw domein dat bestaande sociale netwerken kunnen toevoegen aan hun interactierepertoire. De psychologische processen die ten grondslag liggen aan offline en online actie lijken vrij vergelijkbaar (Postmes & Brunsting, 2002). Zo wordt collectieve actie voorspeld door drie belangrijke predictoren: identificatie met een sociale identiteit, percepties van de doeltreffendheid van actie, en gemoraliseerde emoties (Van Zomeren et al., 2008). In het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) hebben we tevens beargumenteerd dat sociale media offline collectieve actie kunnen beïnvloeden, terwijl ze tegelijkertijd kunnen functioneren als graadmeter voor offline emoties en percepties en daar mogelijk uit voortvloeiende collectieve acties. In het huidige hoofdstuk nemen we deze processen nader onder de loep in een studie op het snijvlak tussen globale (predictoren van) collectieve actie-intenties en specifieke online sociale mediagedragingen die betrekking hebben op afzonderlijke collectieve acties. We zijn daarbij nadrukkelijk geïnteresseerd in de **vraag of - in aanvulling op het gebruik van sociale media door bestaande sociale netwerken - uitingen op sociale media kunnen zorgen voor nieuwe aanwas binnen sociale netwerken**. Deze onderwerpen zijn onderzocht in een online panelstudie onder een steekproef van de volwassen bevolking woonachtig in het Groningse aardbevingengebied. Dit onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen (ethische code 17052-O). Alle bijdragen zijn anoniem.

8.1 Achtergronden geïnterviewden

Voor de surveystudie over sociale media en sociale netwerken zijn deelnemers geworven in het Regio Noord Panel (www.regionoordpanel.nl), via onderzoeksbureau Enigma Research (www.enigmaresearch.nl). De online survey (duur ca. 13 minuten) is afgerond door netto 445 deelnemers (272 mannen, 173 vrouwen) in de leeftijd van 18–92 jaar ($M = 57,190$; $SD = 14,417$), van wie 64% aangaf schade te hebben (50% uitsluitend materieel, 2% uitsluitend psychisch, 12% beide, 36% geen schade).¹⁹ De postcodegebieden waarin deelnemers zijn geworven zijn weergegeven in Bijlage 14.5.1. Na afronding van de survey ontvingen deelnemers een RNP-punt, waarmee ze meedingen naar prijzen van het Regio Noord Panel.

8.2 Aanpak dataverzameling en analyse

De surveys werden afgenomen tussen 20 november en 1 december 2017. Alle variabelen, tenzij anders aangegeven, hadden een schaal van 1 (sterk mee oneens) tot 7 (sterk mee eens). Vijf items maten deelnemers' sociale identificatie met netwerken die gedreven worden door reactivisme tegen materiële schade, reactivisme tegen immateriële schade, of door milieuactivisme, en normatieve of radicale acties voeren (e.g. "Ik identificeer mij met de groep mensen die tegen de gaswinning in Groningen is omwille van de materiële schade (bijv. financiële schade)"). Twee items maten respectievelijk de conflictpercepties tussen bewoners versus staat en NAM en tussen vervuilende (olie)industrie versus strijders voor het milieu

¹⁹ Van de oorspronkelijke 572 responsen zijn er door Enigma Research 127 verwijderd (onzuivere respons $n = 11$, niet afgerond $n = 100$, buiten de doelgroep $n = 16$).

(e.g. “Er is in Groningen sprake van een conflict tussen aan de ene kant bewoners en aan de andere kant de staat en NAM”). Vervolgens lazen deelnemers vier voor dit onderzoek gecreëerde Facebook-posts. De volgorde waarin **bewegreden (reactivisme, milieu)** werd gekruist met **collectieve actie (normatief, non-normatief; zie Figuur 8.1A-D)** werd gerandomiseerd tussen deelnemers.

A. Normatief reactivisme

B. Normatief milieuactivisme

C. Non-normatief reactivisme

D. Non-normatief milieuactivisme

Figuur 8.1. De vier voor het huidige onderzoek gecreëerde Facebook-posts waarin bewegreden (reactivisme, milieu) werd gekruist met collectieve actie (normatief, non-normatief).

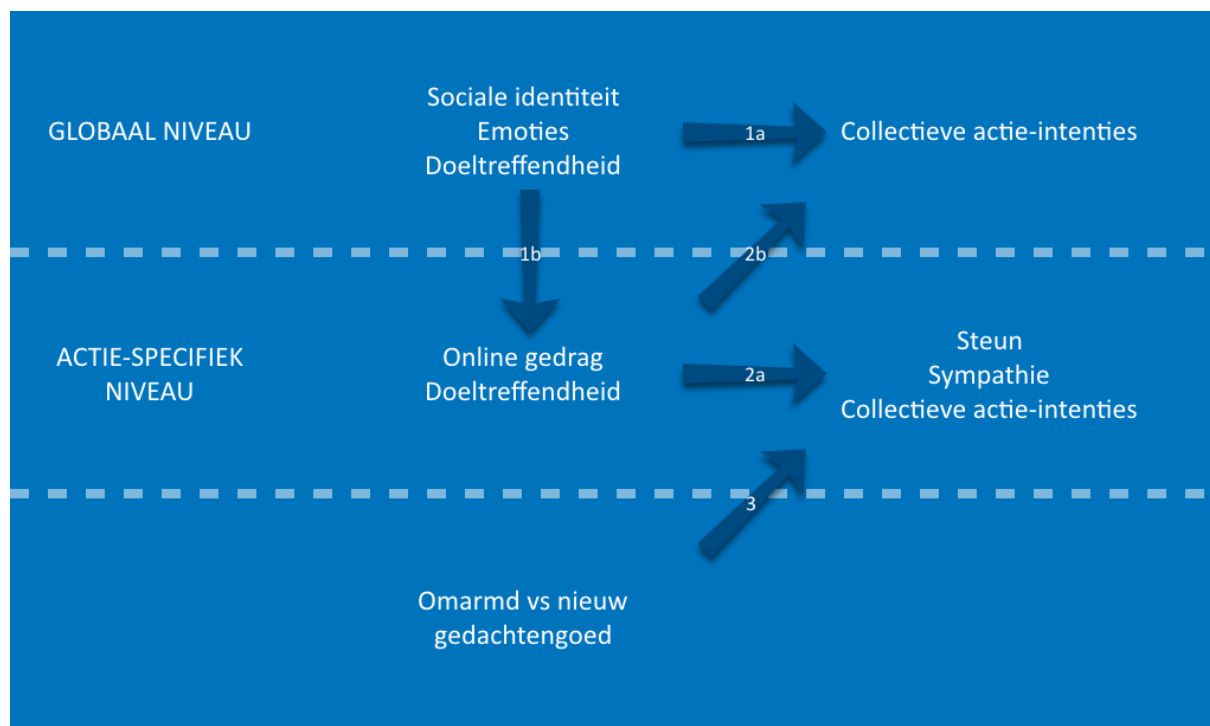
Collectieve actie-gerelateerde emoties werden gemeten met de items woest, boos, verdrietig, machteloos, minachting, en wraakgevoelens. Vervolgens gaven deelnemers aan of solidariteit met slachtoffers of gevolgen voor het milieu belangrijk zouden moeten zijn als bewegredenen in besluitvorming over de gaswinning, waarna vier items hun morele oordelen maten in deze domeinen. Collectieve actie-intenties werden gemeten met de items petitie, demonstratie, evenementverstoring, collectieve rechtszaak, bezetting, sabotage, bedreiging, en eigendommenbeschadiging. De daaropvolgende items maten waargenomen doeltreffendheid voor dezelfde collectieve actievormen. In het volgende onderdeel gaven deelnemers per eerder getoonde post (reactivisme-normatief, milieu-normatief, reactivisme-radicaal, milieu-radicaal) aan of ze deze zouden *liken*, delen, reageren, negeren, afzender blokkeren of verwijderen, of iets anders zouden doen. Twee open vragen maten wat deelnemers wel en niet aansprak in deze post. Twee stellingen maten of deze post in lijn was met deelnemers' eigen ideeën over de gaswinning of hun kijk hierop had veranderd. Post-gerelateerde actie-intenties werden gemeten met de items steun, sympathie, en meedoen per post. Twee items maten post-gerelateerde doeltreffendheid op expressief en instrumenteel vlak (“Deze [actie uit post] is

een effectieve actie om de beoogde boodschap over te brengen / de situatie te verbeteren”). Ten slotte gaven deelnemers aan of ze schade hadden (uitsluitend materieel, uitsluitend immaterieel, beide, geen) en of ze nog opmerkingen hadden. Hierna volgde een schriftelijke debriefing en werden deelnemers bedankt voor hun deelname.

Dit hoofdstuk bestaat uit drie secties. We gaan ten eerste in op de verschillende indicatoren van collectieve actie, waarbij we tevens specifiek inzoomen op de Groningse gaswinningscontext. Welke sociale identiteiten zijn hier relevant? Hoe zien de Groningers verschillende soorten collectieve actie - wat vindt men normatief en wat niet? We weten dat er drie hoofdvoorspellers zijn van collectieve actie, namelijk sociale identiteit, emoties, en percepties van doeltreffendheid. Is dit model ook terug te zien in de Groningse context (pijl 1a in Figuur 8.2)? Ten tweede concentreren we ons op de vraag wat we wel (en niet) kunnen aflezen uit online reacties. Kunnen we deze drie hoofdvoorspellers van collectieve actie ook terugzien in online sociale mediagedrag (pijl 1b)? Voorts onderzoeken we in deze tweede sectie in hoeverre online reacties op oproepen tot specifieke collectieve acties zijn te gebruiken als indicatoren van: 2a) mobilisatie voor deze specifieke acties, en 2b) mobilisatie voor collectieve actie in bredere zin. Ten slotte onderzoeken we in een derde en laatste sectie effecten van de mate waarin de sociale media-posts aansluiten bij reeds door de deelnemer omarmd gedachtegoed op actie-specifieke steun, sympathie, en collectieve actie-intenties (pijl 3). Deze laatste stap behandelt de kernvraag of actie-oproepen op sociale media kunnen zorgen voor aanwas van sociale bewegingen, of dat met name bestaande sociale netwerken zich tevens in het online domein roeren.

Vragen omtrent de verschillende sociale netwerken en soorten collectieve actie die men waarneemt in de context van de Groningse gaswinning zijn getoetst in *principal axis* factoranalyses met varimaxrotatie. Middels hiërarchische logistische regressies onderzoeken we de drie hoofdvoorspellers van collectieve actie als predictoren van online reacties op de actie-oproepen (dat wil zeggen, online sociale mediagedragingen *liken*, delen, etc). De overige resultaten zijn gebaseerd op multivariate lineaire regressieanalyses.²⁰

²⁰ Uitsluitend sociale identificatie met milieuactivisten en met reactivisten waren normaal verdeeld. De verdelingen van de overige variabelen hadden een afwijkende scheefheid of breedte, alle $ps < .001$. In de huidige analyses is hier waar mogelijk statistisch rekening mee gehouden door gebruik te maken van bootstrapping procedures; alle regressies zijn uitgevoerd met 1.000 bootstraps. Om daarnaast statistisch te corrigeren voor meerdere tests is gebruik gemaakt van multivariate analyses of univariate analyses met Bonferroni-correctie.

Figuur 8.2. Analyseoverzicht van het in dit hoofdstuk gerapporteerde onderzoek.

8.3 Percepties over de Groningse gaswinningscontext

De Groningers in het huidige onderzoek nemen drie sociale identiteiten waar in de context van de gaswinning (zie Tabel 8.1).²¹ De eerste betrof de identiteit gedefinieerd rondom **gemoraliseerde opvattingen over de gaswinning**, met nadruk op de verwerpelijkheid van het gedrag van autoriteiten rondom de gaswinning jegens de Groningse bevolking. De resterende twee sociale identiteiten waren respectievelijk **milieuactivisme** en lokaal **reactivisme**.

²¹ Een *principal axis* factoranalyse met varimaxrotatie is uitgevoerd op alle 13 items met betrekking tot sociale netwerken binnen de gaswinningscontext. De Kaiser-Meyer-Olkin waarde wees uit dat de steekproefgrootte adequaat was voor factoranalyse, KMO = 0.867, en alle KMO-waarden voor individuele items waren groter dan 0.818 dus ruim boven de drempelwaarde van 0.5. Drie factoren hadden eigenwaarden groter dan Kaisers criterium van 1 en verklaarden samen genomen 59% van de variantie.

Factoranalyse 1: Sociale netwerken	
Netwerk	Items
GEMORALISEERD	<ol style="list-style-type: none"> 1. De manier waarop de NAM en de staat met de bewoners boven het Groninger gasveld omgaan is Immoreel. 2. De NAM en de staat hebben de Groningse bevolking willens en wetens schade toegebracht. 3. De olie-industrie en de staat hebben het milieu willens en wetens schade toegebracht. 4. Er is in Groningen sprake van een conflict tussen bewoners aan de ene kant en aan de andere kant de staat en NAM. 5. Solidariteit met slachtoffers zou belangrijk moeten zijn in besluitvorming over de gaswinning.
MILIEUACTIVISME	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gevolgen voor het milieu zouden belangrijk moeten zijn in besluitvorming over de gaswinning. 2. De manier waarop de olie-industrie en de staat met het milieu omgaan is Immoreel. 3. Ik identificeer mij met de groep mensen die tegen de gaswinning in Groningen is omwille van het milieu. 4. Er is in Nederland en de rest van de wereld sprake van een conflict tussen vervuillende (olie)industrie aan de ene kant en aan de andere kant strijders voor het milieu.
LOKAAL REACTIVISME	<p>Ik identificeer mij met de groep mensen die:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ...tegen de gaswinning in Groningen is omwille van de Immateriële schade (bijv. psychische klachten). 2. ...actievoeren tegen de gaswinning met petitie of demonstraties. 3. ...tegen de gaswinning in Groningen is omwille van de materiële schade (bijv. financiële schade). 4. ...radicalere acties voeren tegen de gaswinning door blokkades, bezetting of sabotage.

Tabel 8.1. Resultaten van de factoranalyse van sociale netwerken.

Tabel 8.2 illustreert hoe de Groningers verschillende soorten collectieve actie indelen - wat vindt men normatief en wat niet? We zien hier dat percepties van (non-)normativiteit resulteren in eenzelfde tweedeling tussen 1) welk soort acties men doeltreffend vindt en 2) aan welk soort acties men zou deelnemen.²²

²² Een tweede set principal axis factoranalyses met varimaxrotatie werd uitgevoerd op alle acht items over waargenomen doeltreffendheid van en intenties tot collectieve acties in het algemeen. Deze resulteerden in twee factoren voor zowel de waargenomen doeltreffendheid (KMO = 0.799, individuele KMO-waarden > 0.612, 64% verklaarde variantie) als de collectieve actie-intenties (KMO = 0.852, individuele KMO-waarden > 0.763, 71% verklaarde variantie). In de resultaten viel op dat de geweldloze non-normatieve acties (bezetting en evenementverstoring) op beide factoren laadden maar het sterkst op factor 1, non-normatieve acties.

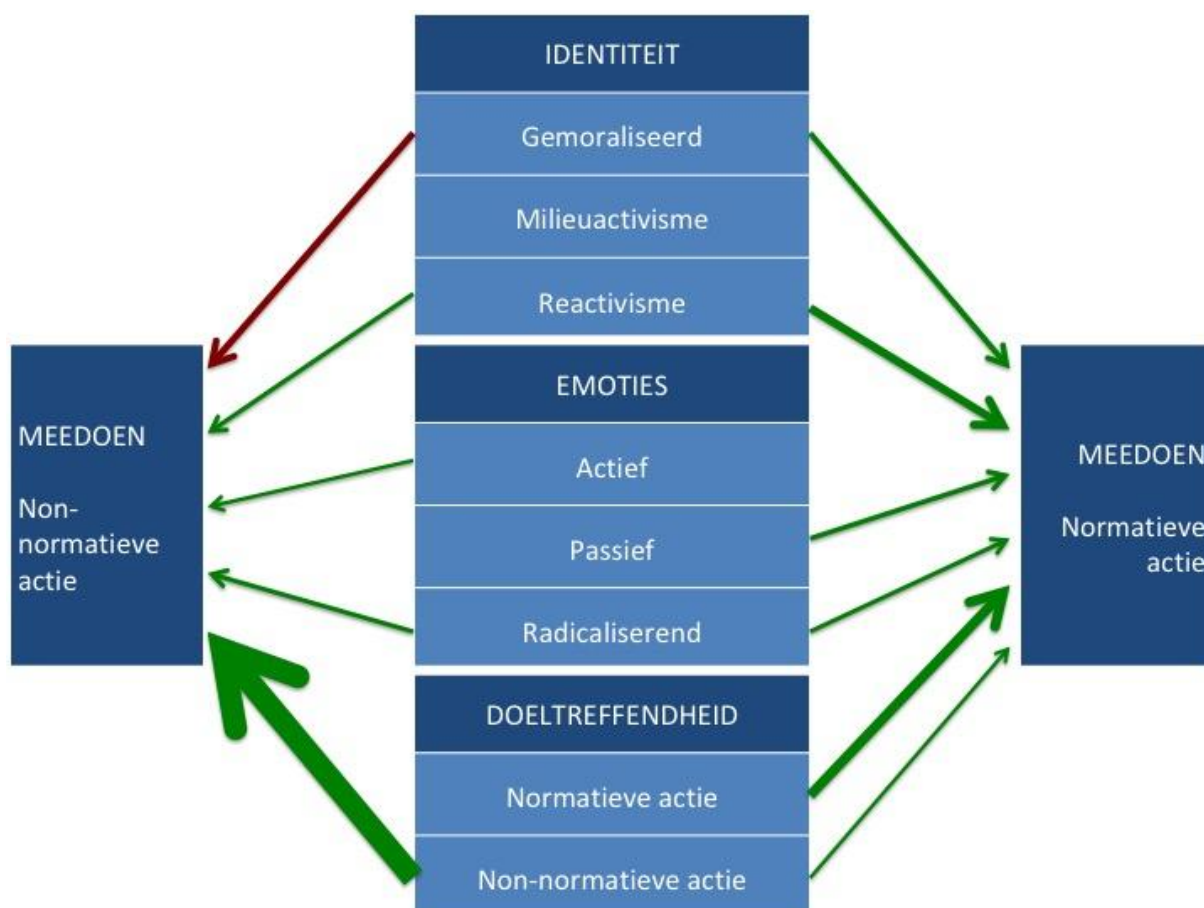
Factoranalyses 2: Collectieve acties - doeltreffendheid en intenties	
Doeltreffendheid	Items
NON-NORMATIEF	Hoe groot acht u de kans dat u met de volgende acties uw doelen rondom de gaswinning zou kunnen bereiken? 1. Sabotage 2. Bedreiging 3. Beschadiging van eigendommen 4. Bezetting 5. Evenementverstoring
NORMATIEF	1. Demonstratie 2. Petitie 3. Collectieve rechtszaak
Intenties	Items
NON-NORMATIEF	Ik zou: 1. ...eigendommen van verantwoordelijken voor de gaswinning beschadigen. 2. ...verantwoordelijken voor de gaswinning bedreigen. 3. ...een onderdeel van de gaswinning saboteren. 4. ...een gaswinningslocatie of NAM-kantoor bezetten. 5. ...een evenement van verantwoordelijken voor de gaswinning verstoren.
NORMATIEF	Ik zou: 1. ...meelopen in een demonstratie over de gaswinning. 2. ...een petitie tekenen over de gaswinning. 3. ...meedoen aan een collectieve rechtszaak rondom de gaswinning.

Tabel 8.2. Resultaten van de factoranalyses van doeltreffendheid van en intenties tot collectieve acties.

We weten dat er drie hoofdvoorspellers zijn van collectieve actie: Sociale identiteit, emoties, en percepties van doeltreffendheid. Gaat dit ook op in de huidige context?²³ In Figuur 8.3 zien we dat zowel normatieve als non-normatieve intenties worden voorspeld door identificatie met de gemoraliseerde en reactivistische sociale netwerken, maar niet door de milieuactivistische sociale identiteit. Sterkere gemoraliseerde en reactivistische identificatie voorspellen normatieve actie, terwijl non-normatieve actie wordt voorspeld door een *minder* sterke identificatie met het gemoraliseerde sociale netwerk en een sterkere identificatie met reactivisten. Wat betreft de predictor emoties observeren we eveneens een verschil tussen de actie vormen. Normatieve actie-intenties worden voorspeld door passieve emoties (verdrietig, machteloos) en radicaliserende emoties (minachting, wraakgevoelens). Non-normatieve actie-intenties worden voorspeld door actieve emoties (woest, boos) en eveneens de radicaliserende emoties. Deze bevindingen stroken niet één op één met de literatuur, waarin de actieve

²³ De hier gerapporteerde concepten zijn samengesteld uit vragenlijstitems. Alle samengestelde schalen zijn statistisch betrouwbaar. Sociale identificatie: gemoraliseerde opvattingen (Cronbachs $\alpha = .885$), milieuactivisme ($\alpha = .821$), reactivisme ($\alpha = .770$). Collectieve actiegerelateerde emoties: actief (woest, boos; $r = .816$, $p < .001$), passief (verdrietig, machteloos; $r = .605$, $p < .001$), radicaliserend (minachting, wraakgevoelens; $r = .585$, $p < .001$). Waargenomen doeltreffendheid van collectieve actiesoorten in het algemeen: normatief ($\alpha = .741$), non-normatief ($\alpha = .893$). Intenties tot collectieve actiesoorten in het algemeen: normatief ($\alpha = .755$), non-normatief ($\alpha = .931$).

emoties doorgaans geassocieerd worden met normatieve actie, radicaliserende emoties met non-normatieve actie, en passieve emoties met inactie. De bevindingen met betrekking tot doeltreffendheid ten slotte sluiten wel aan bij de bestaande literatuur; intenties tot normatieve en non-normatieve actie worden voornamelijk voorspeld door de waargenomen doeltreffendheid van de betreffende actieform en in mindere mate of niet door waargenomen doeltreffendheid van de alternatieve actieform.

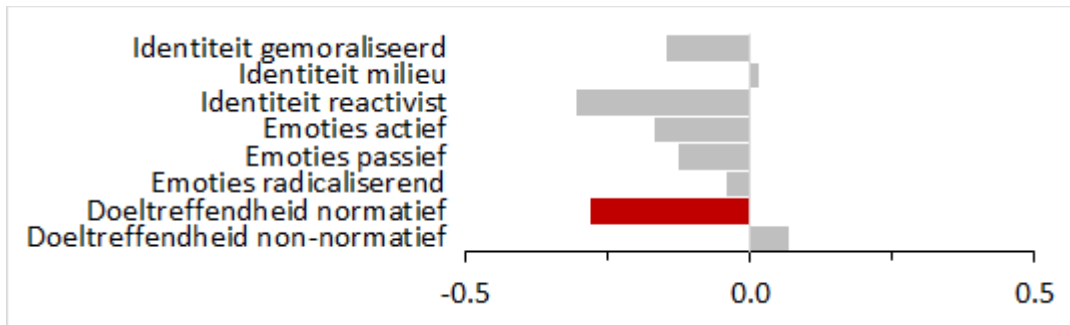
*Figuur 8.3. Sociale identiteit, emoties, en doeltreffendheid als voorspellers van collectieve actie-intenties (normatief, non-normatief). Legenda: **groen** = positief effect, $p < .05$; **rood** = negatief effect, $p < .05$. Pijlgrootte illustreert effectsterkte.*

8.4 Wat kunnen we aflezen uit online sociale mediareacties?

Deelnemers aan het survey-onderzoek kregen vier verschillende oproepen tot collectieve actie voorgelegd zoals die (in de context van de Groningse gaswinning) kunnen voorkomen op sociale media. Dit waren: 1) een fakkeltocht voor de Groningers (normatief reactivisme), 2) een demonstratie voor het milieu (normatief milieuactivisme), 3) een bezetting van het NAM-hoofdkantoor tegen de gasmaffia (non-normatief reactivisme), en 4) een bezetting van de grootste gaswinningslocatie tegen de fossiele energiereuzen (non-normatief milieuactivisme). De kernvraag in de huidige subsectie is in hoeverre online sociale mediagedragingen in reactie op deze actieoproepen bruikbare indicatoren vormen van percepties, sentimenten, en uiteindelijk offline gedrag. Anders geformuleerd, in hoeverre kunnen we de drie hoofdvoorspellers van collectieve actie (sociale identiteit, emoties, percepties van doeltreffendheid) terugzien in online sociale mediagedrag? We behandelen achtereenvolgens de online sociale mediagedragingen in reactie op de vier bovenstaande

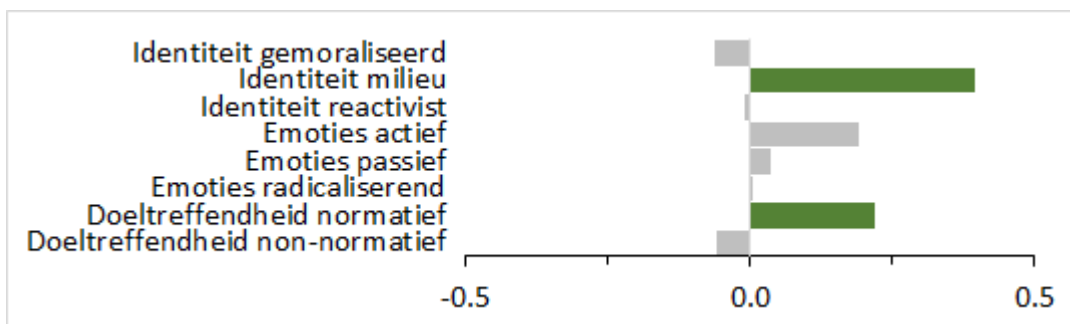
actieoproepen.²⁴

Figuur 8.4 laat zien dat mensen die normatieve actie in het algemeen doeltreffend vinden minder geneigd zijn om een online oproep voor een specifieke normatieve reactivistische actie (Figuur 8.1A) te negeren, $B = -0.281$, $SE = 0.084$, bootstrap 95% BHI (-0.467, -0.122), $p < .001$. De overige predictoren van negeren waren niet significant, p 's $> .023$. Er waren geen significante predictoren voor *liken*, alle p 's $> .013$, delen, p 's $> .060$, reageren, p 's $> .037$, en blokkeren, p 's $> .101$, van een oproep tot **normatief reactivisme**.

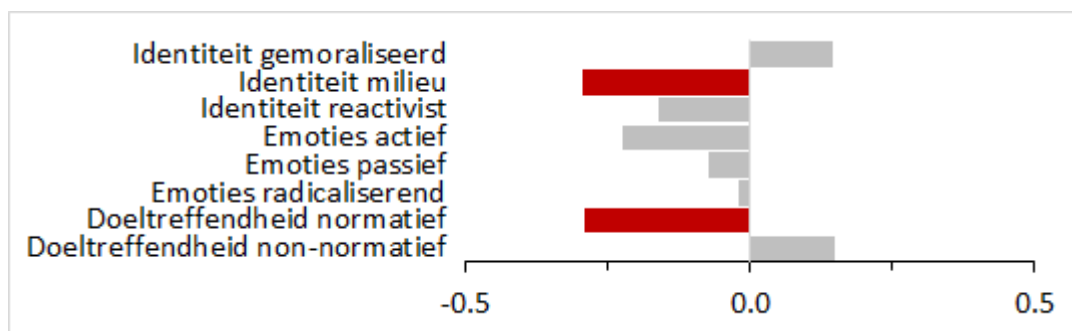
Figuur 8.4. Resultaten van **negeren** (overige online sociale mediagedrag: *liken*, *delen*, *reageren*, *blokkeren*; alles n.s.) van een oproep tot **normatieve reactivistische actie** op sociale identificatie, emoties, en doeltreffendheid. Legenda: **groen** = positief effect, $p < .01$; **rood** = negatief effect, $p < .01$; **grijs** = niet statistisch significant, $p > .01$.

Voorts zien we in Figuur 8.5 dat mensen sterker neigen een oproep tot **normatieve milieuactie** te *liken* als zij zich sterker identificeren met milieuactivisten, $B = 0.395$, $SE = 0.109$, bootstrap 95% BHI (0.200, 0.624), $p < .001$, en normatieve acties in het algemeen als doeltreffend zien, $B = 0.219$, $SE = 0.071$, bootstrap 95% BHI (0.078, 0.373), $p = .006$. Negeren is minder waarschijnlijk wanneer mensen zich identificeren met milieuactivisten, $B = -0.294$, $SE = 0.105$, bootstrap 95% BHI (-0.515, -0.086), $p = .004$, of normatieve actie als doeltreffend zien, $B = -0.290$, $SE = 0.073$, bootstrap 95% BHI (-0.442, -0.158), $p < .001$. Er zijn geen significante predictoren van delen, p 's $> .012$, reageren, p 's $> .009$, of blokkeren, p 's $> .203$.

A. Voorspelling van het **liken** van een online oproep tot normatief milieuactivisme.

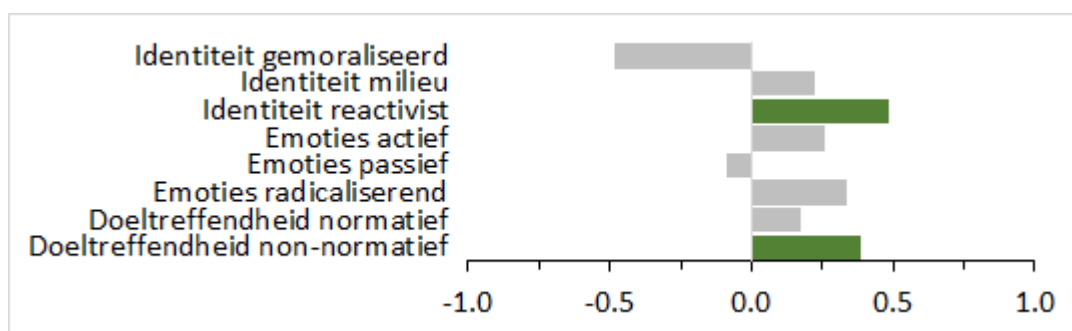
²⁴ De hier gerapporteerde analyses betreffen de effecten van sociale identificatie (gemoraliseerd, milieuactivisme, reactivisme), emoties (actief, passief, radicaliserend), en doeltreffendheid van collectieve actie in het algemeen (normatief, non-normatief) op alle vijf online sociale mediagedragingen (*liken*, *delen*, *reageren*, *negeren*, *blokkeren*) in respons op alle vier verschillende online actie-oproepen (normatief en non-normatief reactivisme en milieuactivisme). Vanwege de leesbaarheid rapporteren we voor iedere analyse alleen de significante predictoren.

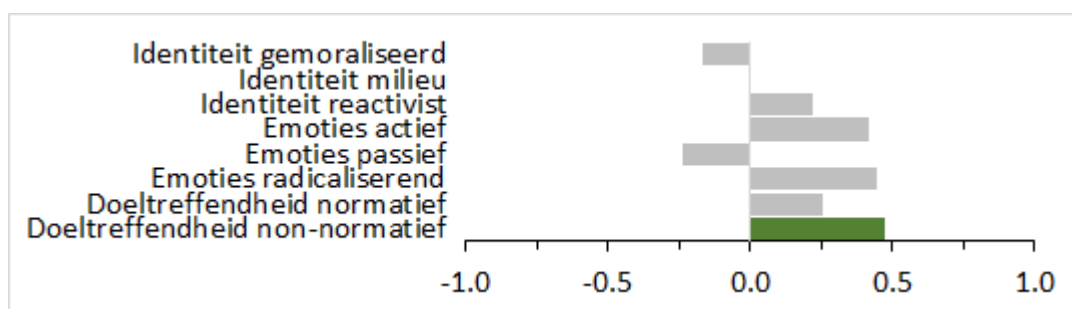
B. Voorspelling van het **negeren** van een online oproep tot normatief milieuactivisme.

*Figuur 8.5. Resultaten van online sociale mediagedragingen **liken** en **negeren** (overige online sociale mediagedrag: delen, reageren, blokkeren; alles n.s.) van een oproep tot **normatieve milieuactivistische actie** op sociale identificatie, emoties, en doeltreffendheid. Legenda: **groen** = positief effect, $p < .01$; **rood** = negatief effect, $p < .01$; **grijs** = niet statistisch significant, $p > .01$.*

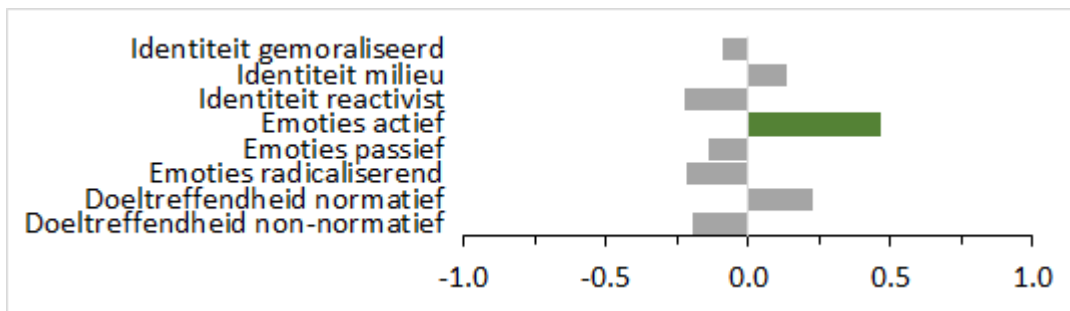
Wat betreft **non-normatief reactivisme** laten de resultaten zien dat *liken* wordt voorspeld door identificatie met reactivisten, $B = 0.485$, $SE = 0.198$, bootstrap 95% BHI (0.135, 0.922), $p = .007$, en percepties van non-normatieve actie als doeltreffend, $B = 0.385$, $SE = 0.159$, bootstrap 95% BHI (0.106, 0.735), $p = .006$. Deze laatste perceptie bleek eveneens een significante predictor van het online delen van de actie-oproep, $B = 0.473$, $SE = 0.192$, bootstrap 95% BHI (0.136, 0.931), $p < .001$. Mensen die actieve emoties ervaren (boos, woest) blijken eerder geneigd te reageren op de post, $B = 0.468$, $SE = 0.185$, bootstrap 95% BHI (0.157, 0.861), $p = .004$. Mensen die *normatieve* actie als niet doeltreffend ervaren vertonen een sterkere neiging om de oproep tot non-normatief reactivisme online te negeren, $B = -0.249$, $SE = 0.082$, bootstrap 95% BHI (-0.419, -0.100), $p = .003$, terwijl mensen die niet-normatieve actie niet doeltreffend vinden de afzender van deze oproep neigen te blokkeren, $B = -0.775$, $SE = 0.318$, bootstrap 95% BHI (-1.596, -0.330), $p = .008$.

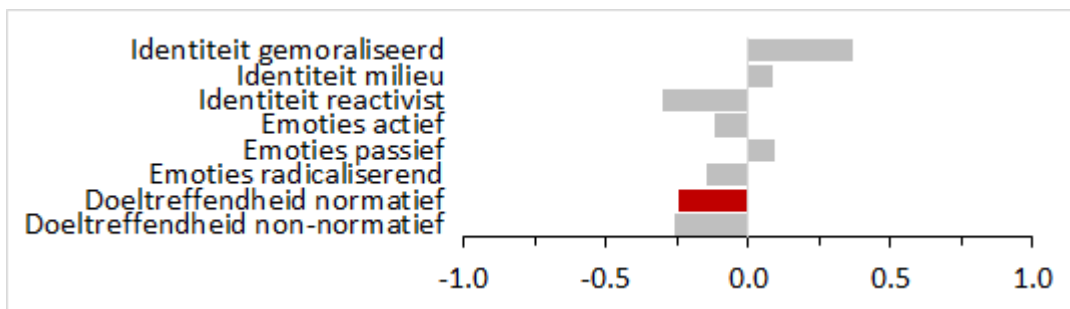
A. Voorspelling van het **liken** van een online oproep tot non-normatief reactivisme.

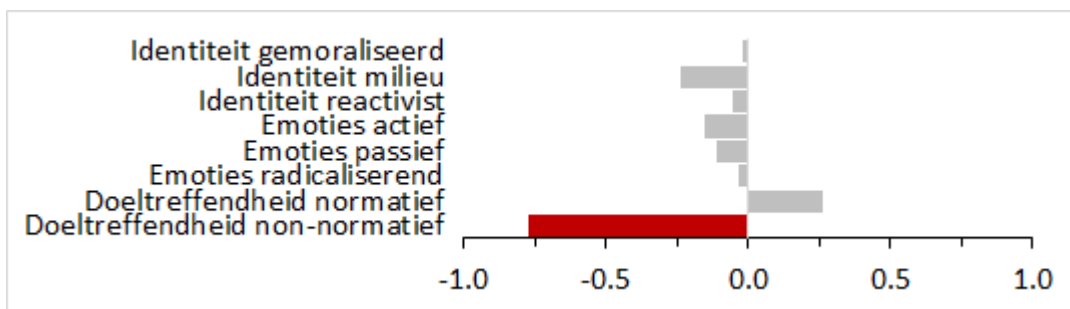
B. Voorspelling van het **delen** van een online oproep tot non-normatief reactivisme.

C. Voorspelling van het **reageren** op een online oproep tot non-normatief reactivisme.

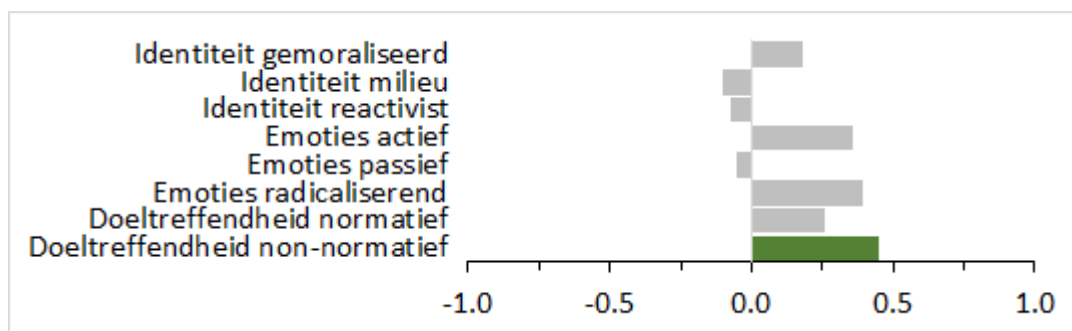
D. Voorspelling van het **negeren** van een online oproep tot non-normatief reactivisme.

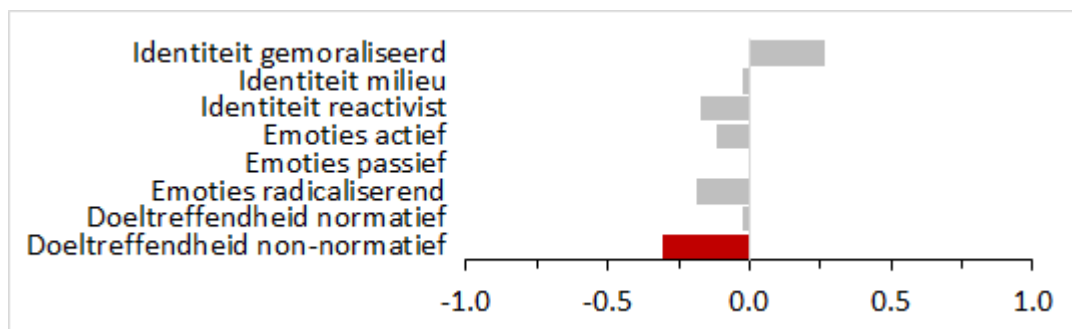
E. Voorspelling van het **blokkeren** van een online oproep tot non-normatief reactivisme.

*Figuur 8.6. Resultaten van online sociale mediagedragingen n.a.v. een oproep tot **non-normatieve reactivistische actie** op sociale identificatie, emoties, en doeltreffendheid. Legenda: **groen** = positief effect, $p < .01$; **rood** = negatief effect, $p < .01$; **grijs** = niet statistisch significant, $p > .01$.*

Ten slotte geven de resultaten met betrekking tot **non-normatief milieuactivisme** aan dat mensen die non-normatieve actie in het algemeen als doeltreffend zien sterker neigen om deze actie-oproep te delen, $B = 0.451$, $SE = 0.184$, bootstrap 95% BHI (0.111, 0.864), $p = .008$, terwijl ze juist minder neigen de oproep online te negeren, $B = -0.307$, $SE = 0.121$, bootstrap 95% BHI (-0.559, -0.078), $p = .009$. De analyses resulteerden niet in significante predictoren voor *liken*, p 's $> .098$, *reageren*, p 's $> .038$, en *blokkeren*, p 's $> .065$.

A. Voorspelling van het **delen** van een online oproep tot non-normatief milieuactivisme.

B. Voorspelling van het **negeren** van een online oproep tot non-normatief milieuactivisme.

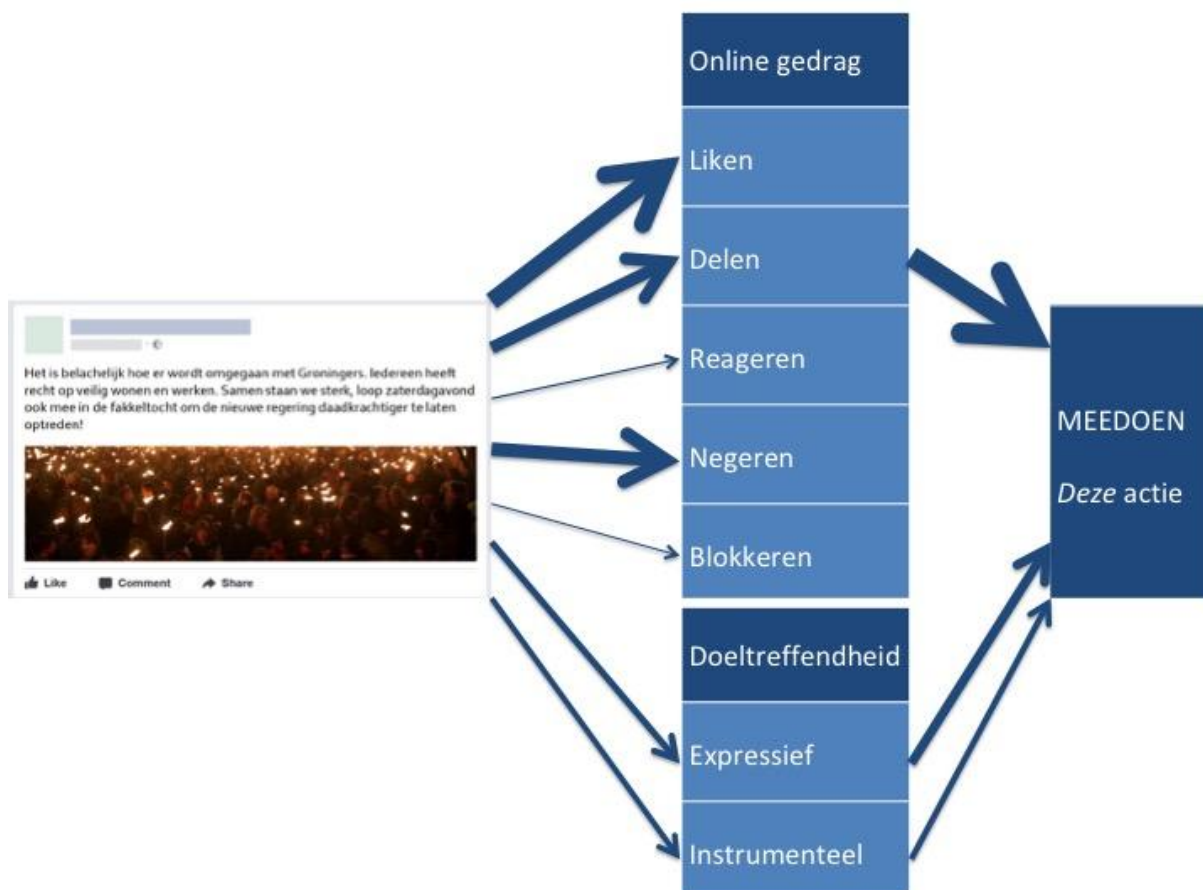
*Figuur 8.7. Resultaten van online sociale mediagedragingen **delen** en **negeren** (overige online sociale mediagedrag: liken, reageren, blokkeren; alles n.s.) van een oproep tot **non-normatieve milieuactivistische actie** op sociale identificatie, emoties, en doeltreffendheid. Legenda: **groen** = positief effect, $p < .01$; **rood** = negatief effect, $p < .01$; **grijs** = niet statistisch significant, $p > .01$.*

8.4.1 Online sociale mediagedrag als indicator van mobilisatie

In hoeverre zijn online reacties op oproepen tot specifieke collectieve acties te gebruiken als indicatoren van: mobilisatie voor deze specifieke acties (Figuur 8.2, pijl 2a), en mobilisatie voor collectieve actie in bredere zin (Figuur 8.2, pijl 2b)? We gaan wederom in op zowel normatieve als non-normatieve acties vanuit reactivisme en milieu-bewegredenen. We beginnen met de predictoren van normatieve acties, waarna we verder gaan met de voorspellers van non-normatieve acties, die een groter risico in zich dragen om te escaleren tot een bedreiging voor de veiligheid.

8.4.1.1 Normatief reactivisme

De online oproep tot normatief reactivisme (fakkeltocht) wordt voornamelijk *geliked*, gedeeld, en online genegeerd (zie Figuur 8.8). Percepties van zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid bevinden zich rond het schaalgemiddelde. Het delen van de actieoproep blijkt van de online sociale mediagedragingen de enige significante predictor te zijn voor **actiedeelname**. Als een actie-oproep voor een normatieve reactivistische actie veelvuldig wordt gedeeld op sociale media, is dit een online indicator dat er mogelijk veel mensen op de been zullen komen. Dit mes snijdt aan twee kanten, aangezien delen niet alleen een indicator is van actie-intenties maar tegelijkertijd de reikwijdte van de mobilisatiepoging vergroot. Wat betreft percepties van doeltreffendheid hebben zowel de expressieve als de instrumentele zijde een positieve voorspellende waarde in actiebereidheid voor normatief reactivisme.

Figuur 8.8. Links: effecten van de online oproep tot normatief reactivisme (fakkeltocht) op 1) online sociale mediagedragingen en 2) percepties van doeltreffendheid van deze fakkeltocht. Rechts: effecten van online sociale mediagedragingen en percepties van doeltreffendheid op deelname-intentie. Pijlgrootte illustreert effectsterkte.²⁵

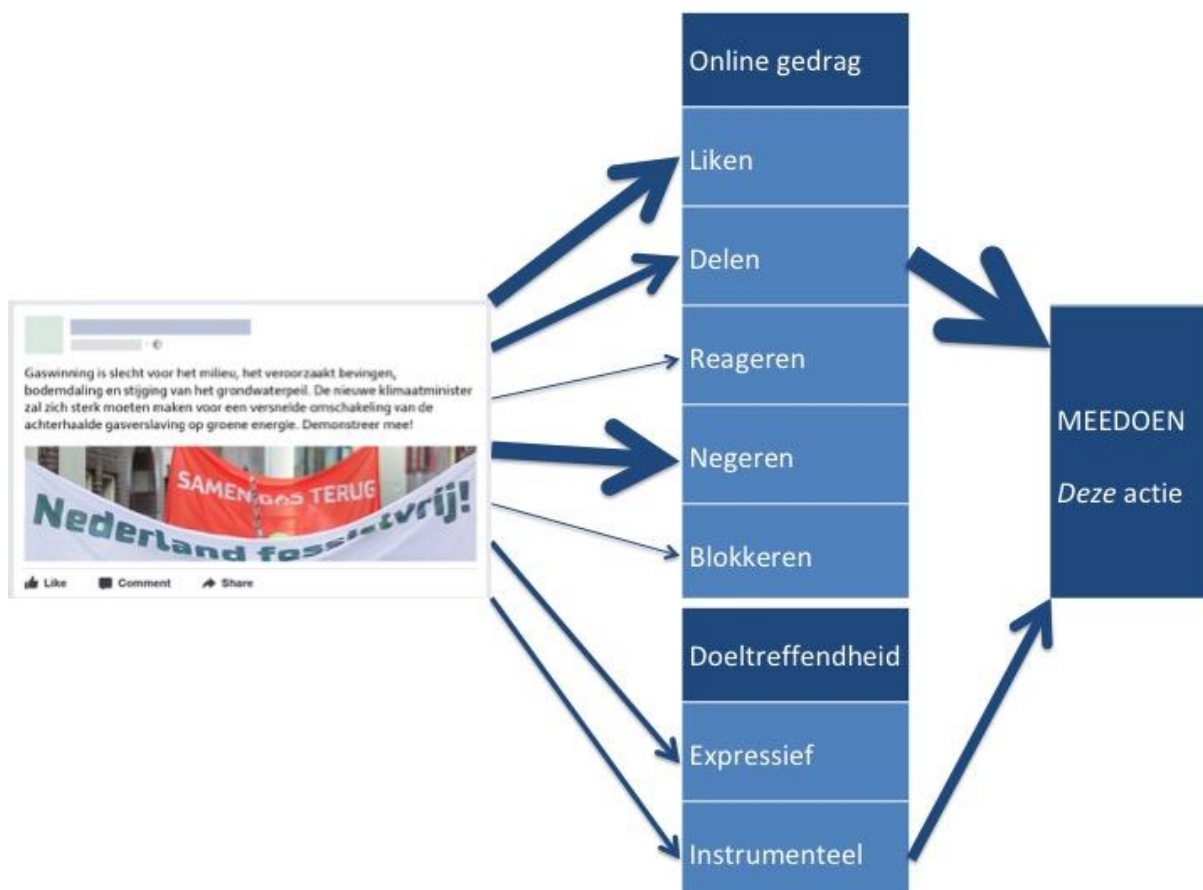
Naast deelname-intenties hebben we tevens sentimenten onderzocht van steun en sympathie voor deze actie. Alle gemeten online sociale mediagedragingen behalve het blokkeren van de poster blijken statistisch significante voorspellers te zijn voor **steun** aan een fakkeltocht. Mensen die de online actie-oproep *liken*, delen, erop reageren, en deze niet negeren zijn meer geneigd om de in de oproep beschreven actie te steunen. Bovendien blijken de waargenomen expressieve en instrumentele doeltreffendheid van deze fakkeltocht steun voor de betreffende actie te voorspellen. Het aantal significante predictoren halveert wanneer men **sympathie** voor de actie wil voorspellen. Online indicatoren zijn het *liken* en niet negeren van de actie-oproep. Daarnaast kunnen mensen die de fakkeltocht zien als een effectieve manier om de beoogde boodschap over te brengen meer sympathie opbrengen voor deze actie dan mensen die dit minder effectief vinden. Of men denkt dat de actie effectief zal zijn in het veranderen van de situatie heeft geen effect.

²⁵ Deze illustratie is gebaseerd op drie categorieën effecten: 1) Pijlen van de post naar online sociale mediagedragingen illustreren *frequenties* (totaalaantal van elk gedrag voor betere visualisatie gedeeld door 20), 2) pijlen van de post naar doeltreffendheidpercepties illustreren gemiddelde *scores* op de betreffende items, en 3) pijlen van de online sociale mediagedragingen en doeltreffendheidpercepties naar meedoen illustreren *regressiegewichten* (voor visuele onderscheidbaarheid van verschillen vermenigvuldigd met 20). NB: Vergelijking van effectsterktes binnen deze drie categorieën (resp. frequenties, itemscores, regressiegewichten) is gerechtvaardigd, maar verschillen tussen deze drie categorieën zijn betekenisloos. Dit geldt tevens voor de drie hierop volgende illustraties.

Een mogelijk tegenintuïtieve bevinding is dat het *liken* van een actie-oproep op sociale media geen significante predictor blijkt van intenties tot daadwerkelijke deelname aan een de betreffende actie. Hetzelfde geldt voor het reageren op een online actie-oproep. Een mogelijke verklaring is dat *likes* en reacties een zowel een positieve als een negatieve component kunnen hebben, waardoor de netto voorspellende waarde niet statistisch significant is. Zo zagen we dat een *like* of reactie een indicatie zijn van steun voor de actie. Steun kan positief gerelateerd zijn aan deelname-intenties, maar in het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) zagen we echter dat de relatie tussen online en offline gedrag ook negatief kan zijn. Met andere woorden, voor sommigen is een online uiting van steun in de vorm van een *like* of reactie mogelijk afdoende collectieve actie, waardoor de behoefte om ook offline in actie te komen vermindert.

8.4.1.2 Normatief milieuactivisme

In Figuur 8.9 zien we dat de online oproep tot normatieve milieuactie (demonstratie) voornamelijk wordt *geliked*, gedeeld, en online genegeerd. Percepties van zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid bevinden zich rond het schaalgemiddelde. Wederom zien we, net als bij normatief reactivisme, dat de enige online indicator voor intentie tot **deelname** aan de normatieve milieuactie bestaat uit het online delen van de oproep. De enige andere significante predictor is de waargenomen instrumentele doeltreffendheid van de actie. Wat betreft de **steun** voor deze demonstratie groter is onder mensen die de oproep voor deze actie delen, niet negeren, en de afzender ervan niet blokkeren. De online sociale mediagedragingen *liken* en reageren hebben geen significant effect. Zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid zijn positief gerelateerd aan steun; mensen die deze specifieke actie zien als een efficiënte manier om de beoogde boodschap over te brengen of om de situatie te verbeteren zijn meer geneigd om deze actie te steunen. **Sympathie** wordt uitsluitend voorspeld door negeren, blokkeren, en expressieve doeltreffendheid. Mensen die de actie-oproep online niet negeren, de afzender niet blokkeren, of de actie als een efficiënte manier zien om de beoogde boodschap over te brengen voelen er meer sympathie voor.

Figuur 8.9. Links: effecten van de online oproep tot normatief milieuactivisme (demonstratie) op 1) online sociale mediagedragingen en 2) percepties van doeltreffendheid van deze demonstratie. Rechts: effecten van online sociale mediagedragingen en percepties van doeltreffendheid op deelname-intentie. Pijlgrootte illustreert effectsterkte.

8.4.1.3 Non-normatief reactivisme

Figuur 8.10 demonstreert dat de online oproep tot non-normatieve reactivistische actie (bezetting) voornamelijk online wordt genegeerd. Percepties van zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid bevinden zich onder het schaalgemiddelde. We zien in de figuur tevens dat de voorspelling van of men wil **meedoen** aan deze actie niet betrouwbaar is te doen op basis van het hier gemeten online sociale mediagedrag. Wel observeren we dat mensen die de actie zien als een effectief middel om de beoogde boodschap over te brengen of om de situatie te verbeteren meer geneigd zijn tot offline participatie. Net als we zagen bij de steun voor *normatief* reactivisme, voorspellen alle online indicatoren op één na **steun** voor deze non-normatieve tegenhanger. Steun is groter naarmate meer mensen de actie-oproep *liken* of delen en minder mensen de oproep online negeren of de afzender blokkeren. Of men een online reactie post heeft geen significant effect. Expressieve en instrumentele waargenomen doeltreffendheid van de actie zijn eveneens beide significante predictoren van steun. Wat betreft **sympathie** voor deze non-normatieve reactivistische actie zien we dat online delen en het niet blokkeren van de afzender significante voorspellers blijken, aangevuld met zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid.

Figuur 8.10. Links: effecten van de online oproep tot non-normatief reactivisme (bezetting) op 1) online sociale mediagedragingen en 2) percepties van doeltreffendheid van deze bezetting. Rechts: effecten van online sociale mediagedragingen en percepties van doeltreffendheid op deelname-intentie. Pijlgrootte illustreert effectsterkte.

8.4.1.4 Non-normatief milieuactivisme

Figuur 8.11 laat zien dat ook de online oproep tot non-normatieve milieuactie (bezetting) online voornamelijk wordt genegeerd. Percepties van zowel expressieve als instrumentele doeltreffendheid bevinden zich wederom onder het schaalgemiddelde. Het patroon van online indicatoren ondersteunt de bruikbaarheid van het online delen van actieoproepen als indicator van mobilisatie voor de actie waartoe wordt opgeroepen. Mensen die de online actie-oproep delen of deze actie als instrumenteel doeltreffend zien blijken sterker geneigd tot **meedoen** aan de offline actie. **Steun** voor de actie is niet af te lezen aan de online sociale mediagedragingen; hier blijken slechts expressieve en instrumentele doeltreffendheid significant. Beide percepties van doeltreffendheid zijn eveneens significante predictoren van **sympathie** voor deze actieform, aangevuld met het *liken* van de online actie-oproep.

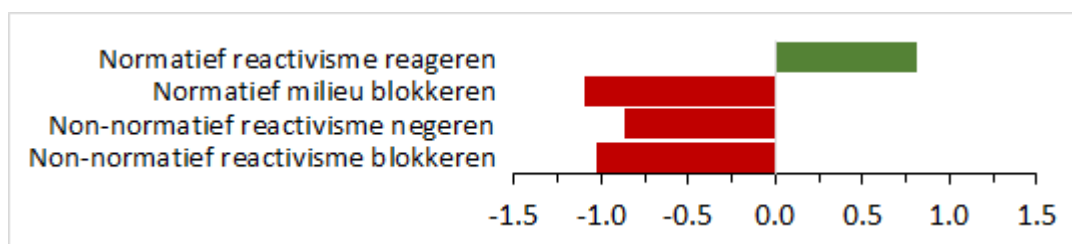
Figuur 8.11. Links: effecten van de online oproep tot non-normatief milieuactivisme (bezetting) op 1) online sociale mediagedragingen en 2) percepties van doeltreffendheid van deze bezetting. Rechts: effecten van online sociale mediagedragingen en percepties van doeltreffendheid op deelname-intentie. Pijlgrootte illustreert effectsterkte.

8.4.1.5 Globale collectieve actie-intenties

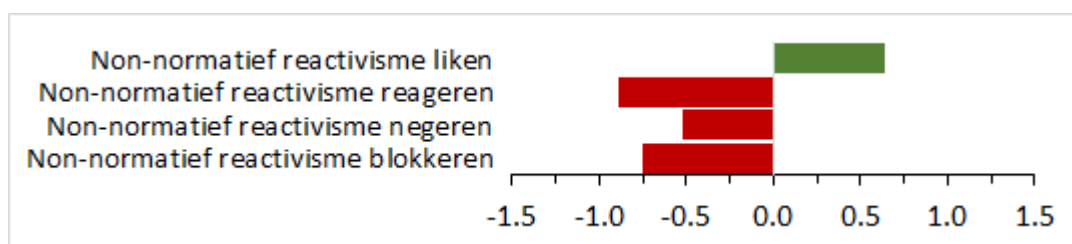
In de voorgaande subsecties concentreerden we ons op de vraag: In hoeverre zijn online reacties op oproepen tot specifieke collectieve acties te gebruiken als indicatoren van mobilisatie voor deze acties? De huidige subsectie borduurt hierop voort door in te gaan op mogelijke generalisatie: In hoeverre voorspellen deze online sociale mediagedragingen mobilisatie voor collectieve actie in bredere zin (Figuur 8.2, pijl 2b)?²⁶ Hoewel de online sociale mediagedragingen reacties waren op specifieke actie-oproepen, zijn het theoretisch mogelijke predictoren van intenties tot collectieve actie in het algemeen. Deze mogelijkheid is ook praktisch relevant, omdat het handvatten biedt om - weliswaar voorzichtige - voorspellingen te doen over de algemene acceptatiegraad van normatieve en non-normatieve actievormen op basis van de manieren waarop er gereageerd wordt op specifieke actie-oproepen. Met andere woorden, we maken nu de overstap van proximale voorspellingen (actiespecifieke predictoren en actiespecifieke uitkomsten) naar meer distale predicties (actiespecifieke predictoren en globale uitkomsten).

²⁶ De predictoren in alle hier gerapporteerde multivariate regressieanalyses waren alle vijf online sociale mediagedragingen (*liken*, *delen*, *reageren*, *negeren*, *blokkeren*) in respons op alle vier verschillende online actie-oproepen (normatief en non-normatief reactivisme en milieuactivisme). Vanwege de leesbaarheid rapporteren we voor iedere analyse alleen de significante predictoren.

Zoals te zien in Figuur 8.12, zijn in de huidige steekproef **normatieve globale collectieve actie-intenties** gerelateerd aan meer reageren op oproepen tot normatief reactivisme, minder blokkeren van afzenders van oproepen tot normatieve milieuactie, en minder negeren en blokkeren van oproepen tot non-normatief reactivisme. Geen van de andere online sociale mediagedragingen bleek een statistisch significante predictor, alle p 's > .051. **Globale non-normatieve collectieve actie-intenties** worden voorspeld door meer *liken* van oproepen tot non-normatief reactivisme en minder reageren op, negeren, en blokkeren van deze actie-oproepen, alle andere p 's > .088. De predictoren van globale non-normatieve acties betreffen hier uitsluitend online sociale mediagedrag in reactie op eveneens non-normatieve specifieke oproepen tot reactivistische actie. De predictoren van globale normatieve collectieve actie-intenties schetsen een gemêleerder beeld.

A. Voorspelling van **normatieve** collectieve actie-intenties in het algemeen.

B. Voorspelling van **non-normatieve** collectieve actie-intenties in het algemeen.

*Figuur 8.12. Predictie van globale actie-intenties (normatief, non-normatief) op online sociale mediagedrag in reactie op oproepen tot normatieve en non-normatieve reactivistische en milieuactivistische specifieke acties. Legenda: **groen** = positief effect, $p < .05$; **rood** = negatief effect, $p < .05$.*

8.5 Sociale media: Bestaande sociale netwerken of nieuwe aanwas?

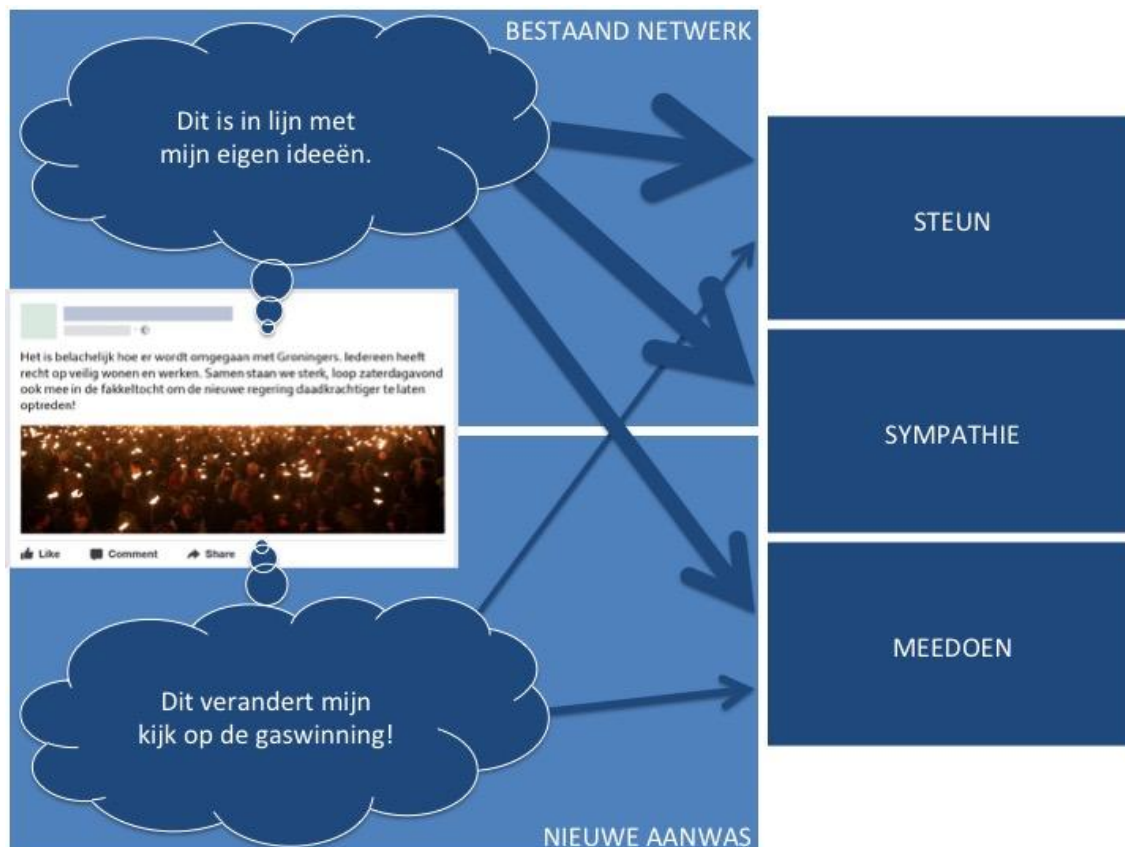
In de voorgaande secties van dit hoofdstuk hebben we analyses gerapporteerd op het *globale* niveau van psychologische predictoren van collectieve actie-intenties (sociale identiteit, emoties, doeltreffendheid) alsmede op het *actie-specifieke* niveau van online indicatoren van collectieve actie-intenties (online sociale mediagedrag, doeltreffendheid). In aanvulling hierop zijn er echter ook psychologische predictoren die zich bevinden op het post-specifieke niveau. Hier zullen we ons in deze laatste analyse van dit hoofdstuk op concentreren. Specifiek zijn we geïnteresseerd in de mate waarin de post aansloot bij reeds omarmd gedachtegoed of juist nieuwe inzichten bood voor de respondent. Het betreft hier de vragenlijstitems *Deze post is in lijn met mijn eigen ideeën over de gaswinning* en *Deze post heeft mijn kijk op de gaswinning veranderd*.²⁷ Als sociale media slechts efficiënt ingezet kunnen worden door bestaande sociale netwerken, zullen we zien dat mensen het meest worden aangesproken door posts die aansluiten bij hun eigen ideeën. Als sociale media

²⁷ Reacties op de open vragen *Wat sprak u aan in deze post?* en *Wat sprak u niet aan in deze post?* zijn in de huidige analyses buiten beschouwing gelaten, aangezien een aanzienlijk deel van de responsen niet specifiek inging op aspecten van de stimuluspost (bijvoorbeeld: "Ik zal niet snel zelf meelopen").

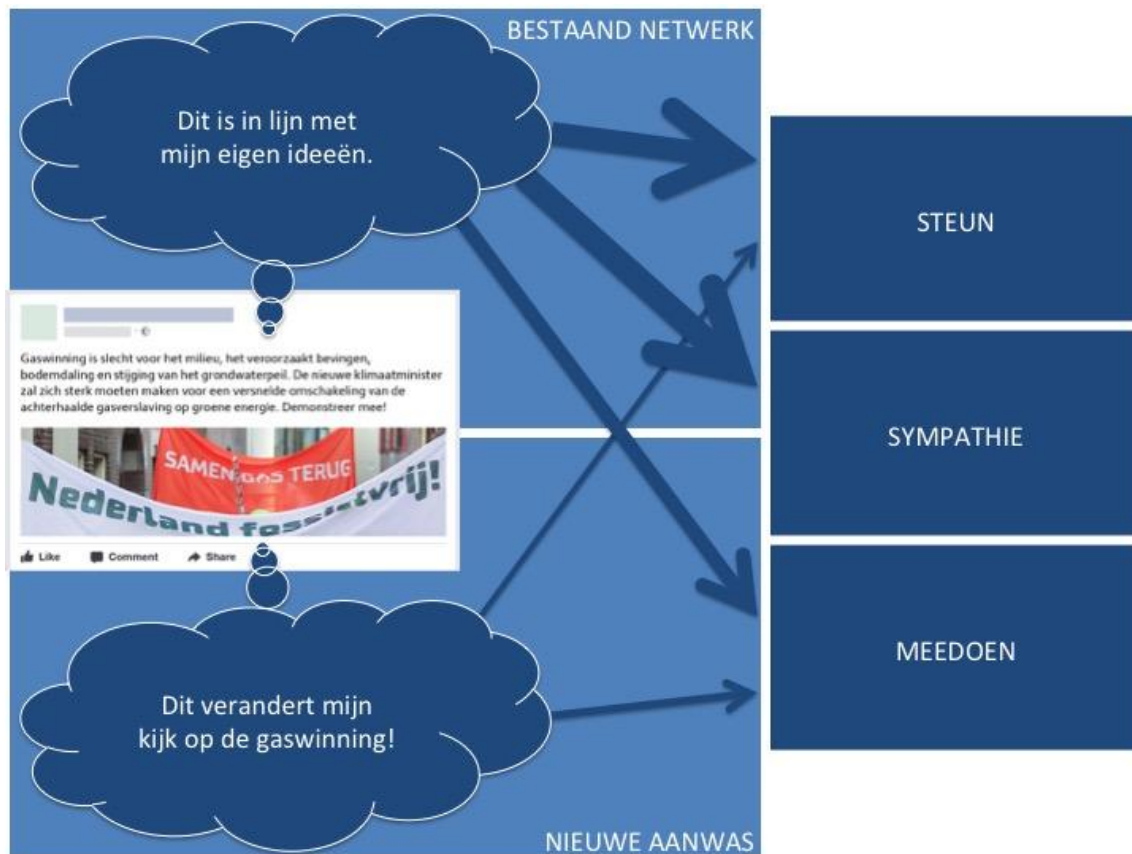
daarnaast kunnen zorgen voor aanwas van bestaande netwerken (of groeiende overlap tussen netwerken), zullen we zien dat mensen juist ook geraakt worden door meer verrassende posts die voor hen buiten de gebaande paden liggen.

In Figuren 8.13 A tot en met D zien we dat steun voor en intentie tot meedoen aan alle vier actievormen worden voorspeld door beide predictoren. Dit suggereert enerzijds dat sociale media een additioneel communicatiemedium vormen voor **bestaande sociale netwerken**; mensen zijn meer geneigd de actie waartoe wordt opgeroepen te steunen en eraan mee te doen wanneer de post aansluit bij de eigen ideeën. Anderzijds blijken sociale media ook de potentie te hebben voor **nieuwe aanwas van deze bestaande netwerken**; mensen zijn tevens meer geneigd tot steun en meedoen wanneer de post hun kijk op de gaswinning heeft veranderd. Het patroon van sympathie voor de in de post beschreven actie wijkt hiervan af. Alleen sympathie voor de non-normatieve milieuactie wordt eveneens voorspeld door beide predictoren. Sympathie voor de resterende drie actievormen (beide reactivistische acties en normatieve milieuactie) wordt voorspeld door de mate waarin de post met actie-oproep aansluit bij de eigen ideeën van de respondent over de gaswinning, maar *niet* door de mate waarin de post iemands kijk op de gaswinning heeft veranderd. Met andere woorden, bij deze affectieve component van collectieve actie-intenties blijkt er op sociale media minder potentie voor aanwas van bestaande sociale netwerken.

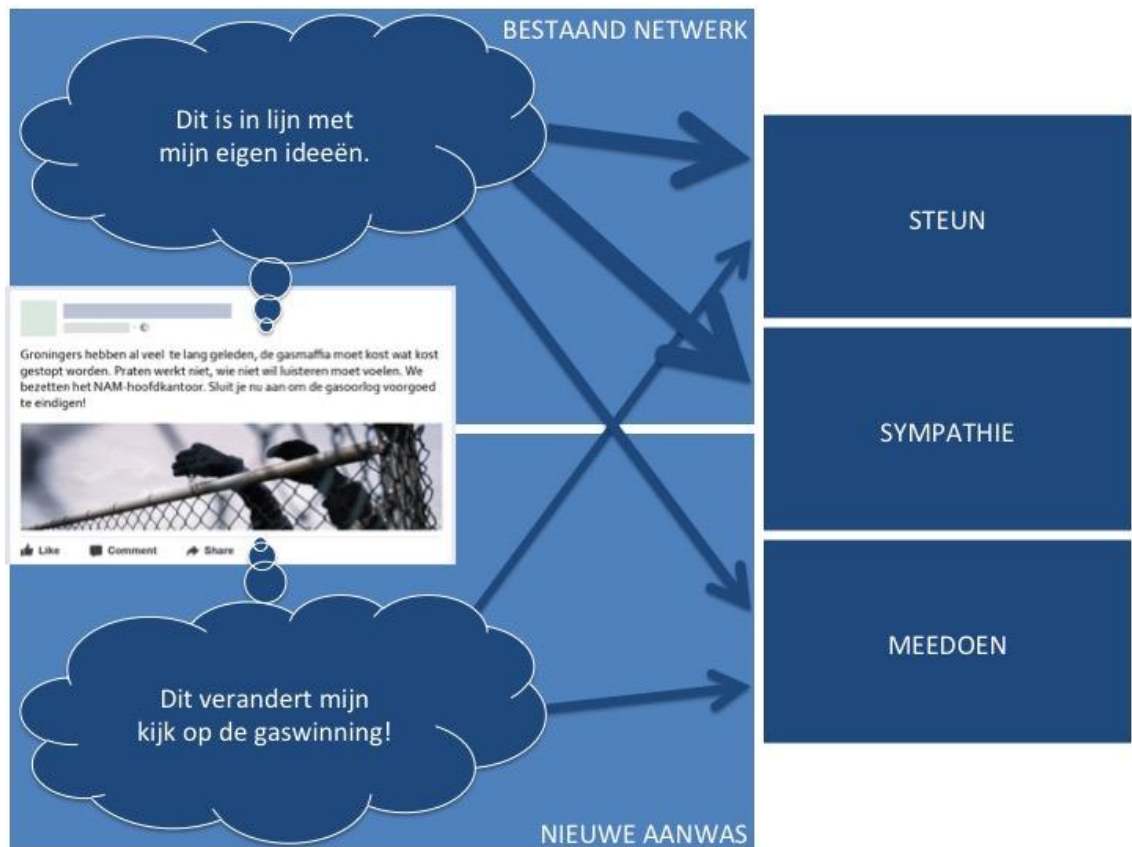
Al met al zien we echter dat sociale media zowel ingezet kunnen worden om de eigen achterban te mobiliseren als ook om een breder publiek te betrekken bij collectieve acties. **Online indicatoren** die van belang zijn voor het inschatten van mobilisatie zijn derhalve instemmende reacties én reacties waaruit blijkt dat iemands visie op het thema in kwestie is gewijzigd. Dit geldt voor zowel normatieve als non-normatieve actie.

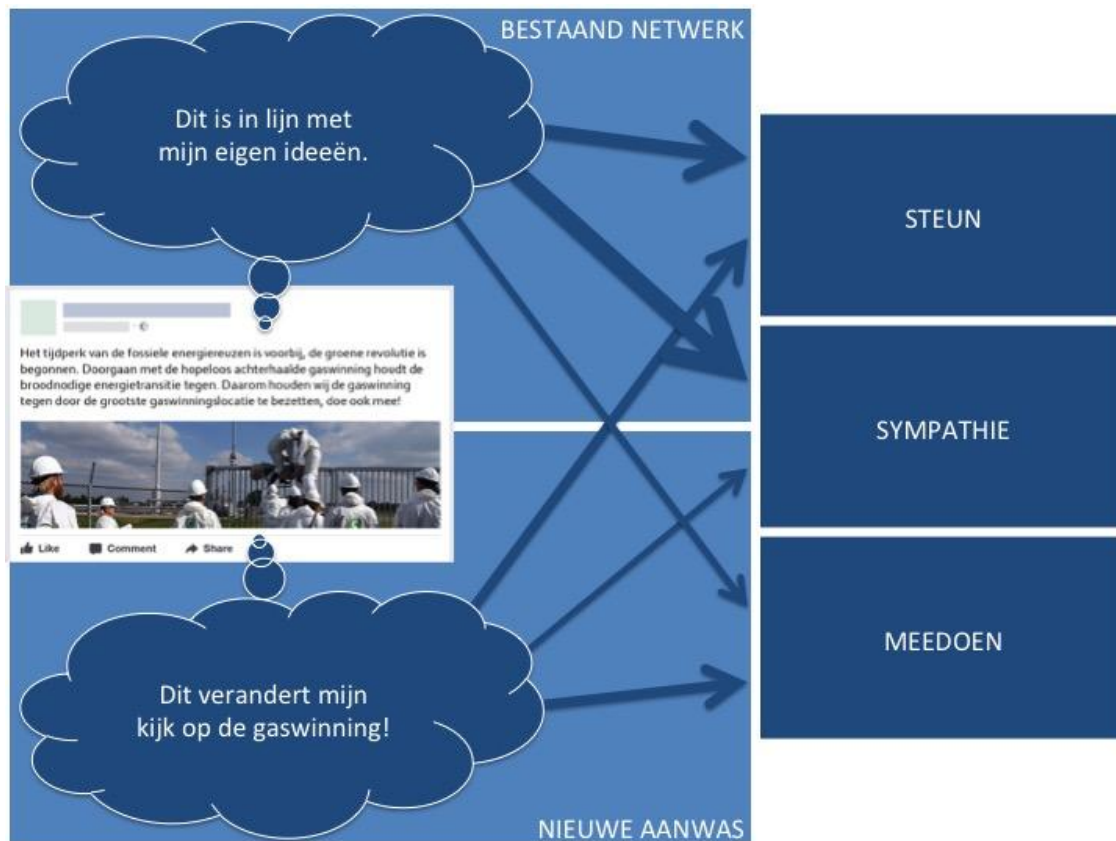
A. Normatief reactivisme

B. Normatief milieuactivisme

C. Non-normatief reactivisme

D. Non-normatief milieuactivisme

Figuur 8.13. Predictie van actie-intenties (steun, sympathie, meedoen) op predictoren: 'Deze post is in lijn met mijn eigen ideeën over de gaswinning' en 'Deze post heeft mijn kijk op de gaswinning veranderd'. Beide predictoren voorspellen steun voor en intentie tot meedoen aan de vier actievormen A-D. Sympathie voor de vier actievormen (behalve non-normatief milieu) wordt voorspeld door de mate waarin de post met actie-oproep aansluit bij de eigen ideeën van de respondent over de gaswinning. Kortom: bestaande netwerken kunnen sociale media inzetten voor mobilisatie van de eigen achterban én sociale media kunnen zorgen voor nieuwe aanwas.

9 Panelstudie: predictoren van activisme

De hoofdstukken tot nu toe geven inzicht in verschillende facetten van online en offline activisme. We hoorden het perspectief van “gewone” Groningers op activisme, we hoorden activisten zélf aan het woord over hun online en offline acties, we zoomden in op de beweegredenen van mensen die online posten over gaswinning, en we bestudeerden de reacties van het publiek op verschillende typen posts. In dit laatste empirische hoofdstuk willen we kijken naar de effecten van alle reuring rondom gaswinning op de acties van het bredere publiek.

De aanleiding voor deze onderzoeksvraag is dat we in de Groningse casus een geleidelijke toename zien van de omvang van protest. Bij aanvang van dit onderzoeksproject was er slechts beperkte steun voor activisme. Tijdens de fakkeloptocht in 2016 waren volgens het Dagblad van het Noorden “honderden” mensen op de been. In 2017 waren dat er 5.000 en een jaar later zelfs 10.000. Deze enorme toename van actiebereidheid viel samen met een periode waarin een deel van de Groninger bevolking periodiek vragen invulde over hun emoties en percepties ten aanzien van gaswinning, in het kader van het onderzoek “Gronings Perspectief”. Deze dataset is in het huidige onderzoek gebruikt om een aantal aanvullende en verdiepende vragen te beantwoorden: welke ontwikkelingen in emoties en percepties gedurende de jaren 2016-2017 kunnen deelname aan verschillende vormen van protest en actie voorspellen?

We concentreren ons hier op een aantal predictoren. Schade en de zelfgerapporteerde invloed van de gaswinning op het eigen leven zijn relevante indicatoren van de (persoonlijke) **emotionele impact van de bevingen**. We maten ook emoties zelf: boosheid is relevant in verband met collectieve actie weten we uit de literatuur. Veiligheid is relevant in de context van reacties op gaswinning, zo blijkt uit onderzoek (Postmes et al., 2018).

In het onderzoek werden respondenten ook bevraagd over factoren die van belang zijn voor waargenomen relaties en voor onrecht. Vertrouwen in overheden en vertrouwen in de NAM zijn bruikbare indicatoren van **relaties** met de twee outgroups die in de beleving van Groningers gezien worden als verantwoordelijk. Ervaren **onrecht** is een goede indicator voor verontwaardiging--een van de drijvers van collectieve actie weten we.

Verder is voor dit onderzoek van belang dat respondenten aangaven of ze op enigerlei wijze betrokken waren bij **belangengroepen**. De twee groepen die we bijzonder van belang achtten zijn lidmaatschap van een dorps- of buurtvereniging (een indicator van lokale verbondenheid met anderen die in hetzelfde schuitje zitten) en lidmaatschap van een activistische beweging. Van het laatste weten we uit de literatuur naar sociale bewegingen dat dergelijke organisaties en het lidmaatschap ervan (als indicator van een gepolitiseerde identiteit) een belangrijke aanjager zijn van de bereidheid en gelegenheid om te demonstreren.

Tenslotte vroegen we respondenten naar hun contacten met anderen. Meer in het bijzonder vroegen we hen of ze, hetzij met activisten of met anderen op sociale media, **contact** hadden gehad over hun mening c.q. gevoelens over de gaswinning.

Zoals gezegd vroegen we respondenten al deze zaken in de loop van twee jaar. De mogelijke predictoren van actie werd bevraagd in juni 2016. De gedragssuitkomsten werden bevraagd in november 2017--meer dan een jaar later. Deze procedure heeft als voordeel dat predictoren aan het begin van een periode van oplopende maatschappelijke onrust kunnen worden gekoppeld aan zelfrapportages van vertoond gedrag van dezelfde persoon in de periode dat massale acties daadwerkelijk optreden.

Het gedrag waar we ons in dit onderzoek op concentreren omvat vier vormen van politieke of collectieve actie. Ten eerste bevragen we personen over hun **stemgedrag** tijdens de Tweede Kamerverkiezing van 2017: is hun stemgedrag beïnvloed door de problematiek rondom de gaswinning? Daarnaast vragen we of zij **individueel protest** hebben aangetekend: hebben zij een klacht ingediend of op een andere manier hun stem laten horen? We onderzoeken of ze hebben deelgenomen aan **traditionele vormen van protest**, zoals demonstraties of een van de fakkeloptochten? Tenslotte vragen we of ze deelnemen aan acties die de grens van het toelaatbare opzoeken (“Ik steun of neem deel aan ludieke acties die de grens van de wet opzoeken” en “Ik werk werknemers en organisaties tegen die voor de (gevolgen van de) gaswinning verantwoordelijk zijn”) - dat wil zeggen, **radicalere collectieve actie**. Deze vier gedragingen vallen allemaal onder de in het gehele rapport gebruikte brede definitie van collectieve actie als iedere actie door een individu (bijv. stemgedrag, individueel protest) of groep (traditionele of radicalere actie) die uiteindelijk ten doel heeft de situatie van de benadeelde groep te verbeteren (Wright et al., 1990).

9.1 Methode

De kenmerken van de steekproef van het onderzoek Gronings Perspectief en van de vragenlijsten zijn elders in detail beschreven (zie Postmes et al., 2018). Het totale aantal deelnemers dat alle vereiste vragen zowel in 2016 als in 2017 beantwoordde ligt tussen de 1144 en 1245, afhankelijk van het type actie. Dit is een grote groep, bestaand uit zowel mensen die in het bevingingsgebied wonen als Groningers die daarbuiten wonen en die nagenoeg niets van de gaswinningsperikelen merken. Dat heeft als voordeel dat de steekproef een “controlegroep” bevat die zelf niet direct is getroffen door dit probleem.

Het is van belang op te merken dat de steekproef niet representatief is. Oorspronkelijk is de respondentengroep benaderd door een random steekproef te trekken uit de basisregistratie personen. Maar bij deze steekproeftrekking is zowel rekening gehouden met de bevolkingsdichtheid als met de schadedichtheid: met name rurale gebieden met veel schade zijn daardoor oververtegenwoordigd, en omgekeerd zijn bewoners van de dichtbevolkte stad Groningen ondervertegenwoordigd. Dat is gedaan omdat de steekproef daarmee een redelijk goed beeld geeft van verschillende meer en minder zwaar getroffen gebieden. Maar dat betekent uiteraard dat de huidige resultaten niet meer representatief zijn voor de Groninger bevolking als geheel. Die representativiteit wordt mogelijk eveneens beïnvloed door de uitval die in een langlopend onderzoek als dit optreedt. Desalniettemin is dit een vrij unieke dataset: twee grote groepen getroffen en niet-getroffen kunnen er goed mee worden vergeleken.

In de analyses wordt gebruik gemaakt van een eenvoudige descriptieve analyse (gebaseerd op gemiddelden en betrouwbaarheidsanalyse). De vragen omtrent predictoren zijn getoetst in lineaire regressiemodellen.

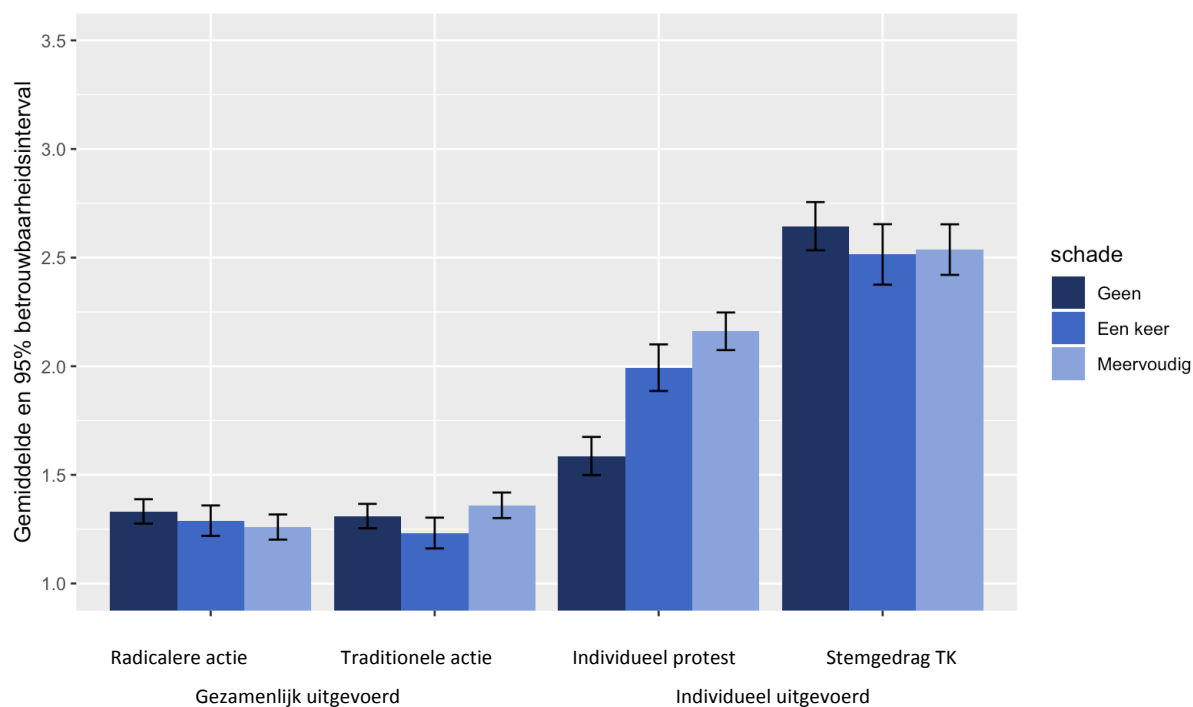
9.2 Resultaten

Om te beginnen is het interessant hoe vaak men gemiddeld in actie komt. Figuur 9.1 laat zien hoe respondenten zonder schade en met schade gemiddeld antwoordden op de vragen over **verschillende acties**. Daarbij moet opgemerkt dat de vragen soms betrekking hebben op concrete acties en soms niet. De antwoordschalen zijn dus iets verschillend voor de verschillende soorten actie.

Te zien is dat men gemiddeld aangeeft dat de gaswinningsproblematiek het stemgedrag “enigszins” heeft beïnvloed, op een schaal van 1= helemaal niet tot 5 = erg veel.

Respondenten geven gemiddeld aan dat ze “zelden” op een of andere manier hun stem individueel hebben laten horen (op een schaal van 1=nooit tot 5=heel vaak). Daarbij valt op dat met name mensen met meervoudige schade dit vaker doen. Tenslotte zijn acties als traditionele en radicalere actie ronduit zeldzaam. Voor radicalere acties als burgerlijke ongehoorzaamheid is dat niet zo vreemd: deze acties zijn immers zeer zeldzaam. Maar ook reguliere, traditionele actie is relatief zeldzaam. Slechts 14% van de respondenten ging naar een (of meerdere) fakkeloptocht(en). Slechts 22% demonstreerde ooit, bij enige gelegenheid. Dat *lijkt* misschien weinig, maar opgemerkt moet wel dat deze percentages veel hoger liggen dan over het algemeen in de bevolking het geval is: deelnemen aan een openbare demonstratie is over het algemeen voorbehouden aan een zeer kleine groep. Het European Social Survey laat zien dat slechts 2.2% van de Nederlanders het voorafgaande jaar deelnam aan een demonstratie, op basis van een representatieve steekproef van 1.680 personen (ESS Round 8, 2016).

Dus, alhoewel er in absolute zin slechts weinig Groningers demonstreren, is er in deze groep respondenten relatief (in vergelijking met de Nederlandse “norm”) sprake van een hoog niveau van activisme. Tenslotte is het vermelden waard dat het *gezamenlijk* uitgevoerde activisme (d.w.z., traditionele en radicalere actie) niet significant hoger is onder de groep respondenten met schade. Dat komt mogelijk doordat gezamenlijke actie niet alleen persoonlijk gemotiveerd is, maar juist ook voortkomt uit solidariteit met hen die getroffen zijn.

Figuur 9.1. Mate van voorkomen van vier verschillende vormen van gezamenlijk en individueel uitgevoerde collectieve acties, uitgesplitst naar frequentie van schade.

Tegen deze achtergrond kunnen we onze eigenlijke onderzoeksvraag beantwoorden: wat beïnvloedt of men op deze of gene wijze op de problemen rond gaswinning handelt? Welke factoren beïnvloeden of men collectief in actie komt? De resultaten van de statistische analyses zijn weergegeven in Figuur 9.2.

Om te beginnen is het goed om te kijken naar de overall verklaarde variantie van de

verschillende modellen: stemgedrag Tweede Kamer 29,2%, individueel protest 35,9%, traditionele actie 27,1%, en radicalere actie 17,8%. **Individueel protest laat zich overall beter voorspellen dan traditionele actie, dat op zijn beurt weer beter voorspeld kan worden dan radicalere actie.** Op zich is dit niet verwonderlijk, want gedrag dat relatief zeldzaam is, is vaak moeilijker te voorspellen en verklaren dan veel voorkomend gedrag. Maar het is desalniettemin van belang bij het toekennen van waarde aan de onderstaande predictoren.

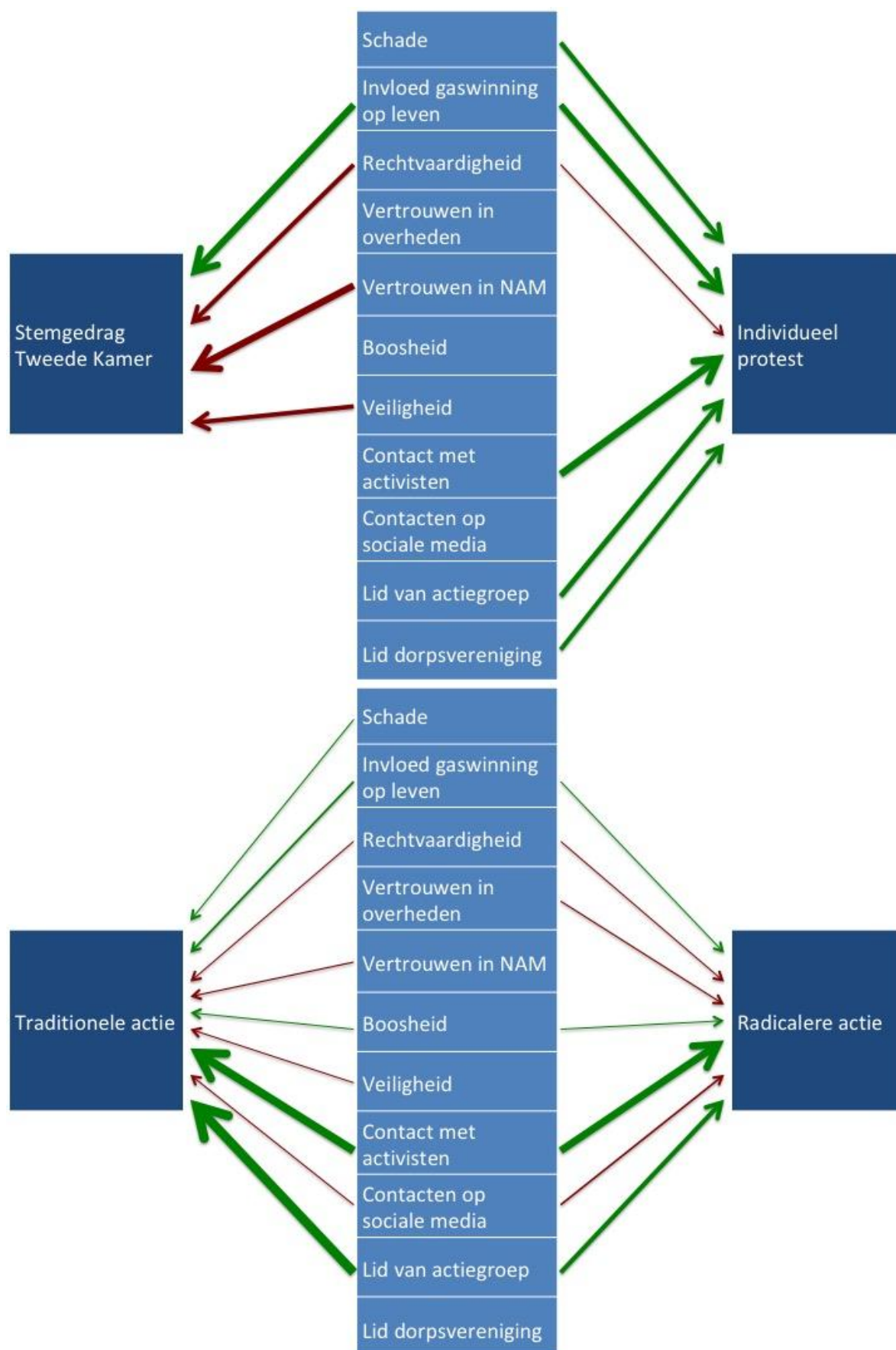
Zoals al eerder genoemd is het hebben van schade met name van invloed op individueel protest en (heel licht) op traditionele actie. Als men aangeeft dat de gaswinning veel invloed heeft op het leven, dan is dit sterk gerelateerd aan het vertoonde gedrag meer dan een jaar later. Maar deze invloed is minder sterk als het om traditionele en radicalere collectieve actie gaat.

Rechtvaardigheid speelt eveneens een bescheiden rol in het voorspellen van alle vormen van actie. Hoe meer onrechtvaardig men de situatie medio 2016 vindt, hoe meer actiebereid men is gebleken eind 2017. **Vertrouwen in de NAM** speelt met name een rol bij stemgedrag en traditionele actiebereidheid. **Vertrouwen in de overheid** speelt met name een rol in het ondernemen van radicalere actie. Dat laatste is interessant: het wijst erop dat de kleine groep die radicalere acties overweegt (en die daarmee aangeeft de grenzen van wettelijke kaders op te willen zoeken) daartoe mogelijk is aangezet door een verlies van vertrouwen in degenen die de wet uitvoeren.

Ervaren veiligheid is niet een gemoedstoestand die normaalgesproken met collectieve actie wordt geassocieerd, maar in Groningen is het een van de primaire reacties op het gebeurde. We zien in de resultaten dat het stemgedrag beïnvloedt en ook dat het mede bepaalt of mensen traditionele actie gaan voeren. **Boosheid** is een bekende predictor en doet ook hier zijn werk.

Van bijzonder belang voor het huidig onderzoek is de rol van online en offline sociale contacten. De resultaten wijzen uit dat **contacten met activisten** in 2016 een sterke predictor zijn van alle vormen van collectieve actie eind 2017. Overall is dit de sterkste voorspeller. Opvallend en onverwacht is echter de rol van **contacten op sociale media**. Hoe meer contacten men heeft in 2016, hoe minder men heeft deelgenomen aan traditionele actie in 2017 (een marginaal significant effect) en hoe minder men actie op de rand van het toelaatbare voerde (een significant maar klein effect). Dat laatste sluit goed aan bij de resultaten uit de interviews met activisten: ook daar zagen we dat radicalere actie gepaard gaat met een relatieve “radiostilte”.

Ten slotte is lid zijn van een actiegroep, zoals verwacht, een predictor van traditionele en radicalere collectieve actie. Lid zijn van een dorps- of buurtvereniging is opmerkelijk genoeg alleen gerelateerd aan het voeren van *individueel* protest.

Figuur 9.2. Predictoren van vier verschillende vormen van collectieve actie, 2016 tot 2017.

9.3 Conclusies panelstudie

De belangrijkste conclusies uit de analyses van het bevolkingsonderzoek zijn dat collectieve actie beïnvloed wordt door veel factoren, maar **veel minder door de mate waarin gaswinning invloed heeft op het dagelijks leven**. De implicatie hiervan is dat mensen die overgaan tot collectieve actie niet noodzakelijk de direct en/of zwaarst getroffen zijn. Deze bevinding staat niet op zichzelf, maar komt overeen met resultaten van veel ander onderzoek (zie bijv. Postmes et al., 2014, voor een overzicht). Solidariteit speelt een belangrijke rol in activisme. Bovendien hebben de zwaarst getroffen niet altijd de middelen om actie te voeren: ze zijn soms overbezet door hun persoonlijke sores en er kunnen voor hen meer risico's verbonden zijn aan activisme.

De tweede opvallende bevinding is dat **contact met anderen op sociale media niet samenhangt met activisme**. Contact via internet hangt zelfs licht negatief samen met acties die de grens opzoeken van het toelaatbare. We concluderen hieruit dat actief zijn op internet niet noodzakelijk iets zegt over actief zijn elders. Dit staat in contrast met contact met activisten en lidmaatschap van activistische organisaties: beiden voorspellen deelname aan traditionele collectieve actie en aan acties die de rand van het toelaatbare opzoeken. Dat laatste is ook in de literatuur een bekend gegeven.

De derde opvallende bevinding is dat **gebrek aan vertrouwen in overheden** specifiek een rol lijkt te spelen in het betrokken zijn bij acties op de grens van het toelaatbare. Dit bevestigt de meer algemene indruk dat een slechte relatie met de overheid een risicofactor is in potentiële escalatie van geweld (zie onder meer Postmes et al., 2014). Onverwacht is dat **gebrek aan vertrouwen in de NAM** voor andere, meer traditionele vormen van collectieve actie de sterkere voorspeller is (demonstreren, stemgedrag). Daar zit op zich iets van logica in: zij die van mening zijn dat de NAM fout zit kunnen zich immers bedienen van reguliere middelen van protest en uiting van ongenoegen, in de overtuiging dat de overheid hen welwillend tegemoet zal treden. Zij die de indruk hebben dat de overheid *zelf* fout zit lijken eerder geneigd om de regels van die overheid te negeren.

10 Conclusies

Vanuit het perspectief van veel bewoners in Groningen zijn de gevolgen van gaswinning meer dan een technisch probleem: zij vinden het een schandaal. Men zou verwachten dat deze mensen zich roeren en in actie komen. De centrale vraag in dit onderzoek is: hoe verhouden offline en online reacties zich tot elkaar? De terugkerende elementen in dit onderzoeksproject betroffen niet alleen de online en offline acties zelf, maar ook de factoren die deze kunnen verklaren: percepties (bijv. van doeltreffendheid), sentimenten (bijv. gemoraliseerde emoties zoals gevoelens van boosheid en onrecht), en sociale relaties (sociale identiteit en sociale netwerken).

In dit hoofdstuk evalueren we de kennis uit de voorgaande hoofdstukken als geheel; een puntsgewijs overzicht waarin de belangrijkste bevindingen vanuit de literatuur en de empirie uiteen worden gezet is te vinden in de samenvatting (Hoofdstuk 1). De doelstelling van het huidige onderzoeksproject was inzicht te bieden in hoe sociale bewegingen functioneren. Meer specifiek was dit project gericht op het vergaren van inzicht in hoe escalatie kan optreden en hopelijk hoe het voorkomen kan worden. De volgende vragen vormden het vertrekpunt voor het onderzoeksproject als geheel: 1) Welke basisprincipes en mechanismen beïnvloeden uitingen op sociale media? 2) Welk type uitingen kunnen wijzen op signalen van onrust die zouden kunnen resulteren in fysieke collectieve acties die een dreiging vormen voor de (nationale) veiligheid? en 3) Op welke wijze, als gevolg van welke factoren en onder welke condities kunnen signalen van onrust daadwerkelijk leiden tot fysieke collectieve acties die een dreiging vormen voor de (nationale) veiligheid? Om deze achterliggende vragen in brede termen van basisprincipes, mechanismen, factoren en condities te kunnen beantwoorden, hebben we een vertaalslag gemaakt naar concretere onderzoeksvragen die specifiek ingaan op de relaties tussen online en offline gedrag.

De relaties tussen online en offline gedrag lopen als een rode draad door de hoofdstukken van het huidige onderzoeksrapport. In dit hoofdstuk beschouwen we de kernpunten uit het literatuuroverzicht (Hoofdstuk 3) en de empirische studies (Hoofdstukken 4-9). De geconcretiseerde onderzoeksvragen die achtereenvolgens aan bod komen zijn: Welke empirische ondersteuning is er voor aannames over de relaties tussen online en offline actie? Welk gedrag vertoont men online en offline, waarom? Wat zijn online indicatoren van politisering, grote mobilisatie, of mogelijke escalatie? Ten slotte volgt een slotbeschouwing over het onderzoeksproject als geheel.

10.1 Welke empirische ondersteuning is er voor aannames over de relaties tussen online en offline actie?

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat er drie wetenschappelijk onderbouwde visies zijn omtrent de relaties tussen online en offline actie. Empirische ondersteuning is gevonden voor zowel een positief als een negatief verband. Bovendien levert onderzoek verschillende verklaringen voor waarom het mogelijk is dat er geen eenduidige relatie bestaat tussen online en offline actie. Samengenomen wijst de bestaande literatuur op een overwegend positieve correlatie tussen online en offline actie, waarbij aangetekend moet worden dat er waarschijnlijk specifieke situaties zijn waarin dit verband afwezig is of zelfs negatief. Dit verband wordt door verschillende factoren beïnvloed. Een positieve relatie tussen online en offline actie kan ontstaan doordat mensen zich online en offline op een vergelijkbare manier gedragen. Dit betekent dat mensen die offline betrokken zijn bij collectieve actie geneigd zijn zich op een vergelijkbare manier te uiten op sociale media (en omgekeerd). In aanvulling op

dit intrapersoonlijke effect, kan er sprake zijn van een interpersoonlijk effect waardoor posts op sociale media ook anderen motiveren tot collectieve actie. Beide effecten worden gevoed door identificatie met een sociale beweging - een op actie georiënteerde, gepolitiseerde sociale identiteit.

Sociale identiteiten kunnen ontstaan en veranderen of (de-)politiseren door communicatie met anderen; met gelijkgestemden, maar ook behandeling van de eigen groep door een andere groep. Met name identificatie met een stabiele en specifieke gepolitiseerde identiteit voorspelt collectieve actie. Kenmerkend voor een gepolitiseerde identiteit is een overlap tussen de morele trekken die mensen aan zichzelf toeschrijven en de morele trekken die zij toeschrijven aan een actiegerelateerde sociale identiteit. De centrale rol van moraliteit blijkt tevens uit de mobiliserende werking van sociale bewegingen die morele waarden uitdragen die passen bij de ideologische achtergrond van potentiële leden. Specifieke kenmerken van online communicatie via sociale media zoals de relatieve anonimiteit van gebruikers kunnen deze processen faciliteren. In de context van de Groningse gaswinning blijken veel bewoners een negatieve associatie te hebben met de gepolitiseerde identiteit van activisten. Ze identificeren zich meer met de sociale identiteiten van gedupeerden en Groningers. Deze sociale identiteiten kunnen enerzijds hinderend werken voor collectieve actie (bijvoorbeeld: nuchtere Groningers horen dat niet te doen). Anderzijds bleek een groot deel van de geïnterviewden klassieke collectieve acties zoals demonstreren niet te definiëren als activisme, maar als een reactie tegen onrecht. Dit benadrukt het belang van een genuanceerde benadering van gepolitiseerde identiteit. Voor deelname aan collectieve actie hoeft iemand zichzelf niet het etiket *activist* op te plakken, dit kan mensen zelfs van deelname weerhouden. Het gaat erom dat iemand zich identificeert met een op actie gerichte sociale beweging.

Sociale media beïnvloeden ook de twee andere voorspellers van collectieve actie, percepties van groepsdoeltreffendheid en percepties van onrecht met de bijbehorende morele emoties. Percepties van doeltreffendheid worden online bekrachtigd door de observatie (of zelfs enkel de illusie) dat “wij” met velen zijn, door sociale validatie, en door ervaringen van emotionele en instrumentele steun. Hierbij moet aangetekend worden dat percepties van doeltreffendheid een sterkere voorspeller zijn voor deelname aan collectieve acties met een instrumentele functie dan voor acties die voornamelijk expressief van aard zijn. Dit bleek ook uit de verhalen van de geïnterviewde Groningers die bijvoorbeeld online actie aan de ene kant weinig doeltreffend vonden, maar aan de andere kant aangaven hiermee wel een groter publiek te kunnen bereiken. Voor acties met een dergelijke expressieve functie is het minder van belang of zij doeltreffend zijn in het bewerkstelligen van daadwerkelijke (directe) verandering.

Percepties van onrechtvaardigheid en morele emoties worden eveneens online versterkt door sociale validatie, die mede gefaciliteerd wordt door de relatieve anonimiteit, het grotere bereik, en de langere vindbaarheid van posts op sociale media. Onrechtvaardigheid plaveit uitsluitend de weg voor collectieve actie wanneer deze ervaring wordt gedeeld binnen een benadeelde groep. Ongelijkheid tussen leden of delen van een benadeelde groep onderling ondermijnen de eensgezindheid. Deze eensgezindheid is een vereiste voor twee gangbare aanpakken om een onrechtvaardige situatie op te lossen. Zowel collectieve actie als constructieve onderhandeling hebben alleen kans van slagen wanneer er binnen de eigen groep eensgezindheid is. Wat betreft de emoties omtrent onrechtvaardigheid bestaat er een onderscheid tussen passievere emoties (angst, bangheid, verdriet, zorgen) en emoties die de steun voor en bereidheid tot actie intensiveren (boosheid, woede, en in mindere mate ergernis of frustratie). Gedeelde gevoelens van minachting en wantrouwen zijn, net als percepties van

corruptie, een broedplaats van steun voor *radicale* collectieve actie die kan resulteren in escalatie. De interviews met Groningse bewoners illustreren dat het uitblijven van een bevredigende oplossing ertoe kan leiden dat activerende gevoelens zoals boosheid omslaan in frustratie en onmacht - mensen voelen zich murw geslagen. Hoewel onmacht op zich een passieve emotie is, lijkt deze gepaard te gaan met een groeiend wantrouwen in niet alleen de NAM maar ook de overheid. De inhoud van sociale identiteiten (met name of actie als geaccepteerd, normatief, of juist normoverschrijdend wordt gezien) stellen paal en perk aan de mate waarin in principe activerende emoties daadwerkelijk uitmonden in collectieve actie.

In een reflectie van de aannames over relaties tussen online en offline actie is het tevens van belang een nuancering te maken in de betreffende *soorten* online en offline percepties en gedrag. Verscheidene empirische bevindingen in het huidige onderzoeksrapport illustreren deze noodzaak. Een individuele post op sociale media kan in isolatie behoorlijk representatief zijn voor de intenties die de schrijver ervan had met deze specifieke post; wat was het beoogde doel, wie was het beoogde publiek van de post, en wie rekent de postschrijver tot 'ons' in deze context? Ingewikkelder ligt de relatie van dit online sociale mediagedrag met offline percepties waarover communicatie minder voor de hand ligt. Zo is het bijvoorbeeld minder waarschijnlijk dat op basis van een willekeurige geïsoleerde sociale media-post over de gaswinning beoordeeld kan worden welke tegenpartijen en derden de schrijver waarneemt in deze context en of hiermee een conflict wordt ervaren. Evenmin lijkt het evident dat online sociale mediagedrag onmiskenbaar blijkt geeft van wie men daadwerkelijk *denkt* te bereiken met een specifieke en of de schrijver verwacht met deze post het beoogde doel te behalen. Bovenal is een belangrijke conclusie dat soms juist wat *niet* wordt besproken datgene is waar iedereen het over eens is.

10.2 Welk gedrag vertoont men online en offline, en waarom?

In de context van de Groningse gaswinning laten mensen op verschillende manieren hun stem horen, zoals ook blijkt uit de interviews met bewoners (Hoofdstuk 4) en (re)activisten (Hoofdstuk 6). Offline actievormen die zij noemen draaien met name om schademelding, betrokkenheid bij verenigingen en sociale bewegingen, benadering van invloedrijke partijen, formele en informele advisering, of stemgedrag. Online zoeken mensen verbinding met elkaar en zoeken of verspreiden ze informatie. Deze gedragingen stroken met de drie hoofdfuncties van sociale media zoals Twitter, namelijk vriendschap, informatie zoeken, en informatie delen (Java, Song, Finin, & Tseng, 2007).

In aanvulling op het onderscheid tussen online en offline actie zijn er vier collectieve actievormen die in Groningen relevant zijn: 1) online collectieve actie, 2) traditionele collectieve actie, 3) procedurele collectieve actie, en 4) radicalere collectieve actie of burgerlijke ongehoorzaamheid. Procedurele acties blijken vaak een startpunt zijn voor verschillende vormen van collectieve actie. Als het niet lukt om via bestaande procedures de doelen te bereiken, gaat men over tot online en/of traditionele collectieve actie, soms ten slotte gevolgd door radicale actie. Het antwoord op de vraag waarom men deze gedragingen vertoont schuilt in de ervaren sentimenten; wanneer frustratie en teleurstelling een drempelwaarde bereiken, omarmt men een nieuwe actievorm die doorgaans wordt ingezet parallel aan de reeds aangewendde vorm(en).

Uit de interviews met zowel bewoners als (re)activisten blijken verscheidene oorzaken van en drijfveren achter deze acties. Zo geven mensen aan te worden gedreven door solidariteit met gedupeerden of doordat ze het beste willen voor de regio, waarbij collectieve actie door sommigen werd gezien als een sociale plicht. Bovendien hopen zij dat collectieve actie resulteert in erkenning en gevoelens van voldoening. Met name confrontatie met

gevolgen van de gaswinning in persoonlijke kring en persoonlijke ervaringen met onrechtvaardige afhandeling hiervan zijn aanleidingen voor collectieve actie. Ten slotte was er meer animo voor legale, fysiek eenvoudig bereikbare acties.

In de interviews met demonstranten (Hoofdstuk 5) is specifiek gevraagd naar de motivaties achter hun online en offline communicatie rondom de demonstratie. Daaruit blijkt dat offline communicatie gebruikt werd om anderen te vragen of zij ook zouden deelnemen aan de demonstratie, zowel op een neutrale (informerende) manier als wervend. Online communicatie werd meer wervend ingezet, hoewel niet iedereen die dit deed zelf bij het Facebook-evenement had aangegeven aanwezig te zullen zijn. Vanwege de kleine steekproef is het voorbarig om sterke conclusies te verbinden aan dit verschil tussen de functies van online en offline communicatie. Nagenoeg alle mensen die *niet* online communiceerden over de demonstratie gebruikten simpelweg nooit sociale media. Eén deelnemer gaf aan volledig (zowel online als offline) gestopt te zijn te communiceren over collectieve acties om stigmatisering door de sociale omgeving te vermijden. Dit illustreert de bovengenoemde negatieve associaties met activisme. Een andere reden om online communicatie over collectieve actie zoveel mogelijk in te perken is om zo min mogelijk informatie over op handen zijnde illegale acties prijs te geven aan instanties. Met andere woorden, deze resultaten lijken samen te suggereren dat online communicatie sterker dan offline communicatie wordt geassocieerd met openbare verspreiding. Afhankelijk van de context hebben mensen hierbij verschillende publieken in gedachten, waarbij ze hun posts soms schrijven voor potentiële deelnemers aan een collectieve actie en soms juist in gedachten houden dat opsporingsdiensten kunnen meelesen. Dit sluit aan bij recente bevindingen dat het publiek dat mensen in gedachten hebben bij het posten op sociale media kan fluctueren (Litt & Hargittai, 2016).

Wat betreft de vraag waarom mensen deelnemen aan demonstraties ontstond in de interviews met demonstranten een gemengd beeld. Theoretisch interessant is dat mensen het idee hadden allemaal vanuit dezelfde beweegredenen aanwezig te zijn, terwijl de individuele verhalen een diverser beeld schetsten. Hoewel alle geïnterviewde demonstranten deelnamen aan de demonstratie tegen de NAM uit solidariteit met gedupeerden, bestonden er botsende visies over wat er exact moest veranderen. Om precies te zijn, de visie dat de gaswinning volledig moet worden vervangen door groene energie stond lijnrecht tegenover de visie dat overheidsbemoeienis - hetzij in de vorm van gaswinning, hetzij in de vorm van bouw van windmolens - moet stoppen. Dit illustreert het belang van de *perceptie* van sociale validatie en daaruit voortvloeiende gevoelens van sociale identiteit en doeltreffendheid; mensen hoeven het niet tot in detail met elkaar eens te zijn om samen doeltreffend een vuist te kunnen maken middels collectieve actie, een subjectieve overtuiging van eensgezindheid is voldoende.

De vraag waarom men bepaald *online sociale mediagedrag* vertoont was onderwerp van het hardop nadenken en de interviews met actieve posters (Hoofdstuk 7). Naar aanleiding van de onderzoeksvraag wat en wie mensen hopen en denken te bereiken met hun online reacties op een potentieel provocerende post over de gaswinning kwam een eveneens gemengd beeld tevoorschijn van instrumentele en expressieve intenties. Instrumentele intenties beschrijven dat men iets concreets wil bereiken: informatie overbrengen, anderen aan het denken zetten, de situatie uitleggen of hier begrip voor vragen, beargumenteren dat men het zelf oneens is met de stimuluspost, het organiseren van een tegengeluid, contact leggen, of emotionele steun bieden aan de ingroup. Expressieve functies draaien meer om emoties dan om tastbaar resultaat: om het eigen hart te luchten, minachting te uiten, met humor de situatie te relativiseren, of een norm te vestigen over hoe 'wij' op een dergelijke provocatie dienen te reageren.

10.3 Wat zijn online indicatoren van politisering, grote mobilisatie, of mogelijke escalatie?

Aan de hand van deze bevindingen zijn er verschillende online indicatoren aan te wijzen die fungeren als signaal dat (groepen) mensen een gepolitiseerde identiteit ontwikkelen, dat er een grote mobilisatie mogelijk is, of dat er een risico bestaat op escalatie.

Hierbij moet opgemerkt worden dat het moeilijk is om op basis van één enkele sociale mediapost dergelijke signalen te identificeren. Dit idee wordt empirisch ondersteund door het klaarblijkelijke gebrek aan directe samenhang tussen de intenties die een poster heeft en de kenmerken van de met deze intenties geschreven sociale mediapost. De implicatie hiervan is dat een enkele “radicale” post van iemand die doorgaans weinig of alleen gematigd post over het betreffende onderwerp schrijft niet gelijk vertaald kan worden naar radicale intenties. Het lijkt derhalve gepast een benadering te kiezen waarin de in de volgende subsecties beschreven online indicatoren niet worden geïnterpreteerd als geïsoleerde waarschuwingssignalen (zogenaamde *red flags*) die onmiddellijk actie vereisen op individueel niveau, maar als ambigue en vluchtige glimpen die uitsluitend doorgrond kunnen worden als onlosmakelijk onderdeel van hun context.

10.3.1 Politisering

Wat betreft politisering van sociale identiteiten spelen morele emoties, zoals boosheid over onrecht, en morele waarden een belangrijke rol. Online indicatoren van politisering zijn uitingen van: 1) morele emoties, zoals boosheid over onrechtvaardigheid, 2) morele oordelen over wantoestanden, zoals bijvoorbeeld het gebruik van de term “gasmaffia” in de Groningse context, 3) verwijzing naar morele waarden die actie verlangen, zoals de sociale plicht op te komen voor een onrechtvaardig behandelde groep, 4) groeiende overlap tussen de morele kenmerken van iemands persoonlijke identiteit en een actiegerelateerde identiteit, die niet expliciet hoeft te verwijzen naar activisme maar nochtans sociale verandering ten doel heeft, 5) signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen (morele) gedachtegoed van individuen, of 6) signalen dat een online actie-oproep de (morele) kijk van individuen op de betreffende kwestie heeft beïnvloed. Een voorbeeld van morele overlap is iemand die aangeeft dat de groepshouding tegenover gelijkheid persoonlijk erg belangrijk voor hem of haar is. Moraliteit loopt als een rode draad door deze indicatoren van politisering.

Sociale identiteiten politiseren meestal niet in een vacuüm - het beeld van een radicale *lone wolf* - maar in interactie met anderen. Dit kan een confrontatie zijn met een andere groep die de zelfdefinitie en sociale identiteit beïnvloedt, maar over het algemeen is met name interactie met gelijkgestemden doorslaggevend. Er is, met andere woorden, sprake van een steeds vastomlijnder ‘wij’ - desondanks blijkt uit de inhoudsanalyse van actieve posters (Hoofdstuk 7) dat een puur taalkundige analyse hier tekortschiet. Meer dan het delen van andermans berichten of het aanspreken van anderen via de @-functie, lijkt het gebruik van hashtags in zelfgeschreven posts een manier waarop mensen hun betrokkenheid bij een onderwerp of beweging online uiten. Politisering van een sociale identiteit is een groeiproces waarin collectieve actie een steeds centralere rol gaat innemen in iemands zelfbeeld en in de gedeelde uitingen binnen de groep. Politisering is zodoende een cruciale factor in mobilisatie.

10.3.2 Massamobilisatie

De vraag of er online indicatoren zijn die de mogelijkheid signaleren van grootschalige mobilisatie is interessant, zowel voor partijen die verantwoordelijk zijn voor de ordehandhaving als voor sociale bewegingen die grote massa's op de been willen brengen.

Omvangrijke deelname aan een collectieve actie is waarschijnlijker naarmate de volgende online indicatoren waargenomen worden: 1) er is sprake van een sociale beweging waarmee veel mensen zich identificeren (zie de bovenstaande paragraaf over politisering), 2) er bestaat een wijdverbreide, gedeelde perceptie van onrechtvaardigheid met daarbij behorende gedeelde morele verontwaardiging, 3) online sociale mediagedrag getuigt van breed gedeelde steun voor de actie, zowel emotioneel als instrumenteel, 4) er heerst een sterk, gedeeld gevoel van vertrouwen dat deze specifieke actie het beoogde doel dichterbij zal brengen, *of* er is een sterke expressiebehoefte om met deze specifieke actie te laten zien hoe sterk een onderwerp leeft in een gemeenschap, 5) er is een breedgedeeld positief online sentiment - met name gekoppeld aan een specifieke actie, 6) er zijn signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen gedachtegoed van veel individuen en/of bestaande netwerken, 7) er zijn signalen dat een online actie-oproep de kijk van veel individuen en/of bestaande netwerken op de betreffende kwestie heeft beïnvloed, *of* 8) een actie-oproep wordt veelvuldig gedeeld op sociale media. De rode draad in deze indicatoren is de sociale gedeeldheid - deze perceptie hoeft echter niet te stroken met de werkelijkheid, zelfs de illusie van sterke gedeeldheid faciliteert mobilisatie.

Daarnaast zal een laagdrempelige actie meer mensen mobiliseren. Deze laagdrempeligheid schuilt in de fysieke toegankelijkheid (tijd, plaats, weersomstandigheden), maar ook in de mate waarin de actie normatief is. Een normatieve actie sluit nauw aan bij wat door beoogde deelnemers wordt geaccepteerd als normaal of logisch gedrag - deze normen verschillen tussen gemeenschappen en sociale identiteiten. Zo bleek uit de interviews met bewoners (Hoofdstuk 4) dat Groningers over het algemeen wars zijn van activisme, ze willen hier niet mee geassocieerd worden en beargumenteren dat demonstreren tegen de gevolgen van de gaswinning en vorm van “*reactivisme*” is. Het lijkt in deze situatie voor de hand te liggen dat collectieve actie die wordt geframed als collectieve reactie de meeste kans heeft grote aantallen demonstranten op de been te brengen. De casus beschreven in Hoofdstuk 5 sluit aan bij deze assumptie. De *Laat de NAM beven*-demonstratie werd expliciet gepresenteerd als een “koekje van eigen deeg” (zie Bijlage 14.2.1). Mogelijk is dit één van de redenen waarom deze demonstratie erin slaagde om, ondanks spoor- en wegwerkzaamheden, toch nog zo’n 200 deelnemers bijeen te brengen bij het NAM-hoofdkantoor in Assen—geen locatie waar veel demonstranten verwacht kunnen worden.

Opgesplitst naar de verschillende actievormen uit de interviews met (re)activisten (Hoofdstuk 6) lijkt het moeilijk online indicatoren aan te wijzen voor procedurele actie - afgezien van directe oproepen tot deze specifieke actievorm. Online actie is een betere voorspeller van traditionele actie, aangezien beide actievormen vaak samen worden ingezet (mits men deelneemt aan sociale media). Verder blijkt ook een *positief* online sentiment - met name gekoppeld aan een specifieke actie - een voorspeller van (massa)mobilisatie voor zowel traditionele als radicalere actie. Zo kan een specifieke actie die met humor gebracht wordt, bijvoorbeeld als ludieke actie, vanwege het positieve sentiment veel animo genereren.

De mate waarin een online oproep tot collectieve actie aansluit bij iemands eigen ideeën of deze juist beïnvloedt zijn mogelijk te herkennen in online reacties op een actie-oproep en voorspellen tevens collectieve actie-intenties. Mensen zijn meer geneigd de actie waartoe wordt opgeroepen te steunen en hieraan deel te nemen 1) wanneer de online oproep aansluit bij hun eigen gedachtegoed maar tevens 2) wanneer de post hun kijk op de kwestie heeft veranderd. Dit geldt voor zowel normatieve als non-normatieve acties - met name in deze laatste vorm schuilt mogelijk een verhoogd risico van escalatie (hier gaan we in de volgende subsectie verder op in).

Naast de bovengenoemde indirecte online indicatoren is ook concreet online sociale mediagedrag naar aanleiding van een actieoproep bruikbaar als voorspeller van (massa)mobilisatie. Van belang is de observatie dat het *liken* van noch het reageren op een actie-oproep op sociale media significante predictoren blijken van intenties tot deelname aan een de betreffende actie. Een mogelijke verklaring is dat online *likes* of reacties afdoende collectieve actie zijn, waardoor de behoefte om ook offline in actie te komen vermindert. Al met al blijkt het delen de enige significante predictor te zijn voor actiedeelname. Dit geldt voor online oproepen voor een normatieve reactivistische actie, en voor zowel een normatieve als een non-normatieve milieuactie. Als een actie-oproep voor een van deze actievormen veelvuldig wordt gedeeld op sociale media, is dit een online indicator dat er mogelijk veel mensen op de been zullen komen. Dit mes snijdt aan twee kanten, aangezien delen niet alleen een indicator is van actie-intenties maar tegelijkertijd de reikwijdte van de mobilisatiepoging vergroot. Deze online indicator geldt alleen niet voor de in het huidige onderzoek bestudeerde non-normatieve reactivistische actie: of men hieraan wil meedoen kunnen wij niet betrouwbaar voorspellen op basis van de hier gemeten online reacties.

10.3.3 Escalatie

Als laatste behandelen we online indicatoren die signaleren dat een situatie van protest mogelijk gaat escaleren. Uit de voorgaande hoofdstukken blijkt dat er verschillende kenmerken van dreigende escalatie te herkennen zijn in online sociale mediagedrag. Dit zijn met name online indicatoren van 1) percepties van veel bijval in eigen kring voor radicale ideeën (dergelijke sociale validatie zorgt ervoor dat extreem gedrag normatiever wordt) - hoewel we in Hoofdstuk 6 ook zagen dat begrip en steun uit de sociale omgeving niet genoeg is om individuen over te laten gaan tot radicale actie -, 2) gevoelens van wantrouwen of minachting jegens een tegenpartij, 3) percepties van corruptie, 4) botsende belangen, waarin de ene partij een schending van morele waarden constateert terwijl hetzelfde conflict volgens de andere partij op te lossen is door onderhandeling over uitruilbare middelen zoals geld, 5) vijandige bejegening door ordebewaarders, of 6) positief online sentiment gekoppeld aan een specifieke risicovolle actie. In elk van deze indicatoren schuilt een bepaalde mate van flexibiliteit; de kracht gaat uit van individuele percepties en emoties die niet hoeven te stroken met de realiteit. Een sterke illusie van bijvoorbeeld corruptie heeft hetzelfde effect op radicalisering als een feitelijke observatie hiervan, mits een individu *zelf* overtuigd is van zijn of haar wereldbeeld.

Ook *positief* sentiment blijkt een online indicator te zijn voor potentieel trammelant. Positief online sentiment voorspelt - met name als het is gekoppeld aan een specifieke actie - (massa)mobilisatie voor zowel traditionele als radicalere actie. Humor geldt voor velen als de scheidslijn tussen acceptabele, ludieke acties en onacceptabele normoverschrijdende acties. Wat betreft radicalere actie onderscheiden we bovendien twee vormen: 1) burgerlijke ongehoorzaamheid met een vrij welwillend en geweldloos karakter, waar een breed publiek zich in kan vinden, en 2) radicalere acties waaraan het risico van escalatie meer inherent lijkt, veelal gedragen door een veel smallere achterban of zelfs een *lone wolf*. Bij relatief breedgedragen acties is online publiciteit zinvol en zijn bovengenoemde online indicatoren bruikbaar. Bij de risicovollere acties zijn er vooraf echter geen online signalen, behalve mogelijk dat betrokkenen zich in voorbereiding op de aanstaande actie wat gedeister houden dan normaal.

Checklist online indicatoren		
Focus	Online indicatoren	Rode draad
POLITISERING	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Morele emoties ☐ Morele oordelen over wantoestanden ☐ Verwijzing naar morele waarden die aan een reactie appelleren ☐ Groeiende overlap tussen morele kenmerken van persoonlijke identiteit en sociale beweging ☐ Signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen (morele) gedachtegoed van individuen ☐ Signalen dat een online actie-oproep de (morele) kijk van individuen op de betreffende kwestie heeft beïnvloed 	Moraliteit is van belang in alle indicatoren.
MASSA-MOBILISATIE	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Sociale beweging waarmee veel mensen zich identificeren (zie politisering) ☐ Wijdverbreide, gedeelde perceptie van onrechtvaardigheid en gedeelde morele verontwaardiging ☐ Breed gedeelde steun voor de actie, zowel emotioneel als instrumenteel ☐ Sterk, gedeeld gevoel van vertrouwen dat deze actie instrumenteel is of in een expressiebehoefte voorziet ☐ Breed gedeeld <i>positief</i> online sentiment - met name gekoppeld aan een specifieke actie ☐ Signalen dat een online actie-oproep strookt met het eigen gedachtegoed van veel individuen en/of bestaande netwerken ☐ Signalen dat een online actie-oproep de kijk van veel individuen en/of bestaande netwerken op de betreffende kwestie heeft beïnvloed ☐ Veelvuldig op sociale media delen van een actie-oproep 	Perceptie (of slechts illusie) van sociale gedeeldheid is genoeg.
ESCALATIE	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Steun of bijval in eigen kring voor radicale ideeën ☐ Wantrouwen of minachting jegens een tegenpartij ☐ Beschuldigingen van corruptie ☐ Botsende interpretaties van kerngebeurtenissen (morele waarden versus uitruilbare middelen) ☐ Perceptie van vijandige bejegening door ordebewaarders ☐ <i>Positief</i> online sentiment gekoppeld aan een specifieke risicovolle actie 	Subjectieve percepties hoeven niet te stroken met de realiteit om een effect te sorteren.

Tabel 10.1. Checklists met online indicatoren van politisering, massamobilisatie, en escalatie.

10.4 Slotbeschouwing

In aanvulling op deze aandachtspunten is ook oog voor de sociale context belangrijk voor een accurate inschatting van de representativiteit van online uitingen voor offline sentimenten. Zo kan iemand sociale media gebruiken om aandacht voor een zaak te genereren door een publiek statement te maken, terwijl men offline meer nuance gebruikt. Dit impliceert dat niet iedereen die het woord “bom” online noemt ook concrete plannen voor een aanslag heeft. In de relatieve anonimiteit van sociale media kunnen mensen zich veilig wanen om extreme uitspraken te doen om uiting te geven aan gevoelens die offline vaak opgekropt

blijven. Dergelijke uitspraken zijn dus niet altijd letterlijk bedoeld en dienen te worden geplaatst in een context waarin ook aspecten als de politisering en radicalisering van iemands sociale identiteit worden meegewogen. In de Groningse situatie blijkt dat men soms het gevoel heeft zich online meer te kunnen laten gaan dan offline. Enerzijds verzwakt dit de relatie tussen online en offline *uitingen*. Anderzijds geven posts op sociale media dientengevolge mogelijk een accurater beeld van de sociale onrust die onder de oppervlakte borrelt dan men in offline gesprekken en uitingen krijgt. Een stereotype zoals de Groningse nuchterheid fungeert voor mensen die zich met de betreffende sociale identiteit identificeren veelal als een gedragsnorm - de sociale meetlat waartegen de accepteerbaarheid van eigen en andermans gedrag wordt beoordeeld. De inhoud van dergelijke stereotypen (nuchter versus kort lontje) bepaalt daarmee mede hoe hoog of laag de drempel ligt om over te gaan tot verschillende vormen van actie. Dit mechanisme onderstreept het belang van de sociale omgeving, die verschillende vormen van collectieve actie beoordeelt als ongeaccepteerd, acceptabel, of zelfs een sociale plicht.

Wat betreft de sociale context lijkt er offline sprake te zijn van veranderende relaties. Enerzijds verhardten de relaties van Groningers met de buitenwereld (de rest van Nederland, instanties, de overheid); men voelt zich niet gehoord. Dit kan ertoe leiden dat mensen alternatieve manieren zoeken om de Groningse situatie onder de aandacht te brengen. Zo zoekt men contact met invloedrijke personen en instanties of de (nationale) media, maar ook sluit men zich aan bij verenigingen die zich bezighouden met de gaswinningsproblematiek om samen een front te vormen tegen het gedane onrecht. Anderzijds worden de relaties tussen bewoners onderling in toenemende mate gekenmerkt door solidariteit, hoewel deze positieve ontwikkeling wordt bemoeilijkt door ongelijke situaties of ongelijke behandeling.

De situatie lijkt nu nog te verkeren in een stadium waarin medestand wordt gezocht. Mogelijk verandert dit na verloop van tijd in een gevoel dat men “*niets te verliezen*” heeft, waardoor radicalere acties omarmd worden en het risico van escalatie vergroot. Maar gezien het (zelf-)stereotype van nuchterheid is een eerste horde de ontwikkeling van normatieve collectieve actie. Het is veelbetekenend dat de fakkeloptochten in 2015 en 2016 enkele honderden bezoekers trokken, in 2017 zo’n 5.000 en in 2018 maar liefst 10.000 demonstranten. Voor een grote groep raakt de maat vol. We kunnen slechts speculeren hoe de meest recente ontwikkelingen dit veranderen. Voor de buitenwereld is er goed nieuws: de gaswinning wordt stopgezet. Er wordt hard gewerkt aan rozige beeldvorming. Maar onze indruk is dat de stemming in Groningen grimmig blijft. De gaswinning loopt pas vanaf 2022 terug. Velen voelen zich bedrogen omdat de minister zijn beloften niet nakomt. Groningen kampt *nu* met 17.000 onbehandelde schademeldingen. Er is volstrekte onduidelijkheid over de (on)veiligheid van woningen. Het ervaren onrecht blijft groot, het vertrouwen is heel ver heen.

11 Dankwoord

We willen graag de volgende personen bedanken voor hun bijdragen aan de totstandkoming van dit onderzoeksrapport: alle deelnemers voor hun open reacties tijdens de dataverzameling in hoofdstukken 4-9; bachelorthesestudenten Dorien Barels, Lauren Landeweerd, Lies Mensink, Lieke Schoutens, Françoise Schukking, Mayme Tabor, Lotte Timmerman, Jet Veldhuis, en Roos Verheugt voor onderzoeksassistentie met de interviews en inhoudsanalyses in Hoofdstuk 4; Lieke Schoutens en Iris Gietema voor onderzoeksassistentie met respectievelijk de dataverzameling en de inhoudsanalyse in Hoofdstuk 6; bachelorthesestudenten Suzan Çesme, Gido Metz, Bram de Weerd, Vera van Mierlo, Daniëlle van der Veen, Iris Gietema, Lisa Vermeulen, Katy van Netten, Timara van den Hurk, en Leah van der Linde voor onderzoeksassistentie met de interviews en inhoudsanalyses in Hoofdstuk 7; Katherine Stroebe, Babet Lekander, Frans Oldersma en Justin Richardson voor dataverzameling in Hoofdstuk 9; Felicity Turner, Ali Honari, en research masterstudenten Patrick Dülsen, Carlos de Matos Fernandes, Wouter Kiekens, Inka Papenfuss, Carla Roos, en Hannes Rosenbusch voor onze gezamenlijke ideeën die aan de basis hebben gelegen van het literatuuroverzicht in Hoofdstuk 3, en medewerkers van de directie analysestrategie NCTV voor waardevolle opmerkingen en suggesties.

12 Referentielijst

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological bulletin*, 84, 888-918. doi:10.1037/0033-2909.84.5.888
- Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab spring: Parsing the differences between Tunisia, Egypt, and Libya. *Foreign Affairs*, 90(3), 2-7.
- Anduiza, E., Cristancho, C., & Sabucedo, J. M. (2014). Mobilization through online social networks: The political protest of the indignados in Spain. *Information, Communication & Society*, 17(6), 750-764. doi:10.1080/1369118X.2013.808360
- Anduiza, E., Gallego, A., & Cantijoch, M. (2010). Online political participation in Spain: The impact of traditional and internet resources. *Journal of Information Technology & Politics*, 7(4), 356-368. doi:10.1080/19331681003791891
- Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs: General and Applied*, 70(9), 1-70. doi:10.1037/h0093718
- Askay, D. A. (2015). Silence in the crowd: The spiral of silence contributing to the positive bias of opinions in an online review system. *New Media & Society*, 17(11), 1811-1829. doi:10.1177/1461444814535190
- Assilaméhou, Y., & Testé, B. (2013). The effects of linguistic abstraction on evaluations of the speaker in an intergroup context: Using the linguistic intergroup bias makes you a good group member. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1), 113-119. doi:10.1016/j.jesp.2012.08.001
- Bandura, A. (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge: Cambridge university press.
- Barberá, P., Jost, J. T., Nagler, J., Tucker, J. A., & Bonneau, R. (2015). Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber? *Psychological Science*, 26(10), 1531-1542. doi:10.1177/0956797615594620
- Baumgartner, J. C., & Morris, J. S. (2010). MyFaceTube politics: Social networking web sites and political engagement of young adults. *Social Science Computer Review*, 28(1), 24-44. doi:10.1177/0894439309334325
- Beasley, A., Mason, W., & Smith, E. (2016). Inferring emotions and self-relevant domains in social media: Challenges and future directions. *Translational Issues in Psychological Science*, 2(3), 238-247. doi:10.1037/tps0000086
- Becker, J. C., Tausch, N., Spears, R., & Christ, O. (2011). Committed dis(s)idents: Participation in radical collective action fosters disidentification with the broader in-group but enhances political identification. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 37(8), 1104-1116. doi:10.1177/0146167211407076 [doi]
- Bennett, S. E., & Resnick, D. (1990). The implications of nonvoting for democracy in the United States. *American Journal of Political Science*, , 771-802.
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768. doi:10.1080/1369118X.2012.670661
- Best, S. J., & Krueger, B. S. (2005). Analyzing the representativeness of internet political participation. *Political Behavior*, 27(2), 183-216. doi:10.1007/s11109-005-3242-y
- Bimber, B. (2000). The study of information technology and civic engagement. *Political Communication*, 17(4), 329-333.
- Bimber, B., Flanagin, A. J., & Stohl, C. (2005). Reconceptualizing collective action in the contemporary media environment. *Communication Theory*, 15(4), 365-388.
- Bohannon, J. (2012). *Tweeting the London Riots*, 336(6083), 831. doi:10.1126/science.336.6083.831
- Bongiorno, R., McGarty, C., Kurz, T., Haslam, S. A., & Sibley, C. G. (2015). Mobilizing cause supporters through group-based interaction. *Journal of Applied Social Psychology*. doi:10.1111/jasp.12337
- Boulianne, S. (2009). Does internet use affect engagement? A meta-analysis of research. *Political Communication*, 26(2), 193-211. doi:10.1080/10584600902854363
- Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524-538. doi:10.1080/1369118X.2015.1008542
- Brady, H., Verba, S., & Schlozman, K. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89, 271-294. doi:10.2307/2082425
- Bruneau, E. G., Cikara, M., & Saxe, R. (2017). Parochial empathy predicts reduced altruism and the endorsement of passive harm. *Social Psychological and Personality Science*, 8, 934-942. doi:10.1177/1948550617693064
- Brunsting, S., & Postmes, T. (2002). Social movement participation in the digital age predicting offline and online collective action. *Small Group Research*, 33(5), 525-554. doi:10.1177/104649602237169
- Burger, J. M. (1999). The foot-in-the-door compliance procedure: A multiple-process analysis and review. *Personality and Social Psychology Review*, 3(4), 303-325. doi:10.1207/s15327957pspr0304_2
- Carty, V. (2010). New information communication technologies and grassroots mobilization. *Information, Communication & Society*, 13(2), 155-173. doi:10.1080/13691180902915658

- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Cambridge: Polity.
- Chayko, M. (2017). *Superconnected: The internet, digital media, and techno-social life*. London: Sage.
- Chen, C. W., & Gorski, P. C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes and implications. *Journal of Human Rights Practice*, 7, 366-390. doi:10.1093/jhuman/huv011
- Choi, S., & Park, H. W. (2014). An exploratory approach to a Twitter-based community centered on a political goal in south korea: Who organized it, what they shared, and how they acted. *New Media & Society*, 16(1), 129-148. doi:10.1177/1461444813487956
- Christensen, C. (2011). Twitter revolutions? addressing social media and dissent. *The Communication Review*, 14(3), 155-157. doi:10.1080/10714421.2011.597235
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1015-1026. doi:10.1037/0022-3514.58.6.1015
- Cialdini, R. B., Trost, M. R., & Newsom, J. T. (1995). Preference for consistency: The development of a valid measure and the discovery of surprising behavioral implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 318-328. doi:10.1037/0022-3514.69.2.318
- Clark, H. H. & Marshall, C. R. (1981). Definite reference and mutual knowledge. In A. K. Joshi, B. L. Webber, & I. A. Sag (Eds.) *Elements of discourse understanding* (pp. 10-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Colleoni, E., Rozza, A., & Arvidsson, A. (2014). Echo chamber or public sphere? predicting political orientation and measuring political homophily in Twitter using big data. *Journal of Communication*, 64(2), 317-332. doi:10.1111/jcom.12084
- Conroy, M., Feezell, J. T., & Guerrero, M. (2012). Facebook and political engagement: A study of online political group membership and offline political engagement. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1535-1546. doi:10.1016/j.chb.2012.03.012
- Della Porta, D., & Mosca, L. (2005). Global-net for global movements? A network of networks for a movement of movements. *Journal of Public Policy*, 25(01), 165-190. doi:10.1017/S0143814X05000255
- Deutsch, M. (1958). Trust and suspicion. *Journal of Conflict Resolution*, 2(4), 265-279. doi:10.1177/002200275800200401
- Di Gennaro, C., & Dutton, W. (2006). The internet and the public: Online and offline political participation in the united kingdom. *Parliamentary Affairs*, 59(2), 299-313. doi:10.1093/pa/gsl004
- Diani, M. (2000). Social movement networks virtual and real. *Information, Communication & Society*, 3(3), 386-401. doi:10.1080/1369118005103333
- Diehl, T., Weeks, B. E., & de Zúñiga, H. G. (2016). Political persuasion on social media: Tracing direct and indirect effects of news use and social interaction. *New Media & Society*, 18(9), 1875-1895. doi:10.1177/1461444815616224
- Dixon, J., Durrheim, K., Tredoux, C., Tropp, L., Clack, B., & Eaton, L. (2010). A paradox of integration? Interracial contact, prejudice reduction, and perceptions of racial discrimination. *Journal of Social Issues*, 66(2), 401-416. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01652.x
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2006). When what you say about others says something about you: Language abstraction and inferences about describers' attitudes and goals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(4), 500-508. doi:10.1016/j.jesp.2005.06.001
- Drury, J., & Reicher, S. (2000). Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39(4), 579-604. doi:10.1348/014466600164642
- Drury, J., & Reicher, S. (1999). The intergroup dynamics of collective empowerment: Substantiating the social identity model of crowd behavior. *Group Processes & Intergroup Relations*, 2(4), 381-402. doi:10.1177/1368430299024005
- Dunn, A. (2011). Unplugging a nation: State media strategy during egypt's january 25 uprising. *Fletcher Forum of World Affairs*, 35(2), 15-24.
- Dvir-Gvirsman, S., Tsfati, Y., & Menchen-Trevino, E. (2016). The extent and nature of ideological selective exposure online: Combining survey responses with actual web log data from the 2013 israeli elections. *New Media & Society*, 18(5), 857-877. doi:10.1177/1461444814549041
- Earl, J., & Schussman, A. (2002). The new site of activism: On-line organizations, movement entrepreneurs, and the changing location of social movement decision making. In P. G. Coy (Ed.), *Consensus decision making, northern ireland and indigenous movements (research in social movements, conflicts and change, volume 24)* (pp. 155-187) Emerald Group Publishing Limited.
- Earl, J., & Schussman, A. (2004). Cease and desist: Repression, strategic voting and the 2000 US presidential election. *Mobilization: An International Quarterly*, 9(2), 181-202.
- Echterhoff, G., Higgins, E. T., & Levine, J. M. (2009). Shared reality: Experiencing commonality with others' inner states about the world. *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 496-521. doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01161.x
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1997). Sticking together or falling apart: In-group identification as a

- psychological determinant of group commitment versus individual mobility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 617-626. doi:10.1037/0022-3514.72.3.617
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 161-186. doi:10.1146/annurev.psych.53.100901.135228
- Ellemers, N., Wilke, H., & Van Knippenberg, A. (1993). Effects of the legitimacy of low group or individual status on individual and collective status-enhancement strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 766-778. doi:10.1037/0022-3514.64.5.766
- Ellemers, N., & van den Bos, K. (2012). Morality in groups: On the social-regulatory functions of right and wrong. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(12), 878-889. doi:10.1111/spc3.12001
- Emmer, M., Wolling, J., & Vowe, G. (2012). Changing political communication in Germany: Findings from a longitudinal study on the influence of the internet on political information, discussion and the participation of citizens. *Communications*, 37(3), 233-252.
- Enjolras, B., Steen-Johnsen, K., & Wollebæk, D. (2013). Social media and mobilization to offline demonstrations: Transcending participatory divides? *New Media & Society*, 15(6), 890-908. doi:10.1177/1461444812462844
- ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- Expertise-unit Sociale Stabiliteit. (2015). *Quickscan radicalisering en maatschappelijke spanningen: Een verkennend onderzoek onder gemeenten naar lokale problematiek, beleid en behoeften*. ().
- Farrow, H., & Yuan, Y. C. (2011). Building stronger ties with alumni through Facebook to increase volunteerism and charitable giving. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16(3), 445-464. doi:10.1111/j.1083-6101.2011.01550.x
- Fatkin, J., & Lansdown, T. C. (2015). Prosocial media in action. *Computers in Human Behavior*, 48, 581-586. doi:10.1016/j.chb.2015.01.060
- Festinger, L. (1950). Informal social communication. *Psychological Review*, 57(5), 271-282. doi:10.1037/h0056932
- Fischer, A. H., & Roseman, I. J. (2007). Beat them or ban them: The characteristics and social functions of anger and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(1), 103-115. doi:10.1037/0022-3514.93.1.103
- Flaxman, S., Goel, S., & Rao, J. (2016). Filter bubbles, echo chambers, and online news consumption. *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), 298-320. doi:10.1093/poq/nfw006
- Folger, R. (1987). Reformulating the preconditions of resentment: A referent cognitions model. In J. C. Masters, & W. P. Smith (Eds.), *Social comparison, social justice, and relative deprivation: Theoretical, empirical, and policy perspectives* (pp. 183-215). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fox, J., & Warber, K. M. (2015). Queer identity management and political Self-Expression on social networking sites: A Co-Cultural approach to the spiral of silence. *Journal of Communication*, 65(1), 79-100. doi:10.1111/jcom.12137
- Freedman, J. L., & Fraser, S. C. (1966). Compliance without pressure: The foot-in-the-door technique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4(2), 195-202. doi:10.1037/h0023552
- Frijda, N. H., Kuipers, P., & Ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(2), 212-228. doi:10.1037/0022-3514.57.2.212
- Garrett, R. K. (2009). Echo chambers online?: Politically motivated selective exposure among internet news users. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(2), 265-285. doi:10.1111/j.1083-6101.2009.01440.x
- Gearhart, S., & Zhang, W. (2014). Gay bullying and online opinion expression: Testing spiral of silence in the social media environment. *Social Science Computer Review*, 32(1), 18-36. doi:10.1177/0894439313504261
- Gearhart, S., & Zhang, W. (2015). "Was it something I said?" "No, it was something you posted!" A study of the spiral of silence theory in social media contexts. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(4), 208-213. doi:10.1089/cyber.2014.0443
- Gilead, M., Ben David, Y., & Ecker, Y. (2018). Not our fault: Judgments of apathy versus harm toward socially proximal versus distant others. *Social Psychological and Personality Science*, 9, 568-575. doi:10.1177/1948550617714583
- Glikson, E., Cheshin, A., & Van Kleef, G. A. (2018). The dark side of a smiley: Effects of smiling emoticons on virtual first impressions. *Social Psychological and Personality Science*, 9, 614-625. doi:10.1177/1948550617720269
- Gorski, P. C., & Chen, C. W. (2015). "Frayed all over:" The causes and consequences of activist burnout among social justice education activists. *Educational Studies*, 51, 385-405. doi:10.1080/00131946.2015.1075989
- Greijdanus, H., Postmes, T., Gordijn, E. H., & Van Zomeren, M. (ongepubliceerd manuscript). Intragroup harmony as a precondition for intergroup harmony: When cooperation fails to improve intergroup relations.
- Greijdanus, H., Postmes, T., Gordijn, E. H., & Van Zomeren, M. (2015). Steeling ourselves: Intragroup communication while anticipating intergroup contact evokes defensive intergroup perceptions. *Plos One*,

- 10(6), e0131049. doi:10.1371/journal.pone.0131049
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press.
- Guadagno, R. E., & Cialdini, R. B. (2010). Preference for consistency and social influence: A review of current research findings. *Social Influence*, 5(3), 152-163. doi:10.1080/15534510903332378
- Guidetti, M., Cavazza, N., & Graziani, A. R. (2016). Perceived disagreement and heterogeneity in social networks: Distinct effects on political participation. *The Journal of Social Psychology*, 156(2), 222-242. doi:10.1080/00224545.2015.1095707
- Hampton, K., & Wellman, B. (2003). Neighboring in netville: How the internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*, 2(4), 277-311. doi:10.1046/j.1535-6841.2003.00057.x
- Hao, X., Wen, N., & George, C. (2014). News consumption and political and civic engagement among young people. *Journal of Youth Studies*, 17(9), 1221-1238. doi:10.1080/13676261.2014.901490
- Hardin, C. D., & Higgins, E. T. (1996). Shared reality: How social verification makes the subjective objective. In R. M. Sorrentino, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of motivation and cognition*, vol. 3: *The interpersonal context* (pp. 28-84). New York: Guilford Press.
- Harinck, F., & Ellemers, N. (2014). How values change a conflict. In C. K. W. de Dreu (Ed.), *Social conflict within and between groups* (pp. 19-36). London: Psychology Press.
- Harlow, S. (2012). Social media and social movements: Facebook and an online guatemalan justice movement that moved offline. *New Media & Society*, 14(2), 225-243. doi:10.1177/1461444811410408
- Harlow, S., & Guo, L. (2014). Will the revolution be tweeted or Facebooked? Using digital communication tools in immigrant activism. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(3), 463-478. doi:10.1111/jcc4.12062
- Harlow, S., & Harp, D. (2012). Collective action on the web: A cross-cultural study of social networking sites and online and offline activism in the united states and latin america. *Information, Communication & Society*, 15(2), 196-216. doi:10.1080/1369118X.2011.591411
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, 39, 113-127. doi:10.1348/014466600164363
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., Reynolds, K. J., & Turner, J. C. (1999). Social identity salience and the emergence of stereotype consensus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(7), 809-818. doi:10.1177/0146167299025007004
- Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., Reynolds, K. J., Eggins, R. A., Nolan, M., & Tweedie, J. (1998). When do stereotypes become really consensual? investigating the group-based dynamics of the consensualization process. *European Journal of Social Psychology*, 28(5), 755-776. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199809/10)28:5<755::AID-EJSP891>3.0.CO;2-Z
- Honey, C., & Herring, S. C. (2009). Beyond microblogging: Conversation and collaboration via Twitter. *HICSS'09 42nd Hawaii International Conference on System Sciences*, Waikoloa, Big Island, Hawaii. 1-10. doi:10.1109/HICSS.2009.602
- Higgins, E. T. (1992). Achieving 'shared reality' in the communication game: A social action that creates meaning. *Journal of Language and Social Psychology*, 11(3), 107-131. doi:10.1177/0261927X92113001
- Highfield, T., Harrington, S., & Bruns, A. (2013). Twitter as a technology for audiencing and fandom. *Information, Communication & Society*, 16(3), 315-339. doi:10.1080/1369118X.2012.756053
- Hirzalla, F., Van Zoonen, L., & de Ridder, J. (2010). Internet use and political participation: Reflections on the mobilization/normalization controversy. *The Information Society*, 27(1), 1-15. doi:10.1080/01972243.2011.534360
- Hornsey, M. J., Blackwood, L., Louis, W., Fielding, K., Mavor, K. I., Morton, T., . . . White, K. M. (2006). Why do people engage in collective action? revisiting the role of perceived effectiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1701-1722. doi:10.1111/j.0021-9029.2006.00077.x
- IKEA, & United Minds. (2016). Life at home report 3: What makes a home. Retrieved from http://lifeathome.ikea.com/home/static/press/IKEA_Life_At_Home_Report_3.pdf
- Jang, S. M. (2014). Challenges to selective exposure: Selective seeking and avoidance in a multitasking media environment. *Mass Communication and Society*, 17(5), 665-688. doi:10.1080/15205436.2013.835425
- Java, A., Song, X., Finin, T., & Tseng, B. (2007). Why we Twitter: Understanding microblogging usage and communities. *Proceedings of the 9th WebKDD and 1st SNA-KDD 2007 Workshop on Web Mining and Social Network Analysis*, San Jose, California. 56-65. doi:10.1145/1348549.1348556
- Jiménez-Moya, G., Spears, R., Rodríguez-Bailón, R., & Lemus, S. (2015). By any means necessary? when and why low group identification paradoxically predicts radical collective action. *Journal of Social Issues*, 71(3), 517-535. doi:10.1111/josi.12126
- Johnson, T. J., Bichard, S. L., & Zhang, W. (2009). Communication communities or “cyberghettos?”: A path analysis model examining factors that explain selective exposure to blogs. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(1), 60-82. doi:10.1111/j.1083-6101.2009.01492.x

- Jong, W., & Dückers, M. L. (2016). Self-correcting mechanisms and echo-effects in social media: An analysis of the “gunman in the newsroom” crisis. *Computers in Human Behavior*, 59, 334-341. doi:10.1016/j.chb.2016.02.032
- Kahne, J., Middaugh, E., Lee, N., & Feezell, J. T. (2012). Youth online activity and exposure to diverse perspectives. *New Media & Society*, 14(3), 492-512. doi:10.1177/1461444811420271
- Kende, A., Van Zomeren, M., Ujhelyi, A., & Lantos, N. A. (2016). The social affirmation use of social media as a motivator of collective action. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 453-469. doi:10.1111/jasp.12375
- Kiesler, S., Zdaniuk, B., Lundmark, V., & Kraut, R. (2000). Troubles with the internet: The dynamics of help at home. *Human-Computer Interaction*, 15(4), 323-351. doi:10.1207/S15327051HCI1504_2
- Kim, Y., Russo, S., & Amnå, E. (2016). The longitudinal relation between online and offline political participation among youth at two different developmental stages. *New Media & Society*, Advance online publication doi:10.1177/1461444815624181
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Basil Blackwell.
- Klandermans, B. (2014). Identity politics and politicized identities: Identity processes and the dynamics of protest. *Political Psychology*, 35(1), 1-22. doi:10.1111/pops.12167
- Kraut, R., Mukhopadhyay, T., Szczypula, J., Kiesler, S., & Scherlis, B. (1999). Information and communication: Alternative uses of the Internet in households. *Information Systems Research*, 10(4), 287-303.
- Kristofferson, K., White, K., & Peloza, J. (2014). The nature of slacktivism: How the social observability of an initial act of token support affects subsequent prosocial action. *Journal of Consumer Research*, 40(6), 1149-1166. doi:10.1086/674137
- Krueger, B. S. (2006). A comparison of conventional and internet political mobilization. *American Politics Research*, 34(6), 759-776. doi:10.1177/1532673X06290911
- Kuppens, T., & Yzerbyt, V. Y. (2012). Group-based emotions: The impact of social identity on appraisals, emotions, and behaviors. *Basic and Applied Social Psychology*, 34(1), 20-33. doi:10.1080/01973533.2011.637474
- Kutlaca, M., Van Zomeren, M., & Epstude, K. (2016). Preaching to, or beyond, the choir. *Social Psychology*, 47, 15-28. doi:10.1027/1864-9335/a000254
- Kwon, K. H., Moon, S., & Stefanone, M. A. (2015). Unspeaking on Facebook? Testing network effects on self-censorship of political expressions in social network sites. *Quality & Quantity*, 49(4), 1417-1435. doi:10.1007/s11135-014-0078-8
- Lee, Y., & Hsieh, G. (2013). Does slacktivism hurt activism?: The effects of moral balancing and consistency in online activism. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 811-820. doi:10.1145/2470654.2470770
- Levine, J. M., Resnick, L. B., & Higgins, E. T. (1993). Social foundations of cognition. *Annual Review of Psychology*, 44(1), 585-612. doi:10.1146/annurev.ps.44.020193.003101
- Lev-On, A. (2010). Engaging the disengaged: Collective action, media uses, and sense of (virtual) community by evacuees from gush katif. *American Behavioral Scientist*, 53(8), 1208-1227. doi:10.1177/0002764209356251
- Liben-Nowell, D., Novak, J., Kumar, R., Raghavan, P., & Tomkins, A. (2005). Geographic routing in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 102(33), 11623-11628. doi:10.1073/pnas.0503018102
- Lim, M. (2013). Many clicks but little sticks: Social media activism in indonesia. *Journal of Contemporary Asia*, 43(4), 636-657. doi:10.1080/00472336.2013.769386
- Litt, E., & Hargittai, E. (2016). The imagined audience on social network sites. *Social Media + Society*, 2(1), 1-12. doi:10.1177/2056305116633482
- Livingstone, A. G. (2014). Why the psychology of collective action requires qualitative transformation as well as quantitative change. *Contemporary Social Science*, 9(1), 121-134. doi:10.1080/21582041.2013.851404
- Livingstone, A. G., Shepherd, L., Spears, R., & Manstead, A. S. (2015). “Fury, us”: Anger as a basis for new group self-categories. *Cognition and Emotion*, 30(1), 183-192. doi:10.1080/02699931.2015.1023702
- Livingstone, A. G., Spears, R., Manstead, A. S., Bruder, M., & Shepherd, L. (2011). We feel, therefore we are: Emotion as a basis for self-categorization and social action. *Emotion*, 11(4), 754-767. doi:10.1037/a0023223
- Macafee, T., & De Simone, J. (2012). Killing the bill online? pathways to young people's protest engagement via social media. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(11), 579-584. doi:10.1089/cyber.2012.0153
- Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 602-616. doi:10.1037/0022-3514.79.4.602
- McDevitt, M., Kioussis, S., & Wahl-Jorgensen, K. (2003). Spiral of moderation: Opinion expression in computer-mediated discussion. *International Journal of Public Opinion Research*, 15(4), 454-470.

doi:10.1093/ijpor/15.4.454

- McGarty, C., Blüch, A., Thomas, E. F., & Bongiorno, R. (2009). Collective action as the material expression of opinion-based group membership. *Journal of Social Issues*, 65(4), 839-857. doi:10.1111/j.1540-4560.2009.01627.x
- McKeever, B. W., McKeever, R., Holton, A. E., & Li, J. (2016). Silent majority: Childhood vaccinations and antecedents to communicative action. *Mass Communication and Society*, 19(4), 476-498. doi:10.1080/15205436.2016.1148172
- Mercea, D. (2012). Digital prefigurative participation: The entwinement of online communication and offline participation in protest events. *New Media & Society*, 14(1), 153-169. doi:10.1177/1461444811429103
- Morozov, E. (2009). Iran: Downside to the "Twitter revolution". *Dissent*, 56(4), 10-14. doi:10.1353/dss.0.0092
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: How not to liberate the world*. Penguin Group.
- Morton, T. A., Hornsey, M. J., & Postmes, T. (2009). Shifting ground: The variable use of essentialism in contexts of inclusion and exclusion. *British Journal of Social Psychology*, 48, 35-59. doi:10.1348/014466607X270287
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., & Mielke, R. (1999). Strategies to cope with negative social identity: Predictions by social identity theory and relative deprivation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 229-245. doi:10.1037/0022-3514.76.2.229
- Murthy, D. (2015). Twitter and elections: Are tweets, predictive, reactive, or a form of buzz? *Information, Communication & Society*, 18(7), 816-831. doi:10.1080/1369118X.2015.1006659
- Nam, T. (2012). Dual effects of the internet on political activism: Reinforcing and mobilizing. *Government Information Quarterly*, 29(Supplement 1), S90-S97. doi:10.1016/j.giq.2011.08.010
- Nekmat, E., Gower, K. K., Gonzenbach, W. J., & Flanagan, A. J. (2015). Source effects in the micro-mobilization of collective action via social media. *Information, Communication & Society*, 18(9), 1076-1091. doi:10.1080/1369118X.2015.1018301
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence a theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51. doi:10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 16(4), 351-374. doi:10.1177/1088868312440048
- Norman, D. A. (1993). Cognition in the head and in the world: An introduction to the special issue on situated action. *Cognitive Science*, 17(1), 1-6. doi:10.1207/s15516709cog1701_1
- Oliver, P. (1984). "If you don't do it, nobody else will": Active and token contributors to local collective action. *American Sociological Review*, 49(5), 601-610.
- Oliver, P., Marwell, G., & Teixeira, R. (1985). A theory of the critical mass. I. Interdependence, group heterogeneity, and the production of collective action. *American Journal of Sociology*, 91, 522-556. doi:10.1086/228313
- Ortiz, D. G., & Ostertag, S. F. (2014). Katrina bloggers and the development of collective civic action: The web as a virtual mobilizing structure. *Sociological Perspectives*, 57(1), 52-78. doi:10.1177/0731121413517558
- Otjes, S. P., Stroebe, K. E., & Postmes, T. (ongepubliceerd manuscript). When voting becomes protest: mapping determinants of collective action onto voting behavior.
- Otten, S. (2003). "Me and us" or "us and them"? the self as a heuristic for defining minimal ingroups. *European Review of Social Psychology*, 13(1), 1-33. doi:10.1080/10463280240000028
- Pang, N., Ho, S. S., Zhang, A. M., Ko, J. S., Low, W., & Tan, K. S. (2016). Can spiral of silence and civility predict click speech on facebook? *Computers in Human Behavior*, 64, 898-905. doi:10.1016/j.chb.2016.07.066
- Parker, D., & Song, M. (2006). New ethnicities online: Reflexive racialisation and the internet. *The Sociological Review*, 54(3), 575-594. doi:10.1111/j.1467-954X.2006.00630.x
- Petray, T. L. (2011). Protest 2.0: Online interactions and aboriginal activists. *Media, Culture & Society*, 33(6), 923-940. doi:10.1177/0163443711411009
- Polat, R. K. (2005). The internet and political participation exploring the explanatory links. *European Journal of Communication*, 20(4), 435-459. doi:10.1177/0267323105058251
- Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective identity and social movements. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 283-305. doi:10.1146/annurev.soc.27.1.283
- Postmes, T., Haslam, S. A., & Swaab, R. I. (2005). Social influence in small groups: An interactive model of social identity formation. *European Review of Social Psychology*, 16(1), 1-42. doi:10.1080/10463280440000062
- Postmes, T. (2007). The psychological dimensions of collective action, online. In A. N. Joinson, K. Y. A. McKenna, T. Postmes & U. Reips (Eds.), *Oxford handbook of internet psychology* (pp. 165-186). Oxford: Oxford University Press.
- Postmes, T., & Brunsting, S. (2002). Collective action in the age of the internet mass communication and online mobilization. *Social Science Computer Review*, 20(3), 290-301. doi:10.1177/089443930202000306

- Postmes, T., Gordijn, E. H., Van Zomeren, M., Greijdanus, H., De Vos, B., Täuber, S., & Kamans, E. (2014). Escalation and de-escalation of intergroup conflict: The role of communication within and between groups. In C. K. W. de Dreu (Ed.), *Social conflicts within and between groups* (pp. 93-116). London: Psychology Press.
- Postmes, T., Spears, R., & Lea, M. (1998). Breaching or building social boundaries. *Communication Research*, 25(6), 689-715. doi:10.1177/009365098025006006
- Postmes, T., Spears, R., & Lea, M. (2002). Intergroup differentiation in computer-mediated communication: Effects of depersonalization. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(1), 3-16. doi:10.1037/1089-2699.6.1.3
- Postmes, T., Spears, R., Lee, A. T., & Novak, R. J. (2005). Individuality and social influence in groups: Inductive and deductive routes to group identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(5), 747-763. doi:10.1037/0022-3514.89.5.747
- Postmes, T., Spears, R., Sakhel, K., & De Groot, D. (2001). Social influence in computer-mediated communication: The effects of anonymity on group behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(10), 1243-1254. doi:10.1177/01461672012710001
- Postmes, T., Van Bezouw, M., & Kutlaca, M. (2014). *Van collectief ongenoegen tot ordeverstoringen* Wetenschappelijk onderzoek- en documentatiecentrum.
- Postmes, T., Van Bezouw, M., Täuber, S., & Van de Sande, H. (2013). *Stampij en sociale onrust in nederland? naar een beter begrip van 21e eeuwse protest en oproer*.
- Prentice, M., Jayawickreme, E., Hawkins, A., Hartley, A., Furr, R. M., & Fleeson, W. (2018). Morality as a basic psychological need. *Social Psychological and Personality Science*. Advance online publication. doi:10.1177/1948550618772011
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of american community*. Simon and Schuster Paperbacks.
- Reicher, S. D. (1996). 'The battle of westminster': Developing the social identity model of crowd behaviour in order to explain the initiation and development of collective conflict. *European Journal of Social Psychology*, 26(1), 115-134. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(199601)26:1<115::AID-EJSP740>3.0.CO;2-Z
- Reicher, S., & Hopkins, N. (1996). Seeking influence through characterizing self-categories: An analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, 35(2), 297-311. doi:10.1111/j.2044-8309.1996.tb01099.x
- Robles, J. M., De Marco, S., & Antino, M. (2013). ACTIVATING ACTIVISTS: The links between political participation and digital political participation. *Information, Communication & Society*, 16(6), 856-877. doi:10.1080/1369118X.2012.738238
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20, 114-121. doi:10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x
- Schumann, S., & Klein, O. (2015). Substitute or stepping stone? assessing the impact of low-threshold online collective actions on offline participation. *European Journal of Social Psychology*, 45(3), 308-322. doi:10.1002/ejsp.2084
- Semin, G. R., & Smith, E. R. (2013). Socially situated cognition in perspective. *Social Cognition*, 31(2), 125-146. doi:10.1521/soco.2013.31.2.125
- Sherif, M., & Cantril, H. (1946). The psychology of 'attitudes': Part II. *Psychological Review*, 53(1), 1-24. doi:10.1037/h0058561
- Shulman, S. W. (2009). The case against mass e-mails: Perverse incentives and low quality public participation in US federal rulemaking. *Policy & Internet*, 1(1), 23-53. doi:10.2202/1944-2866.1010
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319-331. doi:10.1037/0003-066X.56.4.319
- Smith, E. R., Seger, C. R., & Mackie, D. M. (2007). Can emotions be truly group level? evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 431-446. doi:10.1037/0022-3514.93.3.431
- Smith, L. G. E., & Postmes, T. (2009). Intra-group interaction and the development of norms which promote intergroup hostility. *European Journal of Social Psychology*, 39(1), 130-144. doi:10.1002/ejsp.464
- Smith, L. G. E., & Postmes, T. (2011). The power of talk: Developing discriminatory group norms through discussion. *British Journal of Social Psychology*, 50(2), 193-215. doi:10.1348/014466610X504805
- Spears, R., Lea, M., Corneliusen, R. A., Postmes, T., & Ter Haar, W. (2002). Computer-mediated communication as a channel for social resistance the strategic side of SIDE. *Small Group Research*, 33(5), 555-574. doi:10.1177/104649602237170
- Spears, R., Lea, M., & Lee, S. (1990). Deindividuation and group polarization in computer-mediated communication. *British Journal of Social Psychology*, 29(2), 121-134. doi:10.1111/j.2044-8309.1990.tb00893.x
- Spears, R., & Postmes, T. (2015). Group identity, social influence, and collective action online. In S. S. Sundar

- (Ed.), *The handbook of the psychology of communication technology* (pp. 23-46). Oxford: Wiley Online Library. doi:10.1002/9781118426456.ch2
- Spears, R., Postmes, T., Lea, M., & Wolbert, A. (2002). When are net effects gross products? communication. *Journal of Social Issues*, 58(1), 91-107. doi:10.1111/1540-4560.00250
- Steers, M. N., Wickham, R. E., & Acitelli, L. K. (2014). Seeing everyone else's highlight reels: How Facebook usage is linked to depressive symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33(8), 701-731. doi:10.1521/jscp.2014.33.8.701
- Stott, C., & Drury, J. (2000). Crowds, context and identity: Dynamic categorization processes in the 'poll tax riot'. *Human Relations*, 53(2), 247-273. doi:10.1177/a010563
- Stott, C., Hutchison, P., & Drury, J. (2001). 'Hooligans' abroad? Inter-group dynamics, social identity and participation in collective 'disorder' at the 1998 world cup finals. *British Journal of Social Psychology*, 40(3), 359-384. doi:10.1348/014466601164876
- Stoycheff, E. (2016). Under surveillance: Examining Facebook's spiral of silence effects in the wake of NSA internet monitoring. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 93(2), 296-311. doi:10.1177/1077699016630255
- Stoycheff, E., Liu, J., Wibowo, K. A., & Nanni, D. P. (2017). What have we learned about social media by studying Facebook? A decade in review. *New Media & Society*. Advance online publication. doi:10.1177/1461444817695745
- Stroebe, K. (2013). Motivated inaction: When collective disadvantage does not induce collective action. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, 1997-2006. doi:10.1111/jasp.12153
- Stürmer, S., & Simon, B. (2004). The role of collective identification in social movement participation: A panel study in the context of the german gay movement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(3), 263-277. doi:10.1177/0146167203256690
- Tausch, N., & Becker, J. C. (2013). Emotional reactions to success and failure of collective action as predictors of future action intentions: A longitudinal investigation in the context of student protests in germany. *British Journal of Social Psychology*, 52(3), 525-542. doi:10.1111/j.2044-8309.2012.02109.x
- Tausch, N., Becker, J. C., Spears, R., Christ, O., Saab, R., Singh, P., & Siddiqui, R. N. (2011). Explaining radical group behavior: Developing emotion and efficacy routes to normative and nonnormative collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(1), 129-148. doi:10.1037/a0022728
- Theocharis, Y. (2012). Cuts, tweets, solidarity and mobilisation: How the internet shaped the student occupations. *Parliamentary Affairs*, 65(1), 162-194. doi:10.1093/pa/gsr049
- Thomas, E. F., Mavor, K. I., & McGarty, C. (2011). Social identities facilitate and encapsulate action-relevant constructs: A test of the social identity model of collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(1), 75-88. doi:10.1177/1368430211413619
- Thomas, E. F., & Louis, W. R. (2014). When will collective action be effective? violent and non-violent protests differentially influence perceptions of legitimacy and efficacy among sympathizers. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 40(2), 263-276. doi:10.1177/0146167213510525
- Thomas, E. F., & McGarty, C. A. (2009). The role of efficacy and moral outrage norms in creating the potential for international development activism through group-based interaction. *British Journal of Social Psychology*, 48(1), 115-134. doi:10.1348/014466608X313774
- Thomas, E. F., McGarty, C. A., & Mavor, K. I. (2009). Aligning identities, emotions, and beliefs to create commitment to sustainable social and political action. *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 13(3), 194-218. doi:10.1177/1088868309341563
- Thompson, L., & Fine, G. A. (1999). Socially shared cognition, affect, and behavior: A review and integration. *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 3(4), 278-302. doi:10.1207/s15327957pspr0304_1
- Tilly, C., & Wood, L. J. (2015). *Social movements 1768-2012*. Routledge.
- Tindale, R. S., Meisenhelder, H. M., Dykema-Engblade, A. A., & Hogg, M. A. (2001). Shared cognition in small groups. In M. A. Hogg, & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 1-30). Oxford: Blackwell Publishers.
- Treré, E. (2015). Reclaiming, proclaiming, and maintaining collective identity in the #YoSoy132 movement in Mexico: An examination of digital frontstage and backstage activism through social media and instant messaging platforms. *Information, Communication & Society*, 18(8), 901-915. doi:10.1080/1369118X.2015.1043744
- Tufekci, Z., & Wilson, C. (2012). Social media and the decision to participate in political protest: Observations from Tahrir Square. *Journal of Communication*, 62(2), 363-379. doi:10.1111/j.1460-2466.2012.01629.x
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Milton Keynes: Open University Press.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the group: A self-categorization theory*. Oxford and New York: Basil Blackwell.

- Turner-Zwinkels, F., van Zomeren, M., & Postmes, T. (2015). Politicization during the 2012 U.S. presidential elections: Bridging the personal and the political through an identity content approach. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 41(3), 433-445. doi:10.1177/0146167215569494
- Vaccari, C., Valeriani, A., Barberá, P., Bonneau, R., Jost, J. T., Nagler, J., & Tucker, J. A. (2015). Political expression and action on social media: Exploring the relationship between Lower and Higher Threshold political activities among Twitter users in Italy. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(2), 221-239. doi:10.1111/jcc4.12108
- Van der Werff, E., Steg, L., & Keizer, K. (2014). Follow the signal: When past pro-environmental actions signal who you are. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 273-282. doi:10.1016/j.jenvp.2014.07.004
- Van Laer, J. (2010). Activists online and offline: The internet as an information channel for protest demonstrations. *Mobilization: An International Quarterly*, 15(3), 347-366.
- Van Laer, J., & Van Aelst, P. (2010). Internet and social movement action repertoires: Opportunities and limitations. *Information, Communication & Society*, 13(8), 1146-1171. doi:10.1080/13691181003628307
- Van Veelen, R., Otten, S., & Hansen, N. (2013). A personal touch to diversity: Self-anchoring increases minority members' identification in a diverse group. *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(6), 671-683. doi:10.1177/1368430212473167
- Van Zomeren, M. (2013). Four core social-psychological motivations to undertake collective action. *Social and Personality Psychology Compass*, 7, 378-388. doi:10.1111/spc3.12031
- Van Zomeren, M. (2015). Collective action as relational interaction: A new relational hypothesis on how non-activists become activists. *New Ideas in Psychology*, 39, 1-11. doi:10.1016/j.newideapsych.2015.04.001
- Van Zomeren, M., Leach, C. W., & Spears, R. (2012). Protesters as "passionate economists": A dynamic dual pathway model of approach coping with collective disadvantage. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 180-199. doi:10.1177/1088868311430835
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504-535. doi:10.1037/0033-2909.134.4.504
- Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(5), 649-664. doi:10.1037/0022-3514.87.5.649
- Velasquez, A., & LaRose, R. (2014). Youth collective activism through social media: The role of collective efficacy. *New Media and Society*, 17, 899-918. doi:10.1177/1461444813518391
- Vissers, S., Hooghe, M., Stolle, D., & Maheo, V. (2012). The impact of mobilization media on off-line and online participation: Are mobilization effects medium-specific? *Social Science Computer Review*, 30(2), 152-169. doi:10.1177/0894439310396485
- Vissers, S., & Stolle, D. (2014). Spill-over effects between Facebook and on/offline political participation? Evidence from a two-wave panel study. *Journal of Information Technology & Politics*, 11(3), 259-275. doi:10.1080/19331681.2014.888383
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard university press.
- Wojcieszak, M. (2009). "Carrying online participation offline"—mobilization by radical online groups and politically dissimilar offline ties. *Journal of Communication*, 59(3), 564-586. doi:10.1111/j.1460-2466.2009.01436.x
- Wolfsfeld, G., Segev, E., & Sheaffer, T. (2013). Social media and the Arab Spring politics comes first. *The International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115-137. doi:10.1177/1940161212471716
- Woong Yun, G., & Park, S. (2011). Selective posting: Willingness to post a message online. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16(2), 201-227. doi:10.1111/j.1083-6101.2010.01533.x
- Wright, S. C. (1997). Ambiguity, social influence, and collective action: Generating collective protest in response to tokenism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(12), 1277-1290. doi:10.1177/01461672972312005
- Wright, S. C., & Lubensky, M. E. (2009). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. In S. Demoulin, J. P. Leyens & J. F. Dovidio (Eds.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (pp. 291-310). New York: Psychology Press.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 994-1003. doi:10.1037/0022-3514.58.6.994
- Yang, L., Sun, T., Zhang, M., & Mei, Q. (2012). We know what@ you# tag: Does the dual role affect hashtag adoption? *Proceedings of the 21st International Conference on World Wide Web*, Lyon, France. 261-270. doi:10.1145/2187836.2187872
- Yzerbyt, V., Dumont, M., Mathieu, B., Gordijn, E. H., & Wigboldus, D. (2006). Social comparison and group-based emotions. In S. Guimond (Ed.), *Social comparison processes and levels of analysis: Understanding*

culture, intergroup relations, and cognition (pp. 174-205). Cambridge: Cambridge University Press.

Zhao, S. (2006). Do internet users have more social ties? A call for differentiated analyses of internet use. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(3), 844-862. doi:10.1111/j.1083-6101.2006.00038.x

13 Bijlagen

13.1 Bijlagen 1: Interviews met Groningse bewoners (Hoofdstuk 4)

13.1.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers

N.B. Om anonimiteit te waarborgen zijn de bovenstaande geografische gegevens gespecificeerd op plaatsnaamniveau (niet op adres).

13.1.2 Interviewprotocol

1. *Eerste algemene vraag*
 - a. Kunt u ons vertellen over uw ervaringen met de gevolgen van de gaswinning?
2. *Situatie*
 - a. Hoe is de situatie waarin u zit?
 - i. Is uw situatie over de tijd veranderd?
 - ii. Hoe?
 - b. Wanneer werd u zich voor het eerst bewust van de gevolgen voor uzelf?
 - i. Heeft dit uw leven beïnvloed?
 - ii. Hoe?
 - c. Hoe beïnvloedt de Groningse gaswinning het gedrag van de mensen om u heen / in uw (woon)omgeving?
 - d. Kunt u specifieke gevolgen van de aardbevingen noemen die u ervaart/ervaren heeft?
3. *Actie*
 - a. Heeft u op de een of andere manier uw stem laten horen in reactie op gevolgen van de gaswinning?
 - i. Hoe?
 - ii. Waarom op deze manier?
 - b. Bent u offline actief met betrekking tot de Groningse gaswinning? (Bijvoorbeeld buurtvergadering, demonstraties, uw buurman geholpen, alles wat u doet telt.)
 - i. Hoe?
 - ii. Wat wilde u hiermee bereiken? En voor wie precies?
 - iii. Wat heeft u bereikt?
 - iv. Hoe voelde u zich na de actie?
 - v. Is dit veranderd ten opzichte van hoe u zich voelde voor de actie? Hoe?
 - vi. Is dit veranderd ten opzichte van hoe u zich voelde tijdens de actie? Hoe?
 - c. Zijn er offline acties waar u niet aan mee zou willen doen?
 - i. Welke?
 - ii. Waarom niet?
 - d. Heeft u dit alleen of in een groep gedaan?
 - e. **(mocht aangegeven zijn acties in groep, dan..)**
 - i. Wie zijn de anderen? (is dit een vaste groep of is de groep spontaan ontstaan)
 - ii. Hoe bent u bij de groep betrokken geraakt?
 - f. Bent u online actief met betrekking tot de Groningse gaswinning? (Bijvoorbeeld Facebook, forum, Twitter of blog)
 - i. Hoe?
 - ii. Wat wilde u hiermee bereiken? En voor wie precies?
 - iii. Wat heeft u bereikt?
 - iv. Hoe voelde u zich na de actie?
 - v. Is dit veranderd ten opzichte van hoe u zich voelde voor de actie? Hoe?
 - vi. Is dit veranderd ten opzichte van hoe u zich voelde tijdens de actie? Hoe?
 - g. Zijn er online acties waar u niet aan mee zou willen doen?
 - i. Welke?
 - ii. Waarom niet?
 - h. Hoe is uw online gedrag gerelateerd aan uw offline gedrag? (de relaties tussen gedrag/gedragingen)
4. *Sociale beïnvloeding / sociale identiteit*
 - a. Wat maakt iemand tot een activist in uw ogen?
 - i. Identificeert u zichzelf hier mee?
5. *Zorg*
 - a. Wat gaat u het meest aan het hart?/ Wat moet er beschermd worden?
 - b. Wat hoopt/wenst u voor de toekomst?

13.2 Bijlagen 2: Demonstratie Laat de NAM beven (Hoofdstuk 5)

13.2.1 Evenementbeschrijving op Facebook

(Bron:

<https://www.facebook.com/events/1298532020164512>)

Laat het ze beleven: de NAM gaat beven!

[#LaatdeNAMbeven](#)

Zaterdag 24 september. Assen.

De NAM laat Groningen zo vaak en zo hard beven dat huizen scheuren en uit elkaar vallen. Omdat de NAM geen verantwoordelijkheid pakt voor de veiligheid gaan we ze op zaterdag 24 september een koekje van eigen deeg geven. Die dag staan we bij de NAM op de stoep en laten het hoofdkantoor op haar grondvesten schudden! Dit doen we met behulp van trilplaten en door zelf hard te stampen.

Het is genoeg geweest!

In de laatste week van september wordt het nieuwe gasbesluit voor de komende jaren vastgesteld door minister Kamp – in nauwe samenspraak met de NAM. In het gasbesluit staat hoeveel aardgas de NAM mag winnen onder Groningen en onder welke voorwaarde.

Hoeveel ellende moeten we nog over ons laten heen komen?

We willen op 24 september er nog één maal een krachtige boodschap in stampen bij de NAM en Kamp. Het kortzichtige gasbesluit dat nu op tafel ligt brengt Groningen in gevaar. Er moet een winningsplan komen dat er voor zorgt dat Groningers normaal en veilig kunnen leven!

HULP VAN IEDEREEN IS NODIG! DOE MEE EN SLUIT JE AAN!

Waar?

Op zaterdagochtend vertrekken we in optochten naar Assen.

Een optocht met trekkers en wagens vanaf de Menkemaborg in Uithuizen.

Een optocht met fietsers vanuit de stad Groningen.

En een optocht te voet vanaf station Assen.

Meer informatie over deze optochten vind je onderaan in deze tekst!

Wanneer?

We komen allemaal op zaterdag 24 september om 14.00 uur aan bij de voordeur van het NAM kantoor aan de Schepersmaat in Assen.

Wat?

Bij de NAM gaan we stampend met onze eigen voeten en ondersteund door trilplaten een symbolische aardbeving opwekken, net zolang tot dat het gebouw staat te schudden!

Iedereen is van harte uitgenodigd om mee te stampen tegen de NAM. Dit is de kans om te laten zien dat het genoeg is geweest en dat we het niet meer pikken!

Laten we NAM echt schudden op z'n grondvesten? We weten het nog niet. Mocht het zo zijn dat hun kantoor inzakt, dan verontschuldigen we ons bij voorbaat. We verwijzen de NAM daarna graag door naar haar eigen schadeprotocol en haar eigen Centrum Veilig Wonen.

Alle hulp bij het mogelijk maken van deze actie is welkom.

Wil je op de hoogte blijven? Stuur een mailtje naar coalitiegroningen@riseup.net en meld je aan voor de nieuwsbrief waarin we ook alle nieuwe updates rondsturen!

13.2.2 Interviewprotocol

1. Kernvragen

- a. Waarom bent u hier bij deze demonstratie?
- b. Bent u hier alleen of met een groep (+wat voor groep)?
- c. Hebt u van tevoren met anderen gesproken over deze demonstratie, bijvoorbeeld met vrienden of burens gepraat over wat er gaat gebeuren en of u erbij bent? Wat hebt u besproken? Waarom?
- d. Bent u ook online actief? En hebt u dan op sociale media ook iets gezegd over deze demonstratie, bijvoorbeeld in een tweet, door een post te delen, of door bij het Facebook-evenement aan te geven dat u interesse hebt of aanwezig bent? Wat hebt u gedaan? Waarom?
- e. We willen voor het onderzoek graag een vergelijking maken tussen online en offline gedrag, maar natuurlijk alleen als u zich daar comfortabel bij voelt. Mogen we van u bekijken wat voor actie u op sociale media heeft gevoerd? We zullen geen (gebruikers)namen publiceren in ons onderzoek, het gaat ons alleen om de vergelijking tussen acties op internet en op straat. Hoe kunnen we u precies vinden op Facebook / Twitter?*

2. Demografische kenmerken

- a. Geslacht
- b. Leeftijd
- c. Bevingsschade (*Nee / Ja*)
- d. Woont u zelf in aardbevingsgebied?

N.B. Om anonimiteit te waarborgen zijn de bovenstaande geografische gegevens gespecificeerd op plaatsnaamniveau (niet op adres).

13.3.2 Interviewprotocol

Onderdeel A: Eigen reacties op de gaswinning

Deelonderwerpen: Kernactiviteit(en), onderverdeling 4 soorten, relatie online – offline

1. We hebben u benaderd via ... (GBB / Twitter / milieubeweging etc.) dus we weten dat u ... doet. Wat is de drijfveer voor u om actie te voeren tegen de gaswinning?
2. Andere mensen doen ook ... (zie hieronder; wat nog niet is besproken). U ook?
 - a. Online reacties op de gaswinning (Twitter, websites met filmpjes etc.)
 - i. Welk medium of welke media?
 - ii. Liken, delen met specifieke vrienden, delen op eigen tijdlijn, reageren, zelf posts schrijven?
 - iii. Wat wilt u hiermee bereiken?
 - iv. Wie is uw doelgroep?
 - v. Waarom deze doelgroep?
 - vi. Voor wie wilt u dit bereiken? (zelf, solidariteit met bewoners, milieu, etc)
 - vii. Heeft dit ook een relatie met uw offline actiedrag? (ondersteunend, aanvullend/complementair, vervangend etc).
 - viii. Indien u online actief bent: Wat is uw drijfveer om online actief te zijn m.b.t. de gaswinning? Hoe verhoudt dat zich tot uw drijfveer om offline actief te zijn (indien dit het geval is)?
 - b. Justitiële / juridische reacties op de gaswinning (rechtszaken individueel, WAG, etc)
 - i. Welke procedure(s)?
 - ii. Individueel of samen? Met wie?
 - iii. Wat wilt u hiermee bereiken?
 - iv. Wie is uw doelgroep?
 - v. Waarom deze doelgroep?
 - vi. Voor wie wilt u dit bereiken? (zelf, solidariteit met bewoners, milieu, etc)
 - vii. Heeft dit ook een relatie met uw andere actiedrag? (ondersteunend, aanvullend/complementair, vervangend etc) → Laat u zich ook online uit over deze acties? Vooraf, tijdens, naderhand? Zie verder subvragen onder a.
 - c. “Klassieke” demonstraties (fakkeloptocht, georganiseerd lawaaioprotest, etc)
 - i. Welke demonstratie(s)? (politiek/moreel, milieubewegingen, lokaal/medeleven, boze bewoners, etc)
 - ii. Aanwezig zijn/meelopen, fakkels / spandoeken dragen, anderen uitnodigen, zelf organiseren?
 - iii. Wat wilt u hiermee bereiken?
 - iv. Wie is uw doelgroep?
 - v. Waarom deze doelgroep?
 - vi. Voor wie wilt u dit bereiken? (zelf, solidariteit met bewoners, milieu, etc)
 - vii. Heeft dit ook een relatie met uw andere actiedrag? (ondersteunend, aanvullend/complementair, vervangend etc) → Laat u zich ook online uit over deze acties? Vooraf, tijdens, naderhand? Zie verder subvragen onder a.
 - d. Bezettingen en andere “radicalere” en/of illegale acties (*het moet altijd duidelijk zijn dat ze niet hoeven te antwoorden en dat de opname ook even gestopt kan worden*)
 - i. Welke actie(s)? (politiek/moreel, milieubewegingen, lokaal/medeleven, boze bewoners, etc)
 - ii. Aanwezig zijn/meedoen, anderen uitnodigen, zelf organiseren?
 - iii. Wat wilt u hiermee bereiken?
 - iv. Wie is uw doelgroep?
 - v. Waarom deze doelgroep?
 - vi. Voor wie wilt u dit bereiken? (zelf, solidariteit met bewoners, milieu, etc)
 - vii. Heeft dit ook een relatie met uw andere actiedrag? (ondersteunend, aanvullend/complementair, vervangend etc.) → Laat u zich ook online uit over deze acties? Vooraf, tijdens, naderhand? Zie verder subvragen onder a.
3. Doet u nog meer rondom de gaswinning?
 - a. Heeft dit ook een relatie met uw andere (onder 1 genoemde) actiedrag? (ondersteunend, aanvullend/complementair etc.)

Onderdeel B: Sociale omgeving

Deelonderwerpen: Consequenties eigen acties, geanticipeerde reacties niet-ondernomen acties

4. We weten nu wat u doet en wat u daarmee wilt bereiken. We zijn geïnteresseerd in hoe anderen – zoals

vrienden, familie, buurt- of dorpsgenoten, andere activisten – in uw omgeving op verschillende acties reageren.

- a. Hoe reageert uw omgeving op mensen die dit soort acties ondernemen? (onacceptabel, acceptabel, aanmoediging, sociale plicht)
 - b. Hoe reageren deze verschillende groepen binnen uw omgeving als u dit soort acties onderneemt?
 - c. Hoe beïnvloedt het de relatie tussen u en deze groepen als u dit soort acties onderneemt?
 - d. Zijn de mensen om u heen die doordat u deze acties onderneemt anders gaan zien? (reputatie, sociale categorisatie)
 - i. Door wie wordt u als zodanig gezien?
 - ii. Wat vindt u daarvan?
 - e. Wat zouden de mensen om u heen ervan vinden als u ... (zie punt 2; waarop ontkennend is geantwoord) zou doen? (onacceptabel, acceptabel, aanmoediging, sociale plicht)
 - i. Door wie zal uw gedrag als zodanig beoordeeld worden?
 - f. Zouden de mensen om u heen u hierdoor anders gaan zien? (reputatie, sociale categorisatie)
 - i. Door wie wordt u als zodanig gezien?
 - ii. Wat vindt u daarvan?
 - g. Als mensen aangeven een actie onacceptabel te vinden → Zijn er omstandigheden waaronder dit gedrag wel geoorloofd zou zijn? Wanneer?
5. Wat hoopt/wenst u voor de toekomst?

13.4 Bijlagen 4: Hardop nadenken en interviews met actieve posters (Hoofdstuk 7)

13.4.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers

N.B. Om anonimiteit te waarborgen zijn de bovenstaande geografische gegevens gespecificeerd op plaatsnaamniveau (niet op adres).

13.4.2 Stimuluspost

Bron: The Post Online

Groningen staat niet op instorten: magnitudes zijn geen vrijblijvende gevoelstermen

Sam Gerrits - journalist en geochemicus.

Als aardwetenschapper erger ik me al geruime tijd groen en geel aan de mediahysterie rond de Groningse aardbevingen. Ik dacht dat ik alles gezien had, toen op mijn televisiescherm met droge ogen werd gesproken van een “zware aardbeving” in Groningen. Toen brak mijn wetenschappelijke klomp.

Termen als ‘krachtige’ en ‘zware’ zijn geen vrijblijvende gevoelstermen, waar je mee kunt strooien om aan te geven hoe erg je het vindt dat er in het noorden wel eens kopjes op schoteltjes rinkelen. Het zijn exacte magnitude-aanduidingen, die met de schaal van Richter geassocieerd zijn. Vergelijk het met windkracht. ‘Zwaar’ is gereserveerd voor aardbevingen vanaf kracht zeven. De allerzwaarste beving in Groningen ooit is een 3.6. Dat zijn, als je de officiële schaal aanhoudt, lichte bevinkjes.

De woorden ‘zware’, ‘aardbeving’ en ‘Groningen’ wil ik echt nooit meer in één zin horen.

Ingekort van:

<https://nieuws.tpo.nl/2015/10/08/kakofonie-van-pseudowetenschap-doet-groningen-beven>

13.4.3 Interviewprotocol

*Indien **NIET** alle variabelen zijn afgevinkt tijdens het hardop nadenken:*

Wij hebben nog enkele vragen over de opdracht die u zojuist heeft gedaan.

1. Wat hoopt u te bereiken met deze post? (+doorvragen?)
2. Welke emoties voelde u tijdens het schrijven van deze post?
 - a. Over wat?
 - b. Tegenover wie?
3. U kunt een post schrijven op persoonlijke titel, maar ook als één van de gedupeerden. Dat betekent dat u deze kunt schrijven namens uzelf als individu of namens een groter geheel (zoals bijvoorbeeld gedupeerden). Namens wie schreef u deze post?
4. De gaswinning wordt door sommige mensen gezien als een conflict tussen “wij” en “zij”. Bent u het daarmee eens, en zo ja: wie zijn “wij” en “zij” dan volgens u?
5. In hoeverre hebt u het gevoel dat anderen het eens zijn met deze post?
6. U had het tijdens het hardop nadenken / U antwoordde op mijn eerste vraag wat u als doel had met deze post.
 - a. In hoeverre denkt u dat uw doel bereikt is met deze post? of:
 - b. In hoeverre denkt u uw doel te gaan bereiken?
7. Wie leest deze post volgens u, als u deze op Facebook / Twitter plaatst?
 - a. Had u tijdens het schrijven van de post iemand in gedachten aan wie u uw post richtte? Zo ja, wie?
8. Hoe lang heeft u stilgestaan bij wat u zou posten?

13.5 Bijlagen 5: Surveystudie sociale media en sociale netwerken (Hoofdstuk 8)

13.5.1 Geografische spreidingen van onderzoeksdeelnemers

Postcodegebieden voor werving				
9601	9636	9791	9917	9948
9602	9649	9792	9918	9949
9607	9651	9793	9919	9951
9608	9678	9794	9921	9959
9609	9679	9795	9922	9979
9611	9681	9796	9923	9981
9615	9682	9797	9924	9982
9616	9713	9798	9925	9983
9617	9714	9901	9931	9984
9618	9715	9902	9932	9985
9619	9717	9903	9933	9986
9621	9723	9904	9934	9987
9623	9731	9905	9936	9991
9624	9732	9906	9937	9992
9625	9733	9907	9939	9993
9626	9734	9908	9941	9994
9627	9735	9909	9942	9995
9628	9736	9911	9943	9996
9629	9737	9912	9944	9997
9632	9781	9913	9945	9998
9633	9784	9914	9946	9999
9635	9785	9915	9947	

N.B. Data aangeleverd door Enigma Research; deelnemers zijn geworven in de bovenstaande postcodegebieden.